

RUDI RIZMAN

**DRUŽBA IN POLITIKA
V ČASU RETROTOPIJE**

Teme iz politične sociologije

Univerza v Ljubljani
**FILOZOFSKA
FAKULTETA**

Družba in politika v času retrotopije: teme iz politične sociologije

Avtor: *Rudi Rizman*

Recenzentki: *Danica Fink-Hafner, Renata Salecl*

Oblikovanje in prelom: *Jure Preglau*

Slika na naslovnici: *Théodore Géricault (Splav Meduze)*

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Oddelek za sociologijo

Za založbo: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete

Ljubljana, 2020

Prva izdaja

Tisk: Birografika Bori, d. o. o.

Naklada: 200 izvodov

Cena: 29,90 EUR

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije v okviru Javnega razpisa za sofinanciranje izdajanja znanstvenih monografij v letu 2019.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>
DOI: 10.4312/9789610603252

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID=305147648
ISBN 978-961-06-0326-9

E-knjiga
COBISS.SI-ID=305142016
ISBN 978-961-06-0325-2 (pdf)

Kazalo

Uvod	7
Predgovor	11
Prvi del: Demokracija brez ljudstva	15
Od annus mirabilis do annus horribilis	17
Geopolitika ne potrebuje človekovih pravic	22
Demokracija brez ljudstva	25
Ko demokracija umolkne	37
Krizna demokracije	40
Demokracija v suspenzu	49
Dobiček pred varnostjo ljudi	54
Erozija demokracije in podivjana globalizacija	59
Politični razred poslušaja korporacije	63
Trg pred svobodo, enakostjo in solidarnostjo	67
Poraz evropske demokracije	71
Civilizacija proizvaja barbare	74
Drugi del: Moralne slepote in tekoče zlo	79
Facebook za akademike	81
Politika rušenja režimov	85
ZDA - grožnja samim sebi	94
Raziskovalec moralnih slepot	99
Kaj prinaša »amerikanizacija« zdravstva?	103
Napačni in nevarni politik	113
Vladavina nadarjenega šarlatana	116
Brez mentalnega zemljevida sveta	122
Od upornika do zakonodajalca	127
Socializem za korporacije	132
Nova arhitektura globalne vladavine	138
Tretji del: Agonija Evropske unije	143
Kaj ostaja od unije državljanov?	145
EU: geopolitični oksimoron	155
Konec nastajanja EU od zgoraj	159
Normalizacija lokalnih verzij (neo)fašizma	166
Težave Evropske unije z vladavino prava	175
Na napačni strani globalizacije	181
Evropska levica v političnem vakumu	185

Evropa proti priseljencem	188
Obljubljena Evropa	193
Vladavina tržno-finančnega »stalinizma«	196
Grčija (ponovno) odkriva Evropi demokracijo	200
Oropani za odločanje o svoji usodi	203
Četrty del: Patologija politike	207
Začarani krog terorja in vojne	209
Patologija politike	213
Neporavnane travme	221
Ponavljjanje zgodovine?	224
Kako se odzvati na pokol v Bruslju?	231
Asimetrična geopolitika čustev	234
Strah hrani fašizem	238
Zloraba nacionalnih interesov	247
Peti del: Kdo predstavlja prihodnost?	259
Univerza v 21. stoletju	261
Valutni behemot na pohodu	269
Smrt v Blatnem jezeru	274
Maj je napovedal prihodnost	282
Homo digitalis	290
Paradoks nepredvidljive preteklosti	299
Ali imajo narodi popek?	306
Poslednji »človek renesanse«	310
Kako razumeti narode in nacionalizem?	315
Kako zavarovati skupno dobro?	319
Šesti del: Zaključne misli	323
Priloge	335
Priloga I (Donovan Pavlinec)	337
Priloga II (Karl Prušnik – Gašper)	340
Uporabljena literatura	341
Imensko kazalo	351

Knjigo posvečam dolgoletnemu prijatelju *Noamu Chomskemu*, ki kot velika moralna avtoriteta v svetu zagovarja idejo, da obstoječe družbene razmere niso naravno stanje, ki jih ne bi mogli ljudje, predvsem njihov instinkt za svobodo, spremeniti na bolje – in vnukoma *Klemnu* in *Tilnu* ter vnukinjama *Brini* in *Mari* z upanjem, da bodo verjeli v boljši svet in zanj prevzemali odgovornost.

Uvod

Na začetku 21. stoletja vlak progressa počasi zapušča postajo, gre za zadnji vlak, ki odhaja s te postaje z imenom Homo Sapiens.
(Yuval Noah Harari)

V Londonu imamo danes 72 milijarderjev, kar je več, kot jih ima New York ... London je za milijarderje to, kar je Sumatra za orangutane.
(Boris Johnson)

Teme, obravnavane v knjigi, obsegajo širši nabor problemov in vprašanj, ki se nanašajo na družbo in politiko; natančneje, kot to nakazuje naslov knjige, na njihove retrotopične ali z drugo besedo retrogradne globalne procese. Če so te procese družboslovci pred izbruhom velike finančne krize leta 2008 pretežno označevali s krizo, je po njenem nastopu postalo očitno, da gre za bistveno več, in sicer za globalno stanje družbene in politične patologije, ki zahteva konceptualne inovacije in slovo od dotlej prevladujoče paradigme o »vestfalskem« svetu, omejenem na nacionalno-državni okvir. V tem času ne manjka inspirativnih zamisli in relevantnih idej med družboslovci, predvsem v ekonomiji, sociologiji in politični znanosti, ki prispevajo k nastajanju nove družboslovne paradigme, s katero bi bilo mogoče bolj kompetentno razumeti, razlagati in delovati v času, ki ga zaznamujejo na eni strani pojavi globalnosti, kontingentnosti in fluidnosti ter na drugi neoliberalno čaščenje trga, populizem in nevzdržno povečevanje neenakosti. Prispevki v knjigi težijo k poglobljenemu razumevanju in razlaganju omenjenih pojavov, ki se občasno medsebojno podpirajo, še večkrat pa konfrontirajo.

Knjiga, ki v časovnem pogledu nadaljuje tam, kjer se je »končala pot« prejšnje z naslovom »Čas (brez) alternative«, vključuje premišljevanja o nekaterih pomembnih družbenih problemih, o katerih prej ni bilo mogoče pisati z gotovostjo in presežnostjo, kot velja to za obdobje od leta 2014 do danes, ko so bili članki objavljeni. Že bežen vpogled v vsebinsko strukturiranost knjige ponuja uvid v to, kateri družbeni problemi so medtem prerastli zmožnosti »kriznega« reševanja in zahtevajo najmanj radikalni spoprijem z njimi, ki je zgodovinsko primerljiv z Rooseveltovim »New Dealom« in s Schumpeterjevo »kreativno destrukcijo« kapitalizma. V resnici je težko napovedati, kakšno obliko »reševanja« bo prinesla prihodnost in ali bo ta naklonjena pro-utopičnim ali distopičnim pričakovanjem. S kritičnim branjem bo bralec lahko sam odkril pot do odgovorov na odrpote dileme in vprašanja, o katerih govori knjiga. Retrotopija, ki je izpostavljena v naslovu knjige, ni mišljena z namenom vdanosti v usodo, temveč nagovarja voljo po družbenem udejanjanju množice pobud in idej, ki v akademski, civilnodružbeni in politični sferi ponujajo alternative nevzdržnemu stanju, v katerem so družbe po dobrih štirih desetletjih hegemonije neoliberalne ekonomske in politične dogme.

Delo je povezano z mojim preteklim raziskovalnim in pedagoškim delom, ki ga nisem prekinil po »uradni« upokojitvi leta 2014 doma, kjer ga v omejenem pedagoškem obsegu nadaljujem, kot gostujoči profesor na Univerzi v Bologni pa sem lahko v zadnjem obdobju (2014–2019) svoje pedagoške obveznosti bolj optimalno dopolnjeval z raziskovanjem. Knjiga nekoliko odstopa od utečenih ali bolj »zapovedanih« znanstvenih praks s tem, ko po eni strani navaja uporabljeno literaturo na obravnavanih področjih, po drugi pa z objavami v medijih, ki jih lahko uvrstimo v prostor civilne družbe. Zadnje predvsem z namenom, da te dosežejo čim širše bralstvo – tj. »vplivnost« in »relevantnost«, vendar ne za ceno podrejanja znanstvenega diskurza publicističnemu. Tudi pri tem bo lahko kritični bralec presodil, ali je avtorju uspelo zadovoljiti enega od imperativov znamenitega Pasteurjevega kvadranta – o njem pišem v knjigi –, ki je bil zasnovan z namenom, da preseže prepad med »temeljnim« in »uporabnim« znanjem in raziskovanjem.

Na koncu bi se moral zahvaliti mojim kolegom in kolegicam doma in v svetu, s katerimi sodelujem in brez katerih ta knjiga ne bi bila ista. Vendar se bom raje izognil omenjanju (pre)velikega števila imen in tveganju, da bi koga izpustil. Vseeno pa moram omeniti tri od njih, ki v knjigi tudi »nastopajo«. Najprej mojemu dolgoletnemu prijatelju Slavku Splichalu, ki si je vzel čas za inspirativni in prelomnemu času primeren Predgovor ter za več koristnih pripomb na delovni rokopis knjige.

Nadalje, Donovanu Pavlincu, umetnostnemu zgodovinarju in zgodovinarju, ki mu dolgujem to, da je »nadgradil« moje poznavanje umetnostne zgodovine in me prepričal, da lahko in mora sociologija v svoje razumevanje družb(e) vgraditi tudi ta nepogrešljivi segment znanja. Poleg tega mu dolgujem zahvalo za njegov predlog za naslovno stran knjige, ki se nanaša na »eno najslavnejših slik iz zgodovine likovne umetnosti«, kot je zapisal in obširneje razložil v Prilogi I. na koncu knjige – gre za sliko Théodora Géricaulta z naslovom *Splav meduze*. S to domišljeno izbiro je Pavlinec povezal nekdanjo usodo ljudi »na splavu« z usodo današnjih, ne nazadnje pa tudi s planetarno usodo človeštva, ki mu, zahvaljujoč še vedno prevladujoči neoliberalni dogmi, grozita apokaliptični dehumanizacija družb(e) in ekocid.

Tretja zahvala gre mojemu (planinskemu) vodniku in prijatelju Stanetu Sokliču, ki me je opozoril na povedno uvodno razmišljanje v knjigi koroškega Slovence in partizana Karla Prušnika – Gašperja z naslovom »Gamsi na plazu«, ki s predstavljenim naukom prav tako asociira na današnje eksistencialno usodne tegobe ljudi in človeštva. Zahvala velja tudi avtorjevemu sinu Danilotu Prušniku, ki je pokazal svojo naklonjenost objavi (glej Prilogo I).

V Kamniku, 31. januarja 2020

Predgovor

Med najbolj protislovnimi posledicami globalizacije je izguba zavedanja o vse večji globalni (so)odvisnosti in (so)odgovornosti za globalno skupno dobro, pa čeprav je prav z globalizacijo vse – v dobrem in slabem – postalo mnogo tesneje povezano z vsem drugim kot kdaj koli doslej. Življenje v globaliziranem svetu samo po sebi pač ne zagotavlja tudi kozmopolitske zavesti. Priče smo samozadovoljni, mnogokrat tudi vsiljeni ujetosti posameznikov, skupin in držav v lastne »informatijske mehurčke«, v katerih se srečujemo z enakim in podobnim, izgubljammo pa stik z drugačnim in različnim, kar je temeljni pogoj za razumevanje, objektivirano presojanje z vidika drugih ter s tem za sožitje in skupni (tudi miselni) razvoj. Ne preseneča, da so povsod po svetu v vzponu egoizmi, nacionalizmi, strah ter sovraštvo do drugačnih in drugače mislečih.

Prav tako usodno je drugo, s prvim tesno povezano protislovje, ki ga prinašata globalna digitalizacija komuniciranja in upodatkovljenje (datafikacija). Ob vse večji, že nepregledni količini informacij o vsem in vsakomur, do katerih je pogosto mogoče celo prosto dostopati, ostajamo namreč vse bolj pri površinskem dojetanju in opisovanju posamičnega, kar nam preprečuje razlikovati med občim in posebnim, med bistvenim in nebistvenim ter s tem onemogoča dejansko razumeti in pojasnjevati družbene spremembe in njihovo bistveno naravo.

In še tretje protislovje: vsaj na videz vse bolj demokratično širjenje spletnih informacij namesto izobražene ali vsaj informirane javnosti pogosto ustvarja množice slabo obveščenih in jeznih državljanov, ki zanikajo strokovno znanje. Vsi vedo vse, vse znanje je na videz le nekaj klikov stran na voljo vsakemu

državljanu, ki si lahko domišlja, da je njegovo mnenje enakovredno mnenju strokovnjakov, in kdor temu oporeka, velja za pripadnika ali podpornika nedemokratskih elit. Ko ne le navadni državljani, ampak tudi politiki začnejo verjeti, da nihče ne ve več kot kdo drug ali oni sami, in zahtevajo, da so vsa mnenja, tudi najbolj prismojena, obravnavana enako resno, so demokratične institucije v hudi nevarnosti, da postanejo plen populizma. Te grožnje so danes globalno in tudi v Sloveniji še posebej nevarne zaradi neoliberalnih prizadevanj za »izboljševanje uporabniške izkušnje« na vseh področjih – od razvoja zlasti univerzitetnega izobraževanja, ki je vse bolj podrejeno načelu maksimiranja zadovoljstva uporabnikov, do spodbujanja deprofesionalizacije novinarstva s spletnimi, pogosto lažnimi novicami.

Čeprav začetki razvoja informacijske družbe segajo že v obdobje pred nastankom interneta, je nedvomno prav internet postal ključno gonilo informatizacije in globalizacije. Nisem sicer prepričan, da je utemeljena domneva Zygmunta Baumana v njegovi knjigi *Retrotopia* (2017), na katero v naslovu svoje knjige aludira tudi Rizman, da internet prinaša konec »Ministrstev Resnice«, saj sodobni učinkoviti poskusi (ob)vladovanja interneta dokazujejo nasprotno. Vsekakor pa drži, da tudi morebitna odprava monopolov presojanja resničnosti, če bi jo res dosegli z internetom ali kljub internetu, sama po sebi sporočilom Baumanovih »poklicnih iskalcev in pojasnjevalcev resnice« ne zagotavlja poti v zavest javnosti.

Spori o možnostih oblikovanja kritične zavesti javnosti segajo daleč v zgodovino in so stari vsaj toliko kot ideja javnosti same. Walter Lippmann je nekoč trdil, da je »demokracija v politiki brat dvojček znanstvenega mišljenja«, in ker naj javnost ne bi bila sposobna dojemati znanstvenih dognanj, naj bi bila njena vloga v političnem procesu omejena na najbolj enostavne presoje, na primer izražene na volitvah, da bi s tem zagotavljala demokratičnost politike. Toda za mnoge je bil Lippmannov izključevalni odnos do »javnosti kot privida« le ideološko slepilo, ne pa znanstvena utemeljitev. Za najprepričljivejši zagovor javnosti je že pred njim morda poskrbel francoski sociolog Gabriel Tarde, ki je dokazoval, da je razvoj znanosti neposredno odvisen od splošnega izobraževanja in izobrazbene ravni ljudi, ki spodbujata zaupanje v znanje, kajti zaupanje v znanje je temeljni pogoj razvoja znanosti. Ker je izobraževanje temelj splošnega zaupanja v znanost ter s tem znanstvenega in družbenega razvoja, je zaupanje v znanost tudi temelj demokratične politike. Brez opore v znanosti oz. s podrejanjem znanosti partikularnim političnim interesom politika ne more (p)ostati demokratična.

V tem prepletu med znanostjo in demokracijo v politiki so spodbude za razmišljanje, kot jih »izžarevajo« avtorji Rizmanovega kova, neprecenljive. Že

desetletja se Rudi Rizman s svojimi objavami v slovenskih dnevnikih vztrajno zoperstavlja populistični »demokratizaciji« javnega razpravljanja in razvrednotenju družboslovnega znanja. Članki, ki so zbrani v knjigi *Družba in politika v času retrotopije – teme iz politične sociologije*, so bili objavljeni v obdobju 2014–2019 v *Delu*, *Dnevniku*, *Mladini* in *Večeru*. Impresivno je že število besedil, ki jih je profesor Rizman v tako kratkem času objavil. A pomembneje od tega je, da se – podobno kot Bauman v svoji zadnji knjigi *Retrotopia* – tudi Rizman v svojih prispevkih kritično loteva vrste sodobnih, vendar po svoji bistveni naravi v preteklost usmerjenih trendov, ki namesto približevanja včasih sicer utopičnim zamislim pravičnejše družbe vodijo svet v preteklost negotovih medčloveških odnosov, tribalizmov in nacionalizmov ter vse večjih neenakosti in razzslojevanj. Namesto utopije Thomasa Mora postaja zakon dneva vojna vseh proti vsem Thomasa Hobbesa.

Čeprav v tej knjigi zbrani Rizmanovi prispevki niso namenjeni predvsem akademskemu občinstvu, so njegove razprave zgleden primer tönniesovske »aplikativne sociologije«, ki – v nasprotju z induktivno empirično sociologijo – predstavljanje in pojasnjevanje dinamičnih družbenih zgodovinskih procesov izpeljuje iz »čistih teoretskih pojmov«. »Čista« ali teoretska sociologija je »konstruktivna«, statična in univerzalna – in zato morda včasih videti »retrotopična« –, saj ne opisuje »pozitivne« oz. dejanske in spremenljive družbene resničnosti; je pa nujno pojmovno izhodišče, ki omogoča in zahteva zgodovinsko aplikacijo ali dedukcijo (uporabna sociologija) in induktivne empirične raziskave (empirična sociologija). Naloga aplikativne sociologije je, da »trdne«, statične ideje »čiste sociologije« aplicira na fluidno zgodovinsko dogajanje in empirična družbena dejstva.

Rizman opazuje dinamiko sodobnih družbenih akterjev in odnosov skozi (teoretsko) prizmo demokracije in človekovih pravic, da bi analiziral njihov antipod – »demokracijo brez ljudstva«. Naslednje opozorilo je simptomatično:

Zaton demokracij ni nov pojav v zgodovini. Demokracije so mnogo bolj krhke in ranljive, kot si običajno predstavljamo. Sociologi in politologi njihov zlom praviloma prepoznavajo kot posledico vojaškega puča, državljanske vojne, množičnega upora in preobrata, ki so ga pred tem izpeljali demokratično izvoljeni politični voditelji – se pravi z razdiranjem demokracij(e) od znotraj. V minulih dvesto letih je bilo 90 odstotkov »umorov« demokracij povezanih s prvo ali zadnje omenjeno posledico. V zadnjem desetletju so pri rušenju demokracij demokratično izvoljeni voditelji prehiteli vojaške udare, in to s pomočjo volilnih skrinjic (!).

Rizmana upravičeno skrbi predvsem anemičen odziv »javnosti« na rastoči vpliv neoliberalnega podrejanja države kapitalu in trgom, na vse večjo moč populizmov in legitimizacijo (»mainstreamizacijo«) skrajne politike, vzpon avtoritarnih politikov in politik, implozijo Evropske unije in na druge sodobne regresivne spremembe. Njegovo opozorilo, da tako kot trg tudi demokracija ne deluje samodejno, da je ni mogoče »vzpostaviti« enkrat za vselej, ampak se je v spreminjajočih se družbenih okoliščinah zanjo vedno znova treba boriti, bi lahko šteli za njegov sociološki *credo*.

Pred šestimi desetletji je v *Sociološki imaginaciji* C. W. Mills opozarjal sociologe, da le sledenje racionalnosti z jasnimi konceptualizacijami in rigoroznimi pristopi ne zagotavlja svobode in kritičnega razmišljanja, kajti sociološka obravnava je »bolj podobna molitvi kot programu«, zato je oziroma bi morala biti sociologija »bolj osebni in politični klic kot pa poklicna kariera«. Le tako lahko prispeva k izhodu iz nelagodja in ravnodušja ljudi, ki sicer družbenih deviacij, o kakršnih na primer govori tudi Rizman, prevladujoče ne podpirajo, vendar jih s tem, da »niso ne radikalni ne reakcionarni«, so pa »neakcionarni«, dejansko omogočajo. Da bi tako stanje v družbi presegle, je potrebno oblikovanje avtonomne in izobražene javnosti, ki jo lahko znanstveniki s svojimi spoznanji opolnomočijo za to, da svoje zahteve učinkovito naslavlja na politične in ekonomske odločevalce.

Rizmanovi prispevki, zbrani v knjigi *Družba in politika v času retrotopije*, so imeli v času prvih objav in ohranjajo tudi s ponovno objavo poslanstvo, ki naj bi ga po Millsovih zamislih v demokratični družbi izpolnjevale družbene vede: boj proti »neakcionarnosti« množic za opolnomočenje kritične javnosti. V za demokracijo morda prelomnih časih, ki jih živimo, je izpolnjevanje tega poslanstva vse preveč le izjemno – in zato tem bolj izjemno dragoceno.

V Ljubljani, 25. januarja 2020

Slavko Splichal

Prvi del

Demokracija brez ljudstva

*Labko imamo demokracijo ali pa bogastvo, koncentrirano
v rokah peščice ljudi, ne moremo pa imeti obojega.*

(Louis Brandeis, nekdanji vrhovni sodnik ZDA)

*V politiki sta najbolj pomembni dve stvari:
prva je denar, za drugo pa se ne morem spomniti.*

(Ameriški senator Mark Hanna, pred sto leti)

Od annus mirabilis do annus horribilis

Dober dokaz, kako težko je napoved(ov)ati prihodnost, so gotovo nepričakovani in dramatični dogodki v Evropi pred tridesetimi leti: od padca berlinskega zidu do zamenjave komunističnih režimov. Leto 1989 so zaslužno poimenovali čudovito leto – annus mirabilis. Oxfordski zgodovinar Timothy Garton Ash (2011) je državam in družbam v Vzhodni oziroma Srednji Evropi priznal, da so odkrile »nov model nenasilne in s pogajanjem izpeljane revolucije«, ki je zamenjal prejšnja zgodovinska modela iz let 1789 in 1917.

Z zmago demokracije nad avtoritarnimi režimi so mnogi verjeli, da so se ureničile sanje o združenji Evropi v svobodi in miru. Evropske in obe severnoameriški državi so leto pozneje v Pariški listini za novo Evropo pritrdile takim teleološkim političnim pričakovanjem in veličastno napovedale »novo obdobje demokracije, svobode in enotnosti«. Take vznesene trditve so seveda lahko zapisali tisti, ki so verjeli v napoved Francisa Fukuyame (1992) o »koncu zgodovine« in v večni liberalni družbeni red.

»Ruševine nekdanjih pričakovanj«

Tri desetletja pozneje se je Evropa vrnila v preteklost, ko vsi Evropejci ne živijo v miru, blaginji in demokraciji. Namesto zadnje so vzniknili hibridni režimi, ki uveljavljajo avtoritarno vladavino, spodkopavajo vladavino prava, tolerirajo korupcijo in oligarhične prevzeme držav. Nemški zgodovinar Andreas Roedder (2019) označuje stanje v postkomunističnih državah kot »ruševine naših nekdanjih pričakovanj«.

Eno od razlag, da se je obrnilo drugače, je ponudil ugledni ekonomist in nekdanji raziskovalec pri Svetovni banki Branko Milanović (2019). Po njegovem je šlo v Srednji Evropi za nacionalno emancipacijo od sovjetskega imperializma,

kar je nekdanje borce za svobodo kmalu prelevilo v protiliberalne nacionaliste, ki so sprejeli demokracijo zaradi utrjevanja njihove mednarodne kredibilnosti. Gre za države, ki so, »zahvaljujoč« etničnemu čiščenju med drugo svetovno vojno, postale nacionalno homogene in kot take brez pravega posluha za etnično heterogenost in medkulturne vrednote. Poleg tega so nove politične elite z uvedbo formalne demokracije in tržne ekonomije, podaljšane v tržno družbo, v njih prepoznale dobre priložnosti za politično preživetje.

Havlovi dvomi

Zanosne napovedi o tem, kaj prinaša »čudežno« leto 1989, so se zdele preveč pravljичne, da bi lahko bile resnične. To je kmalu uvidel Václav Havel decembra istega leta, ko je v praškem gradu prevzel mesto predsednika Češkoslovaške. Medtem ko je množica zunaj grada viharno pozdravljala Havla, je ta najbližje sodelavce nagovoril z besedami: »Prihajamo kot heroji, na koncu, ko bodo spoznali, v kakšni godlji smo se znašli in kako malo je mogoče narediti, da se iz nje rešimo, pa nas bodo linčali in izgnali iz mesta.« Samo mesec pozneje je Timothy Garton Ash zapisal oceno, da utegne Srednja Evropa ponovno postati »politično in ekonomsko odvisna zona šibkih držav, obremenjenih z nacional(ističnimi) predsodki, neenakostjo, revščino in popolno zmešnjavo (Schlamassel)«.

Spomin na Havla, ki je vodil demokratično revolucijo v tedanji Češkoslovaški ter odprl prostor svobodi in prosperiteti, je trideset let pozneje v Češki republiki zbledel. Havlov zgled je še posebej tuj aktualnemu predsedniku vlade Andreju Babišu, oligarhu in nekdanjemu ovaduhu tajne policije v komunistični partijski državi, ki se je, zahvaljujoč privatizaciji, po zgledu »roparskih baronov« iz ameriške zgodovine dokopal do dobrih treh milijard evrov vrednega bogastva. Slovaško ustavno sodišče je zavrnilo Babiševo zahtevo, da se njegovo ime izbriše z uradnega seznama ovaduhov.

Za Havla bi bilo nepredstavljivo, da bi v vlogi predsednika države pomilostil ljudi, ki so zagrešili hujše ekonomske in korupcijske zločine, kot je to storil Václav Klaus, isto pa napovedal češki predsednik Miloš Zeman za Babiša, ki ga bremeni zloraba evropskih sredstev. Že prej je podobno ravnal slovaški predsednik vlade Vladimir Mečiar, ko je pomilostil več ljudi, med njimi svoje sodelavce, ki so zakrivili podobne zločine. Zemana in Babiša so češki državljani na zadnjih demonstracijah na Češkem obtoževali zaradi odpravljanja vladavine prava, omejevanja svobode medijev in uzurpacije oblasti s strani oligarhov. S podobnimi političnimi patologijami so obremenjeni drugi avtokratski režimi v Srednji Evropi.

Orbán in Kaczyński, na primer, rehabilitirata avtoritarne režime v Srednji Evropi po zgledu tistih med obema svetovnima vojnama. To jima je doslej uspevalo s hibridno politiko, ki je zmes kvazi leve ekonomske in socialne politike, obskurnega nacionalizma in ksenofobije, kar je bilo povečini tuje revolucionarnim voditeljem, ki so zaznamovali zgodovinsko leto 1989. Oba politika zagovarjata iliberalno, dirigirano demokracijo, ki se zgleduje po ruskem modelu. Orbán je Putinu tudi bolj naklonjen kot EU, ki izdatno financira njegovo avtokratsko vladavino.

Washingtonski konsenz

Avtoritarnim voditeljem in agresivnemu populizmu sta šla na roko geoekonomske in geopolitični moment. Revolucionarna dogajanja v letu 1989 so namreč koincidirala z neoliberalnimi recepti, ki jih je zapovedal washingtonski konsenz. Ta je na široko odprl vrata za direktne tuje investicije (FDI) in ustoličil globalni finančni kapitalizem. Nove elite so za izvedbo reform potrebovale finančno in politično pomoč mednarodnih finančnih ustanov, v prvi vrsti Mednarodnega sklada za razvoj, Svetovne banke in ameriškega finančnega ministrstva.

Pod tutorstvom neoliberalno inspiriranih ekonomskih svetovalcev z virginijske in čikaške šole za ekonomijo se je zavračalo vsako misel na možno alternativo (»tretja pot«) neoliberalni dogmi, ki jo sestavljajo radikalna privatizacija, notranja in zunanja liberalizacija ter deregulacija. Poljski tednik *Polityka* je že leta 1988 pisal o naraščajočem vplivu »vzhodnih thatcheristov«. V Češko-slovaški sta imeli omenjeni šoli neposreden vpliv. Leta 1989 je v vlogi ekonomskega »misijonarja« po Vzhodni in Srednji Evropi, tako kot zadnje čase nekdanji Trumpov politični strateg Steve Bannon, krožil Nobelov nagrajenec Milton Friedman (2002), ki je v češkoslovaškem ministru za finance Václavu Klausu našel zavzetega podpornika vavčerske privatizacije.

V primeru Rusije, ki ga je kmalu zatem prevzela, je vavčerski model privatizacije pripeljal do ekonomske katastrofe in pojava oligarhov, ki še danes obvladujejo rusko ekonomijo in posredno politiko. Tako kot v čilskem primeru pod vladavino diktatorja Augusta Pinocheta, ki mu je Friedman svetoval, tudi v Srednji oz. Vzhodni Evropi ta ekonomist, kot tudi nasploh neoliberalna doktrina, ni bil naklonjen demokraciji, ekonomski vzdržnosti družb ter uveljavljanju socialnih in človekovih pravic.

Z ekonomsko krizo leta 2008, še posebej pa leta 2016, ki si je zaslužila vzdevek *annus horribilis*, so se vodilne države liberalnega kapitalizma na čelu z ZDA in Veliko Britanijo začele pospešeno oddaljevati od parlamentarne

demokracije, vladavine prava in internacionalizma v korist protekcionizmu (nacionalizmu). Kapitalizem se je, kot je spoznal konservativni Economist, znašel v resnih težavah, ko ne gre več po starem in ga lahko rešita samo njegova reinvencija ali »kreativna destrukcija« (Joseph Schumpeter). Po lizbonski pogodbi je tudi EU kot socialno in državljansko zamišljena politična skupnost (Jacques Delors in Romano Prodi) mutirala v neoliberalni projekt, ki je postavil v ospredje interese trga in finančne industrije (José Manuel Barroso in Jean-Claude Juncker).

»Dvojajčna dvojčka«

Vredno je prisluhniti resnim glasovom, da je EU ta čas v politični komi. V taki kondiciji EU ni zmožna odgovoriti na nobenega od perečih globalnih izzivov in prepušča iniciativo skrajnežem, med njimi neonacistom. Vzemimo samo primer zunanjih in notranjih migracij, še posebej zadnjih, pred katerimi miži, ko so posamezne članice EU na njenem vzhodu ob več milijonov prebivalcev. To seveda odpira hude demografske in socialne probleme. EU sploh ne skrbi, da je, samo en primer, Bolgarija v zadnjih dveh letih bogati Evropi »podarila« deset tisoč (!) zdravnikov.

Srednja Evropa na kapitalistični periferiji je v tem pogledu v slabšem položaju in čaka na (novega) Milana Kundero (2015), da bo spisal nadaljevanje knjige Tragedija Srednje Evrope po tistem, ko se je ta spet znašla na vzhodu. Danes Srednjo Evropo v ostali Evropi še naprej dojemajo kot Vzhodno Evropo. Resnična in leta 1989 še nezamisljiva ironija je, da so se države iz te regije z izbiro neoliberalne ekonomije in politike zblížale s svojim nekdanjim političnim tiranom – »leninizmom«.

To smo dolžni pojasniti: neoklasična ekonomija oziroma neoliberalizem in leninizem spominjata na dvojajčna dvojčka. Iz referenčnih akademskih središč, kot je London School of Economics, prihajajo kredibilna spoznanja o njuni konvergenci. Najprej, neoliberalna ekonomska dogma ima več skupnega z leninizmom kot pa z ekonomsko doktrino keynesianizma po drugi svetovni vojni. Oba izhajata iz hiperracionalnega razumevanja človeške motivacije in zavračata možnost, da je lahko sinergija države in trga mnogo bolj produktivna, inovativna, pravična in vzdržna. Ne nazadnje ju družijo tudi prepričanje o nujnosti odmiranja države, ki spominjata na versko utopijo.

Leninizem in neoliberalizem prav tako nista kompatibilna z demokracijo: prvega je slednja leta 1989 odplaknila v zgodovino, drugega pa leto zatem še njegovega eksekutorja Pinocheta. Kakšna usoda in kdaj čaka

konstitucionalnega nihilista Donalda Trumpa, ciničnega demagoga Borisa Johnsona in nativističnega avtokrata Orbána, je ta čas težko reči. Lahko samo pritrdimo Orbánovemu političnemu epitafu: »Skrivnost prihodnosti je v tem, da se lahko zgodi karkoli.«

(Delo, 9. 11. 219)

Geopolitika ne potrebuje človekovih pravic

Na svetovni dan človekovih pravic (10. decembra), ko vidno kopni spomin na sprejetje Splošne deklaracije o človekovih pravicah v Organizaciji združenih narodov pred sedemdesetimi leti, prihaja na misel asociacija na roman Oscarja Wilda *Slika Doriana Graya*.

Začnimo na primeru človekovih pravic z opisom njihove »mladostne«, privlačnejše slike. Deklaracija je prvič v zgodovini človeštva z zapisanimi tridesetimi pravicami in svoboščinami, pod katere se je podpisalo oseminpetdeset držav, implementirala progresivno vizijo globalnih norm in pravil o tem, kako bi moral izgledati svet po drugi svetovni vojni. V naslednjih desetletjih je prispevala k nadaljnji institucionalizaciji človekovih pravic, napredovanju mednarodnega kazenskega prava, ne nazadnje tudi temu, da lahko državljani v večjem delu sveta koristijo okoli štiristo posebnih pravic.

Civilizacijski branik pred barbarstvom

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja sta se deklaraciji pridružila še *ad hoc* tribunal za sojenje zločinom v Ruandi in bivši Jugoslaviji ter podpis Rimskega statuta o ustanovitvi Mednarodnega kazenskega sodišča, ki jih je nekdanji generalni sekretar OZN Kofi Annan označil za »velik korak na poti k univerzalnim človekovim pravicam in vladavini prava«. Za tribunal za Jugoslavijo je precedenčno, da mu je kot prvi predsedoval mednarodni pravnik Antonio Cassese, pred tem zadnji predsednik civilno družbenega gibanja pod imenom Russellovo razsodišče, ki ni imelo mandata držav. Skoraj štiri desetletja se je zdelo, da so človekove pravice učinkovit civilizacijski branik pred (političnim) barbarstvom.

Ko so po drugi svetovni vojni tako kapitalistične kot tudi komunistične države razvile svoje distinktivne modele socialne države, je vse kazalo na to, da jih pri

snovanju novih oblik družbenega življenja inspirirajo načela in ideje iz Deklaracije. Toda, kot je v letos objavljeni knjigi z naslovom »Ni dovolj – človekove pravice v svetu neenakosti«, opozoril Samuel Moyn (2018), profesor prava in zgodovine na Univerzi Yale, so se taka pričakovanja izkazala za nerealna.

Na mestu, kjer človekove pravice izgubijo svoj mladostni šarm, je treba dati priložnost opisu starejše, grše Wildejeve slike. Moyn ima prav, da v Deklaraciji ni zaslediti izrecne zaveze do materialne enakosti, ki bi na družbeno sprejemljivo razmerje omejila danes enormni in tudi ekonomsko ter etično nesprejemljiv prepad med bogatimi in revnimi. Človekove pravice sicer jamčijo statusno enakost, ne pa tudi distributivne. Še več, tudi popolnoma uresničene človekove pravice so kompatibilne z neenakostjo, ki jih spodkopava. Namesto, da bi gibanja za človekove pravice zasledovala cilj materialne enakosti in širšo socialno ter ekonomsko pravičnost, te nemočno sobivajo s tržnim fundamentalizmom, ki predstavlja danes vodilno silo v nacionalni in globalni ekonomiji ter generatorja globalne ekonomske neenakosti.

Odsotnost egalitarnega pritiska

Resnici na ljubo je treba povedati, da so se nekatera med njimi v zadnjem času posvetila problemom zagotavljanja ekonomskih in socialnih pravic, ki jih je deklaracija sicer napoved(ov)ala. Brez tega ta gibanja ne morejo računati na uspeh in preživetje. S tem, ko se številna med njimi počutijo doma v svetu plutokracije, tj., ko se ne konfrontirajo z družbeno razdiralno neenakostjo, dajejo priložnost drugim bolj ambicioznim, tudi morbidnim, ki so nezadovoljna z neznosnimi razmerami v njihovih družbah. Obojemu, radikalnemu populizmu in skrajni desnici, smo priča ne samo v najbolj razvitih kapitalističnih državah, še posebej v Evropi, temveč tudi na njihovi periferiji.

Svet danes žanje sadove političnega enoumja o vsemogočnem trgu in »novem mednarodnem ekonomskem redu«, ki ju je opolnomočila globalizacija ekonomskega socialdarwinizma po meri političnih in ekonomskih elit. Ta je po koncu hladne vojne poleg kapitalističnih potegnila s seboj tudi nekdanje komunistične države. Če bodo hotela gibanja za človekove pravice preživeti, se bodo morala vrniti k svojim generičnim izhodiščem in ponuditi alternativno agendo pogubni in lažni alternativni.

Podobno lahko rečemo tudi za druga progresivna gibanja in alternative, ki bodo morala preiti od obsojanja simptomov prejšnje in prihajajoče krize k spopadanju z njihovimi vzroki, med katerimi je na prvem mestu nevzdržna in še naprej razraščajoča se družbena atrofija in disfunkcionalnost. V odsotnosti

egalitarnega pritiska ne bo moglo zaradi napredujoče se hierarhizacije družb in materialne stagnacije, ničesar zaustaviti besa in jeze ponižanih in prezrtih množic, kot to dokazuje te dni gibanje »rumenih jopičev« v Franciji.

Ironija zgodovine

Z očitki na rovaš gibanj in še manj aktivistov za človekove pravice ni treba predaleč. S tem mislimo na posameznike, ki pri zavzemanju za elementarne človekove pravice tvegajo svoja življenja. Po podatkih neprofitne organizacije *Frontline Defenders* sedežem v Dublinu, ki je v tem letu prejela nagrado OZN za človekove pravice, je bilo v prejšnjem letu umorjenih 300(!) aktivistov za človekove pravice na področju varovanja okolja, delavskih pravic, razkrivanja korupcije in zlorab (politične) moči, medtem ko jih je še mnogokrat več skupaj z njihovimi družinami utrpelo hujše psihološke, ekonomske in socialne posledice.

To, da so postali žrtve političnega nasilja, lahko pripišemo globalnemu nazadovanju demokracije. Po podatkih referenčne ameriške ustanove *Freedom House* (glej njihovo spletno stran) je to leto že trinajstič zapored priča upadu političnih in državljskih svoboščin. Samo v letu 2016 je 67 držav nazadovalo v tem pogledu. Ta čas, ko so namesto človekovih pravic *lingua franca* netolerantnost, izražanje sovraštva in ekstremna neenakost, se je svet znašel natančno v tistem položaju, ki so ga hoteli pobudniki deklaracije preprečiti. Ironija zgodovine je, da je danes na čelu države, ki je odigrala ključno vlogo pri njenem nastajanju (Eleanor Roosevelt) in se je tudi pozneje ponašala z »izvozom« človekovih pravic, politik, ki ne skriva svojega zaničevanja do človekovih pravic in občudovanja avtokratov v svetu, poleg tega pa verjame, da je nad zakoni. »Avtoritaro os« danes poleg ameriškega sestavljajo tudi predsedniki v preostalih največjih in manjših državah, kot so Ši Jiping, Putin, Modi, Bolsonaro, Kaczyński, Orbán, Erdoğan, Maduro, Kim Jong-Un in drugi.

Živimo v preveč resnih časih, da bi si lahko privoščili praznovanje ob jubileju človekovih pravic. Namesto tega je čas za angažiranje za njihovo implementacijo in nadgradnjo v trenutku, ko vsiljeni neo-vestfalski svet prisega na absolutni suverenizem in etnonacionalistično enoumje.

(Delo-Mnenja, 10. 12. 2018)

Demokracija brez ljudstva

V zadnjem času se v Evropi ponovno dogajajo tektonske politične spremembe, ki napovedujejo, da bodo še bolj prelomne in usodne kot tiste pred slabimi tremi desetletji – 1989. Prihajajo nove generacije, ki bodo šele iz zgodovinskih učbenikov zvedele, da je Evropa po drugi svetovni vojni temeljila na dveh stebrih demokracije – na socialdemokratskem in konservativnem (ljudskem). Ta čas sta oba nekdanja politična mainstreama v pospešenem prostem padu, ki mu ni videti konca.

Nepripravljenost socialdemokratskega in konservativnega stebra demokracije, da bi ponudila prepričljive alternative, odpira priložnosti za tiste najslabše, ki so odgovorne za množične morije med drugo svetovno vojno. Alternativno, ki si ne zasluži tega imena, zgodovinske knjige običajno prepoznavajo v avtoritar-nem oziroma totalitarnem nacionalizmu. Danes jih lahko naslovimo z (neo) fašizmom in (neo)nacizmom, ker njihovi protagonisti svoje politične pripadnosti in uporabljene ikonografije niti ne skrivajo.

Vzroki, ki so pripeljali do kolapsa socialne demokracije v Evropi, so številni in kompleksni, v tem prispevku se bomo dotaknili samo nekaterih. Ključni med njimi so prispevali k temu, da socialne demokracije ni videti med političnimi igralci, ki bi ponujali programske rešitve (alternativo) pred čedalje bolj grozečimi frakturami, ki načenjajo posamezne evropske države skupaj z nekdanj veliko obe-tajočim in dobrega pol stoletja tudi trajajočim ekonomskim, socialno-političnim (demokraciji zavezanim) ter zgodovinskim projektom – Evropsko unijo.

Cilj: deregulirani kapitalizem

Po drugi svetovni vojni je v nasprotju z današnjim časom socialna demokra-cija predstavljala močno politično silo, ki je nacionalne države nadgradila v

države blaginje. Te so z namenom zavarovanja državljanov svojo vlogo v vladi uporabile za preprečevanje ekscesov trga. Namesto revolucije se je socialna demokracija opirala na progresivne reforme znotraj političnega sistema, zasnovanega na liberalno demokratičnih idejah. V njem sta delavski in srednji sloji uživala opazno večji življenjski standard kot njihovi starši, tj. relativno visoke dohodke, prijazno stanovanjsko politiko, dosegljiv zdravstveni sistem, socialno varnost in (brezplačen) dostop do izobraževanja. Politika socialne demokracije, ki je temeljila na keynesijansko zasnovani ekonomiji in socialni državi, je podpirala intervencijo države v ekonomiji in družbi z namenom, da zagotavlja (horizontalno) družbeno pravičnost, se pravi zagovarjanje močne države s ciljem, da bi trg (kapitalizem) deloval v prid celotne družbe. Podpiranje družbene enakosti je, tako kot je to še danes primer v skandinavskih družbah, spodbujalo močno povpraševanje in investicije, sočasno pa je tudi ustvarjalo zadovoljive profite.

Še leta 2000 so socialni demokrati (ali socialisti) sestavljali vlade v desetih od petnajst vlad v tedanji Evropski uniji, medtem ko vodijo danes, ko se je število članic EU povečalo na 28, vlado le še v dveh državah, v sedmih pa so koalicijski partnerji. Za evropsko socialno demokracijo je bilo še posebej pogubno lansko leto, ko je morala zapustiti vlade v Avstriji, Franciji in Češki republiki. V Franciji je Socialistična stranka padla s 30 na 7 odstotkov, podobno je padla tudi nizozemska Delavska stranka s 25 na 6 odstotkov, češki Socialni demokrati pa so s padcem z 20 na 7 odstotkov utrpeli najslabši rezultat v njihovi stoletni zgodovini. Ljudje seveda upravičeno sklepajo, da finančne (ekonomske) krize niso naravni pojav, temveč posledica odločitev in ravnanj politike ter politikov na oblasti, ki jih iz različnih razlogov (lastnih interesov, pohlepa in koruptivnosti) niso zavarovale. S tem so se pojavile priložnosti za razmah različnih politik, ki mobilizirajo »ljudstvo« proti »vladajočemu razredu«.

Izbruh finančne krize pred desetimi leti je prispeval k številnim pričakovanjem, da bo ta prebudila in okrepila evropsko levico, predvsem socialno demokracijo, še posebej pa radikalno levico. Vendar so se ta izkazala za zmotna. Paradoks je, da je ta samo še bolj utrdila na eni strani moč finančne oligarhije, na drugi strani pa je spodbudila različne politično ekstremistične in tudi latentno emancipatorne valove populizma. Leta 2016 so ugledni nemški ekonomisti (Manuel Funke, Moritz Schularick in Christoph Trebesch) objavili študijo, o njej pišejo tudi v septembrski številki *Foreign Affairs*, v kateri so analizirali sto finančnih kriz in osemsto volitev v dvajsetih demokracijah po letu 1870. S krizami je praviloma največ pridobila (skrajna) desnica, ki se ji je volilni izkupiček povečal za najmanj trideset odstotkov.

V resnici so krizo kot priložnost prej prepoznali na desnici, če spomnimo na besede ekonomista Milтона Friedmana (2002): »Samo kriza, dejanska ali namišljena, pripelje do resničnih sprememb. Ko se pojavi kriza, so aktivnosti odvisne od idej, ki so v tistem času na voljo.« Friedman in njegovi somišljeniki so tako priložnost uspešno zagrabili z obema rokama s tem, ko so zasejali ideološka semena neoliberalizma. Po besedah britanskega sociologa Stuarta Halla (2015) gre pri neoliberalizmu, ki je zavladal po razpadu Sovjetske zveze in po koncu hladne vojne (1989–91), za desničarski projekt z namenom, da s pomanjševanjem vloge držav erodira, če ne povsem odpravi po drugi svetovni vojni vzpostavljeno socialno državo, zmanjša vlogo vlad pri redistribuciji družbenega bogastva in socialnih pravic – tj. deregulira kapitalizem ter agresivno napada vrednote, na katerih so te temeljile.

Neoliberalizem na steroidih

V primeru zadnje krize so državljani zaradi bojazni, da bodo v krizi še več izgubili, bolj zaupali desnici, ki obljublja stabilnost, spoštovanje zakonov in red. Avtorji omenjene študije ob tem spomnijo na ravnanje gospodarske elite, ki je podprla Hitlerjev prihod na oblast, kar smo videli tudi v primeru Trumpa. Ker se od zadnje krize leta 2008 ni skoraj nič spremenilo, ni težko napovedati nove, ki utegne povzročiti še večjo ekonomsko obubožanje ljudi in okrepljeno vladavino (skrajne) desnice. Glavni ideolog ameriške skrajne desnice Steve Bannon, ki je veliko pripomogel k Trumpovemu uspehu, se nove krize razumljivo veseli. Bannon se ima za »leninista«, ki sledi cilju »uničenja svoje države«, kar je pred približno stotimi leti uspelo Leninu. Spomnimo, da je Lenin leta 1902 v pamfletu Kaj storiti? svojim privržencem naložil, naj stranko, če je ne morejo spremeniti, najprej paralizirajo in zatem prevzamejo. Nekaj podobnega je Trumpu z Bannonovo pomočjo uspelo s prevzemom republikanske stranke. Ameriški komentatorji so njihovem desničarskemu populističnemu pojavu posodili ime »leninizem v demokratičnih razmerah«.

Socialna demokracija, ki je, zahvaljujoč levo zamišljenim reformam (keynesijanska ekonomija in socialna država) v preteklosti ne le reševala kapitalizem, temveč ji pripada zasluga za to, da je bil tudi znosen, če že ne atraktiven, se je namreč še pred krizo poslovila od svoje nekdanje politične identitete. S postopnim približevanjem in prevzemanjem neoliberalnih političnih idej iz desnega političnega mainstreama je tudi sama prispevala svoj delež h krizi in se s tem namesto kot del rešitve predstavila kot del problema. Socialna demokracija pri tem ni osamljena v političnem mainstreamu in se po minuli hudi krizi ne zaveda, da neoliberalizem kot skupek ekonomskih idej, ki so prevladovali v politiki

zadnja štiri desetletja, izgublja svojo legitimnost in se pri življenju ohranja s steroidi. Tisto, kar je zasejal s krizo, ljudje občutijo pri padanju življenjskega standarda, pospešenem povečevanju neenakosti v dohodku in bogastvu, perverzности finančnega sistema in hitro približujočih se ekoloških katastrofah.

Pred časom je britanska kraljica Elizabeta II. na obisku na Kraljevski akademiji spravila skupino ekonomistov v zadrego z vprašanjem, kako da niso mogli predvideti zadnje finančne krize. Na vprašanje ni dobila odgovora, ker je v resnici ekonomska »znanost« praviloma prispevala pri njenem nastajanju, kar razkriva bedo neoliberalne ekonomske in politične doktrine, v katero je verjela in še naprej verjame, čeprav danes ne več tako prepričljivo kot prej. Spomniti je treba, da je na njeno vprašanje deset let (!) pred izbruhom krize odgovorila ena najbolj priznanih in lucidnih raziskovalk mednarodnih odnosov Susan Strange, ki je leta 1998 izdala knjigo *Mad Money: When Markets Outgrow Governments* (Pobesneli denar: ko trgi prerastejo vlade). V njej je opozorila, da vodi družba, v kateri (se): denar prevladuje nad politiko, se nadzor države nad ekonomijo zmanjšuje, se ne pobirajo ali drastično zmanjšujejo davki, se nenehno povečuje neenakost in vlada pohlep, v finančni zlom. Osem let prej je ista avtorica objavila knjigo *Casino Capitalism*, v kateri je pisala o resnih težavah, ki čakajo družbe, kjer finančni trgi uidejo demokratičnemu nadzoru.

Podrejenost države kapitalu in trgom

Ne le v ekonomski znanosti, temveč tudi med razumnimi politikami, ki se danes neprepričljivo posipavajo s pepelom, češ da jih je zapeljal neoliberalizem, se krepijo razmišljanja, da se bo treba posloviti od podrejenosti države trgu ter v njuno medsebojno razmerje vnesti ideje o tem, kako bi morala civilizirana družba, namesto da postavlja produktivnost pred življenje, obravnavati svoje ljudi. Spomnimo, da je bila pred krizo večina ekonomistov v razvitem svetu prepričana, da spadajo ekonomske katastrofe (krize) v preteklost. Verjeli so, da so finančni sistemi v razvitih državah preveč kompleksni in medsebojno soodvisni, da bi lahko kolapsirali, poleg tega pa so nasledli dogmi, da se lahko trgi sami regulirajo.

Pri tem je eno od ključnih vlog odigrala nekaj časa atraktivna politična ponudba pod imenom »tretje poti«, ki pa se je kmalu izkazala kot samo drugo ime za uveljavljanje politike v prid nereguliranim trgom, finančnemu kompleksu in hiperglobalizaciji, kar vse je seveda usodno oslabilo države. Pa ne le državo, temveč v prvi vrsti demokracijo, če vemo, da predstavlja (nacionalna) država tisto raven, na kateri lahko demokracija najbolj učinkovito funkcionira. Za

avtentično levico je demokracija prva izbira, tega pa ne bi mogli reči za neoliberalno desnico, pri kateri uživajo absolutno prednost interesi kapitala in diktat trga. Za socialno demokracijo je, kot piše njen irski raziskovalec Paul Sweeney, gotovo ironija, da je po tistem, ko je sama podpirala slabljenje države, tudi na široko odprla vrata brezobzirni ubikvitarni privatizaciji ključnih javnih dobrin.

Paradoks je, da so po izbruhu finančne krize leta 2008 ekonomski sistem (banke, zavarovalnice, večja podjetja in avtomobilsko industrijo) reševale države in njene institucije, ki se jim je njihova nekdanja zagovornica – socialna demokracija – pred krizo odpovedala, desna politika pa podcenjevala in obravnavala kot škodljiv »socialistični« izum. Država, kot opozarja Sweeney, je namreč tudi, če ne še posebej v času globalizacije, s tem, ko na državni in naddržavni ravni sprejema zakone, glavni kreator in oblikovalec trgov. Osrednje vloge države kot zaščitnice nacije, pravne države, izvajalca javnih del, pri gradnji infrastrukture in financiranju šolstva ter ne nazadnje tudi reguliranju trgov se je v svojem pisanju dobro zavedal tudi Adam Smith. Nanj ideologi tržnega fundamentalizma, ki se hvalijo s tem, da so »izumili« svojevrsten »perpetuum mobile«, tj. da se lahko trg sam regulira (»market knows everything«), pa nerazumna dogma o tem, da lahko deregulirani trgi proizvajajo in distribuirajo proizvode in dobrine bolj učinkovito, kot če bi bili regulirani, razumljivo pozabljajo. Pa ne le Smith, še posebej John Maynard Keynes je velikokrat dokazoval, da imajo trgi meje, in če so skupaj s finančnimi trgi prepuščeni samim sebi, to nujno pripelje do stanja ekonomske in politične disfunkcionalnosti, kar je drugo ime za krizo.

Ekonomski vandalizem

Med protagonisti politike »tretje poti« so posebej izstopali Tony Blair, Gerhard Schröder in Bill Clinton. Vsak od njih je poleg drugih vodilnih politikov v njihovem času in za njimi odgovoren za izbruh finančne krize. Vse je družilo prepričanje, da ne obstaja nobena alternativa (Nina, v angl. Tina) njihovi politiki deregulacije finančnega sektorja in posledično tudi države ter neomejeni (hiper) globalizaciji, kar je na koncu tako v številčnem kot materialnem pogledu oškodovalo njihovo volilno bazo – se pravi delavstvo skupaj s srednjim razredom in novonastalim prekarizatom, ki se ta čas namesto k socialni demokraciji, ki jih je pustila na cedilu, obračajo k radikalnemu populizmu. Zgodovina si bo »zasluge« omenjenih zapomnila, na primer, po njihovih posebnih prispevkih: Blaira po izenačevanju globalizacije z zakonom gravitacije, Schröderja z zmanjševanjem delavskih pravic ter krčenjem socialne države in Clintona (pozneje tudi Obama), da je uslišal vsako željo Wall Streeta in velikih korporacij.

Nobenega od njih ni vznemirjalo enormno povečevanje neenakosti in porušeno ravnotežje med kapitalom in delom, ki se je odražalo v padanju plač na eni strani in skokovitem povečevanju profitov na drugi. Ironija je, da danes na socialno in ekonomsko nevzdržen pojav neenakosti bolj kot socialna demokracija opozarjajo v takih ustanovah, ki so v resnici prej tudi same prispevale k njej, kot sta Svetovna banka in Mednarodni denarni sklad. Thomas Piketty, avtor odmevne knjige *Kapital v 21. stoletju* (2014), je v svojih analizah resno opozarjal na problem zmanjševanja davkov za najbolj premožne, pri čemer je sodelovala tudi socialna demokracija, ko je bila na oblasti. Njegovi podatki so dovolj zgovorni: v ZDA, Nemčiji, Britaniji in Franciji so davki v zadnjih nekaj desetletjih padli z devetdesetih (!) na 35 odstotkov in še padajo. Trump je davke korporacij še dodatno zmanjšal, in sicer na 21 odstotkov, napoveduje pa tudi, da jih bo spravil na 15. Nekatere korporacije že zdaj plačujejo blizu omenjenega odstotka ali še manj: Apple – 17, Alphabet (Google) 16, Amazon 13 in Facebook 3,8 odstotka. Korporacije in politiki, ki tem služijo, se požvižgajo na civilizacijo, če spomnimo na trditev ameriškega vrhovnega sodnika Oliverja Wendella Holmesa, da so davki cena za njeno ohranjanje.

Kariera po prenehanju najvišjih politikov je več kot povedna in tudi v popolnem nasprotju z nekdanjimi ideali socialne demokracije: Blair je za velike honorarje svetoval avtokratom na Bližnjem vzhodu in v državah nekdanje Sovjetske zveze, Schröder se je praktično zaposlil pri avtokratu – Putinu, medtem ko je Clinton prejemal bajne honorarje za svoja predavanja in svetovanja Wall Streetu. Nihče od njih, vključno z najbolj izpostavljenimi bančniki, se ni kritično opredelil ali čutil odgovornega za razmere, v katerih so se svet in njihove države znašli po letu 2008. Izjema je nekdanji predsednik ameriške centralne banke Alan Greenspan, ki je kot eden od arhitektov neoliberalizma priznal svojo zablodo in odgovornost za ravnanja, ki so pripeljala do krize. Danes tudi pravoverni ekonomisti na Mednarodnem denarnem skladu priznavajo, da je varčevanje (»zategovanje pasu«) perverzen recept za ekonomsko okrevanje, ki so ga nekateri ekonomisti že pred leti poimenovali z »ekonomskim vandalizmom«.

Populizem – »otrok« neoliberalizma

Spomnimo sicer, da je Greenspan še leto pred izbruhom krize na vprašanje nekoga švicarskega novinarja o tem, katerega predsedniškega kandidata podpira, odgovoril, da to sploh ni važno, ker so, zahvaljujoč globalizaciji, glavne politične odločitve v njegovi državi tako ali tako prepuščene delovanju globalnega trga. Greenspan je pri svojem delovanju zvesto sledil neoliberalni doktrini:

reorganizaciji kapitalizma na univerzalni in transnacionalni ravni; glavne trge spraviti izven nadzora nacionalnih vlad (držav); korporacijam je treba pustiti proste roke pri njihovi eksploataciji delovne sile in (perifernih) držav; globalno ekonomijo je treba zasnovati na brezobzirnem tekmovanju (»race to the bottom«) med državami in izločiti »demos« iz demokratične vladavine ter zadnjo prepustiti premožni »tržno-dominantni manjšini«. Z drakonskimi proračunskimi rezi in izrinjanjem države, tj. za njeno udinjanje korporacijam in najbolj premožnim, je neoliberalizem na široko odprl vrata družbeno disfunkcionalnim in morbidnim pojavom, od podpiranja avtoritarne politike, ekonomski in politični korupciji ter ne nazadnje tudi različnim tokovom populizma, ki jih lahko imamo za politične »otroke« neoliberalizma. Za Immanuela Wallersteinina (2011) je to prepričljiv dokaz o tem, kako je nihalo sodobne zgodovine vpeto v neusmiljen spopad med demokracijo in nereguliranimi trgi, pri čemer to zaniha enkrat v eno in drugič v nasprotno smer.

O tem, kako v resnici »deluje« trg, se lahko poučimo iz avtobiografije nekdanjega ameriškega finančnega ministra Timothyja Geithnerja o tem, kako sta nemška in francoska vlada v času, ko sta ju vodila Angela Merkel in Nicolas Sarkozy, iskali pomoč ameriške vlade pri zamenjavi italijanskega predsednika vlade. Takrat se je predstavnik kanclerkinega urada hvalil, da so Nemci pri spreminjanju režima (regime change) spretnejši od Američanov. Ta primer, ki seveda ni edini – spomnimo na Grčijo, Irsko, ne nazadnje tudi na Slovenijo in druge – bi po mnenju odličnega raziskovalca sodobne evropske ekonomske zgodovine Adama Tooze (2018) z univerz v Cambridgeu, Yalu in Columbi ter avtorja pred kratkim izšle knjige z naslovom *Crashed: How a Decade of Financial Crises Changed the World*, zaslužil podrobno raziskavo o (imperialni) vlogi nemške vlade pri kriznem menedžiranju evrske in finančne krize. Ta namreč na eni strani budno, tudi s pomočjo njenega ustavnega sodišča, varuje svojo nacionalno suverenost, sočasno pa pozablja na to, da se ostale članice z vstopom v Evropsko unijo niso odrekle svoji in prenehale biti nacionalne države. Isti avtor sicer sodi, da je bil evro »rešen« v škodo in ne v korist demokracije, še vedno pa ostaja vprašanje, za kako dolgo.

Tooze je imel vpogled v tajno korespondenco med Španijo in Italijo, v katerih je Evropska centralna banka (ECB) od teh vlad zahtevala privatizacijo lokalnih javnih služb in deregulacijo delovnega trga, kar je po avtorjevem mnenju predstavljalo direkten poseg ECB z namenom, da s sredstvi monetarne politike spremeni razmerja med socialno in politično sfero v teh državah v škodo prve. Privatizacija ni uresničila ideološko zmanipuliranih pričakovanj, kot to danes ugotavljajo v številnih državah, tudi v njeni »domovini« – v Veliki Britaniji. Pomeni tudi škodljivo odvrčanje pozornosti od odgovornega in

kompetentnega upravljanja javnih služb ter razvijanja odgovornega profesionalnega in upravljalvskega etosa v tem vitalnem družbenem sektorju v interesu zagotavljanja odličnih storitev. ECB pri svojem odločanju in ravnanju ni bila osamljena in je lahko računala na podporo evropske komisije, ki bi morala v teh primerih zavarovati svoje članice – države, če naj bi ostala zvesta izvornim načelom Evropske unije. Vendar je kaj takega težko pričakovati od evropske komisije, natančneje od njenega neverodostojnega predsednika Jean-Clauda Junckerja, ki je na sestanku evrske skupine jasno izpričal svoj (ne)demokratični credo: »Sem za tajne razprave, ki morajo potekati v mračnih prostorih. Pripravljen sem, da me obtožijo, da nisem dovolj demokratičen, vendar moram ostati resen ... Ko so zadeve resne, je treba tudi lagati.«

Ljudstvo na »popravnem izpitu«

Svojih »težav« z demokracijo kot motečim pojavom evropski politični razred sploh ne skriva in za to trditev obstajajo številni dokazi. Ob Junckerjevem primeru spomnimo še na dva propadla referendum (v Franciji in na Nizozemskem) o evropski ustavi in enega, na katerem je moralo »ljudstvo« s ponovljenim referendumom (Danska) na popravni izpit. V vseh teh primerih so volivci glasovali proti »več Evrope«, ki bi dala še večjo moč centralistični evropski tehnokraciji, se pravi pospešeni centralizaciji in oligarhizaciji političnega odločanja v Bruslju, praktično pa vladavino demokracije brez ljudstva.

Zadnje predstavlja enega od glavnih katalizatorjev teženj po avtoritarni vladavini, ki smo jim priča v tem stoletju. Kot je videti, se nemški dramatik Bertolt Brecht ni šalil, ko je politikom, ki so nezadovoljni s svojim (nevednim) ljudstvom, ironično predlagal, da ga prvi zamenjajo. Danes, ko je politični mainstream ponovno nezadovoljen s tem, da volivci ne volijo tako, kot bi »moral«, prihajajo »uporabni« nasveti politikom, kot lahko preberemo v dveh knjigah, objavljenih predlani, tudi iz akademskih krogov. Ameriški filozof in politolog Jason Brennan (2016) z Univerze v Georgetownu je v knjigi Proti demokraciji predlagal, da se z volilnega seznama izločijo »idioti«, medtem ko je belgijski kulturni zgodovinar David van Reybrouck (2016) v knjigi Proti volitvam predlagal, da se volitve enostavno ukine.

Še posebej po letu 2011 je kot reakcija na neoliberalno apoteozo individualizma, da »družba ne obstaja« (Margaret Thatcher), populizem napovedal vrnitev »družbenega«, čeprav za zdaj večinoma v njegovi etnični (ksenofobni) in ras(istič)ni preobleki. Pojav radikalnega (desnega in levega) populizma je zato simptom vsega tistega, kar se je pri državljanih v Evropi in drugod v svetu, na

primer v ZDA in Braziliji, nakopičilo, ko so bili, ne da bi jih njihove politične elite zavarovale pred diktatom tržne globalizacije, prepuščeni stagnaciji plač, izgubi dela, družbenega ugleda in (samo)ponosa. Očitki, ki prihajajo iz političnega mainstreama, da populizem mobilizirata v prvi vrsti strah in jeza, sicer drži, ne pa tudi hipokritski očitek, da gre za iracionalni pojav. Vprašajmo se namreč, koliko racionalnega je, na primer, v tem, da vladajoče politike podpirajo vojne, ki nasprotujejo mednarodnemu pravu, prodajajo orožje korumpiranim in avtokratskim režimom, kopicijo atomsko orožje za večkratno uničenje Zemlje, omogočajo enemu odstotku premožnih, da razpolagajo z veliko večino bogastva na svetu, itd., itd.?

Superiorna manjšina in inferiorni ljudje

Karizmatični profesor politične filozofije (demokracije in etike) Michael Sandel (2013) na Harvardu je dobro opazil, da pri populizmu ne gre le za ekonomski problem in ksenofobijo, temveč tudi za ponižanja, ki so jih od vladajočih elit ljudje doživljali najmanj zadnja štiri desetletja. Sandel tudi predlaga, kako naprej, pri čemer se opre na politiko prepričevanja, vendar ostaja problem, kdo bi moral ali mogel koga prepričevati. Za zdaj ne kaže, da bi bile osovražene elite pripravljene poslušati »drugo stran«, kar pride prav, tako kot že večkrat v evropski zgodovini, demagoškim voditeljem, ki imajo pri tem svoje politične agende. Upravičeno se zato zastavlja vprašanje, ali se nam bo uspelo izogniti Hobbesovi grožnji »vojne vseh proti vsem«?

Če bodo dominantne politične elite hotele in si sploh mogle povrniti zaupanje ljudi, ki imajo upravičeni občutek, da so jih zapustile, bodo morale prve najprej priznati in spoznati, da so do populističnih reakcij pripeljale družbene in ekonomske razmere ter negotovosti in ne v prvi vrsti ksenofobija kot taka. Torej bodo morale prve na eni strani racionalno razumeti družbene razloge za njihov resentment, na drugi pa tudi zavreči prevladujočo »megalotimijo« (megalothymia), po kateri neoliberalna ideologija tržno »uspešne« posameznike obravnava kot superiorne, za vsakim od njih pa pusti neskončno veliko množico (odvečnih) ljudi, ki jim odreka vsako njihovo človeško vrednost in dostojanstvo. Kaj drugega je mogoče razbrati iz podatka o neenakosti o porazdelitvi bogastva in dohodkov, da si odstotek ljudi lasti več bogastva na planetu kot preostalih devetindevetdeset.

Deset let po finančni krizi se neenakosti med ljudmi še naprej močno povečujejo. Po letošnjih podatkih švicarskih bank se je število superbogatašev (ultra-high-net wealth individuals – UHNWI), ki razpolagajo z najmanj

petdesetimi milijoni dolarjev v Veliki Britaniji, povzpelo na 4670, kar je za 8,5 odstotka več kot v zadnjem letu. Številka za ZDA se je povečala za približno 6000 novih bogatašev in pristala pri številu 70,540, kar je seveda daleč največ v svetu, medtem ko jih Kitajska danes premore 16,510. Kar zadeva število milijarderjev v svetu, je teh 2158, njim se je v minulem letu bogastvo povečalo za 1,4 trilijona dolarjev. Na Kitajskem, na primer, jih je bilo pred dvanajstimi leti samo 16, medtem ko jih je danes že 373.

»Stranke Davosa«

Socialna demokracija se je praktično odpovedala svojim številnim zgodovinskim pridobitvam (socialna država pred trgovino) in političnim vrednotam (delo in življenje pred kapitalom) ter dala prednost naslednjim političnim usmeritvam: (1) favoriziranju privatizacije s kritičnim zmanjševanjem podjetniške vloge države na področju raziskav in inovacij, vključno z zapostavljanjem ključnih javnih služb; in (2) strogo uvajanje fiskalne discipline in restriktivne monetarne politike, s tem se je poslovila od Keynesove politike financiranja javnih deficitov z zadolževanjem in inflatorno monetarno ekspanzijo. Ali povedano drugače, podrejanje globalizaciji na podlagi ideologije in prakse, ki jih narekuje tržni fundamentalizem v škodo (državne) regulacije.

Glede na omenjeno deli socialna demokracija usodo celotnega političnega mainstreama, ki je, če se opremo na sintagmo nemškega misleca Theodorja Adorna, talec »psevdoaktivnosti«, za katero je značilno slepo in instinktivno delovanje. Oba politična pola, pri čemer izpostavljam še posebej socialno demokracijo, sta opustila take brezčasne vrednote, kot so poštenost in družbena pravičnost, svoboda in enake možnosti ter solidarnost in odgovornost do drugih. Če se politični mainstream ne bo odzval, kar je malo verjetno, na urgentno potrebo po reevalvaciji vloge neoliberalne benigne države, bodo to priložnost prej ali slej v dobrem ali slabem izkoristili drugi, ne nazadnje novonastala gibanja in stranke, ki jih politiki političnega mainstreama, ne da bi jih diferencirali, vsepovprek etiketirajo s populistami. V resnici pa so prav stranke, ki jih je že omenjeni Tooze (2018) označil za »stranke Davosa«, najbolj odgovorne za pojav populizma, v katerem se dobro znajdejo tudi politični skrajneži, med njimi (neo)fašisti in (neo)nacisti.

K že nekaj časa trajajočemu slabljenju socialne demokracije so resnici na ljubo prispevale, kot piše Jan Rowny z raziskovalne pariške univerze Sciences Po, tudi globoke strukturalne in tehnološke spremembe, ki so zaznamovale podobo evropskih družb, njihove ekonomske vzorce in dale zagon izključujoči

politiki identitete. Klasični delavski razred iz časov Henryja Forda že nekaj časa ne obstaja več, s tem pa je oslabila tudi moč delavskih sindikatov. Za te sociološke spremembe tradicionalna levica ni iznašla prepričljive politične naracije, posledično pa je tudi izgubila volivce, za katere je bil od poznega devetnajstega stoletja naprej značilen močan občutek kolektivne pripadnosti, tj. razredne zavesti.

Letargija političnega mainstreama

Danes je delavstvo mnogo manj vidno in atomizirano, svetlobna leta daleč od tistega, kar je njegovo članstvo zaznamovalo vse od zibelke do groba. Generacija iz leta 1968 je danes, na primer, bolj naklonjena socialno liberalni in bistveno manj hierarhično postavljeni politiki. Namesto, da bi se angažirala v tradicionalnih, hierarhično organiziranih političnih strankah, ji je bližje sodelovanje v družbenih gibanjih in novih strankah, ki iščejo alternativne odgovore na ekonomska vprašanja in so v družbenem in kulturnem pogledu bistveno bolj odprta. Tradicionalna levica je sicer vključila v svojo politično agendo nekatera okoljska in socialno liberalna vprašanja, vendar ni pokazala kakšne velike vneme, da bi se resno soočila z novo porajajočim se proletariatom – prekariatom, katerega občutek politične pripadnosti je za zdaj še šibek, ki pa se utegne s povečevanjem njegovega števila okrepiti.

Težko je napovedati, koliko časa bo trajalo medvladje (kriza), če se opremo na besede lucidnega italijanskega antifašista Antonija Gramscija (1891–1937), tj. čas, ko umira staro in še ne more nastati novo, to priložnost in vakuum pa so izkoristili morbidni simptomi. Desni in levi mainstream, kot kaže, ne ponujata alternative ter hočeš nočeš tvegata vrnitev v preteklost, s kakršno sta se Evropa in svet soočila v tridesetih letih prejšnjega stoletja.

Za letargijo političnega mainstreama, ki noče videti in tudi ne išče alternative, ne bo našla zgodovina nobenega izgovora, kvečjemu veliko odgovornost. Harvardski profesor za politično ekonomijo Dani Rodrik (2018) je nanizal lep nabor idej, ki za zdaj ostajajo v predalih progresivnih in politično različno opredeljenih predlagateljev. Naštejmo samo nekatere: radikalne bančne reforme (Anan Admati in Simon Johnson), kompleksni nabor politik za zmanjševanje neenakosti na nacionalni ravni (Thomas Piketty, 2014 in Tony Atkinson, 2015), kako opolnomočiti javni sektor za spodbujanje inkluzivnih inovacij (Mariana Mazzucato, 2015 in Ha-Joon Chang, 2011), predlog globalnih reform (Joseph Stiglitz, 2019 in Jos Antonio Ocampo, 2015), agenda dolgoročnih javnih investicij na področjih javne infrastrukture in zelene

ekonomije (Brad DeLong, 2000, Jeffrey Sachs, 2011 in Lawrence Summers, 2020) in druge.

Razsvetljensko domišljene alternative in ideje, ki čakajo, da jih bo (ne)kdo vzel resno.

(Delo-Sobotna priloga, 24. 11. 2018)

Ko demokracija umolkne

Zadnje desetletje si bomo zapomnili po globalni recesiji demokracije, ki ji za sedaj ni videti konca. Še več, v minulem letu se je še poglobila in (raz)širila. Najmanj 105 držav je po ugotovitvah neodvisnih ustanov, med njimi Freedom House s sedežem v Washingtonu, ki spremljajo stanje demokracije v svetu, v istem obdobju na tem področju nazadovalo. Številni so verjeli, da je s »tretjim valom demokratizacije« demokracija osvojila 20. stoletje in da gre za ireverzibilni proces. Vendar se je že leta 2006 proces globalnega širjenja demokratičnih držav ne le zaustavil, temveč so se številne med njimi obrnile nazaj v avtoritarni sistem.

Krhkost in ranljivost

Zaton demokracij ni nov pojav v zgodovini. Demokracije so mnogo bolj krhke in ranljive, kot si običajno predstavljamo. Sociologi in politologi njihov zlom praviloma prepoznavajo kot posledico vojaškega puča, državljanske vojne, množičnega upora in preobrata, ki so ga pred tem izpeljali demokratično izvoljeni politični voditelji – se pravi z razdiranjem demokracij(e) od znotraj. V minulih dvesto letih je bilo 90 odstotkov »umorov« demokracij povezanih s prvo ali zadnje omenjeno posledico. V zadnjem desetletju so pri rušenju demokracij demokratično izvoljeni voditelji prehiteli vojaške udare, in to s pomočjo volilnih skrinjic (!).

Eden od najbolj razvpitih primerov iz zgodovine je izvolitev Adolfa Hitlerja za kanclerja, kar mu je omogočilo, da je s surovo uporabo nasilja zamenjal demokratični sistem s krvavo avtoritarnim (totalitarnim). Prvič po tridesetih letih prejšnjega stoletja smo ta čas priča podobnim procesom v zahodnih demokracijah, pri čemer raziskovalci tega preobrata izpostavljajo primere,

kot so Viktor Orbán, Jarosław Kaczyński, Recep Tayyip Erdoğan, Donald Trump in druge.

Vsak avtoritarec še ni Hitler

Pri teh primerjavah je treba biti previden. Vsak avtoritarni voditelj še ni Hitler ali »ameriški Pinochet«, kot je Trumpa v ameriški reviji National Interest označil politični komentator Jonathan Chait. Trump kljub politični retoriki, ki spominja na avtoritarne voditelje v prejšnjem stoletju, povrh tega pa opogumlja, občuduje in šteje za svoje prijatelje tudi aktualne brezobzirne diktatorje, ni odpravil ustavnih »zavor in ravnotežij« v ameriškem političnem sistemu. Za sedaj je prisiljen spoštovati sodne odločitve, prav tako ne mobilizira varnostnih služb pri obračunavanju z opozicijo.

Trump, na primer, (še) ni odstavil posebnega raziskovalca Roberta Muellerja, ki preiskuje njegove povezave in morebitne dogovore z Rusi med predvolilno kampanjo. Spomnimo, da je Muellerja na to mesto postavil namestnik javnega tožilca, ki je vladni funkcionar in kot tak podrejen (Trumpovi) izvršni oblasti. Kaj podobnega ne bi mogli trditi za Kaczyńskega, Orbána ali Putina. Freedom House kljub temu ocenjuje, da nosi Trump glede na neprimerljivo večji geopolitični vpliv in moč njegove države velik del odgovornosti za nadaljevanje globalne erozije demokracije. V minulem letu, kot zatrjuje predsednik te ustanove Michael J. Abramowitz, je Trump skupaj z njegovimi predhodniki torej znatno prispeval k temu, da so se politične pravice in državljanske svoboščine v zadnjem desetletju znašle na najnižji točki.

Moč populizma

Vsem avtoritarnim voditeljem je skupno to, da so se pri svojem pohodu na oblast opirali na skrajni populizem (nacionalizem). Poznavalci te politične ideologije ugotavljajo, da se je zelo težko upirati izvoljenim populistom pri njihovem rušenju demokratičnih institucij. Za to navajajo dva razloga: prvič, da jih odpravljajo postopoma, kar odzove občasne odpore, ki jih avtoritarni voditelji brez večjih težav obvladajo. Drugi razlog za šibkost odpora pa je povezan s tem, da uživajo omenjeni voditelji znatno podporo pri ljudeh.

Prejšnji mesec sta harvardska politologa Steven Levitsky (2018) in Daniel Ziblatt, ki že dolga leta raziskujeta pojav slabljenja in kolapsa liberalnih demokracij v svetu, izdala knjigo z naslovom Kako umirajo demokracije. V njej

sta Združene države Amerike izpostavila kot primer demokracije, ki se sooča s podobnimi problemi, na kakršne sta naletela pri drugih državah, ki so doživljale padec ali zaton demokracije.

Lakmusov papir

Nazadovanje demokracije v ZDA, ki se, resnici na ljubo, ni začelo z izvolitvijo Trumpa, predstavlja svojevrstni zgodovinski paradoks. Vse do leta 1850, ko so Evropo zajele demokratične revolucije, so bile ZDA praktično edina demokracija na svetu. Po izbruhu druge svetovne vojne je Evropa leta 1943 štela samo pet demokracij (Velika Britanija, Irska, Islandija, Švedska in Švica). Med letoma 1945 in 2000 se je število demokracij v svetu pod ameriškim »patronatom« povečalo na devetdeset. Po letu 2000 se je ta proces ustavil, še več, dve polnopravni članici Evropske unije, ki je zavezana demokraciji, sta izbrali avtoritarno »iliberalno demokracijo« – Madžarska in Poljska.

O tem, kako razumeti in prepoznati avtoritarne odklone, je prepričljiv »lakmusov test« ponudil Juan Linz (1996), eden najbolj pronicljivih politologov na svetu z Univerze Yale. S tem testom lahko državljani oz. volivci pri politikih, ki kandidirajo za (visoke) politične funkcije, prepoznajo naslednje štiri indikatorje: zavračanje demokratičnih pravil igre; odrekanje legitimnosti njihovim nasprotnikom; toleriranje ali spodbujanje nasilja ter odrekanje političnih (državljskih) pravic njihovim nasprotnikom in medijem. Pri vseh štirih indikatorjih je Trump opravil pozitivni test, nič bolje pa se pri njem ne bi obnesli preostali, v tem prispevku omenjeni avtoritarni voditelji.

(Delo-Mnenja, 17. 2. 2018)

Kriza demokracije

O tem, da je demokracija, globalno gledano, v eksistencialni krizi, že dalj časa ni nobenega dvoma. Med simptomi te krize v etabliranih demokracijah se največkrat omenjajo kritični primanjkljaj politične participacije, upadajoči trend zaupanja v politične elite in usihanje moči ter (ne)priznavanja legitimnosti oziroma reprezentativnosti obstoječih demokratičnih institucij.

Razpravljanje o krizi demokracije je treba pripeljati od simptomov k (glavnim) vzrokom. Enega od ključnih predstavlja enormno povečevanje neenakosti v zadnjih treh ali štirih desetletjih, ki mu ni para v novejši politični zgodovini. V zadnjem času doživlja neenakost dodatni pospešek s tem, ko so še včerajšnji zagovorniki globalizacije obrnili ploščo in začeli slediti brezobzirnemu nacionalizmu (brexit, Trump in drugi), ki ga ekonomisti obravnavajo kot protekcionizem. Zadnji gleda na mednarodne politične in ekonomske odnose kot na bilateralne dogovore med poslovnimi/ekonomskimi elitami in ne kot na multilateralne sporazume med državami na podlagi mednarodnega prava.

Agenda makiavelizma

Če razumemo mednarodno politiko kot nadaljevanje notranje, potem je očitno, da gre v tem primeru za uveljavljanje in prenos erozije demokracije v (nacionalnih) državah na mednarodno raven v korist avtoritarne in skrajno protekcionistične (nacionalistične) politike. V njej zmagujejo v skladu z agendo socialnega darvinizma in makiavelizma močni in pretkani, pri zadnjem »levi« in »lisice«. Ali če zapišemo drugače, porušena arhitektura demokracije na nacionalni ravni v korist avtoritarne in nacionalistične politike podaljšuje enako destruktivne učinke tudi v mednarodno okolje.

Na tem mestu se pojavlja vprašanje o zgodovinsko kontingentni neodpornosti demokracije pred avtoritarnim in malignim nacionalističnim virusom. Vsaj v politični teoriji bi morala demokracija igrati določeno, če že ne odločujočo vlogo pri prerazporejanju ustvarjenega družbenega bogastva. Zakaj je demokracija na tem mestu odpovedala in ni znala ali mogla ustaviti eksponentne rasti neenakosti, ki ji danes zadaja smrtne udarce? Kdo bi se moral s konkretno politiko zavzemati za demokracijo, pa se ni? Na vprašanje Sherlocka Holmesa, ki se mu je zdelo nenavadno, zakaj »pes ni zalajal v neki usodni noči«, je ponudil dober odgovor francoski ekonomist Thomas Piketty (2014) v obsežnem delu *Kapital v 21. stoletju*. Za Pikettyja so za povečevanje neenakosti predvsem odgovorne tradicionalne stranke levice, ki se več ne zavzemajo za delavske in srednje sloje. To je tudi povzročilo njihovo izginjanje v evropskem političnem prostoru (v Franciji, Nemčiji, Grčiji in drugod), ne nazadnje tudi za zadnji volilni poraz demokratov v ZDA.

Piketty je spomnil, da sta v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja obe levi stranki v Franciji in ZDA, socialistična in demokratska, še predstavljali volivce z nižjo izobrazbo in nizkimi dohodki, v sedemdesetih in osemdesetih pa se je tradicionalna levica oprla na volivce z visokošolsko izobrazbo, desnica pa na tiste z visokimi dohodki. Še več, obe sta medtem tudi »zavohali« denar v korporacijah in finančni industriji.

Demokracija za milijarderje

Dean Baker, eden od ustanoviteljev Centra za ekonomske in politične raziskave v ZDA, je oddaljevanje demokratske stranke od njene nekdanje volilne baze prepoznal v njeni politiki redistribucije družbenega bogastva navzgor. To je ponazoril na primeru ogromnih honorarjev za govore, ki jih je ne samo Wall Street izplačeval Hillary Clinton in Baracku Obami. Po Bakerju je bila to dobra naložba Wall Streeta, ki ga ta seveda še zdaleč ne bi namenil politikom, ki bi mu utegnili vzeti denar, poklicati na odgovornost ali koga strpati v zapor.

K delegitimizaciji ameriške demokracije je nasprotno bolj kot verjetno vmešavanje Rusov v njihove volitve vplival denar, ki so ga najbolj premožni »podarjali« politikom in strankam. Pri tem je v prid najbolj premožnega sloja odigralo pomembno vlogo politizirano vrhovno sodišče s tem, ko je leta 2010 odločilo, da ni zakonskih ovir za višino denarnih prispevkov, ki jih lahko posamezniki in korporacije namenjajo za politične kampanje. To je seveda še bolj načelo že tako ali tako skrhamo zaupanje državljanov v (vrhovno) sodstvo kot nepristranskega varuha vladavine prava.

Pri tem so se še posebej na zadnjih volitvah najbolj izkazali – tudi z devetmestnim številom – superbogataši, kot so bratje Koch, družina Mercer in medijski mogul Rupert Murdoch, vsi seveda na republikanski strani oziroma na strani Donalda Trumpa. Takih kronskih dokazov o »ukradeni demokraciji« oziroma »demokraciji za milijarderje« pa je še več in jih je podrobno predstavil ekonomist in nekdanji podsekretar v ameriškem finančnem ministrstvu George R. Tyler (2018) v knjigi *Billionaire Democracy*. Po njegovem je kvaliteta demokracije v njegovi državi padla v zadnjem času na najnižjo točko v primerjavi s preostalimi razvitimi demokracijami, v ameriškem primeru lahko zato prej ko ne govorimo o njenem prividu. Naj spomnim, da sta na zadnjih treh predsedniških volitvah v dveh primerih »zmagala« kandidata, ki nista prejela večine volilnih glasov (!).

Svetovni prvak v skrajni neenakosti

Podobno mnenje deli v vlogi posebnega poročevalca OZN o stanju revščine in človekovih pravic na svetu avstralski akademik in profesor za pravo na Univerzi v New Yorku Philip Alston. V njegovem poročilu je predsednika Trumpa in republikansko vodstvo v kongresu obtožil, da spreminjata državo v »svetovnega prvaka v skrajni neenakosti«, kar povzroča destruktivne posledice za demokracijo. Spomnimo, da je lucidni raziskovalec demokracije Alexis de Tocqueville v knjigi *Ameriška demokracija* (1835, 1840) določil vlogo temeljnega stebra demokracije enakosti, in ne neenakosti.

Vrhunski raziskovalci problema odnosa med demokracijo in enakostjo, med njimi Wolfgang Merkel (2019), profesor za komparativno politično znanost z Univerze Humboldt v Berlinu, gredo še dlje, ko ugotavljajo, da tako politična kot ekonomska enakost ne nasprotujeta svobodi, kot jo zagovarja ideološki neoliberalizem. Družbam in politiki potemtakem ni treba izbirati med enim in drugim principom, ker je mogoče oba maksimirati, se pravi, da se medsebojno oplajata.

Vzemimo primera Danske in Švedske, ki se uvrščata med države z najmanjšo stopnjo dohodkovne neenakosti v svetu. Prva porabi za socialne dajatve (socialno državo) 28 in druga 31 odstotkov, medtem ko jih »neoliberalna« Velika Britanija prispeva samo 20. Obe državi sta močno odvisni od svetovnega trga; pri prvi predstavlja izvoz 35 odstotkov bruto nacionalnega dohodka, pri drugi pa 40 oziroma 17 za Veliko Britanijo. Primer skandinavskih držav, kot to potrjujejo številne raziskave, je prepričljiv dokaz o tem, da enakost, in ne neenakost, pozitivno korelira z ekonomsko uspešnostjo ter da so izgovori za krčenje socialne države na imperativne konkurence neutemeljeni.

Politično nevidni

Po Alstonu sedanji trendi povečevanja neenakosti v ZDA spodkopavajo demokracijo, se pravi same temelje, zaradi katerih je ta država uživala mednarodni ugled, medtem ko se danes ponaša z najnižjo volilno udeležbo med razvitimi državami in na drugi strani, kar je tudi posledica upada demokracije, z 41 milijoni revnih, kar predstavlja 13 odstotkov prebivalstva, ki so brez glasu in politično nevidni.

Razumljivo je, da politična elita, ki ji je politična formula, da si lahko »zmagovalec vzame vse« (*Winner-Take-All Politics*), napisana na kožo, miži pred tem problemom. V resnici bi morale ZDA po besedah senatorja Bernieja Sandersa kot najbogatejša država v svetovni zgodovini dajati zgled za decentno življenje svojih državljanov. Vendar se v nasprotju s takimi pričakovanji ZDA med tridesetimi članicami OECD uvrščajo na tretje mesto med državami z najvišjo stopnjo relativne revščine, pred njo sta samo Mehika in Turčija. Tu je priložnost za odgovorno vlogo držav(e), o čemer je lani v *IB Reviji* prepričljivo pisal Marjan Svetličič (2017). Tako vlogo trdi zagovorniki neoliberalne dogme razumljivo potiskajo na stranski tir pod pretvezo, da je treba zaupati trgu, ki se sam regulira.

Po republikancih so tudi demokrati posvojili politično patologijo, oprto na trditev, da ne obstaja kaj takega, kot je brezplačno kosilo, pod katerim pa oboji razumejo nizke (regresivne) davke, zadrževano rast plač, zmanjševanje javnih dobrin in drugo. Po podatkih ameriške vladne agencije za delovno statistiko urne postavke za plače glede na njihovo kupno moč za najmanj deset dolarjev zaostajajo za trinajstimi evropskimi državami. Samo v Nemčiji so se plače v obdobju med letoma 2014 in 2016 povečale za toliko, kot so se realne plače v ZDA povečale v celotnem obdobju od leta 1979.

Ko ljudi vodi strah

Prikrajšani ameriški volivci, ki sta jih oba politična *mainstreama* pustila na cedilu, so tako ostali brez politične strehe, nazadnje jim ni (pre)ostalo drugega, kot da so se zatekli k populizmu (nacionalizmu) in političnim demagogom – primer, ki spominja na politično zgodovino Evrope v prejšnjem stoletju. Se pravi v času, ko so ljudje izgubili sleherno upanje in jih je vodil le še strah, ki predstavlja »rudnik zlata« za najrazličnejše politične demagoge. Transparency International ugotavlja, da državljani v ZDA, bolj kot je to primer v Evropi, ne zaupajo v njihove zakonodajne in sodne ustanove. Malo

manj kot polovica jih je prepričana, da ameriška družba niti ne potrebuje demokracije, medtem ko jih dobra tretjina podpira »močnega voditelja, ki se ne ozira na kongres ali volitve«.

Zgodovinska ironija je, da so države severne Evrope, predvsem skandinavske, z razvijanjem demokracije doma in kot zgled svetu zamenjale vlogo Amerike, ki se je vse do nastopa Donalda Trumpa predstavljala kot branilka demokracije, po besedah Madeleine Albright »nepogrešljiva« (*indispensable*) država, ki ji zato pripada tudi pravica do uporabe sile.

Samo trideset let je bilo dovolj, da se je po Pikettyju (2014) zgodil največji prenos (»denacionalizacija«) družbenega bogastva v zgodovini človeštva: da danes en odstotek Američanov razpolaga s štiridesetimi odstotki bogastva v državi, spodnjih devetdeset odstotkov pa samo s sedemindvajsetimi odstotki. Pred tremi desetletji so bile številke ravno obratne, se pravi, da je spodnjih devetdeset odstotkov razpolagalo s štiridesetimi odstotki vsega bogastva. K temu lahko dodamo še podatke Omrežja za pravično obdavčevanje (*Tax Justice Network*), da so najbolj premožni na svetu in velike korporacije z namenom, da se izognejo plačilu davkov, spravili »na varno« v davčne oaze med 21 in 32 trilijoni (10^{12}) dolarjev. Ni treba dosti ugibati, kdo (za sedaj) zmaguje v vojni razredov.

Na globalni ravni ni stanje nič boljše, kvečjemu še slabše. Ali lahko, na primer, kdo razume, da šest najbolj bogatih ljudi na svetu razpolaga z večjim bogastvom kot spodnja polovica svetovnega prebivalstva (3,7 milijarde)? Ali se spričo takšne z ničimer, ne ekonomsko in ne moralno opravičljive neenake prerazporeditve bogastva in dohodka, sploh lahko čudimo, da ljudje izgubljajo zaupanje v demokracijo, se pravi v vladavino od ljudi in za ljudi?

Revni podpirajo bogate

Z izjemo papeža Frančiška med svetovnimi voditelji komajda najdemo koga, ki bi ga to resn(ič)no vznemirjalo. Papež je velikokrat opozarjal pred brezsrčnim »kultom denarja in diktaturo ekonomije«, na »vladavino konkurence, v kateri preživijo najmočnejši«, in na to, da se »bogati in mo(go)čni hranijo od nemočnih in revnih«. Žal je pri tem naletel na gluha ušesa tako med tistimi, ki so odgovorni za tako stanje, kot tudi v lastni hierarhiji, čemur smo nenazadnje priča v naši državi.

Najmanj že deset let številni raziskovalci in tudi ugledne mednarodne organizacije, kot so Mednarodna organizacija za delo, OECD, Mednarodni

denarni sklad in Svetovni ekonomski forum – zadnji trije prej z besedami kot dejanji –, opozarjajo, da globalni trend povečevanja neenakosti ogroža gospodarsko rast, socialno kohezijo, poslovno življenje in tudi samo delovanje trgov. Pred slabima dvema letoma je skupina akademikov z uglednih univerz, kot so Oxford, London School of Economics in Univerza Cornell, objavila izsledke svojih raziskav. Ti govorijo o tem, kako se v družbah, v katerih najbogatejši upravljajo večino družbenega bogastva, povečujejo stresi, zaskrbljenost in jeza pri večini prebivalstva. Pred nelagodjem, bojznimi in strahom pa ni imuna niti privilegirana elita.

Ugledna britanska socialna epidemiologa Kate Pickett in Richard Wilkinson že od sedemdesetih let objavljata odmevne knjige in znanstvene članke o negativnih družbenih posledicah in enormnih stroških, ki jih povzročata neenakost. Za države, ki trpijo velike dohodkovne razlike med bogatimi in revnimi, sta ugotovila, da se spoprijemajo s številnimi zdravstvenimi in socialnimi problemi. O tem pričajo slabo fizično in duševno zdravje prebivalstva, krajša življenjska doba, višja stopnja samomorilnosti, šibko znanje otrok v matematiki in pri pismenosti, večja odvisnost od drog in več možnosti, da se znajdejo v zaporu ... Vse naštetu pozitivno korelira z neenakostjo, ki sta jo Pickettova in Wilkinson (2010) raziskovala na vzorcu velikega števila držav, vključno v petdesetih ameriških državah. Ravno nasprotno pa so družbe z večjo enakostjo mnogo bolj kohezivne, obstojne, boljše in uspešnejše.

Kot sta še ugotovila raziskovalca, velike materialne razlike med ljudmi povečujejo njihovo socialno distanco. To je mogoče videti še posebej pri vertikalni dimenziji družbe, se pravi pri socialni piramidi, ki se nanaša na razred(e) in statusne razlike. Številni indikatorji potrjujejo, da (pre)velike dohodkovne razlike (o)hromijo socialno strukturo, kar v prvi vrsti prizadene socialno mobilnost, niža število zakonskih zvez med pripadniki različnih razredov (slojev), povzroča bivalno segregacijo in drugo. Skratka, neenakost dela družbe manj povezujoče, jih razdira in krepi asocialnost. K temu je treba dodati še poslabšano duševno zdravje prebivalstva, kjer so mednarodne raziskave pokazale, da so družbe z visoko stopnjo neenakosti obremenjene z močnejšim občutenjem tesnobe in skrbi, povezanih s statusom.

Davoški človek, zlati ovratniki, kozmokrati

Sedanji politični *mainstream* ne prinaša dobrih napovedi za revne, da se bo njihov položaj kmalu izboljšal. Kvečjemu nasprotno. *World Economic Review* je lani objavila podatke, da je šestdeset odstotkov najbolj revnih na svetu

udeleženi samo s petimi odstotki pri dohodku, ki ga generira povečani bruto domači proizvod. Po izračunih te referenčne revije bi se lahko najbolj revni glede na sedanje trende dokopali do petih dolarjev na dan komaj v dvesto letih (!), ko se utegne obseg ekonomije povečati za stopetinsedemdesetkrat (!).

Konservativni ameriški politolog Samuel Huntington (2004) je za premožno elito, ki je obogatela v času plenilske globalizacije, prispeval naslednje uporabne oznake: »davoški človek«, »zlati ovratniki« in »kozmodokrati«. Ti ljudje tvorijo novi razred, v tistem času je štel že več deset milijonov ljudi, ki so se, po zaslugi neregulirane globalizacije, dokopali do ogromnega bogastva. Novokomponirano elito sestavljajo po Huntingtonu najvišji funkcionarji (CEO) globalnih korporacij, uspešni tehnološki podjetniki, javni uslužbenci, ki delujejo v mednarodnem prostoru, ne nazadnje pa se mednje uvrščajo tudi posameznike iz akademskih vrst.

Posebej je zanimiva Huntingtonova politološka in sociološka označitev omejenih elit, da te ne čutijo nobene potrebe po nacionalni (narodni) lojalnosti in da gledajo na nacionalne (državne) meje kot na ovire, ki jih je treba čim prej odstraniti. Tudi nacionalne vlade so po njihovem ostanek preteklosti, katerih uporabnost je kvečjemu v tem, da podpirajo globalno delovanje kozmodratskih elit.

Številni sociologi in politologi ta čas analizirajo razloge, zakaj demokracija kot taka ni mogla ustaviti ali vsaj upočasniti trendov povečevanja neenakosti. Med njimi izstopajo predvsem naslednji: prvič, oba, tako levi kot desni politični mainstream, sprejemata neoliberalno dogmo prostotržnega kapitalizma; drugič, z (i)migracijami in nizko volilno udeležbo ponizanih revnih slojev se je povečala volilna moč premožn(ejš)ih slojev, ki hočejo ohraniti obstoječe stanje in zato niso naklonjeni radikaln(ejš)im politikam, ki bi utegnile ogroziti njihov privilegiran položaj; tretjič, bogati namenjajo vedno več denarja strankam, ki za protiuslugo zmanjšujejo davke in povečujejo njihovo bogastvo; četrtič, politični proces je s spodbujanjem polarizacije po starorimskem načelu »deli in vladaj« in s protežiranjem posameznih političnih strank s spreminjanjem volilnih okrajev občutno zmanjšal odgovornost izvoljenih politikov do večinskega volilnega telesa.

Nezdružljivost plutokracije z demokracijo

Pri vsem tem prednjačijo ZDA, vendar te vedno bolj posnemajo tudi v drugih etabliranih (starih) in novih (postsocialističnih) demokracijah. Z denarjem premožni in korporacije »kupujejo« politike in politiko ter s tem spodkopavajo

demokracijo. Podatki za ZDA so v tem pogledu prepričljivi: leta 1980 je za volilno kampanjo prispevalo več kot dvesto tisoč donatorjev, medtem ko se je njihovo število trideset let pozneje povečalo na dobre tri milijone (!), se pravi za petnajstkrat. V približno istem času se je vrednost denarja, ki ga je za volilno kampanjo prispevalo gornjih 0,01 odstotka od volilnega telesa, zvišal s 16 na 40 odstotkov (!).

Norveški sociolog in politolog Stein Ringen (2009), ki predava in raziskuje na Oxfordu, je opozoril na zgodovinsko izkušnjo, povezano s propadom atenske demokracije, ki spominja na podobne trende v ZDA. Atenska demokracija je propadla, ko so bogati postali superbogati in so nehali upoštevati pravila igre ter začeli rušiti tedanji sistem vladavine. Aristotelovo spoznanje, da je kakovost prave demokracije odvisna od tega, koliko si politika prizadeva in koliko ji uspeva pri omejevanju ekonomsko (pre)močnih državljanov, je danes še mnogo bolj kot v njegovem času poučno in uporabno. Plutokracija je seveda nezdržljiva z demokracijo.

Tako kot trg tudi demokracija ne deluje samodejno – kot »avtopilot«. Za demokracijo se je treba boriti, kot je bilo to v času francoske revolucije, predvsem z vzpostavljanjem enakosti. Ozreti pa se je treba še bolj nazaj v zgodovino, da bi se lahko poučili o tem, kako so se, podobno kot danes, oligarhi v antični Grčiji zavarovali pred demokracijo. O tem zvemo veliko iz dveh novejših knjig: iz prve z naslovom *Klasična grška oligarhija*, ki jo je napisal Matthew Simonton (2017) z univerze v Stanfordu, in iz druge *Oligarhija* Jeffreyja Wintersa (2015) z univerze Yale.

Enotni oligarhi in razdeljeno ljudstvo

Oligarhi, tj. najbolj premožni, najprej poskrbijo za njihovo enotnost in medsebojno solidarnost z namenom, da preprečijo delitve, ki bi jih utegnilo nezadovoljno ljudstvo uporabiti proti njim. Zaradi tega so vzpostavili institucije in zakone, s katerimi so omejili razkazovanje njihovega bogastva, ker bi to lahko med ljudmi sprožilo nemire in upor. Dodajmo, da so temu danes namenjena vsakoletna srečanja Svetovnega ekonomskega foruma (WEF) v Davosu. Grški oligarhi so poleg tega podžigali delitve med ljudstvom, da bi tako preprečili uspešnost uporov. Z istim namenom so velikokrat uporabili dve vse do današnjega dne preizkušeni metodi proti nepokornim državljanom: prisilo in kooptacijo, poznejšo britansko verzijo »kiss of death«.

Simonton je na primeru Grčije ponudil »rešitev« v tem smislu, da tudi oligarhije in oligarhi, tako kot nobena druga institucija na tem svetu, niso večni

in prej ali slej dočakajo svoj konec. Za zdaj ostaja neodgovorjeno vprašanje, ali bodo današnji oligarhi, ki se praviloma nagibajo k avtoritarni vladavini, še naprej »uspešni« pri odpravljanju demokracije in utrjevanju njihove oblasti z razglašanjem izrednega stanja in vojnami. Lahko pa bi njihovo omejevanje ali celo propad namesto distopični prihodnosti odprl priložnosti za progresivno alternativo. Za to, da se bo to zanesljivo zgodilo, seveda ni nobenega jamstva. Tudi sicer je treba spomniti na v tej zvezi pesimistično spoznanje, da so se mnogi, ki so prerokovali prihodnost, velikokrat (z)motili. Nihče od njih pa zanesljivo ni mogel odmisлити močno zakoreninjenega instinkta upanja, ki hrani alternativo

(Delo–Mnenja, 17. 3. 2018)

Demokracija v suspenzu

Z nekajtedenskim odlogom razglasitve neodvisnosti Katalonije je njena vlada že devetnajstič (!) ponudila španski vladi odprti dialog o (raz)rešitvi katalonske krize, ki je medtem zadobila evropske razsežnosti. Za krizo nosi Madrid največji del odgovornosti, saj je doslej zavračal vsak tak dialog z legalističnim izgovorom, da se o spremembah očitno zastarele španske ustave iz leta 1978 ne misli pogovarjati. Trdno stališče Rajoyeve vlade spominja na 36-letno vladavino Francove fašistične diktature, ki v svoji politiki nikoli ni privolila v kompromis. Pri tem pride na misel opozorilo Woodrowa Wilsona, da ustave ne nastajajo z namenom, da bi se državljani v njih počutili kot v prisilnem jopiču, ampak je njihova veličina v njihovi fleksibilnosti.

Prvi oktober, ko je španska oblast nasilno preprečevala, da bi katalonski (španski in evropski) državljani na referendumu demokratično in mirno izrazili svojo voljo o neodvisnosti Katalonije, ima veliko skupnega s 7. februarjem, ko so se protiindependistični demonstranti v Barceloni in drugod podobno zavzeli za dialog in uporabo razuma (;Recuperemos la sensatez!) na obeh straneh, se pravi za mirni in demokratični način reševanja katalonskega problema. Kot dokazujejo zadnji rezultati javnomnenjskih raziskav, najmanj osem od desetih katalonskih prebivalcev Madridu navkljub podpira razpis referenduma o statusu Katalonije v Španiji.

Zapravljena legitimnost

Španska vlada na čelu z Marianom Rajoyem se namesto dialoga in pogajanj še vedno oklepa avtoritarnega in centralističnega reševanja katalonskega vprašanja, kar je sicer običajno za avtoritarne in ne demokratične režime. Zadnji nimajo namreč nič skupnega z aretacijami katalonskih politikov in uradnikov, še manj

pa z grobim obračunavanjem španske policije z ljudmi na voliščih, s cenzuro v množičnih medijih ter napovedmi Madrida o internaciji deset tisoč »separativstov«. Nadalje, da utegnejo v primeru razglasitve katalonske neodvisnosti v skladu s 155. členom ustave ukiniti katalonsko avtonomijo in poslati na ulice Barcelone tanke. Ko se nekaj milijonov ljudi udeleži referendumu, ki ga ima oblast za nelegalnega, teh ni mogoče obravnavati kot navadne kriminalce, temveč imamo opraviti s političnim in ne v prvi vrsti z legalnim problemom.

Zgrožena svetovna javnost je lahko na zaslonih spremljala streljanje policije na miroljubne katalonske volivce z gumijastimi krogli ter kot v posmeh temu univerzalnemu simbolu demokracije zaseganje volilnih skrinjic. Ali Rajoy, ki nasilja nad katalonskimi državljani ni niti z eno besedo obžaloval ali se zanj opravičil, v resnici verjame, da bo z zavračanjem demokracije, ki omogoča tako opredeljevanje za kot proti neodvisnosti, in uporabo nasilnih sredstev ustavil zahteve po samostojnosti ter da bo to utrdilo špansko državo? Z uporabo skrajne represije proti svojim državljanom je španska vlada zapravila svojo legitimitnost in jo »podarila« svojim nasprotnikom – independistom. Na to je mislila Hannah Arendt (2017), ko je pisala o tem, da zamenjava legitimne moči z nasiljem sicer lahko vodi do zmage, vendar je njena človeška in materialna cena nesprejemljivo visoka tako za poražence kot zmagovalce.

Zgleda: Škotska in Quebec

Evropska unija je bila na začetku dober primer politične skupnosti, ki je nastala, v zahvalo temu, da se je mogoče (na)učiti iz tragične evropske zgodovine. EU je medtem tudi pozabila na prej toliko opevano načelo subsidiarnosti in na to, da med njenimi članicami prevladujejo države, od katerih so se mnoge, nekatere tudi manjše od Katalonije, osamosvojile od večjih nacionalnih držav in imperijev: Belgija, Nizozemska, Češka, Slovaška, Poljska, Madžarska, Slovenija, Hrvaška, Islandija, Irska, vse baltske države, Finska, Norveška (nečlanica) in druge.

Od vlad v sodobnih demokratičnih državah se pričakuje, da spoštujejo voljo svojega ljudstva, kar uspešne večnacionalne države, med njimi Kanada, Avstralija in današnje Združeno kraljestvo, tudi zagotavljajo s političnim dialogom, ne z grobo silo. Leta 1995 se je Kanada strinjala z odločitvijo Quebeca, da razpiše referendum o odcepitvi, na katerem so se volivci vseeno odločili, da ostanejo v skupni državi. Enako pravico uživajo v Veliki Britaniji Škoti, ki so se na referendumu leta 2014 odločili podobno, letos pa se je škotski parlament zavezal, da ga bodo v primernem času ponovili.

Če bo španska vlada namesto dialoga s Katalonci glede priznanja Katalonije kot naroda in enakopravnosti njenega jezika ter kulture še naprej stopnjevala represijo ter bo z aktiviranjem 155. člena španske ustave suspendirala ali kako drugače omejila katalonsko avtonomijo, jim ne utegne ostati drugega, kot da razglasijo neodvisnost in vzpostavijo diplomatske stike s tistimi državami, ki so jih pripravljene priznati. Slovenija bi zatajila samo sebe, če bi jim to pravico odrekla. Tu lahko iz zgodovine potegnemo zgodovinsko lekcijo, da uporabljeno nasilje in zatiranje narod(nost)ne subjektivitete samo še bolj pripomoreta k radikalizaciji zahtev za lastno državo. Medtem je čutiti vznemirjenost tudi v Baskiji, Galiciji in drugih španskih pokrajinah.

Kastiljski nacionalizem

Pri katalonskem nacionalizmu se prevečkrat pozablja, da je ta v resnici odziv na španskega (kastiljskega). Tega poosebljata Marion Rajoy in desna Ljudska stranka z njunim zagovarjanjem monarhistične unitarne države, pod katerim razumeta nedeljivost in kulturno homogenost španske države kot nedotakljivi svetinji, ki ju ni mogoče ubraniti drugače kot z avtoritarnimi vladanjem. Rajoyev minister za izobraževanje in kulturo se je javno zavzemal za »hispanizacijo« katalonskih učencev, torej za razumevanje enotnosti kot uniformiranosti. Za omenjeno stranko je tudi sicer značilno sovražno stališče do tistih kultur, ki nimajo španskih korenin. Pred kratkim je prišla v javnost informacija o »operaciji Anubis«, za katero so stale državne institucije, njen namen pa je bil diskreditacija zagovornikov katalonske neodvisnosti kot fašistov.

Rajoyu in njegovi stranki njun trdi nacionalizem ne dopušča dialoga s katalonskimi demokratično in legitimno izvoljenimi politiki. Dobra štiri desetletja po smrti diktatorja Franca in padcu njegovega režima ostaja diktatorjevo razumevanje kastiljskega (španskega) nacionalizma skupaj s spremljajočimi avtoritarnimi instinkti še naprej močno zakoreninjeno na španski desnici, kar se je pokazalo z nasiljem prvega oktobra. K frustraciji Kataloncev, katere posledica je bil kvalitativni premik od »politične (regionalne) avtonomije« k zahtevi o neodvisnosti, je leta 2010 bistveno pripomogla odločitev španskega ustavnega sodišča, da razveljavi zakon (Estatut) o avtonomiji. Ta je vseboval federalni tip razmerja, ki je Kataloncem priznalo status naroda. Zakon je pred njegovo razveljavitvijo sprejel španski parlament, podpisal ga je tudi španski kralj Juan Carlos I., nakar so ga Katalonci potrdili še na referendumu. Sodišče je s svojo odločitvijo predvsem ugodilo kastiljskemu nacionalizmu in španski ljudski stranki – desnici, ki se ga je oprijela v času, ko se je poskušala znebiti in se še obtožb o skorumpiranosti Rajoya in njegove vlade ter njuni upravičeni

bojazni, da utegneta izgubiti glavno vlogo v španskem političnem življenju. Z avtoritarnim in prezirljivim odnosom do katalonskih zahtev je ljudska stranka podžigala tako španski nacionalizem kot tudi samo katalonsko krizo, pri čemer ni skrivala svojega strankarskega interesa – nabiranje političnih točk, da se predstavi kot zadnji branik nedeljive španske države.

Na drugi strani je bil katalonski nacionalizem, v nasprotju s španskim (kastiljskim), vedno naklonjen mirnemu in nenasilnemu razreševanju problemov z Madridom. To očitno nekatere v Madridu moti, ker po tihem upajo, da bo represivna strategija pri Kataloncih izzvala nasilni odpor in posledično tudi nasilne protiakcije, ki bi prispevale k temu, da bi politični problem predstavili oziroma izkoristili kot varnostni problem. »Vojna proti terorizmu« je namreč danes v svetu marsikje uporabna »strategija« za podaljševanje karier tako demokracičnih kot avtoritarnih politikov in preživetje njihovih režimov. Namesto takih pričakovanj so Katalonci do zdaj svoje zahteve izražali na miren način in s civil(izira)no mobilizacijo, čeprav primer Baskov, ki uživajo večjo avtonomijo (določanje davkov) kot Katalonci, pošilja tem nevarno sporočilo Madrida, da se nasilje izplača (!).

Prebujeni demoni

Izenačevanja obeh nacionalizmov zato ni mogoče upravičiti. Ena od vodilnih akademskih avtoritet o nacionalizmih v 21. stoletju Montserrat Guibernau uvršča katalonskega med »kozmpolitske nacionalizme«. O njem se je mogoče prepričati v Barceloni, ki je vedno odprta za španske in tuje govoreče prebivalce, ki tam živijo, delajo ali bivajo. To je razumljivo, če vemo, da se je od 60 do 70 odstotkov njihovih starih staršev rodilo zunaj Katalonije. O odprtosti katalonskega progresivnega nacionalizma ne nazadnje priča opredelitev Kataloncev kot tistih, ki »živijo in delajo v Kataloniji in jo imajo radi«. Na zadnji demonstraciji pred referendumom so organizatorji povabili na oder migrante in begunce in jih predstavili kot »tipične« člane katalonske družbe. Dodajmo pa še, da je Katalonija eden redkih primerov v Evropi, ko so šli ljudje na ulice in izrazili dobrodošlico beguncem.

Nekateri mednarodni poznavalci ocenjujejo Katalonijo kot delovno intenzivno, napredno in kozmpolitsko regijo, ki pa ji vlada nazadnjaška in avtoritarna (centralna) oblast v Madridu. Zato je absurd, ko nasprotniki katalonske neodvisnosti očitajo Kataloncem fašizem, medtem ko sami še naprej častijo monarhistično unitarno državo in prepevajo pesmi, ki slavijo totalitarni Francov režim. Ne le v Španiji, marveč tudi drugod po Evropi se srečujemo z

zagovarjanjem tradicionalne, centralizirane in uniformne nacionalne države, katere zgodovinski rok trajanja se je v času globalizacije, kar so medtem spoznali Katalonci, iztekel v korist moderne in pluralne.

Katalonsko vprašanje moramo poleg španskega umestiti predvsem v širši evropski in mednarodni kontekst. Ob tem je treba povedati dvoje. Prvič, da nima katalonski nacionalizem nič skupnega, na primer, z ameriškim (Trump), angleškim (Farage), francoskim (Le Pen) in nemškim (Alternativa za Nemčijo), ne nazadnje pa tudi s kastiljskim in drugimi, ki smo jim zadnji čas priča v Evropi. Poleg tega je katalonski nacionalizem, podobno kot škotski, proevropsko usmerjen in je zato najmanj kratkovidno, da evropska politična elita ob sočasnem podpiranju Rajoyeve skrajno tvegane (angl. high-risk) strategije odreka Kataloncem mesto v EU. Metanje vseh nacionalizmov v en koš, se utegne Evropi še grdo maščevati. Drugič, prebujanje demonov – travm, vojn in totalitarizmov iz prejšnjega stoletja, in to ne samo v Evropi, ponovno postavlja na dnevni red za usodo ljudi, narodov in držav dve eksistencialni dilemi: ali bo prevladalo ponavljanje zgodovine ali pa nasprotno, da se je iz nje bolje (po)učiti?

(Delo-Mnenja, 14. 10. 2017)

Dobiček pred varnostjo ljudi

Grozljivih prizorov iz stolpnice Grenfell v Londonu, v kateri je končalo najmanj 79 življenj, ko so otroci v smrtnem strahu klicali svoje starše, ni mogoče pozabiti. Prav tako ne elektronskih sporočil, ki so jih nesrečniki pošiljali najbližjim družinskim članom ali prijateljem, ko so izgubili sleherno upanje za rešitev. Je čas za empatijo in jezo, vendar tudi čas za postavljanje pravih vprašanj o odgovornosti države, ki so ji žrtve zaupale svoje življenje.

Vladajoči britanski politiki pred njo bežijo, pri čemer z depolitizacijo diskurza preračunljivo svarijo pred »nespodobno« politizacijo žrtev. Seveda je tudi tako stališče politično motivirano. Namesto o zločinu, za katerega sta odgovorna politika deregulacije in »varčevanja« (*austerity*), govorijo o »tragediji«, s čimer se poskuša zabrisati odgovornost za njena kompleksna ekonomska, socialna, kulturna in tudi rasna ozadja. Ob tem se sprenevedajo, da gre v resnici za žrtve »sistema«, ki prizadene predvsem revne sloje, kar bi lahko in morala oblast v enem od najbolj bogatih mest in držav na svetu preprečiti. Zgodovinsko gledano so nasprotno ustrezni politični odzivi na nepotrebne smrti in trpljenje ljudi prispevali k bolj humanim bivanjskim razmeram socialno ranljivih državljanov.

Kako »izstradati zver« (državo)?

Naj spomnim na požar v tekstilni tovarni Triangle Shirtwaist v New Yorku leta 1911, v katerem se je zadušilo ali skočilo iz višjih nadstropij tovarne v smrt 146 zaposlenih, po večini judovskih in italijanskih priseljenk. Že pred dobriimi stosedemdesetimi leti je Friedrich Engels uporabil besedno zvezo *socialni zločin*, ko je popisoval socialno nasilje, na primer še ne polnoletne otroke v Manchestru, ki so jim tovarniški stroji pohabili ude ali jih obsodili na sirote,

ker so njihovi starši prezgodaj umirali zaradi zdravju nevarnih stanovanjskih razmer in sploh revščine.

Sodobni regulatorni režimi na področjih varnosti pri delu, delovnem okolju in zdravju, ki so se, zahvaljujoč uporabi javnosti, delavskega gibanja in naprednih strank, začeli uveljavljati proti koncu 19. in na začetku 20. stoletja, so sicer znatno omejili, vendar ne tudi dokončno odpravili različne oblike socialnega nasilja. Pri tem je svojo vlogo odigrala tudi literatura, če ob Charlesu Dickensu posebej izpostavimo Uptono Sinclairja iz leta 1906, ki je v knjigi z naslovom *Džungla* razgalil ameriško mesno industrijo.

Najmanj od nastopa vladavine neoliberalne politike, ki jo poosebljata Margaret Thatcher in Ronald Reagan, ni nobena skrivnost, da je ta z izrecnim namenom »izstradati zver«, mišljena je država, z izvajanjem rigidne politike deregulacije in »varčevanja« za vsako ceno še bolj (o)siromašila ne le revni, temveč tudi srednji razred. Seme te politike je pognalo v smrt stanovalce v stolpnici Grenfell Tower. Glavna odgovornost države, kot zapoveduje neoliberalna dogma, ni to, da z ustrezno regulacijo (pravili in zakoni) zagotavlja njenim državljanom varnost, temveč da finančne in druge korporacije račune za njihove po(ne)srečene špekulacije in destrukcijo okolja prenašajo na družbo. Neoliberalna politika, ki javni interes in skupno dobro ljudi žrtvuje v imenu deregulacije, »varčevanja« in neomejene privatizacije, zasleduje enega od svojih glavnih smotrov, to je, da se premožni sloj (en odstotek) skupaj z vladajočo politično elito zavarujeta pred zanj ogrožajočo demokracijo.

Edini privilegirani deležnik v takšni postdemokratični deliberaciji so v rešnici lobisti, ki zagovarjajo interese finančnih in drugih korporacij. S tem, ko neoliberalni politiki razumejo varovanje skupnih koristi kot birokratsko oviro (*red tape*) in strošek za biznis, prevlada plenilska logika nad zasledovanjem dobre družbe. Z brexitom, ki ga je denarno podprl finančni kompleks, je bil poleg drugega dosežen poglobitveni namen – znebiti se evropske regulative, ki na eni strani ogroža njegove profite in na drugi zagotavlja določeno varnost za vse.

Moralni kolaps neoliberalnega družbenega reda

V primeru Grenfell Tower, ki najbolje ponazarja moralni kolaps in dezintegracijo neoliberalnega družbenega reda, je to pomenilo, da je lastnik stolpnice (*landlord*), ki mu je politična oblast zaupala upravljanje (*outsourcing*), prihranil pet tisoč angleških funtov (!), ker je namesto požarno varnega materiala vgradil cenejšega – vnetljivega.

Konservativna političarka Judith Bakeman je tako sprevrženo prakso upravičevala s tem, da morajo biti v težkih časih revni ljudje »hvaležni za tisto, kar dobijo«. Dodajmo: ali pa tudi ne dobijo, pri čemer se opiram na podatek Unicefa, da v tej bogati državi en od treh britanskih otrok trpi »multidimenzionalno revščino«, se pravi, da živi v neustreznih stanovanjskih razmerah, pomanjkanju hrane in oblačil ter socialnih aktivnosti. Pri tem, kot je pripomnil neki komentator, ni škandal zgolj to, da dominantna politika in država dopuščata bedno življenje njihovih državljanov, temveč tudi to, da od njih pričakujeta, da tako tudi živijo.

Kljub temu da so stanovalci večkrat opozarjali na realna tveganja, da se utegne njihova 24-nadstropna stolpnica spremeniti v krematorij, njihovih opozoril niso vzeli resno najmanj štirje resorni ministri, skoraj dve leti pa si zanje ni vzela časa nobena inšpekcija. Eden od ministrov za stanovanjsko politiko Brandon Lewis je leta 2014 nasprotoval obveznemu nameščanju sprinklerjev (aktivnih stabilnih gasilnih naprav) v večjih zgradbah, češ da je to treba prepustiti »trgu«.

Požar v Londonu seveda še zdaleč ni »naravna nesreča«, marveč se je zgodil napovedano. Zato moramo v tem primeru govoriti o zločinu, in ne zgolj o tragediji, saj ta beseda ne izpostavlja odgovornosti za to, da ima brezobzirno pehanje za profiti nedoumljivo prednost pred življenjem ljudi.

To se zdi politično »logično«, če spomnimo, da so lani v parlamentu konservativci zavrnilo zakon, ki je od lastnikov (landlordov) zahteval oddajanje stanovanj, varnih za bivanje. Njihova zavrnitev ne preseneča, če vemo, da so v času volilne kampanje leta 2015 družbe, ki se ukvarjajo z gradbeništvom in najemanjem stanovanj, konservativni stranki namenile več kot milijon funtov. Ko je leta 2009 v južnem predelu Londona (Lakanal House) požar zahteval šest življenj, se je ena od parlamentarnih komisij šele po štirih letih dokopala do priporočil o požarnih tveganjih, ki pa jih je takratni minister Gavin Barwell, danes vodja kabineta predsednice vlade, enostavno pometel pod preprogo. Poznavalci s tega področja zato upravičeno ugotavljajo, da bi lahko njihovo upoštevanje preprečilo zadnji pomor v Londonu.

Politično logiko grobega socialnega (razrednega) nasilja iz časov, za katero je kazalo, da sta se ji tako desni kot levi politični mainstream v preteklosti odrekla, danes odkrito zagovarjajo vladajoče neoliberalne politične in ekonomske elite. Vzemimo primer dveh vodilnih britanskih politikov, prejšnjega predsednika vlade Davida Camerona in današnjega zunanjega ministra Borisa Johnsona. Cameron je zakone in sploh regulativo, ki varuje delavce in potrošnike, označil s »prekletstvom okoli vratu britanske industrije in biznisa«. Johnson je

šel še korak dlje s tem, ko je imel ljudi, ki se zavzemajo za regulacijo na področju zdravstvene in socialne varnosti, za slaboumne.

Posledično je pod pretvezo, da je treba »varčevati« in odpravljati birokratske ovire za biznis, izgubila delovna mesta ena tretjina zaposlenih na področju varovanja okolja in zdravja, za sedemdeset odstotkov se je zmanjšalo število delovnih inšpekcij, prav tako pa tudi finančna sredstva, namenjena delovanju na številnih drugih področjih inšpekcijskega nadzora. Eden od vplivnih politikov v konservativni stranki se je pohvalil, da so na ta način biznisu prihranili dobre štiri milijarde funtov.

Ob tem se zastavlja vprašanje, kaj ostane civilizaciji, ko se država odreka svoji najpomembnejši vlogi, da socialno in fizično (za)varuje svoje državljane?

Manija deregulacije in »varčevanja« hujša od terorizma

Neoliberalna manija deregulacije in »varčevanja«, ne glede na njune posledice za družbo, spada med najbolj nevarne pojave sodobne zahodne (kapitalistične) civilizacije, ki uničujejo življenja več ljudi na svetu kot terorizem v vsej zgodovini. Spomnimo, da je odprava regulacije v osemdesetih in devetdesetih letih v prejšnjem stoletju predstavljala neprecenljivo darilo finančni in korporacijski plutokraciji, povrh tega pa je odgovorna za izbruh globalne finančne krize leta 2008. V bistvu se je deregulacija postavila nad veljavne zakone, kar pove veliko o tem, kako se samodefinira vladavina neoliberalizma.

Kot piše referenčna revija *British Journal of Psychiatry*, je kriza dereguliranega bančnega sistema, ki se je zgledoval po igralnicah (»casino«), odgovorna za najmanj 10.000 samomorov. K tej številki pa je treba dodati še mnogo večje število »nevidnih« ljudi, ki so umrli zaradi neustreznih življenjskih razmer, zastrupljenega okolja, nevarne hrane, deregulirane industrije na področju pridobivanja energije, trpijo za depresijo in drugo. V *The Violence of Austerity* sta njena avtorja Vickie Cooper (2017) in David White navedla podatke, da si je samo v Angliji zaradi odvzetih socialnih pravic vzelo življenje 590 prizadetih oseb. Politika zategovanja pasu, ki jo neoliberalna politika ponuja kot »varčevanje«, ni po njunem nič drugega kot sistematično (razredno) nasilje nad ljudmi, ki postopoma razgrajuje socialni (družbeni) sistem.

Sociologi Saskia Sassen (2014), Loic Wacquant (2009) in Pierre Bourdieu (2005) v svojih delih izpostavljajo, da v globalnih mestih, kot je London, prebiva armada delavcev, brez katerih si ni mogoče predstavljati običajnega življenja srednjih in višjih razredov ter sploh nemotenega funkcioniranja mest:

vozniki taksijev, varuške otrok, medicinske sestre, čistilci, delavci v trgovini, restavracijah in barih ter številni drugi. Paradoks Londona je, da samo streljaj drug od drugega »sobivajo« najboljši bogati in najbolj revni državljani v Združenem kraljestvu. Neznosno povečevanje neenakosti, nalaganje bremen finančne krize na njih ter (pre)visoke najemnine za revnejše sloje po razprodaji (privatizaciji) socialnih stanovanj v zadnjih treh desetletjih, zahvaljujoč etabliranim političnim strankam v spregi z neoliberalno politiko, resno ogrožajo njihovo življenje.

V času, ko se jezni in nepredvidljivi volivci in državljani zaradi nakopičenih problemov in njenih nerešljivih protislovij vedno bolj odvrtaajo od neoliberalne vladavine, predstavlja to družbeno dejstvo priložnost in moralni imperativ za alternativno (novo) politiko. Ta je v tem, da se s socialno in ekonomsko radikalnimi rešitvami, kjer bosta družba in javno dobro pred trgovino in profitom, spopade z omenjenimi problemi gnotne in državljanske neenakosti ter s povečevanjem revščine v njihovih družbah, ne nazadnje tudi v metropolah.

(Delo-Mnenja, 7. 7. 2017)

Erozija demokracije in podivjana globalizacija

Minuli mesec je v 77. letu v New Yorku preminil Benjamin Barber, eden najvidnejših ameriških in svetovnih družboslovnih teoretikov ter javnih družboslovnih intelektualcev na področju demokracije in globalizacije. Barber je celotno poklicno življenje posvetil tema dvema osrednjima družboslovnima konceptoma, ki v času velikih geopolitičnih in družbenih sprememb v svetu, danes še bolj kot v preteklosti, določata usodo držav in svetovne skupnosti.

Tisto, kar je pri tem skrbelo Barberja in je zanj prispeval tako inovativne teoretične kot praktične rešitve, se nanaša po eni strani na hitro erozijo demokracije v svetu in po drugi na neregulirano ali bolj podivjano »napredovanje«
neoliberalno zastavljene globalizacije.

»Močna demokracija«

Benjamin Barber se je rodil v New Yorku v družini, kjer je oče Philip delal kot režiser v gledališču, mati Doris Frankel pa je pisala drame in delala za televizijo. Sin je podedoval podobne umetniške talente, ko je napisal libreto za opero Georgea Quincyja Dom in reka, nekaj dramskih del in filmskih scenarijev, med njimi Boj za demokracijo.

Po podiplomskem študiju na London School of Economics (1957) in na Albert Schweitzer Collegeu (1959) se je vpisal na doktorski študij iz političnih znanosti na Harvardu, kjer je tudi doktoriral (1966). Po opravljenem doktoratu se je kot raziskovalec zaposlil v centru za filantropijo in civilno družbo na Univerzi v New Yorku, pozneje je kot Walter Whitman, profesor za politične znanosti, poučeval in raziskoval na Rutgers University in na centru za javno diplomacijo na University of Southern California, v vmesnem obdobju dobrih

pet let delal pri raziskovalni in aplikativni ustanovi, ki se je zavzemala za participativno demokracijo in prosvetljeni javni sektor. Njegovo zadnje delovno mesto je bilo na Fordham University.

Med njegovimi številnimi akademskimi vlogami v svetu moramo posebej omeniti vodenje katedre za ameriško civilizacijo na sloviti École des Hautes Études en Sciences Sociales v Parizu. Vse do smrti je bil tudi predsednik Gibanja za medsebojno odvisnost (The Interdependence Movement). Že zelo zgodaj v akademski karieri je bil med ustanovitelji referenčne revije *Political Theory* (1974), ki jo je urejal najmanj desetletje.

Doma in v svetu je prejel številna priznanja, svetoval pa je tudi različnim predsednikom, političnim strankam in civilni družbi, v Sloveniji na primer predsednikoma Kučanu in Drnovšku. Zadnja leta je navezal osebne stike z več kot sto mesti in njihovimi župani, kar je lani po njegovi zaslugi pripeljalo do prvega sklica svetovnega parlamenta županov in županj v Haagu, na katerega so prišli iz šestdesetih mest po svetu.

Barber je objavil 18 knjig, od katerih je bila dobra tretjina prevedena v številne jezike. Prva, s katero je uveljavil svoj akademski in državljanski sloves, ima naslov *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age* (1984). V njej je nakazal poti in priložnosti, ki jih lahko uporabijo običajni državljani z namenom, da svoje (družbeno) življenje oblikujejo v omrežju »javnih prostorov«, se pravi v lokalnih in drugih ustanovah javnega življenja.

Barber daje veliko težo medsebojnemu (skupnostnemu) povezovanju državljanov in njihovemu sodelovanju pri sprejemanju političnih odločitev. Pod »močno (robustno) demokracijo« razume to, da ima vsepovsod tam, kjer je to mogoče, (realno) samoodločanje državljanov prednost pred oddajanjem moči in odgovornosti njihovim predstavnikom – predstavniški demokraciji. S tem konceptom je nadgradil tradicionalni model reprezentativne demokracije v politični znanosti. To seveda ne pomeni politike kot vseobsegajočega načina življenja, ki ga živijo poklicni politiki, temveč kot nekaj tako samoumevnega in naravnega, kot je razumevanje starševske ali sosedske vloge.

Trk (nacionalnih) držav in globalnih trgov

Mnogo večji odziv – postala je pravi mednarodni bestseller, preveden v najmanj trideset jezikov – je doživela Barberjeva knjiga *Jihad vs. McWorld: How Globalism and Tribalism Are Reshaping the World* (1996). Samo šest let po izdaji, 11. septembra 2001, je knjiga napovedala globalni vzpon terorizma in si prislužila status

samouresničene prerokbe. Zanj je bil to samo še en dokaz več, da postajajo (nacionalne) države čedalje bolj nemočne pri spoprijemanju s problemi 21. stoletja.

Velik del odgovornosti za to je Barber pripisal neregulirani globalizaciji, ki hrani resentimente tradicionalnih družb proti sekularnim in potrošniškim vrednotam sodobnega (zahodnega) kapitalizma. Po njegovem smo priča trku nacionalnih držav, ki jih razdira informacijska tehnologija, in globalnih trgov, oboje pa prispeva k vzniku verskih fundamentalizmov in parohialnih identitet, temelječih na v zgodovini že videnem pojavu »krvi in tal – zemlje« (Blut und Boden). Globalni izvoz kapitalizma brez (globalne) demokracije v smislu gradnje mednarodne civilne infrastrukture zanj ne more prinesiti nič drugega kot »anarhijo in terorizem«, se pravi »smrt in uničenje«.

S problemi realno obstoječe nemoči in glokalne disfunkcionalnosti (nacionalnih) držav, neobstoječe globalne demokracije in novejšim vzponom desničarskega nacionalizma se je Barber ukvarjal v knjigah *If Majors Ruled the World: Dysfunctional Nations, Rising Cities* (2013) in *Cool Cities: Urban Sovereignty and the Fix for Global Warming* (2017), zadnja je izšla po njegovi smrti. V obeh knjigah predstavlja mesta, v katerih živi danes prvič v svetovni zgodovini več kot polovica svetovnega prebivalstva, kot temeljne »zidake« globalne vladavine v prihodnosti.

To zamisel, kot tudi že prej nekatere, če ne zanemarimo prej omenjenih »globalnih« svetovalskih vlog, si je prizadeval tudi spraviti v življenje, o čemer priča uresničitev njegove pobude globalnega parlamenta županov. Pobuda je zanj pomenila ne nazadnje tudi alternativo socialdarwinizaciji sveta, nad katerim bi gospodovale korporacije in banke, opirajoč se na neoliberalno inačico totalitarizma.

Mesta pred državami

Ključna dilema, ki si jo je zastavil avtor v obeh knjigah, se nanaša na vprašanje, katere alternativne politične entitete lahko rešijo človeštvo pred lastnim ekološkim in nuklearnim uničenjem glede na to, da (nacionalne) države zaradi njihove ideološke in siceršnje obsedenosti z lastno suverenostjo ne morejo rešiti kritičnih globalnih problemov.

Njegov odgovor se glasi, da so to mesta, ki so v primerjavi z državami, po svoji naravni logiki nagnjenimi k ustvarjanju problemov, manj ideološko rigidna, bolj naklonjena sodelovanju, nimajo problemov z mejami, so pragmatična in osredotočena na reševanje problemov ter kot taka tudi usposobljena za ponujanje globalnih rešitev.

Barber se je v zvezi z ideološko neobremenjenostjo urbane vladavine oprl na trditev harvardskega urbanega teoretika Edwarda Glaeserja, da si pri problemu, kako se znebiti smeti v mestih, ni mogoče veliko pomagati z desnimi ali levimi ideološkimi opredelitvami. Na državni ravni se lahko politiki dolga leta prepirajo o tem, kateri ekonomski, izobraževalni ali obrambni sistem deluje dobro, ne da bi na koncu prišli do za državljane zadovoljivega odgovora. Na ravni mest nasprotno njihovi prebivalci in odgovorna mestna politika hitro spoznajo in ukrepajo, če optimalno ne delujejo za življenje mest ustrezni sistemi, od prometnega, komunalnega, varnostnega, preskrbovalnega in drugih vitalnih sistemov.

Nova paradigma globalne vladavine

Skladno s tem prepričanjem se je po 11. septembru 2001 pridružil globalni skupini intelektualcev, političnih voditeljev in umetnikov, ki so se podpisali pod deklaracijo o medsebojni soodvisnosti (Declaration of Interdependence), v kateri so ponudili novo paradigmo globalne vladavine (»demokratični globalizem«), poudarili svojo odgovornost do skupnega dobrega in svoboščin, ki bi morale veljati za vse človeštvo.

Benjaminu Barberju so večkrat očitali, da je obremenjen z utopičnimi razmišljanji in kot tak idealist. Sam je to razumel kot spodbudo. Pri tem se je oprl na trditev sociološkega klasika Maxa Webra, da tistega, s čimer razpolagajo današnji ljudje in družbe, ne bi bilo nikoli, če ne bi ljudje pred tem vztrajali, da je treba ustvariti nekaj, kar se je v tistem času mnogim zdelo nemogoče, še več, utopično.

Danes je v resnici prej (dis)utopično še naprej vztrajati pri neoliberalni doktrini, da ni alternative absolutni vladavini trga, deregulaciji, privatizaciji in da predstavlja država problem, medtem ko ponuja trg rešitev, kakor si je to pred dobrimi tremi desetletji zamislila Margaret Thatcher. Še posebej po tistem, ko sta leta 2008 ekonomski in politični neoliberalizem doživela zgodovinski poraz, od katerega si neregulirani kapitalizem še danes ni opomogel ali zmogel, tako kot v preteklosti, prevladati ali preseči z novodobno različico »kreativne destrukcije« (Joseph Schumpeter). V tem smislu je za Barberja, ki je odprl prostor za radikalno nove ideje in usmeritve na polju demokracije in globalizacije, vsekakor bolj primerna oznaka, da gre za »utopičnega realista«.

(Delo-Znanost, 11. 5. 2017)

Politični razred poslušša korporacije

Že najmanj dobro leto smo priča uporu evropske civilne družbe proti nastajajočima prostotrgovinskima sporazumoma (TTIP in CETA). Oktobra lani je v Berlinu proti njima protestiralo četrtr milijona državljanov, do danes pa se je pod peticijo s podobnim namenom podpisalo že skoraj štiri milijone državljanov Evropske unije. Nazadnje so se oglasili še vplivni evropski politiki z nemškimi gospodarskim ministrom Sigmarjem Gabrielom in predsednikom francoske vlade Manuelom Vallsom na čelu, ki sta ju podprla tudi belgijski in avstrijski minister, češ da je politična zgodba o TTIP končana.

Politična pričakovanja o »koncu« pa so se kmalu pokazala ne le za zmotna, temveč tudi za prevaro. Danes ni več nobena skrivnost, da se evropska komisija in vlade prej podredijo korporacijam in diktatu privatizacije kot pa svojim državljanom, s čimer so v bistvu, ne da bi razglasile izredne razmere, suspendirale demokracijo. Politični trik je v tem, da se je TTIP (začasno?) žrtvovalo z namenom, da se ohrani pri življenju »mlajša sestra«, se pravi sporazum EU s Kanado (CETA), ki je tako vstopil v politično igro skozi zadnja vrata in je najmanj toliko sporen kot prvi.

CETA – »mlajša sestra« TTIP

CETA se v bistvenem ne razlikuje od TTIP, oba sta »otroka« globalne politične elite in velikih korporacij, ki stojijo za njima. Gre za dokument na 1598 straneh, ki je pet let nastajal v tajnosti vse do trenutka, ko ga je nekdo od »žvižgačev« posredoval javnosti. Šele to je evropsko komisijo prisililo, da ga je objavila. Pred nekaj sto milijoni državljanov se je tako v tajnosti držalo dokument, ki jih neposredno prizadeva in vpliva na njihova življenja. Kritike trgovinskih sporazumov je politični *mainstream* na obeh straneh Atlantika označeval za

sovražnike globalizacije in populiste, v Evropi pa pogosto tudi za »protiameriško« nastrojene, čeprav sta se medtem tudi ameriška javnost in velik del njene politike obrnila proti njima.

Proti njima so se obrnili tudi nekdanji trdi zagovorniki neoliberalnih pogledov, na primer Larry Summers, profesor ekonomije na Harvardu in nekdanji član administracije v času Clintonovega predsednikovanja, Martin Wolff, glavni ekonomski komentator *Financial Timesa*, in Francis Fukuyama (1992), avtor kontroverzne ideje o »koncu zgodovine«. Sporazumoma očitajo, da z zagovarjanjem neregulirane globalizacije – hiperglobalizacije rušita mednarodno trgovino in tudi zdržnost same globalizacije. Fukuyama je pri tem, zavedajoč se, da lahko sam doživi podoben očitek, dodal, da naslavljajo vladajoče politične elite z oznako »populizem« vse, tudi navadne državljane, katerih stališča jim niso všeč.

Suspenz demokracije – brez izrednih razmer

Groteskno je, da celo tako obskurna politika, kot sta Donald Trump in Nigel Farage, prepoznavata v trgovinskih sporazumih resno nevarnost za demokracijo in (nacionalno) suverenost držav, medtem ko ju na drugi strani tako levi kot desni politični mainstream odločno zagovarjata. Tu moramo omeniti tudi najmanj pet (!), se pravi večino slovenskih politikov v evropskem parlamentu, ki so s svojim trdim zagovarjanjem zdaj že padlega trgovinskega sporazuma (TTIP) pozabili, da so jih izvolili državljani v Sloveniji, in ne (lobisti) korporacij(e)! Paradoks je, da je med njimi tudi prvi predsednik slovenske vlade, torej države, ki je svoje rojstvo utemeljila ravno na demokraciji in (nacionalni) suverenosti.

Kot ugotavlja odločni kritik prostotrgovinskih sporazumov britanski pisatelj in publicist George Monbiot, so ti birokratski izdelki, nastali po nareku korporacij oz. njihovih lobistov, pri katerih nastajanju civilna družba zaradi suspenza demokracije ni bila priznana kot enakopravna deležnica. O dokumentih, ki jih javnost ni smela videti, logično tudi ni bilo demokratične razprave ne v Bruslju in še manj v članicah EU. Častna izjema je v tem pogledu valonski parlament. O njih se je razpravljalo v tajnosti in je zato v širši javnosti upravičeno obveljal očitek o njihovi netransparentnosti, neupoštevanju širših družbenih interesov in skupnega dobrega. Monbiotova kritika sporazumov spominja na pogodbe o prodaji zemlje, ki so jih evropski vladarji sklepali oziroma podpisovali z nepismenimi afriškimi poglavarji v 19. stoletju.

CETA je bila deležna manjše kritične pozornosti kot TTIP, ker se je zdelo Kanada v nasprotju z ZDA veliko prijaznejša družba, ki ne bo ogrožala

doseženih evropskih standardov. V resnici pa CETA tako kot TTIP opolnmoči kanadske multinacionalke – skupaj z desettisoče ameriških –, ki imajo sedež v tej državi, da tožijo evropske vlade za velikanske denarne odškodnine zaradi »nepoštenega« (»unfair«) reguliranja njihovega delovanja ali oviranja pri ustvarjanju dobičkov. V veljavi ostaja tudi neoliberalna dogma privatizacije, natančneje njena ireverzibilnost, ki za najmanj prihodnjih dvajset let onemogoča kakršnokoli renacionalizacijo, o čemer v zadnjem času v zvezi z železnicami ponovno razmišljajo na primer v Veliki Britaniji.

Ireverzibilna privatizacija

Treba je spomniti, da korporacije po svojih lobistih že najmanj dve desetletji pritiskajo na vlade, da sprejmejo njihove fundamentalistično zasnovane zamisli o prosti trgovini. Prvi tak poskus je bil *Multilateralni sporazum o investicijah*, ki je prav tako nastajal v tajnosti in vseboval identične klavzule kot zadnja sporazuma, vendar je padel v vodo po množičnih protestih leta 1998. Korporacije po mnenju Monbiota seveda ne bodo odnehale in se zavedajo tega paradoksa, da je za njih dovolj, če jim uspe enkrat, medtem ko mora uporna civilna (in politična?) družba zmagati v vsakem posameznem primeru.

Medtem ko je dokončno padel TTIP in utegne, upajmo, Ceto doleteti podobna usoda, vsiljujejo korporacije in njim uslužne vlade nova pogajanja na tem področju pod imenom Tisa. Tu je njihova glavna tarča namenjena liberalizaciji javnega sektorja (*services*), ki se nanaša na področja financ, zavarovanj(a), telekomunikacij (pošta), transporta (železnice), energije, izobraževanja in zdravstva. Ta sporazum vsebuje izrecno klavzulo (*ratchet clause*), ki celo bolj kot v prejšnjih dokumentih vztraja pri ireverzibilnosti privatizacije.

Pri sporazumih, kot ugotavlja nobelovec za ekonomijo, nekdanji podpredsednik in glavni ekonomist Svetovne banke Joseph Stiglitz (2012), ni nikoli šlo samo za prosto trgovino ali za tradicionalne (prosto)trgovinske sporazume, temveč preprosto za to, da se korporacije postavi nad (pravne) države z odkrito namero, da z vsiljevanjem neoliberalnih ekonomskih in političnih receptov od zgoraj in mimo demokratične volje ter veljavnih (nacionalnih) zakonov uveljavijo družbene spremembe, ki ustrezajo korporacijam. Korporacije so se po Stiglitzu vseskozi upirale temu, da bi morale plačevati za povzročeno škodo v okolju in za zdravje. Logika zadnjih prostotrgovinskih sporazumov, kar je absurdno, namreč vodi k temu, da bi morale vlade kot prostovoljne talke korporacij tem plačati odkupnino, da ne bi več zastrupljale ljudi (primer azbesta)!

Proti hiperglobalizmu

Uradne študije, ki jih je naročila evropska komisija, so »uganile« želje naročnika, da bo sprejetje TTIP in Cete prispevalo k rasti ekonomij in novih delovnih mest, po drugi strani pa so se izognile raziskovanju, kdo in koliko bo z njimi pridobil ali izgubil. Odgovore na ta za evropsko komisijo neprijetna vprašanja sta namesto naročenih študij pred kratkim ponudila dva neodvisna ekonomista Pierre Kohler in Servaas Storm v znanstveni razpravi z naslovom *CETA brez plašnic – Kako bodo manjši stroški na področju mednarodne trgovine in drugo povečali brezposelnost, neenakost in izgube na socialnem področju*, ki jo je objavila ameriška univerza Tufts.

V nasprotju z napovedmi evropske komisije in ugotovitvami »uradnih« študij, ki so se oprle izključno na neoklasične trgovinske modele pri razumevanju mednarodne trgovine, sta Kohler in Storm koristi tega sporazuma za družbe in državljanke ocenila za zanemarljive. Avtorja sta v svoji raziskavi uporabila družbeno in teoretično inkluziven in pluralno zastavljen model globalne politike (GPM), ki ga na tem področju uporabljajo Združeni narodi. V sedmih letih po morebitni uveljavitvi Cete naj bi se brezposelnost povečala (samo Evropa bo do leta 2023 izgubila blizu četrto milijona delovnih mest!), znižale pa bi se tudi plače in gospodarska rast, na drugi strani pa bi v državno blagajno priteklo manj dohodkov, kar bodo države izkoristile za dodatno zategovanje pasu.

Ali lahko ob povedanem preseneča, da se dolga leta glede na prihodek prikrašani in čedalje bolj osiromašeni evropski in ameriški državljani navdušujejo nad skrajnimi alternativami, ki jih ponujajo populistični in nacionalistični skrajneži, medtem ko desna in leva politično prevladujoča struja ponujata oziroma ostajata pri ekonomsko in politično morbidnih »rešitvah«? Oba mainstreama bežita pred spoznanjem, da je treba mednarodno trgovino zasnovati v korist vseh in na zdržni globalizaciji na načelih enako(pravno)sti in družbene solidarnosti. To je z nasprotovanjem na eni strani hiperglobalizmu in entropiji demokracije ter na drugi v Evropi zgodovinsko zasidranim avtoritarnim nacionalizmom in rasizmom.

(Delo-Mnenja, 26. 10. 2016)

Trg pred svobodo, enakostjo in solidarnostjo

Pred osemsto leti, natančneje 15. junija 1215, je moral angleški kralj Ivan v bližini Londona (Runnymede) pod pritiskom upornih baronov s svojim pečatom dati soglasje za *Magno carto libertatum* (Veliko listino svoboščin). Listina je vsebovala 63 členov, s katerimi se je moral kralj odreči nekaterim pravicam, spoštovati določene pravne postopke (*»due process«*) in se strinjati s tem, da njegovo voljo in moč omejuje zakon. Za današnji čas je še posebno aktualen 39. člen, ki zagotavlja *habeas corpus*, to je, da ne more biti noben svoboden človek prijet, zaprt, oropan zemlje, izobčen, pregnan ali uničen brez kakršnekoli veljavne sodbe ali zakona, ki bi to določal.

Magna carta ostaja tudi po osmih stoletjih sodoben dokument, in to tako takrat, ko se ga spoštuje, kot tudi takrat, ko se krši njegove ključne člene. V evropski zgodovini pomeni prvi pravni dokument, ki govori o pravicah državljanov nasproti katerikoli veljavni politični oblasti. Njena moralna in legalna moč je mejnik, ki je privedel do konceptov pravic in svobode, v nadaljevanju pa tudi uresničevanje predstavniške in demokratične vladavine, človekovih pravic in pravne države, to je zamisli, da so vladajoči podvrženi istim pravnim načelom kot tisti, ki jim vladajo.

Predhodnica Splošne deklaracije o človekovih pravicah

Njen vpliv ni bil omejen samo na Evropo, ampak je inspiriral tudi ameriško ustavo in nastanek Splošne deklaracije o človekovih pravicah, ki jo je Eleanor Roosevelt označila za mednarodno *Magno carto* za vse človeštvo, pozneje pa še protikolonialna gibanja. Evropske unije si ni mogoče zamisliti brez tistega, kar je ta listina zasejala, ko je v 30. členu zagotavljala varni prehod za tuje trgovce v državo in iz nje, v 35. členu je postavila standarde na področju mer

in uteži ter drugih pravil, ki jih danes določa Evropska unija. V 13. členu je zapisala pravice v zvezi z izvajanjem lokalne samouprave, ki zagotavljajo določene svoboščine, in omogoča določenim mestom oprostitev dajatev. V 12. in 14. členu je višina davkov vezana na »splošno soglasje« itd.

Za različne avtoritarne režime, če ne omenjamo totalitarnih ali aktualnih neoliberalnih, ki prisegajo na vsemogočni trg, korporacije, profit in vladavino finančnega kompleksa nad ljudmi ter demokracijo, pomeni Magna carta nekaj subverzivnega, tako kot nekoč za kralje in plemstvo in pozneje za kapitalistične »barone« v času pred nastankom socialne (tržne) države. Zato ne preseneča, da je bil ta dokument v zgodovini deležen najrazličnejših obravnav in pogledov, in sicer od odobravanja do zavračanja in hipokrizije. Pri tem je treba omeniti nekaj, kar pomeni kruti simbolizem za današnji čas. Za prvo znanstveno izdajo Magne carte se je potrudil priznani jurist William Blackstone, ki pa se je med svojim delom moral spopasti s problemom, da so večji del tega dokumenta (iz)glodale podgane.

Zasebna lastnina ni absolutna pravica

Blackstonova izdaja vključuje obe listini, in sicer tako Veliko listino o svoboščinah kot tudi *Listino o gozdovih*, ki je bila dve leti pozneje priključena k Magni carti. Z njo so ljudje, ki se niso uvrščali v (naj)višje razrede, se pravi 99 odstotkov ljudi, dobili pravico do uživanja skupne lastnine (*commons*), na kateri so lahko pasli živino, ribarili, koristili vodo in se oskrbovali z drvni za ogrevanje. Listina o gozdovih je pomenila ustavno zavezo, da je treba omejiti zasebno lastnino, ki ne more biti absolutna pravica, to je, da so gozdovi družbena/skupna lastnina (*commons*), zdaj pa bi morali k njim dodati še vodo, druge naravne resurse, intelektualno lastnino (patente, copyright) in druge ideje. Thomas Jefferson, velik privrženec Magne carte, je odločno nasprotoval temu, da bi intelektualne dosežke in ideje obravnavali kot zasebno lastnino. Danes je komodifikacija teh področij eno od najbolj korozivnih obeležij neoliberalistične politike.

Zahodna civilizacija se po eni strani resda lahko ponaša z Magno carto kot z resničnim civilizacijskim dosežkom, vendar je po drugi strani tudi res, da ko se je pogledala v njeno ogledalo, je v njem vse prevečkrat uzrla grdo podobo. Etos Magne carte je tako v večstoletni zgodovini kot tudi danes bolj inspiriral in mobiliziral tiste, ki so se upirali oblasti (čartisti, sufražetke, politični reformisti, sindikalisti in socialisti ter številna protikolonialna gibanja), kot pa vsakokratno oblast. Anglo-ameriški mislec, politični aktivist, revolucionar in

eden ustanovitvenih očetov Združenih držav Amerike Thomas Paine je moral zaradi svoje kritike angleških oblasti, ki niso spoštovale 39. člena Magne carte (habeas corpus), zapustiti državo. V tem času so obešali sindikaliste, ki so se zavzemali za delavske pravice, ali pa so jih kot kaznjence pošiljali v Avstralijo. Dobrih šesto let je moralo preteči od Magne carte, da so v kazenskih postopkih obtoženi dobili pravico do svojih zagovornikov.

Namesto socialne tržna država

Čeprav sta se tako Magna carta kot tudi ameriška ustava postavili v bran »svobodnemu človeku«, se v drugem primeru to ni nanašalo na vse ljudi. Prvotni prebivalci niso uživali nobenih pravic, se pravi statusa »osebe«, medtem ko se je ženske obravnavalo prej ko ne kot »lastnino« njihovih očetov ali soprogov. Šele leta 1975 je na primer ameriško vrhovno sodišče dalo ženskam pravico do sodelovanja v poroti. Paradoksalno je, da so celo sužnji kot »tripetinski ljudje« bili več »vredni«, ker je to formalno določilo njihovim lastnikom navrglo večjo volilno moč.

Listino o svoboščinah je treba brati skupaj z Listino o gozdovih, ki obe skupaj sestavljata Magno carto in (raz)rešujeta problem napetosti med interesi skupnosti (skupnega dobrega) in komodifikacijo s tem, da omejujeta (ne odpravljata!) pravico do zasebne lastnine. Realna zgodovina kapitalizma ponuja v zadnjih osemsto letih dobre in slabe prakse (ne)upoštevanja Magne carte. V zadnjih tridesetih letih, to je z nastopom neoliberalne politične in ekonomske paradigme, pa se je nihalo zgodovine močno usmerilo v komodifikacijo (tržni fundamentalizem oziroma tržni na račun socialne države) in stran od zagotavljanja skupnega dobrega in družbe, za katero je odločna zagovornica omenjene paradigme Margaret Thatcher (za)trdila, da v resnici ne obstaja.

Nihalo zgodovine ne niha samo v eno smer

Danes lahko postrežemo z ničkoliko primeri, ki težijo k odpravljanju Magne carte, v najboljšem primeru pa jo spreminjajo v Minor carto. V tej zvezi omenimo primere kršenja ključnih svoboščin in pravic, povezanih s pravno državo, habeas corpusom, pravice do poštenega sojenja, skupno lastnino (»commons«) in pravne postopkovne procese (»due process«). Vlogo nekdanjih »kraljev« in pozneje »baronov« zdaj prevzemajo velike korporacije, ki na podlagi kolektivistične pravne fikcije uživajo pravice fizičnih oseb, kakršne sicer pripadajo ljudem. Pravzaprav so njihove pravice precej večje od pravic zadnjih, če

pomislimo na njihovo globalno delovanje, »nesmrtnost« in izkoriščanje privilegija, zvezanega z omejeno odgovornostjo. Nastajajoči transatlantski sporazum o trgovini in investicijah (TTIP), ki poteka v strogi tajnosti (!), utegne takšno njihovo vlogo še povečati.

Dodajmo še številne primere zadrževanja ljudi v zaporih (Guantanamo in drugi), ne da bi bili ti sploh česa obtoženi, mučenja, zunajsodne usmrtitve lastnih in predvsem tujih državljanov z brezpilotnimi letali itd. Nazadnje pa omenimo še hud udarec vsemu tistemu, kar je Magna carta, ki je prišel od tam, kjer bi to najmanj pričakovali – od Sveta Evrope. Temu je prejšnje leto predsedoval Ilham Alijev, predsednik Azerbajdžana od leta 2003, ki je ta položaj »podedoval« od svojega očeta, nekdanjega generala KGB iz sovjetskih časov. Če bi ta organizacija še bila zvesta tistemu duhu, ki se je postavil za zaprtega Havla in Saharova, bi najprej poskrbela za zaprte in mučene disidente ter za poštene volitve v Azerbajdžanu, samodržcu pa zaprla svoja vrata. Ta je svoj politični pogled marca letos strnil v dovolj povedno trditev, da so mednarodni sporazumi samo kos papirja, ki ne pomeni nič, ker vlada svetu moč, in ne pravica.

Tri desetletja hegemonije neoliberalizma so ogrozila tri za resnično politično demokracijo nepogrešljive vrednote, ki jih vsebuje zgodovinski precedens Magne carte: svobodo, enakost in solidarnost. Upajmo, da ne tudi za trajno, če verjamemo, da nihalo zgodovine ne niha vedno samo v eno smer.

(Delo-Mnenja, 13. 6. 2015)

Poraz evropske demokracije

O dobri dveh in pol desetletji stari tezi o »koncu zgodovine, ki je njenega avtorja - ameriškega politologa Francisa Fukuyama (1992) - izstrelila v orbito slave in mu navrgla bajne honorarje, ni da bi izgubljali besede. Fukuyama se ji je medtem tudi odrekel, kar mu moramo šteti v dobro, in se danes raje posveča dokazovanju o zatonu demokracije v državah, ki so se v času »hladne vojne« upravičeno ali neupravičeno hvalile, da jih v tem pogledu ne prekaša nobena od držav preostalega sveta. Za zahodne države je demokracija predstavljala enega od glavnih »izvoznih« artiklov, ki je odigral kritično pomembno vlogo pri imploziji avtoritarnih režimov ne le v Vzhodni in centralni Evropi, temveč že prej tudi na Jugu Evrope: v Španiji, na Portugalskem in v Grčiji.

Se pravi, da je demokracija zmagala in tu naj bi bilo srečne zgodbe konec. Vendar zgodovina nikoli ne počiva, njeno nihalo gre enkrat v eno in drugič v drugo smer. To je odlično označil drug ameriški politolog Samuel Huntington (1991), ki je uporabil metaforo o »valovih demokracije«, s čimer je hotel povedati, da moramo imeti v mislih »plimo in oseko«, se pravi, da nastopi po demokraciji čas avtokracije, tako kot po revoluciji in reformaciji čas kontrarevolucije oziroma protireformacije.

Malokdo pa je pričakoval, da bo demokracija tako hitro končala svoj zmogoviti globalni pohod in da se bo iztekel njen čas »uporabnosti«. Po padcu državno-socialističnih režimov je novo vzpostavljen finančni kapital izkoristil priložnost, da v imenu ideološke formule, ki jo poznamo pod imenom NINA ali TINA (»ni nobene alternative« oziroma v angleščini »there is no alternative) proglasi svojo verzijo namišljenega konca zgodovine. V ta novi kontekst moramo potemtakem uvrstiti pojav »nove politike« v Grčiji (Siriza), Španiji (Podemos) in drugod, ki skupaj z uglednimi progresivnimi intelektualci od Josepha Stiglitzja, Paula Krugmana, Amartya Sena, Thomasa Pikettyja in številni

drugi, med njimi tudi Nobelovimi nagrajenci, ki dokazujejo, da obstaja alternativa svetu upnikov in dolžnikov, razgrajevanju socialne države, odpravljanju državljskih in človekovih pravic, ogromnemu in v zgodovini še ne videnemu povečevanju prepada med bogatimi in revnimi, če ne omenjamo uničevanje planeta.

Prebujanje zgodovine lahko prepoznamo v nastajanju alternative neoliberalnemu konsenzu, za katerega sta se dogovorila tako desni (konservativni) kot levi (socialni demokrati-socialisti) politični mainstream, ki danes praktično vladata v veliki večini držav Evropske unije. Naj to trditev razložim: tako konservativka nemška kanclerka Angela Merkel, še posebej pa njen finančni minister Wolfgang Schäuble, kot social demokrat in predsednik Evropskega parlamenta Martin Schulz sporočajo, da ne pomenijo grške volitve (skupaj z referendumom) »nič« in še več, da je treba komajda pred šestimi meseci izvoljeno grško vlado zamenjati s tehnokratsko vlado po okusu omenjenih politikov. To, da bi ali bo Evropska unija praktično odstavljala vlade oziroma spreminjala režime si še ne tako dolgo sploh nismo mogli predstavljati.

Boj med Davidom in Goljatom

To, da je danes kot glavni zagovornik demokracije Grčija, čeprav gre za domovino demokracije, na kar se sicer sklicujejo ustanovitveni dokumenti Evropske unije, resnično preseneča. Vendar ne bi smelo, če spomnimo, da je lani Svetu Evrope, recimo »sestrske« mednarodne organizacije, ki se je lep čas svojega delovanja ponašala z varovanjem človekovih pravic in svoboščin, predsedoval Azerbajdžan, ki se ponaša z avtokratskim predsednikom, ki odkrito proglašča, da temelji vladanje na moči in ne na kakšnih človekovih pravicah, ki niso vredne papirja, na katerem so napisane. Povedano je mogoče strniti v žalostno spoznanje, da vladavina financ, denarja in totalitarne vladavine trga, na katerem temelji aktualni in vladajoči red v Evropi (EU), predstavlja tisti preobrat, ki ima malo, če sploh kaj skupnega z zamislimi pionirskih ustanoviteljev evropske unije (Schuman, Monnet, de Gasperi, Adenauer, Churchill in drugi).

Glavni »greh« Grkov, po tistem, ko so glasovali za Ciprasa oziroma Sirizo, da so vladajoče v Evropski uniji spomnili na demokracijo, predvsem pa na to, da obstaja alternativa vladavini denarja, financ in neomejenemu oboževanju trga. Seveda je na mestu vprašanja, ali lahko Grki v tem času in razmerah sploh računajo na to, da bodo zmagali ali preživeli? Spremljamo torej boj med Davidom in Goljatom, ki se, kot uči zgodovina, ne konča kot v bibliji že v prvi »rundi«, temveč gre prej za »prezgodnje peteline«, za katere vemo,

kaj jih čaka. Takih »prezgodnjih petelinov« pozna zgodovina nič koliko, spomnimo samo, kako so začeli in tudi končali Walensa, Havel, Dubček, Mandela, Gandi in drugi.

Sporočilo, ki ga zgodovinsko neodgovorni voditelji, žal tudi slovenski, pošiljajo Grčiji je v bistvu naslednje: plačajte dolgove (ki so jih upniki naprtili Grkom z neodgovornim in preračunljivim ravnanjem), bodite disciplinirani, zatrite svoj ponos, dostojanstvo in nacionalno suverenost ali pa vas bomo uničili. Zategovanju do skrajnih eksistencialnih meja je treba dati prednost pred demokratičnimi željami ali z realističnim prizadevanjem, da je zategovanje (lepše se seveda sliši »varčevanje«) potrebno povezati z gospodarsko rastjo, ki lahko edina omogoči, da bodo Grki vsaj del dolga vrnili.

Tega pa Bruselj (Berlin) ta čas nočeta in ne slišita, v škodo njiju samih in same zamisli Evropske unije. Pred dobrimi šestdesetimi leti so države žrtve nacističnega gorja in povzročitelja druge svetovne vojne, ki je vzela življenja več deset milijonom ljudi v Evropi in preko nje, Nemčiji odpustile večino dolgov, da je lahko ta gospodarsko okrevala in doživela »gospodarski čudež«. Nemčija danes take priložnosti Grkom ne ponuja, pač v skladu z reklamom iz starega Rima, da »kar je dovoljeno bogu Merkurju ni dovoljeno volom«. Ceno za takšno kratkovidno politiko, deficit demokracije in socialne pravičnosti (solidarnosti) zgodovina ne bo izstavila samo Grkom, temveč tudi omenjenim evropskim protagonistom (EU) na čelu z Nemčijo.

(Večer-Pogledi, 13. 7. 2015)

Civilizacija proizvaja barbare

Šestinšestdeset let po sprejetju splošne deklaracije o človekovih pravicah bi smeli upravičeno upati, da so te dosegle svojo zrelo starost in spoštljivo ravnanje tako večine držav, ki so se podpisale pod ducat ključnih dokumentov s tega področja, kakor tudi ustanov, ki bi jih bile dolžne braniti in varovati. Deklaracija je upravičeno podprla upanje, da smo z njo (pri)dobili »univerzalni jezik, v katerem je možno naslavljati fundamentalne politične in moralne zahteve«.

Vendar nismo le daleč od takih idealnih pričakovanj, temveč nasprotno doživljamo njihovo z izvirnim duhom sprto instrumentalizacijo, nazadovanje in podcenjevanje. Pri tem lahko uporabimo misel Shakespeara, da ljudje v svoji paradoksnih vnemi, da (ne)kaj »uveljavijo za vsako ceno, uničijo, kar je v takem dobrega«.

Zabrisana razlika med sumom in krivdo

Eric Posner (2018), profesor za mednarodno in ustavno pravo na Univerzi v Chicagu, je tako kot še mnogi drugi prepričan, da dolgoletna mednarodno-pravna prizadevanja, da bi se države prisililo k varovanju človekovih pravic, niso bila uspešna. Nekdanji optimizem, da bodo te izboljšale življenja ljudi, se vedno bolj preveša na stran dvomov in cinizma, da imajo države z njimi resne in poštene namene. Zbrani in analizirani podatki politologov potrjujejo, da se države po tistem, ko ratificirajo mednarodne pogodbe o človekovih pravicah, ne (po)trudijo posebej za njihovo uveljavljanje.

Glavnega zunanjepolitičnega komentatorja britanskega časopisa *The Guardian* Simona Jenkinsa zlasti skrbi erozija človekovih pravic v zahodnih demokracijah, na primer v Veliki Britaniji in ZDA. Po njegovem je žvižgač Edward Snowden prepričljivo pokazal, kako se v imenu varnosti te zlorablajo za

omejevanje državljskih svoboščin. Razkrito »totalno« prisluškovanje telefonskim pogovorom in prebranje elektronske pošte dajeta potencialnim tožilcem in pooblaščenim zagovornikom korporacij možnost in priložnost za kazenski pregon. Po Jenkinsu nismo daleč od razmer v nekdanji Sovjetski zvezi, ko so se zasebni pogovori opravljali v javnih parkih. Počasi postaja realnost svet Franca Kafke (*Proces*), v katerem je zabrisana razlika med sumom in krivdo.

Posner, zagovornik človekovih pravic, vztraja, da je zaradi brezizhodnosti, v kateri se je znašel nekoč obetavni zgodovinski projekt, treba (po)iskati nove poti in načine zagotavljanja blaginje za ljudi in človeštvo. Vendar se v zvezi s takim preveč (?) radikalnim in tveganim predlogom zastavlja vprašanje, ali smo zavarovani pred morebitno še slabšo možnostjo in kaj dobrega bi »interengnum« prinesel ljudem, zlasti najbolj ranljivim človeškim skupnostim.

Štiristo pravic

Posner vidi problem še nekje: v preobsežnem in nepreglednem številu pravic, ki jih je po njegovem štetju več kot 400! Med njimi so tudi tiste, ki jih ne zagotavljajo niti najbogatejše države: pravica do dela, pokojnin, izobraževanja, zdravstvene oskrbe in ne nazadnje tudi pravice otrok do dostopa v množične medije in do ustreznih bivalnih prostorov za hendikepirane. Pogrešamo pa med njimi pravico do vode (Right2Water) in prepoved njene privatizacije, za kar si čedalje bolj prizadevajo in po kateri stegujejo roke močne korporacije. Ta pravica je za nekaj milijard ljudi bržčas bolj usodna za eksistenco kot pravica do govora. V takem do popolnosti poraščenem »gozdu« pravic se človek enostavno izgubi, od človekovih pravic pa ostanejo samo pravice. Nobena država, najmanj pa revne, jih ne more varovati v celoti, zato je tudi naivno in utopično pričakovati, da bi lahko pripomogle k dobri vladavini. Eden od tvorcev omenjene deklaracije francoski filozof in politični mislec Jacques Maritain je zgodaj opozoril na akutni problem: vsi se sicer strinjajo z omenjenimi pravicami, a le do trenutka, ko kdo vpraša – zakaj.

Tu je treba spomniti na začetno idejo človekovih pravic, da se osredotočijo na manjšo, toda pregledno (obvladljivo) število tistih človekovih interesov, nad katerimi bi morala bedeti ne le neka državna skupnost, temveč tudi nadnacionalne ustanove. Vendar se pri tem zastavlja vprašanje o njihovi prioriteti, saj so za nekatere, na primer, ključne politične svoboščine, za druge pa predvsem ekonomske in socialne. Seveda pa je, če naj spoštujemo izvirno zamisel človekovih pravic, težko sprejeti dilemo ali-ali, to je, da bi obravnavali politične in državljanske svoboščine ločeno od ekonomskih in socialnih, ker ostanejo prve

brez zadnjih izpraznjene. Kaj še ostane človekovim pravicam, če niso v oporo družbenemu in individualnemu samouresniče(va)nju?

Nevzdržno stanje, v katerem so se znašle človekove pravice, moramo umestiti v nov zgodovinski kontekst, ki ga najbolje označujeta poraz (državnega) socializma in zaton socialne demokracije v korist triumfirajočega neoliberalnega kapitalizma v obeh njegovih različicah: avtoritarni in postdemokratični. Ne pozabimo tudi na diktatorske oziroma avtoritarne režime, ki jim razvrednote-nje človekovih pravic prinaša nepričakovano »darilo« v obliki podaljšanja roka trajanja njihove vladavine.

Lingva franka novega svetovnega reda

Omenimo samo en primer močno spremenjene geopolitične klime v zvezi s človekovimi pravicami. Še pred približno desetimi leti bi bilo nepredstavljivo, da bi Svet Evrope v državi, ki ji vlada diktatorski režim, ob udeležbi evropskih diplomatov in sodnikov organiziral konferenco o implementaciji človekovih pravic v Evropi (!). V zaporih te države, gre za Azerbajdžan, je bilo v istem času več voditeljev nevladnih oziroma civilnodružbenih gibanj, in to na podlagi obtožb o »veleizdaji« in »zlorabi oblasti«. Na koga se lahko še obrnejo današnji in prihodnji zaporniki – med njimi tudi številni, ki jih mučijo – v diktatorskih režimih, če jim tudi ta organizacija, ki se je imela za »mater človekovih pravic«, obrača hrbet?

V novi geopolitični sliki sveta imamo opraviti z dvema za človekove pravice skrajno kritičnima, če že ne kar usodnima procesoma. Medtem ko se zahodne ekonomije vračajo na raven neenakosti (Thomas Picketty, 2014)), kakršne so obstajale proti koncu 19. stoletja, so nekdanje socialistične države za vstop v svet političnih svoboščin plačale (pre)visoko ceno v obliki do skrajnosti povečane ekonomske negotovosti in realno obstoječe neokolonialne neodvisnosti. Od orožja, ki je bilo med hladno vojno uperjeno proti avtoritarnim socialističnim (komunističnim) državam, so se s koncem hladne vojne človekove pravice znašle v novi vlogi lingve franke novega svetovnega reda. Človekove pravice so si najmanj zaslužile to, da so se kot izvozni artikel znašle v skupnem paketu, katerega pošiljavec je globalni neoliberalni kapitalizem.

Zgodovinski projekt človekovih pravic leta 1948 je bil skupni projekt ali optimalni dosežek politične konvergence tako levice kot desnice. Levica se je zavzemala, da bi človekove pravice podpirale socialno pravičnost in enakost, medtem ko je desnica vztrajala pri tem projektu pretežno pri političnih svoboščinah, pri katerih pa revščina (skupaj z boleznijo in problemom neenakosti

med ljudmi) bolj spominja na naravno stanje, s katerim nima realno obstoječa (politična) moč nič opraviti, še manj pa človekove pravice. Globalna vladavina neoliberalizma je tako enodimenzionalno opcijo desnice pripeljala in jo še naprej pelje v neznosno stanje skrajnosti. V *Izvorih totalitarizma* iz leta 1951 je Hannah Arendt (2017) zaslutila to nevarnost, ko je zapisala, da »utegne globalno in univerzalno povezana civilizacija iz svojih vrst proizvesti barbare, ti pa bodo milijone ljudi porinili v razmere, ki bodo spominjale na bedna življenja ‚neciviliziranih‘ divjakov«.

Kam in kako naprej?

Z (o)slabitvijo leve so človekove pravice izgubile eno od svojih dveh zgodovinskih sidrišč in se tako znašle v položaju, ki zahteva nov premislek, kam in kako naprej. Trditev, da se približuje čas, če že nismo v njem, konca človekovih pravic, lahko sicer računa na moč samoizpolnjujoče se napovedi. Človekove pravice kljub temu ostajajo edini univerzalni jezik proti zlorabam (politične in vsake druge) moči. Costas Douzinas (2000), profesor prava in nekdanji dekan na Filozofski fakulteti Univerze v Londonu, pa je kljub slabim napovedim za človekove pravice prepričan, da je že napočil čas, ko jih morajo »dobri ljudje« braniti pred arogantnimi vladami in materialnimi silami duha časa, ki postavljajo interese trgov in robustnih struktur tržne ekonomije pred pravice posameznikov.

Boj za prihodnost človekovih pravic torej ne poteka le znotraj (nacionalnih) držav, temveč tudi na globalni ravni. Ker se je (globalna) politika obrnila k novemu maliku – trgu, bo treba za njihovo reanimacijo in varovanje, sploh za širšo kulturo pravic, pridobiti in preprič(ev)ati moči od spodaj, iz civilne družbe. Če bo poskus zaustavitve omenjenega negativnega trenda uspešen, lahko v prihodnje upamo na ponovni in okrepljeni val zahtev v korist človekovih pravic, ki bi tokrat morale vključevati tudi globalno razsežnost.

(Delo-Mnenja, 10. 12. 2014)

Drugi del Moralne slepote in tekoče zlo

*Za kriminalne režime niso odgovorni kriminalci, temveč entuziasti,
ki so prepričani, da so odkrili edino pot, ki pelje v raj.*

(Milan Kundera)

Facebook za akademike

Znanstvene objave v družboslovnih in humanističnih vedah, za njimi pa ne zaostajajo dosti naravoslovne in tehnične, služijo danes v kritičnem obsegu isti prevladujoči ekonomski, natančneje poslovni paradigmi, ki obvladuje družbena oziroma družabna omrežja. Paradigmo sestavljajo tile trije imperativi: akceleracija, marketizacija in kvantifikacija.

Vodilna kritika na tem področju Brooke Erin Duffy in Jefferson D. Pooley, profesorja medijskih in komunikacijskih študij z Muhlenberg Collegea oziroma univerze Cornell, sta omenjeno paradigmo podrobneje predstavila v reviji *Social Media+Society*, v članku z naslovom Facebook za akademike: Konvergenca samobrendiranja in logika družbenih medijev na *Academii.edu*.

Trženje znanstvenih produktov

Da bi napredovali na statusni lestvici, še posebej za trajno profesuro (tenure), raziskovalci, akademiki in drugi rezultate svojega dela zastonj (!) ponujajo velikim izdajateljskim korporacijam, te pa z njimi že nekaj desetletij ustvarjajo enormne dobičke. Prav tako ni plačano delo (peer review) recenzentov, ki ima pomembno vlogo pri statusnem napredovanju in validaciji znanstvenih spoznanj.

Nizozemski založniški gigant na tem področju Elsevier objavlja dobro četrtno vseh znanstvenih člankov na svetu, kar mu je samo lani navrglo skoraj milijardo evrov. Založniki znanstvenih publikacij v letnih poročilih za zadnja leta navajajo podatke o profitnih donosih, ki dosegajo v povprečju 40 odstotkov, in to v času, ko je preostala založniška dejavnost v eksistencialni krizi. Raziskovalci so pri tem posredno oškodovani (beri: izkoriščani), ker morajo njihove ustanove za članke, ki so nastali z javnim financiranjem njihovega raziskovalnega dela, trošiti precejšnja finančna sredstva za revije in dostop do njih na internetu. Leta 2016

so v ta namen na primer britanske univerze potrošile več kot 200 milijonov evrov, samo državne univerze v Kaliforniji pa več kot 10 milijonov evrov.

Ta čas smo v Evropi in drugod po svetu sicer priča tudi nasprotnemu, bolj pozitivnemu trendu – odprtemu dostopu do znanstvenih objav. Vzemimo za primer Sci-Hub, ki se od leta 2015 ponuja kot globalni fotokopirni dobavitelj znanstvenih člankov. Za uspeh tega podviga so zaslužni predvsem raziskovalci, ki mu pošiljajo članke, do katerih so se dokopali »legalno«, kar pomeni, da so jih plačali. Odprto ostaja vprašanje legalnosti sistema, ki se opira na to, da lahko ena individualna naročnina za revijo ali nakup članka služi za »vse«, kar založniški giganti izpodbijajo na sodišču. Kljub temu njihova dosedanja izkoriščevalska praksa izgublja legitimnost, vendar naprej ne bo šlo brez nadaljnjih (s)pobud in prizadevanj na tem področju. K rušenju starega sistema prispevajo številne odpovedi britanskih, ameriških in drugih univerz, ki odjavljajo naročnine, po drugi strani pa tudi izsiljevalski prijemi založnikov, ki zahtevajo od avtorjev (ti so povečini na začetku akademske kariere ali prekarci) od petsto do štiri tisoč evrov (!) za objavo njihovih člankov. Ta praksa je brutalnejša od prejšnje, ko je šlo za »zastonjske« objave, s katerimi služijo založniki.

Oligopol najmanj petih profitnih akademskih založnikov, za katerim stoji rizični kapital (venture capital), predstavlja in obvladuje (še posebej to velja za družbene in humanistične vede) infrastrukturo globalnega znanstvenega komuniciranja. Univerze in raziskovalne ustanove so s tem podvržene tržnim imperativom, ki zahtevajo od znanstvenikov in njihovih ustanov rigorozno merjenje njihovega vpliva. Merljivi podatki se navadno nanašajo na število citatov, zunanje ocene, število študentov in drugo. Številke pri tem niso v oporo kvalitativnemu ocenjevanju znanstvenih rezultatov, temveč so cilj same po sebi. Pri tem ima ključno vlogo Journal Impact Factor, ki s svojimi parametri meri znanstveni output raziskovalcev in institucij. Naj spomnimo, da je bil ustanovitveni namen tega kvantitativnega merjenja v tem, da pomaga bibliotekarjem pri naročanju revij in ne kot absolutno merilo za njihovo znanstveno kvaliteto! V zadnjem času se je pojavilo več pobud, da se izloči tovrstna metrika, ki jo uporablja revija, pri financiranju, napredovanju in promociji v akademski in raziskovalni sferi.

Samobrendiranje znanstvenih profilov

Od znanstvenikov se zahteva, da omenjeno metriko internalizirajo, kar spodbuja prevlado kvantitete nad kvaliteto, samocitiranje kot svojevrsten pojav samoplagingiranja, hiperproduktivnost in skrajno subjektivno »manikiranje« (»samobrendiranje«) njihovega intelektualnega profila. Državni in drugi financerji,

univerzitetne administracije in raziskovalni inštituti zahtevajo od akademikov in raziskovalcev, da dokazujejo »produktivnost« s čim večjim številom člankov in citatov ter s kvantificiranjem njihovega vpliva v različno rangiranih revijah. Ob metričnem plimovanju – metrikomaniji spomnimo na Goodhartov zakon: ko postane mera cilj, preneha biti dobra mera.

Omenjeni metriki »citatomanije«, ki si jo kritiki tega sistema razlagajo z »lakoto« znanstvenikov po vidnosti in vplivu ter z »akademskim narcisizmom«, najbolje streže spletno družabno omrežje Academia.edu s sedežem v San Franciscu. Ustanovitelji tega omrežja izhajajo iz (neoliberalne) predpostavke, da je treba znanstvena dognanja, v prvi vrsti »citate«, tržiti kot vsako drugo blago, znanstvenike pa obravnavati kot »potrošnike«, ki so pripravljeni za »najdene« citate, rangiranje avtorjev in člankov odšteti precejšnje zneske. Uporabljeni algoritem vključuje tako iskanje realnih citatov kot bolj sofisticirane postopke, s katerimi omenjeno omrežje generira njihovo odkrivanje na račun in v (statusno) korist svojih strank – akademikov in raziskovalcev. To vključuje tudi omenjeno samocitiranje, pri katerem moški, kot za zadnjih dvajset let navaja sociologinja Molly King, s 70 odstotki prekašajo ženske.

Omrežje Academia.edu (njegova konkurenta sta ResearchGate in Napster), ki ga je pred enajstimi leti lansiral rizični kapital, ima po lastnih podatkih 57 milijonov rednih članov, njihova spletna stran privabi vsak mesec več kot 36 milijonov obiskovalcev, poleg tega razpolaga z najmanj 19 milijoni člankov. Svoje storitve odkrito imenujejo »facebook za akademike«, kar tudi ustreza resničnemu stanju, ker posnemajo uveljavljena pravila in operativno logiko glavnih omrežnih medijev.

Pasteurjev kvadrant

Njihova nenehno prihajajoča in vznemirjajoča elektronska sporočila spominjajo na sirene, ki so vabile Odiseja na grški otok Tasos. Zapišimo jih nekaj: Pridružite se 43 milijonom akademikom; 128 ljudi je pred kratkim preb(i)ralo članek, v katerem ste omenjeni; Najmanj 63 člankov na Academii.edu omenja vaše ime; Ne prezrite niti enega citata, nanašajočega se na vaše delo; Članki, objavljeni na Academii.edu, lahko v petih letih pričakujejo dodatnih 69 odstotkov citatov; Academia.edu je najboljši način, da zastonj delite svoje članke z milijoni ljudi po svetu. Takšnim skušnjavam se mnogi, čeprav bi se jim morali, težko uprejo, kar si je mogoče med drugim razložiti s podatkom, da v ZDA posamezni članek v znanstveni publikaciji v resnici prebere komajda deset ljudi (!). Zanimivo bi bilo vedeti, kako je s tem pri nas.

V resnici vedno obstaja alternativa, v tem primeru ScholarlyHub, ki se sklicuje na delovno kodo *Za znanost/znanstvenike*, ne za dobiček, omeniti pa je treba tudi *Modern Language Association's Humanities Commons*.

Nevarni, če že ne prevladujoči trendi v družbenih in drugih znanostih vzbujajo več resnih vprašanj: Ali te še služijo družbi ali pa so namenjene same sebi, se pravi svojevrstnemu pojavu *larpurlartizma*, ki samo pritrjuje starima trditvama *Georgea Bernarda Shawa* in *Adama Smitha* o »profesijah kot zarotah proti javnosti«? Raziskave, na primer ameriških in avstralskih sociologov in politologov, potrjujejo negativne trende. Pri tem sta glavni vlogi opravila rangiranje revij od leta 1970 naprej (A*, A, B in C) in *peer review* od leta 1960 naprej, ki sta močno škodila temeljnim (teoretičnim) raziskavam v družboslovju. Drugače povedano: rangiranje revij je imelo za posledico nižanje kvalitete člankov, namesto da bi kvaliteta določala vrednost revij. Oboje je tudi prispevalo k temu, da je bila družbena relevantnost člankov, torej preskripcija, prispevki k družbeni deliberaciji in »obravnavanje resnice moči«, podrejena kvantitativnim metodam raziskovanja.

Kult irelevantnosti je pripeljal do »tragedije politične znanosti«, kot je v naslovu svoje knjige zapisal *David M. Ricci* (1984), izraelski politolog s *Hebrejske univerze v Jeruzalemu*. Za tako stanje družboslovnih ved (med njimi poleg političnih posebej izstopa ekonomska veda) nosijo največjo odgovornost njihova skrajna specializacija, hiperfragmentacija, profesionalizacija in dajanje prednosti nagrajevanju sofisticiranih metodoloških pristopov pred diagnosticiranjem in reševanjem realnih družbenih problemov. Na te vrste profesionalno patologijo so sicer že zelo zgodaj opozarjali sociologa *Émile Durkheim* in *Max Weber* ter filozof *Friedrich Nietzsche*. Družbe se vedno znajdejo v težavah, kadar ne razpolagajo z relevantnimi znanstvenimi spoznanji. Nena zadnje so družboslovne vede dolžne spoštovati etični imperativ, da razpravljajo o problemih, s katerimi se spopada njihova družba, in jih rešujejo.

Na koncu se je treba vprašati, kaj je ostalo od znamenitega *Pasteurjevega kvadranta*, ki je bil zasnovan z namenom, da preseže prepad med »temeljnim« in »uporabnim« raziskovanjem, in je vključeval vse nepogrešljive sestavine: se pravi, tako prvo kot drugo, poleg njiju pa tudi na uporabnosti inspirirano temeljno raziskovanje. V naravoslovnih vedah predstavljajo omenjeno klasifikacijo znanstvenega raziskovanja imena, kot so *Niels Bohr*, *Thomas Edison* in *Louis Pasteur*. Brez težav pa je mogoče s klasifikacijo na enak način postreči tudi z imeni velikanov v družbenih in humanističnih znanostih.

Politika rušenja režimov

Venezuela se je ta čas, kot je upravičeno zapisal argentinski sociolog Agustin Frizzera, znašla v položaju, ki je v šahu (po)znan kot »zugzwang«. Se pravi, da nobena od naslednjih potez ne prinaša nič dobrega za njene državljane. Upravičeni in legitimni upor proti diktaturi Nicolása Madura največji geopolitični igralci instrumentalizirajo za svoje cilje, ki nimajo veliko skupnega z zahtevami Venezuelcev, da bi uživali svobodo, demokracijo in blaginjo.

Nobenega od njih, ZDA, Rusije ali Kitajske, v resnici ne skrbi usoda demokracije v Venezueli, še posebej ne ključne, prve omenjene, ki je v tej regiji – ne da bi skrivala, da ji gre za ideološko narekovane »spremembe režima« – samo v letih od 1898 do 1994 v Latinski Ameriki zrušila najmanj 41 (!) vlad in jih zamenjala z njej naklonjenimi desnimi diktaturami. Te so kot »nagrada« svojemu dolžniku odprle vsa vrata, od plenjenja naravnih virov do soglašanja z »omejeno« suverenostjo oziroma vazalnim statusom.

Agenda »spremembe režima« čaka tudi Evropo

Nasilna sprememba Allendejevega demokratičnega režima v Čilu, ki je leta 1973 pripeljala na oblast diktatorja Pinocheta, ali današnja podpora ZDA savdski teokratski totalitarni oblasti in krvavi diktaturi generala al Sisija, ki je prav tako na nelegitimnih volitvah v Egiptu prejel 97 odstotkov glasov (v nasprotju z Madurom, ki jih je prejel »samo« 67,84), povejo veliko o tem, koliko gre ZDA v resnici za demokracijo in svobodo. Prvemu, ki je v zapore stlačil več kot 60.000 političnih zapornikov, je Trump čestital, medtem ko drugemu grozi z vojaškim posegom. Lahko bi omenili še več primerov, ki pričajo o tem, kakšnim režimskim izbiram so ZDA naklonjene, jih tudi direktno podpirajo pri njihovem pohodu na oblast in katere na drugi strani rušijo.

V tej luči lahko bolje razumemo tudi sedanjo ameriško politiko, ki skupaj z drugim geopolitičnim igralcem, Rusijo, spodbuja rušenje Evropske unije in podpira avtoritarne in skrajne nacionalistične stranke ter gibanja v Evropi. Poleg aktivne vloge nekdanjega (?) Trumpovega najožjega sodelavca Steva Bannona v kontekstu prihajajočih evropskih volitev je v podobni vlogi te dni potekal obisk ameriškega sekretarja Mika Pompea v Varšavi in Budimpešti. Venezuela ni tako daleč od Evrope, kot se zdi evropskim politikom, še manj pa pod Trumpom bolj agresivna ameriška (zunanja) politika, ki si prizadeva za »spremembo režima« (regime change) tudi v evropskih državah in v sami Evropski uniji.

Seveda ni nobenega dvoma o razlogih, da je državljanom Venezuele prekipelo in da si želijo spremembo režima, ki se ohranja pri življenju s pomočjo vojske in finančnimi injekcijami Kitajske in Rusije. Obe podporni državi seveda nista »socialistični«, prav tako kot ni mogoče kot takega sprejeti Madurovega avtoritarnega režima, ki je opustil egalitarne in socialne ideje samonikle bolivarske revolucije. Absurdno je, da tako (skrajna) desnica s Trumpom na čelu kot nostalglična (rigidna) leвица predstavljata Madurov režim kot socialističnega in obenem izenačujeta avtokrata Madura z demokratom Allendejem.

Dialog nima alternative

Sprememba režima v Venezueli bi morala v prvi vrsti namesto tujih želja in interesov upoštevati posebnosti venezuelske zgodovine, njeno socialno in etnično strukturo, strankarske koalicije ter izkušnje in ravnanja političnih, ekonomskih in kulturnih elit, ki so bile na oblasti zadnji dve desetletji, kot tudi tistih, ki so danes v opoziciji. Ostaja vprašanje, ali bodo pri reševanju krize v Venezueli prevladali razumni domači in mednarodni pozivi, da se problem menjave oblasti rešuje z dialogom med (najmanj) obema stranema, kot se je to zgodilo v Nikaragvi in drugod, ali s sankcijami in vojaškimi grožnjami, ki jih Venezueli vsakodnevno napovedujejo posebej »pooblaščenim« ameriški politikom; poleg Trumpa omenimo nekdanjega državnega sekretarja Rexa Tillersona, ki je po navedbah New York Timesa lani v tajnosti razpravljal z nekaterimi venezuelskimi voditelji in jih nagovarjal, naj zrušijo predsednika Madura.

V tej zvezi je treba omeniti tudi Trumpovega svetovalca za nacionalno varnost Johna Boltona in posebnega odposlanca za Venezuelo Elliotta Abramsa; zadnji se je v času Reaganove administracije »proslavil« z vodenjem umazanih vojn v Srednji Ameriki, v času Busheve pa je leta 2002 v Venezueli orkestriral neuspešen državni udar. New York Times (5. februar 2019)

izpostavlja tudi njegovo prepričljivo dokumentirano vlogo v tajnih operacijah in podporo odredom smrti.

Vsekakor bi bil dialog, ko bi obe strani sedli za skupno mizo, kot sta to predlagala Mehika in Urugvaj, glede na to, da mnogi venezuelski državljani ne zaupajo ne Maduru niti začasnemu (?) predsedniku države Juanu Guaidóju, ki ga je izvolila združena opozicija, najbolj primeren za reševanje globoke politične in ekonomske krize. Prav tako se je Skupina iz Lime (Lima Group), ki jo poleg Kanade sestavlja še 13 drugih držav iz Latinske Amerike, na izrednem zasedanju na začetku tega meseca v Ottawi zavzela za nenasilno rešitev venezuelske krize in izrecno zavrnila vsakršen vojaški poseg. Reševanje krize je treba po njihovem prepustiti državljanom Venezuele ob upoštevanju njihove ustave.

Ekonomska vojna krši mednarodno pravo

S pozivom k dialogu in pripravljenostjo, da posreduje, se je oglasil tudi papež Frančišek, vendar je opozicija te dobronamerne in razumne predloge zavrnila in skupaj z ameriško stranjo še naprej vztraja pri zaostrovanju razmer in nadaljevanju neusmiljenega ideološkega spopada. Vsekakor bi dialog in posredovanje po mnenju ameriških sociologov Tima Gilla in Rebecce Hanson predstavljala boljšo izbiro od trenutnega ameriškega načrta, da se z ekonomskimi sankcijami in vojaškimi grožnjami, ki nasprotujejo temeljnemu načelom mednarodnega prava, (z)ruši Madurov režim. Sem se uvrščajo tudi številne kršitve načela suverenosti (vzemimo primer državnega udara, ki ga je v Gvatemali leta 1954 izpeljala Cia, in spodletele invazije na Kubo leta 1961) in ekonomska vojna, ki jo vodijo ZDA proti Venezueli, kar prav tako grobo krši listino Organizacije ameriških držav, nadalje, z (iz)stradanjem in pomanjkanjem zdravil, kar naj bi venezuelsko ljudstvo pripeljalo do upora.

Glede na to, da ZDA v nasprotju z dvema zgodovinsko uspešnima primeroma (Nemčije in Japonske) pozneje praviloma niso bile uspešne pri vzpostavljanju »demokracij«, kolikor je v resnici sploh šlo zanje, in pri konsolidaciji držav (nation-building) po tistem, ko so vojaško posredovale in izgubljale vojne v Afganistanu, Iraku, Libiji in drugod, bi bilo dobro, da bi reševanje krize v Venezueli prepustile bolj kredibilnim in v tem pogledu zgodovinsko neobremenjenim državam.

Seveda pa taka pričakovanja niso realna. Nekaj upanja prinašajo posamezni člani kongresa, ki so nezadovoljni s tem, da se ZDA kljub občasnim obljubam, da se bodo poslovile od imperialne dediščine Monroejeve doktrine iz

leta 1823, še naprej agresivno obnašajo do držav tako v Latinski Ameriki kot tudi drugod po svetu. Demokrata Tulsi Gabbard in Ilhan Omar sta zahtevala, da se ZDA umaknejo iz Venezuele in prepustijo odločanje/izbiro njihove prihodnosti venezuelskemu ljudstvu. Nekdanji predsedniški kandidat Bernie Sanders pa je od svoje države zahteval, naj se vendarle česa nauči iz svoje mračne preteklosti in da ni njena naloga spreminjati režimov po svetu ali podpirati državnih udarov – ne nazadnje je za to pristojna (!) Organizacija združenih narodov.

Kleptokracija, zamaskirana v ideologijo

Zanesljivo je edino to, da se ameriška politika ni ničesar naučila na primerih Kube, Irana, Zimbabveja in drugih, ko sankcije niso škodovala njihovim »sovražnikom«, temveč vladajoči eliti, s čimer si je ta kvečjemu podaljšala svoje politično življenje, medtem ko je na drugi strani zahtevala velike žrtve in trpljenje od državljanov, ki so jim izvajalci sankcij obljubljali, da jim bodo te prinesle svobodo. Ironija je, da danes Maduro, po mnenju številnih komentatorjev, stavi na to ameriško karto. Medtem prihajajo nova opozorila, da bi se ameriška invazija v Venezueli lahko znašla pred mnogo bolj tveganim in zahtevnim izzivom, kot je bil to primer z invazijama leta 1983 v Grenadi in šest let pozneje v Panami. Poleg tega je treba računati s tem, da sta Rusija in Kitajska venezuelsko vojsko opremili z najmodernejšim orožjem, v prvi vrsti z raketami, protiletalskim orožjem, tanki in drugim.

Maduro je medtem izgubil podporo številnih držav in znatnega dela mednarodne skupnosti. Pred tem pa jo je, kar je še bolj pomembno, izgubil med lastnimi državljani, tudi med delavskimi sloji. Slednje še dodatno podpira dvom o njegovem »socializmu«, s katerim je Madurova kleptokracija zamaskirala svojo pravo ideologijo. Vse to pa še ne pomeni, da vsi državljani tudi nekritično podpirajo opozicijo ali Guidója in še manj posredno ali neposredno vojaško intervencijo države, ki ji ne le v Venezueli, temveč tudi širše v Južni Ameriki zaradi njene zgodovinske obsedenosti z reševanjem problemov z vojaškimi sredstvi mnogi močno nasprotujejo.

Zavedati se je treba, da ljudje v Venezueli niso pozabili, da sta bolivarska revolucija in chavizem, ki se jima je Maduro po njihovem mnenju izneveril, v preteklosti vendarle opazno izboljšala njihove življenjske razmere. Tega, da je chavizem močno zasidran v venezuelski družbi, in dejstva, da pokojni voditelj Hugo Chávez med številnimi državljani še vedno uživa spoštovanje, se zavedajo tudi v delu opozicije. Zakon o tranziciji, ki ga je spisala opozicija, pa

nasprotno sledi neoliberalnim političnim in ekonomskim ciljem: centralizirani model ekonomskega nadzora zamenjujeta svoboda in model vladavine trgov, chavistični socialni program odstopa svoje mesto neposrednim denarnim podporam, javna podjetja bodo prestrukturirana, kar je drugo ime za ubikvitaro privatizacijo itd. Skratka, gre za vrnitev k stari neoliberalni politiki iz leta 1992, ki je povzročila veliko obubožanje v državi in pripeljala na oblast Cháveza.

Humanitarna kriza kot orodje boja za oblast

Na tem področju je opozicija, opirajoč se na ameriške »mentorje«, podcenila tradicionalno podporo Venezuelcev chavizmu, še bolj pa je pomenljiv molk njenega trenutnega voditelja Guaidója o tem, kako bi ali bo (nova) vlada (za) ščitila pravice in izboljšala materialno stanje najrevnejših slojev. Revne sloje je vzel v zaščito samo v enem primeru, ko je vojaška policija v revnih naseljih glavnega mesta izvedla racije in pri tem ubila na stotine prebivalcev. Simptomatično je tudi, da je Guaidó za demonstracije pred dvema tednoma izbral okrožje Las Mercedes, v katerem prebivajo (naj)bogatejši v Caracasu, kar ne daje dosti upanja, da bo opozicija preseгла svojo ozko elitistično bazo.

Guaidó in opozicija si zaradi velikega nezadovoljstva državljanov z vladajočim režimom na kratki rok sicer lahko privoščita tako držo, vendar ne tudi na dolgi rok. Prav tako je nerazumljivo (?) in politično neproduktivno, da vodja opozicije skupaj z Američani zavrača opozorila Rdečega kriza, da je treba humanitarno pomoč ločiti od političnih interesov, se pravi, da se ga uporablja kot pogajalsko orodje na račun življenjsko ogroženih državljanov.

To daje vtis, da opozicija uporablja humanitarno pomoč predvsem kot sredstvo v boju za oblast in ne za dobro ljudi. Opozicija tudi ne nasprotuje temu, da je Trump s predsedniškim ukazom blokiral 11 milijard dolarjev od prodane venezuelske nafte skupaj z blokado njihovih rezerv zlata v ameriških bankah, kar še bolj pogloblja humanitarno krizo. Prav tako je politično kratkovidno, da Guaidó ni prišel na dan s kakim konkretnim predlogom za nove volitve, na katerih bi zagotovil tudi sodelovanje z zločini neobremenjenim chavističnim kandidatom. Za zdaj je težko napovedati, kakšni so njegovi politični načrti: da bo v politični aparat nameščal svoje prijatelje in člane stranke ali pa da bo, ne glede na izid volitev, podpiral demokratično voljo volivcev? Za zdaj je gotovo, da Guaidó zavrača dialog z nasprotno stranjo in računa na vojaško intervencijo ZDA ter ekonomske sankcije, ki bodo po njegovih pričakovanjih še bolj mobilizirale državljanke, med njimi še posebej najbolj revne sloje proti Maduru.

Autokrat »rešuje« svobodo in demokracijo

Po mnenju obeh ameriških sociologov pa bi brez dogovarjanja z opozicijo po tistem, ko bi prišla na oblast, ta težko računala na kolikor toliko stabilno politično prihodnost Venezuele. Spomnimo, da je lani v volilni kampanji poznejši zmagovalec volitev v Braziliji Jair Bolsonaro (za)grozil Venezueli z vojaško intervencijo, po njegovi zmagi pa mu je Guaidó v imenu svoje stranke čestital in izrazil upanje, da bo ta avtoritarni politik pomagal (!) »rešiti svobodo in demokracijo v Venezueli«.

Dokler ne bodo v Venezueli izvedli demokratičnih, kredibilnih in poštenih volitev, tudi ne bomo mogli (z)vedeti, kakšen ugled in podpora ima v resnici Guaidó, ki ga je v parlamentu opozicija 23. januarja (na ta dan leta 1958 je upor venezuelskih državljanov zrušil diktaturo Marcosa Péreza Jiménez) oklicala za predsednika države. Opozicija se je pri tem sklicevala na 233. člen venezuelske ustave, ki naj bi opoziciji zaradi po njenem mnenju nepoštenih predsedniških volitev omogočil, da predsednika parlamenta imenuje za začasnega predsednika države. Po mnenju uglednih pravnih strokovnjakov je Guaidójevo imenovanje pravno nevezdržno, ker meša normativno sodbo o tem, kdo naj bi bil na vrhu države z objektivnim stanjem, kdo v resnici vlada državi, se pravi, da ima nadzor nad celotnim ozemljem in državnim aparatom. Ustava zakonodajnemu telesu tudi v nobenem členu ne daje pravice, da si lahko vzame izvršno oblast. Omenjeni člen sicer v izjemnih primerih določa nove volitve, ki bi morale biti izvedene v tridesetih dneh, vendar se opozicija nanj ni sklicevala.

Gre za zelo tvegano igro na vse ali nič, ki se jo gresta Pompeo in Bolton in jo utegneta izgubiti, če bo Maduro ostal za daljši čas predsednik in bodo še naprej veljale ameriške sankcije. To bi pripeljalo do kubanskega scenarija in vzporedne oblasti pod Guaidóm, ki bi se takrat še težje kot danes ubranil pred očitki, da je bil nameščen od zunaj. Vendar se bo vojna za Venezuelo, po mnenju izvedenca za Rusijo in Venezuelo Tonyja Wooda, nadaljevala v različnih oblikah, lahko tudi kot državljanska, zlasti če bo opoziciji s pomočjo ZDA uspelo Madura vreči z oblasti.

Čas, ko »njihova nafta ni več njihova«

Resnici na ljubo je treba povedati, da smo v času pospešenega nazadovanja demokracije v svetu tako kot v primeru Venezuele priča številnim podobnim očitkom na račun nelegitimnih volitev. To bi sicer v normalnih mednarodnih razmerah morale preveriti neodvisne naddržavne komisije, za kar pa ni posebne

zavzetosti pri močnih in vplivnih mednarodnih igralcih. Ne nazadnje imajo ta problem tudi ZDA, kjer posebni preiskovalec FBI Robert Mueller raziskuje podoben problem na predsedniških volitvah pred dvema letoma. Spomnimo, da je na zadnjih »zmagal« Trump, ki je prejel tri milijone (!) manj glasov kot protikandidatka Hillary Clinton. Pred volitvami je Trump tudi napovedal, da izida volitev ne bo priznal, če bo poraženec.

Podpora Guaidójeve stranke Voluntad Popular, ki šteje v parlamentu samo 14 (!) od 167 poslancev, ameriški politiki vzbujajo tako v Venezueli kot zunaj nje upravičene bojzani, da se bodo zadeve v tej državi urejale po ameriškem scenariju, se pravi podobno kot v času cuarta republica (1830–1999), ko »njihova nafta ni bila več njihova«. Omeniti pa je treba tudi bojzani, da bo sedanji režim zaradi ameriških sankcij prisiljen Venezuelo kos za kosom razdajati Rusiji in Kitajski. Žalostno bi bilo, če bi – kar ni povsem neverjetno – spopad med Guaidójem in Maduroom končal pri tem, kateremu »imperiju« bo služila Venezuela.

Enigma Guaidó

Kdo je pravzaprav petintridesetletni Juan Guaidó, o katerem ve povprečni Venezuelec povedati le to, da je »prišel od nikjer« (viene de la nada)? Njegova politična aktivnost pred desetimi leti se je začela v skrajnem desničarskem študentskem gibanju, ki je na ulicah Caracasa zahtevalo (z)rušenje Chávezovega režima. Gibanju je Washington v okviru promocije demokracije v Latinski Ameriki in svetu naklonil izdatno finančno pomoč in politično urjenje. Ti aktivnosti sta v državah, ki so v tako imenovani »politični tranziciji«, kot so bile Burma, Irak, Libija in druge, izvajala Ameriška agencija za mednarodni razvoj (USAID) in Urad za tranzicijske iniciative (OTI).

Ko so pred časom visokima funkcionarjema USAID zastavili vprašanje, kakšen je namen dejavnosti OTI v Venezueli, sta odkrito priznala, da gre za »specialne enote za podporo demokraciji« in da lahko s tem ZDA hitreje zagotavljajo finančna sredstva opoziciji, kot če bi za to uporabljali običajne kanale. Chelsea Manning oziroma Wikileaks sta pred časom objavila tajno depešo ameriškega veleposlanika v Venezueli Williama Brownfielda o tem, da je namen obeh agencij v naslednjem: 1. krepitev demokratičnih ustanov; 2. prodor v Chávezovo politično bazo; 3. povečevanje delitev v chavizmu; 4. varovanje vitalnih ameriških gospodarskih interesov (biznisa) v Venezueli; 5. mednarodna osamitev Cháveza. Obe agenciji sta po navedbah v britanskem Guardianu med mladimi v Venezueli spodbujali na rasni podlagi konstruirane strahove pred Chávezom, ki je izdajal drugačen (indijanski) videz.

O (zgodovinskih) motivih ameriške politike v Venezueli in drugod ni težko ugibati. Pri tem ne gre v prvi vrsti za demokracijo, kot se je to že ničkolikokrat izkazalo, temveč za nadzor nad strateškimi surovinami, predvsem nafto. Pred nekaj dnevi je Bolton potožil, da ameriške korporacije ne morejo izkoriščati naftnega bogastva Venezuele, ki ima največje zaloge te strateške surovine na svetu. V resnici ZDA niso imele težav z dobavami nafte iz Venezuele. Tudi v času zaostrenih odnosov ZDA s Chávezom so lahko ameriške naftne korporacije (Chevron in Halliburton) neovirano dobavljale nafto v svojo državo. Bolton in ameriški senator Marco Rubio sta se pred dnevi javno (po)hvalila, da prinaša Guaidóvo »predsedovanje« Venezueli ameriškim naftnim korporacijam nepričakovani (?) dobitek (windfall).

Odstranitev Madura z oblasti pa je treba umestiti še v širši regionalni kontekst. Po 11. septembru 2001 smo bili priča »rožnatemu valu« – številnim zmagam reformističnih in socialističnih politikov v več državah Latinske Amerike, ki so med drugim zavračali sodelovanje v različnih ilegalnih in mednarodno-pravno spornih aktivnostih (izročanje osumljencev za teroristična dejanja ter posebne tehnike mučenja v času Busheve administracije itd.). Posebej pa je treba izpostaviti njihovo nasprotovanje neoliberalizmu (Washington Consensus), tj. politiki, ki je spodkopavala socialno državo. Spremembo režima v Venezueli je treba razumeti tudi v kontekstu izjave nekdanjega ameriškega državnega sekretarja Johna Kerryja leta 2013, da morajo ZDA po dvajsetih letih znova prevzeti nekdanjo vodilno vlogo na njihovem »dvorišču«. Zanimivo je, da podobno politiko podpiranja interesnih sfer na njunih »dvoriščih« izvajata tudi voditelja drugih dveh velikih držav, Vladimir Putin (Ukrajina, Krim, nekdanje sovjetske republike in drugod) in kitajski dosmrtni predsednik Xi Jinping (Tajvan itd.).

Strah pred (demokratičnim) socializmom

S padcem skorumpiranih levičarskih vlad v Argentini, Braziliji, Čilu, Kolumbiji in Peruju se je nihalo zgodovine obrnilo na stran desničarskih, ki so naklonjene ameriškim ekonomskim in geopolitičnim interesom. Wall Street Journal je poročal, da je najnovejša agresivna politika do Venezuele del obsežnejše strategije z namenom, da politično preoblikuje to poloblo. Gre za politiko, ki jo je že leta 1913 zagovarjal Woodrow Wilson, »da je treba države v Južni Ameriki (na)učiti, kako izbirati dobre voditelje«.

Nobelov nagradjenec Paul Krugman dodaja še en razlog za (sedanjo) politiko ZDA do Venezuele: strah pred (demokratičnim) socializmom. Ameriški

sekretar za finance Steven Mnuchin, ki bere s Trumpovih ust, je nedavno izjavil, da se ZDA »ne mislijo vračati v socializem«. Izjava je nenavadna, če vemo, da ta država ni bila v preteklosti nikoli v socializmu. Verjetno je pri tem mislil na predsednikovanje Clintona in Obame. V resnici pa gre za strah pred navdušenjem mlajše generacije volivcev, mlajših od 30 let, in več progresivnih ameriških politikov nad socializmom, natančneje nad socialno demokracijo, v kateri živi tržna ekonomija v sožitju z zagotovljeno socialno varnostjo državljanov in kjer se skrajno neenakost korigira s progresivnim obdavčenjem. Pri tem seveda ne mislijo na Venezuelo, temveč v prvi vrsti na Dansko in Norveško.

Pretvarjanje desnice, da je tako ali tako vsak socialistični režim obsojen na propad, stoji na trhlih nogah. Še posebej na primeru Latinske Amerike, če spomnimo, da je takšno usodo tam doživelo več kapitalističnih kot socialističnih režimov. Če spomnim, da je (finačni) kapitalizem leta 2008 povzročil največjo krizo v zgodovini, medtem ko se napoveduje že naslednja, pa predstavlja neoliberalno zamišljeni kapitalizem tako za ekonomijo kot demokracijo v resnici večji problem kot demokratični socializem, ki ponuja alternativo.

(Delo-Sobotna priloga, 16. 2. 2019)

ZDA - grožnja samim sebi

Dogodki v Charlottesvillu samo še bolj potrjujejo spoznanje, da največja grožnja tej državi ne prihaja v prvi vrsti od zunaj, temveč od znotraj. Novo pri tem je, da je predsednik Trump, ki ga nobelovec Paul Krugman primerja s Kaligulo, zagovornikom skrajnih političnih stališč in belskega rasizma, (neo)nacizma, avtoritarne politike, mizoginizma in drugih, vsem tem na široko odprl pot v Belo hišo in jim na ta način podaril legitimnost v političnem prostoru. Ironija zgodovine je, da je morala nemška(!) kanclerka Angela Merkel te dni opozoriti, da se je treba odločno in z vso silo upreti rasističnemu in skrajnemu desničarskemu nasilju (neo-nacizmu), kjerkoli se pojavlja. Njeno mnenje se ujema z mnenjem avstrijskega filozofa Karla Popperja, ki je v svoji knjigi iz leta 1945 *Odprta družba in njeni sovražniki* zapisal, da je treba toleranci do netolerantnosti in netolerantnih postaviti meje.

Trump v skladu s svojimi skrajnimi političnimi prepričanji ignorira navedbe ali bolje opozorila FBI, da so po 11. septembru belski nacionalisti v ZDA izpeljali več napadov kot druge skrajne skupine in da je njihovo število v porastu. V zadnjem času so na družbenih medijih belska nacionalistična in neo-fašistična gibanja v ZDA porasla za 600 odstotkov(!), s čimer daleč prednjačijo pred propagando islamskih skrajnežev, medtem ko je antisemitske tvite samo v letu 2016 posprenilo okoli deset milijard klikov. Pojav (neo)nacistov v Charlottevillu, ki nekdanjega britanskega ambasadorja v ZDA Petra Westmaccotta spominja na Nemčijo iz leta 1933, predstavlja zgolj vrh ledene gore, če spomnimo, da so v zadnjih letih zagrešili več sto nasilnih dejanj. Arie Perliger, ki predava na vojaški akademiji West Point, kjer raziskuje naraščajoči pojav desničarskega nasilja, trdi, da si ni v zadnjih sto letih nihče predstavljal, da bi kdaj koli kdo od ameriških predsednikov podprl rasistično politiko (konfederativne strani med ameriško državljansko vojno) in da bi pri tem užival znatno podporo državljanov.

Skupni cilj desničarskih skrajnežev in islamskega džihada

Beli rasisti in desničarski skrajneži danes javno, tudi z orožjem, nastopajo in verjamejo, da so volitve potrdile njihova prepričanja, nadalje, da bo Trump za razliko od prejšnjih predsednikov toleranten do njihovih nasilnih dejanj, še bolj pa jih motivira to, kdo ko Trumpu nasprotuje. Medtem ta, tako kot že tudi drugi predsedniki pred njim, postavlja v ospredje vojno proti džihadu, kar samo še bolj podžiga podobne demone doma. Pri tem mu pomagajo, kot pišejo v reviji *Foreign Policy*, osrednji mediji, ki o domačih teroristih molčijo ali o njih ne pišejo na prvih straneh. Med številnimi primeri navaja revija poskus razstrelitve pol tone dinamita ta mesec v javnem parku v Oklahoma Cityju ali primer treh teroristov v Kansasu, ki so pripravljali razstrelitev stanovanjskega bloka in mošeje. V obeh primerih je šlo za belske nacionaliste. Strokovnjaki za terorizem so si večinoma enotni, da džihadisti in desničarski skrajneži – med temi se je v zadnjem času pojavil klic k »belemu džihadu«, politično retoriko in nasilna dejanja nasprotne strani izkoriščajo v prid skupnega prepričanja o neizbežnosti dokončnega spopada med Zahodom in islamom.

Resnici na ljubo je treba povedati, da niso bile ZDA v svoji zgodovini nikoli imune pred fašizmom. Po ameriških zakonih oz. »ameriškem modelu« rasne diskriminacije (*Jim Crow Laws*) so se, spodbujeni s Hitlerjem, sklicevali tudi v nacistični Nemčiji pri zloglasnih rasnih Nürnberških zakonih iz leta 1935, ki so »ne-Arijcem« odvzeli nemško državljanstvo in pravico do poroke s »pravimi« Nemci – pot, ki je vodila v holokavst. V Ameriki so poleg tega delovale številne politične stranke in gibanja ter tudi vplivni posamezniki, ki so zagovarjali fašistične ideje. Na drugi strani pa ne smemo pozabiti, da je v boju proti nacizmu in fašizmu v drugi svetovni vojni sodelovalo blizu šestnajst milijonov ameriških vojakov, od katerih se jih preko 400.000 ni več vrnilo na svoje domove. Njim zgodovina priznava, da so reševali svet pred najhujšim zlom, ki ga je Evropa kdajkoli prej (s)poznala v njeni zgodovini. V času sedanje generacije ne bo več nobenega preživelega iz te vojne in zato lahko razumemo, kako ti danes doživljajo ponovni vzpon (neo)nacizma in rasnega sovraštva na njihovih tleh. Še bolj šokanten je podatek, da približno 40 odstotkov Američanov sploh ne ve, s kom so se ZDA bojevale med drugo svetovno vojno(!).

Tudi za Donaldom Trumpom se vleče dolga zgodovina rasizma in simpatij do (neo)nacizma. Njegova prva žena Ivana Trump je pisala o tem, da je imel na svoji nočni omarici knjigo s Hitlerjevimi govori. Poleg tega se je javno zavzemal za skrajno kazen za pet črnopoltnih Američanov, ki da so v Central Parku v New Yorku posilili žensko, pozneje, ko je bila dokazana njihova nedolžnost, se jim za to ni opravičil. Med predvolilnimi govori je imigrante iz Mehike

označil za posiljevalce, zmerjal v javnosti Jude za premetene, črnce za lene ter je navkljub dokumentiranim dokazom oporekal, da je bil Obama rojen v ZDA. V času Nixonovega predsednikovanja pred dobrimi štirimi desetletji je New York Times na prvi strani objavil članek o tem, da je ministrstvo za pravosodje vložilo tožbo proti Donaldu Trumpu zaradi diskriminacije črnopoltnih najemnikov v stanovanjih v njegovi lasti. Pomenljivo je tudi, da so pred časom zaradi udeležbe na zborovanju ku-klux-klanu aretirali Trumpovega očeta, to je skrajne rasistične organizacije, ki je tudi sicer podpirala Trumpovo kandidaturo za predsednika in ga ta čas, še posebej pa v zvezi z dogajanjem v Charlottesville, odločno podpira.

Kaj v resnici ogroža ZDA (in Poljsko)?

Trump je v nedavnem nagovoru Poljakom v Varšavi, v katerem se je izognil omenjanju demokracije, v veliko zadovoljstvo tamkajšnje vladajoče elite postavil v ospredje »radikalni islam« kot glavno grožnjo, v resnici pa Poljsko ta čas v ogrožata nacionalistična in nedemokratska politika, ki rušita tamkajšnji ustavni red in demokratične institucije. Podobno (ne)razumevanje demokracije je Trump zagovarjal med obiskom v Saudski Arabiji, ko je Iranu očital pomanjkanje demokracije, prva pa ga je za to nagradila z več milijardnim nakupom orožja. Doktrinarno (teološko) in finančno podporo skrajnim islamistom je seveda nudila in še naprej nudi saudska teokratska država. Gre za državo, ki je ena od glavnih »izvoznic« terorizma, če seveda posebej ne omenjamo tistih, ki ga generirajo, to je ameriške (skupaj z britanskimi in francoskimi) vojaške intervencije na Bližnjem vzhodu, ki so po uporabljenih pravnih normah na nürnberških procesih zakrivile najhujši mednarodni vojni zločin. Največjo odgovornost za uničenje držav v tej regiji in posledični beg njihovih državljanov proti Evropi nosijo ravno omenjene države in ne islamistično zasnovana zarota. To so Trumpove »vrednote civilizacije«, za katere je v Varšavi govoril, da jih je treba za vsako ceno (u)braniti pred umišljenim prvorazrednim sovražnikom.

Na domačih tleh je Trump, če se opremo na Ruth Ben-Ghiat (2004), profesorico zgodovine in strokovnjakinje za avtoritarne režime na Univerzi v New Yorku, v veliko veselje diktatorjev in avtoritarnih voditeljev v svetu dobrega pol leta doma spodjedal vladavino prava in demokratičnih norm v korist lojalnosti do njegove osebe. Zato ne preseneča neobičajno veliko število generalov na ključnih mestih v njegovi administraciji in, da se je odrekel civilnemu nadzoru nad vojsko in njenimi operacijami v tujini. V tej funkciji je tudi njegovo podžiganje kulturne (državljske) vojne, ki mu koristi pri polarizaciji države in

mobilizaciji njegovih privržencev. Svojo brezobzirno volilno kampanjo, ki jo je podaljšal v permanentno, vseskozi osredotoča na diskreditacijo ustanov in posameznikov, ki mu stojijo pri tem napoti. Prav tako mu je uspelo kritično načeti zaupanje Američanov v demokratične ustanove in demokratični proces, kar prav tako ustvarja razmere za dolgotrajnejšo avtoritarno vladavino v ZDA. Ko je Robert Paxton (2005) pred desetimi leti v odmevni študiji »Anatomija fašizma« pisal o katastrofičnih posledicah za ZDA v primeru, da bi omenjene skrajne skupine dobile svoje zaveznike v političnem mainstreamu, si ni mislil, kako preroške so bile zapisane besede.

Kakšna je verjetnost državljanske vojne?

Kako resno je ta čas ogrožena demokracija v ZDA priča naraščanje števila tistih, ki so naklonjeni vojaški vladavini in temu, da bi naslednje volitve enostavno preložili in na ta način podaljšali Trumpovo predsednikovanje. Za prvo izbiro se po opravljenih anketah odloča že najmanj en od šestih Američanov, medtem ko je drugi naklonjena dobra tretjina republikanskih volivcev. Ob nastopu Trumpovega mandata sem na tem mestu hipotetično opozoril na nevarnost, da bi utegnila njegova retorika prispevati k netenju državljanske vojne. Bilanca Trumpove polletne vladavine je takšno bojazen medtem še okrepila. Revija *The New Yorker* je objavila mnenje strokovnjaka za nasilne konflikte v različnih geopolitičnih območjih v ameriškem zunanjem ministrstvu Keitha Minesa, da se ZDA soočajo s šestdeset odstotno verjetnostjo državljanske vojne v naslednjih desetih do petnajstih letih. Če je za koga ta ocena pretirana, se lahko zadovolji z napovedjo zgodovinarja Toma Ricksa, ukvarja se z vojaškimi zadevami, ki je omenjeno verjetnost za resno in dalj časa trajajoče politično nasilje skupaj z močnimi upori proti politični oblasti v ZDA ocenil na petin-trideset odstotkov.

Za trditev profesorja Harolda Blooma z Univerze Yale, odličnim poznavalcem in piscem študij o Shakespearu, da ga sedanje razmere v ZDA spominjajo na razmere v Berlinu leta 1934, lahko rečemo, da je v ameriškem primeru še huje, če upoštevamo, da razpolaga narcisoidni, demagoški in nepredvidljivi ameriški predsednik s šiframi za aktiviranje atomskega orožja. In to mimo soglasja od Kongresa, zaradi česar si je Trump prislužil vzdevek »nuklearni monarh«. V času, ko smo po navedbah ameriške ustanove Freedom House že dvanajsto leto priča upadanju svobode in demokracije v svetu, so se temu trendu pridružile tudi ZDA. Za mnoge je šokantno, da umiranje demokracije v svetu skrbi tako malo ljudi. Kako poteka proces erozije ameriške demokracije, lahko spremljamo dobesedno vsakodnevno, če prebiramo njegove tvite in izvršne

ukaze. To dejstvo, kot ugotavljata Yascha Mounk (2018)(2015) s Harvarda in Roberto Stefan Foa z Univerze v Melbournu, je zadalo hud udarec prevladujočemu prepričanju v politični znanosti, da je demokracija v ekonomsko razvitih državah ireverzibilna. Žal je ta veda zaradi različnih razlogov, ki bi zahtevali obširnejšo razlago, prezrla spoznanja svojih miselnih predhodnikov, med njimi tudi Aristotela, na katerega pa ni pozabil ameriški predsednik John Adams (1797-1801), ko je v pismu prijatelju zapisal, da se demokracije po določenem času utrudijo, iztrošijo in naredijo na koncu samomor.

Obramba demokratične države pred diktaturo kapitala

Ker se ljudje ne rodijo kot rasisti, populist ali kot pripadniki avtoritarnih skrajnih političnih prepričanj, se na koncu ne moremo izogniti vprašanju, kaj spodbuja in omogoča njihov pojav? Humanistično in progresivno motivirani posamezniki ter gibanja so pri tem ponudili prepričljive razlage, med njimi tudi alternative. Eno relevantnih tudi za današnji čas je v tridesetih letih prejšnjega stoletja prispeval predsednik Roosevelt. Gre za spoznanje, da je demokracija ogrožena in vodi v diktaturo oz. fašizem v primeru, ko zasebna moč in kapital prevladata nad demokratično državo. To je Roosevelta prepričalo, da mora demokratična država razbiti velike banke in ekonomske monopole (korporacije).

Novejšo razlago in podobne odgovore, ki spominjajo na Rooseveltove, je na drugi strani ponudila profesorica političnih znanosti z Univerze v Berkeleyju Wendy Brown (2015) v knjigi z naslovom *Odpravljanje demosa* (Undoing Demos). Brownova je odgovornost za napredujoči politični projekt avtokracije posledično pripisala neoliberalnim elitam, ki so v zadnjih treh desetletjih ustvarile ekonomske mikrostrukture, s katerimi so vse aktivnosti in sfere delovanja ljudi, skupaj s človekom samim, podredile izključujoči in reducirani prostotržni ekonomski logiki. Mera za določanje vrednosti nečesa je po njej v izključni pristojnosti ekonomskega kriterija. Taka na novo komponirana politična arhitektura potegne za seboj to, da ostanejo državljani in družba prikrajšani za demokratično izbiro (demokracijo) in skupno(st). Ti sta danes tako v ZDA kot globalnem kapitalizmu na milost in nemilost izročeni politiki, ki služi v prvi vrsti finančni oligarhiji ali preprosto denarju, bankam, (transnacionalnim) korporacijam in drugim s strani države nereguliranim monopolom.

(Delo-Mnenja, 28. 8. 2017)

Raziskovalec moralnih slepot

Ob letošnji prvi obletnici prezgodnje smrti Aleša Debeljaka (1961–2016), nekoč študenta in dolgoletnega prijatelja, sem moral ob nekem drugem podobnem tragičnem dogodku opustiti ne dovolj reflektirano misel, da čaka ali pritiče ljudem s takšno življenjsko energijo in ustvarjalno erudicijo, kot je zaznamovala Aleša Debeljaka, visoka starost. Komaj osem mesecev za Alešem se je namreč prav tako na »prometni« lokaciji – na letališču v Vilni – končalo življenje Leonidas Donskisa (1962–2016), litovskega misleca, političnega teoretika, družbenega analitika, zgodovinarja idej in nekdanjega člana evropskega parlamenta.

Za oba je bilo usodno 54. leto življenja, kot bomo videli v nadaljevanju, pa so oba družili tudi številni podobni pogledi in lucidno problematiziranje evropskega »zeitgeista«. Z Leonidasom sem se spoznal na predavanjih na mednarodnem podiplomskem študiju na Univerzi v Bologni, pozneje pa sem na njegovo povabilo večkrat gostoval na Univerzi Vytautas Magnus v Kaunasu.

Ko sva se z Alešem slabe tri mesece pred njegovo smrtjo dogovarjala za predavanje na doktorskem seminarju na njegovi fakulteti, je beseda naključno nanesla tudi na Donskiso (2013) zadnjo knjigo *Moralna slepota: izguba senzitivnosti v tekoči moderni*, ki jo je spisal z Zygmuntom Baumanom, lani pa sta se oba podpisala še pod drugo knjigo *Tekoče zlo* (2016). Takrat sva se tudi dogovorila, da bova Donskisa, s katerim se je Aleš srečal na Collegium Budapest, povabila na predavanja v Ljubljano. Alešu sem obljubil, da bom povabil Leonidaso, ko se vidiva na predavanjih v Bologni. Žal se je, preden sem lahko izpolnil obljubo, končalo najprej Aleševo in v istem letu še Leonidasovo življenje. Naj dodam, da je na začetku tega leta sklenil življenjsko pot tudi v tem odstavku omenjeni starosta svetovne sociologije Zygmunt Bauman, ki je inspiriral tako Aleševo kot še posebej Leonidasovo delo. Vendar je za razliko od njune tragične usode ta Baumanu naklonila 92 let.

O oblikah sovraštva

Leonidas Donskis se je rodil v judovski družini, in sicer v tretjem največjem mestu v Litvi, v Klaipėdi. V času holokavsta je njegovega očeta v manjši judovski vasi Butrimonys na jugu Litve rešila litovska družina in ga vzgajala v katoliškem duhu. Leonidas se je kot Litovec judovskega rodu prišteval med tiste, ki spoštujejo sekularne vrednote, vendar se je vedno imel za Juda, ko se je soočil z antisemitizmom ter dosledno zagovarjal toleranco in enakopravnost za vse manjšine v Litvi in širše v Evropi. Za kratek čas je tudi opravljal funkcijo podpredsednika judovske skupnosti v Litvi.

Svoj prvi podeljeni doktorat iz filozofije za disertacijo *Kriza kulture in njena filozofska refleksija* je prejel na Univerzi v Vilni, drugega iz družbenih znanosti za disertacijo *Konec ideologije in utopija: moralna imaginacija in kulturna kritika v 20. stoletju* pa na Univerzi v Helsinkih. O širini njegovih znanstvenih preokupacij pričajo poleg obeh omenjenih doktorskih tem naslednja področja, na katerih se je suvereno gibal: filozofija zgodovine, filozofija kulture, filozofija literature, filozofija družbene misli, teorija civilizacije, politična teorija, zgodovina idej, centralnoevropska ter vzhodnoevropska misel in druge.

Donskisa mnogi uvrščajo med vodilne in najplodovitejše pisce ne le v evropskem, temveč tudi širšem mednarodnem prostoru, o čemer priča, če posebej ne omenjamo njegovih številnih znanstvenih člankov, več kot petdeset knjig, v katerih je bil njihov avtor ali pa jih je uredil. Številne med njimi so izšle v angleškem jeziku ali so bile prevedene v več kot osemnajst drugih jezikov. Med njimi je treba posebej izpostaviti poleg omenjenih knjig v soavtorstvu z Baumanom še naslednje: *Moderna v krizi: dialog o kulturi in pripadnosti*, *Problem identitete v sodobnem svetu*, *Moč in imaginacija*, *Lojalnost, upor in izdaja*, *Oblike sovraštva*, *Identiteta in svoboda* ter druge. Enako impozanten je seznam najbolj uglednih in referenčnih univerzitetnih in drugih ustanov v Evropi, ZDA in Veliki Britaniji, na katerih je predaval in raziskoval.

Proti fanatičnemu nacionalizmu

V Litvi je bil cenjena in vidna javna osebnost – javni intelektualec na področju zavzemanja za človekove pravice in državljanske svoboščine, za kar mu je evropska komisija leta 2004 podelila naslov ambasadorja tolerance in različnosti v njegovi državi. Pet let pozneje je bil kot nestranski kandidat izvoljen za člana evropskega parlamenta, vendar se je na koncu prvega mandata vrnil na svoje mesto na univerzi. V obeh omenjenih vlogah je njegovo delovanje

in javno nastopanje zaznamovalo nasprotovanje vsakršni skrajni in izključevalni politiki, še posebej njenim nasilnim oblikam, pri čemer mu je bil blizu tisti avtentični vir liberalne misli, ki se je opiral na toleranco ter aplikacijo individualnega (raz)uma in (za)vesti. Se pravi, imperativ, da se živi in deluje v skladu s takšnimi etičnimi prepričanji – za v resnici vredno življenje, ki je za Donskisa pomenilo, da je bil zanj pripravljen tudi plačati visoko ceno, notranji ali zunanji eksil.

V času, ko se v Evropi in drugod po svetu prebujajo in krepijo skrajne populistične in nacionalistične ideje in gibanja, ki spominjajo na apokaliptična trideseta leta prejšnjega stoletja, in ko se po Donskisovih besedah vse »spreminja hitreje kot zgodovina«, so njegova razmišljanja in analize ne le aktualni, temveč tudi uporabni. Pri tem Donskis ne začneja z ničelne točke, temveč se opira na prispevke, ki so jih v konfrontaciji in analizi ekstremnih politik prispevali na primer Friedrich Nietzsche, Hannah Arendt, Georg Simmel, Emmanuel Levinas, George Orwell in drugi.

Svojo anatomijo skrajnega ideološkega in fanatičnega nacionalizma, ki se napaja iz sovraštva, je Donskis oprl na Orwellovo delo *1984*, ki danes še bolj kot v preteklosti ponuja neprešežen primer družbene analize in moralne refleksije na tem področju. Gre za analizo, s katero se je po njegovem mogoče prepričljivo soočiti z današnjimi pojavi totalitarne politike in organiziranega sovraštva. Po Orwellovi sledi je Donskis razvil alternativno tipologijo liberalnega in refleksivnega nacionalizma, ki ne beži pred kritičnim izpraševanjem lastne nacionalne in kulturne skupnosti. Pri tem podvrže neusmiljeni kritiki tisto različico (skrajnega) nacionalizma, ki obravnava človeška bitja kot »insekte« in ki desetine milijonov ljudi v bloku zaznamuje bodisi kot »dobre« («mi») ali »slabe« («drugi»).

Dostojanstvo pred strahom

Donskisa v vlogi javnega in odgovornega intelektualca niso zanimale njihove običajne predstave v javnosti. Sam se je izrecno opredelil za vlogo intelektualca, ki opogumlja državljane, da (za)živijo svoje življenje, ne v strahu, temveč v dostojanstvu. Skladno s takim prepričanjem je opozarjal na nevarne trende, ki spreminjajo Evropo v varnostne in strogo nadzorovane leviatane, ki postopoma opuščajo svojo humanistično dediščino. V tem pogledu je postavil na prvo mesto dva »tekoča« izziva 21. stoletja: prvič, (za)varovanje demokratično zamišljene Evrope s posebnim ozirom na njene humanistične vrednote; in drugič, nasprotovanje pohodu »kulturne revščine« v preobleki sociološko distopičnega

neoliberalizma, ki spreminja državljanke v potrošnike ali na primer univerze v tržno in profitno usmerjene korporacije, ki jih upravlja tehnokratska elita.

Ob tem se je zavedal, da soočanje z omenjenima izzivoma ni enostavna naloga, vendar je to edina alternativa prevladi nasilnega političnega in ekonomskega ekstremizma. Ne nazadnje tudi upor proti norosti, ki jo sicer, če spomnimo na Friedricha Nietzscheja v *Onkraj dobrega in zla*, redko srečamo med posamezniki, praviloma pa v skupinah, strankah, ljudstvih in različnih obdobjih.

V knjigi *Tekoče zlo* sta Donskis in Bauman ponazorila današnje družbeno stanje z minskim poljem, na katerem ni mogoče zanesljivo napovedati, kdaj in kje nas čaka družbena katastrofa. Na enem od njegovih predavanj v Bologni je Donskis citiral misel nemškega filozofa in sociologa Maxa Horkheimerja, ki se je v svojem času prav tako zavedal, da se stvari ne obračajo dobro, vendar ne kaže nikoli in dokončno obupati nad tem, da se lahko te čez čas obrnejo v pravo smer.

(Delo-Znanost, 4. 4. 2017)

Kaj prinaša »amerikanizacija« zdravstva?

Pred dobrim mesecem dni se je naš rojak in priznan kardiolog v ZDA prof. dr. Igor Gregorič v pogovoru za Delo zavzel za »radikalno zdravstveno reformo« v Sloveniji. V njem je predlagal nekaj koristnih in uporabnih idej, o katerih bi bilo vredno, da upravljavci tega družbenega podsistema razmislijo. Lahko se strinjamo, da so nekatere ameriške izkušnje dragocene pri snovanju omenjene reforme, pri čemer pa je treba, žal, poleg pozitivnih upoštevati tudi številne negativne.

Ko pravim, da je ob pozitivnih ameriških izkušnjah treba pogledati tudi na negativno plat, mislim predvsem na ameriški zdravstveni sistem, ki je nesprijemljiv ne le za Slovenijo, temveč tudi za druge, na tem področju mnogo uspešnejše evropske države. Škodi pa ne nazadnje tudi Američanom.

Med drugim se je mogoče strinjati z intervjuvancem, da so ZDA, ki porabijo štirikrat več denarja za zdravstvo kot v Sloveniji, »boljše« glede vrhunskih dosežkov medicine, zaradi katerih se hodi »ves svet izobraževati v ZDA«. S to primerjavo, kot z vsako te vrste, pa je nekaj resnih težav. Najprej, omenjena enormna poraba denarja nedvomno prispeva k vrhunskim medicinskim dosežkom, vendar pa njen mnogokratnik niti približno ne deluje pri osnovni oskrbi in preventivi, za kateri dr. Gregorič sam ugotavlja, da sta »zelo dobri« tako v ZDA kot v Sloveniji (!). Govora je bilo seveda o Sloveniji, če bi se primerjava nanašala na druge, od naše države bolj zgledne primere v svetu, pa bi ameriški sijaj na tem področju zbledel.

ZDA zaostajajo za razvitimi državami

Po zadnjih podatkih OECD, organizacije, ki jo sestavljajo najbogatejše države, ZDA glede zdravstvene oskrbe zaostajajo za številnimi njenimi

članicami, čeprav dajejo te približno pol manj denarja za zdravstvo. Omenimo samo krajšo življenjsko dobo Američanov, visoko smrtnost otrok (za Kubo in Grčijo ter drugimi državami Evropske unije) in manj zdravnikov na prebivalca v primerjavi z večino preostalih razvitih držav. ZDA so uspešnejše glede zdravljenja raka, vendar ne dosti pred njimi. Pri zdravljenju raka dojke so na drugem mestu, takoj za Švedsko, sledita pa Norveška in Finska; vse zadnje tri poznajo v nasprotju z ZDA javno zdravstvo. Pri raku debelega črevesa so ZDA glede na petletno preživetje po prvi diagnozi na devetem mestu, pred njimi so Južna Koreja, Izrael, Avstralija, Švedska in Finska, ki se vse ponašajo z od države upravljano in za vse dostopno zdravstveno oskrbo. Pri črevesnem raku Američank je še slabše, ker so se ZDA znašle na 22. mestu. Nadalje, pričakovana življenjska doba ljudi po 65. letu je višja od ameriške v štiriindvajsetih državah (!) OECD, med katerimi so Kanada, Velika Britanija in večina evropskih držav.

Anu Partanen, ki je v *New York Timesu* pisala o problemih ameriškega zdravstva, je opozorila na razširjen predsodek med Američani, da so dolge čakalne vrste značilne za (socialistične) zdravstvene sisteme, ki jih upravlja država. Vendar to po njenem še zdaleč ne drži. V poročilu zasebne ustanove Commonwealth Fund s sedežem v New Yorku iz leta 2014 so se sicer ZDA uvrstile na odlično tretje mesto v svetu, kar zadeva dostopnost do specialistov, boljši od nje sta bili Nizozemska in Švica. Ko gre za nenujne primere in kirurške posege, pa ZDA zaostajajo za številnimi državami, med njimi za Nizozemsko, Nemčijo in Švico, ki imajo javno zdravstvo.

»Darilo« politike farmacevtski industriji

Poleg tega se morajo ne le ameriški pacienti, temveč predvsem njihovi zdravniki ukvarjati z neskončnimi in stresnimi birokratskimi postopki, pravili, ki se stalno spreminjajo, cenami, čakalnimi vrstami pri zdravnikih, še zlasti pri nadpovprečno dobrih. Zdravniki skupaj z drugim osebjem izgubijo veliko časa z administrativnimi opravili, ki zadevajo zapletene in različne zavarovalniške modalitete pravic zavarovancev v zvezi z (ne)plačljivimi zdravljenjem, s katerimi so v drugih razvitih državah, omenimo posebej Švedsko in Veliko Britanijo, znatno manj obremenjeni.

V primerjalni študiji o ameriškem in kanadskem zdravstvenem sistemu je zdravnica, raziskovalka in profesorica na univerzi v New Yorku in Harvardu Steffie Woolhandler navedla, da predstavljajo stroški za birokracijo in z njo povezanim sistemom v ZDA enormno vsoto, ki je neprimerljiva s katero koli

drugo državo. Pri tem je zanimivo, da so stroški z administriranjem zasebnega dela zdravstvenega sistema neprimerljivo večji od tistega, ki ga upravlja država (Medicare), in to kljub temu, da upravljanje zadnje še dodatno podraži to, da mora deloma pokrivati tudi stroške, ki nastajajo v zasebnem sistemu.

Če bi bili ameriški stroški v tej zvezi na ravni kanadskih, bi ZDA po mnenju Woolhandlerjeve vsako leto prihranile več kot 200 milijard dolarjev, kar bi lahko po njenem znatno prispevalo k vzpostavitvi javnega zdravstva. Dodajmo še ameriško posebnost – »darilo« političnega razreda farmacevtski industriji – tj. zakonsko prepoved, da bi se lahko država pogajala o cenah zdravil, posledica katere je dosti višja cena zdravil v primerjavi z drugimi državami. Naj spomnim, da plačujejo ameriški državljani daleč največ za svoje zdravje od (vseh) drugih razvitih držav in je zato paradoks, da ne dobijo najmanj enako kot v drugih državah. Negativni trend, ki je znatno povečal prepad med ZDA in drugimi razvitimi državami, se pravi obratno sorazmerje med visokimi izdatki in manjšimi zdravstvenimi učinki, se je prvič pokazal na začetku 80. let v prejšnjem stoletju, ko je zavladovala neoliberalna doktrina, ki je vse podredila prostemu trgu, deregulaciji in privatizaciji pod pretvezo, da bo prosti trg prispeval k večji učinkovitosti zdravstva.

Prosti trg lahko sicer prispeva k večji učinkovitosti pri materialnih tržnih dobrinah in uslužnostnih dejavnostih, vendar se na to ni mogoče povsem zanesti. Nobelov nagrajenec Kenneth Arrow je že leta 1963 ponudil razlago, zakaj tržna logika v zdravstvu ne deluje: zaradi prepada med močjo in informacijo, s katerima razpolagata »kupec« in »prodajalec«. Na primer, če ponudi prodajalec kupcu televizijski aparat, se lahko ta mirno odloči, da ga bo kupil ali tudi ne, ko zdravnik predlaga neko zdravilo ali postopek zdravljenja, pa je večja verjetnost, da tega pacient ne bo mogel zavrniti. Kupovanje in prodajanje zdravstvene oskrbe se enostavno ne izide kot kupovanje in prodajanje drugih potrošniških dobrin.

O Ameriki, ki si jo Američani (ne) zaslužijo

Problem s prostotržnim pristopom pri zagotavljanju zdravstvene oskrbe je nadalje v tem, da se ta nanaša na zapleten in drag tehnološki (zdravstveni) sistem, pri katerem imajo državljani zanemarljivo »tržno« moč. Pri tem pa je Arrow posebej izpostavil, da ljudje običajno ne (po)mislijo na to, da bodo potrebovali zdravstvene storitve, vse dokler ne zbolijo, takrat pa jih potrebujejo v optimalni meri. Podobnega mnenja je eden vodilnih zdravstvenih strokovnjakov na svetu Uwe Reinhardt z univerze v Princetonu, da Američani – iz že omenjenega razloga – mnogo bolj redko kot v drugih razvitih državah obiskujejo zdravnike

in se zadržujejo v bolnišnici, kar postopoma pripelje do poslabšanega zdravja in večjih stroškov zdravljenja. Problem je po njegovem povezan s tem, da delovanje zdravstva pod rigidnimi pogoji prostega trga prinaša, ko gre za preventivo, (pre)majhne dobičke, nasprotno pa velike (tudi bajne), ko ljudje resno zbolijo. To seveda ni »Amerika, ki si jo Američani zaslužijo«, pod kar se je Donald Trump podpisal, preden je postal predsednik, že z naslovom njegove knjige iz leta 2000.

V nasprotju z ZDA večina razvitih držav sprejema argumentacijo Kennetha Arrowa in posledično določeno različico državnega oz. javno reguliranega zdravstva. Na indeksu ekonomske svobode, ki ga predstavlja konservativna Heritage Foundation s sedežem v Washingtonu, se je šestnajst (!) držav, od katerih ni nobena od njih prevzela ameriškega zdravstvenega »modela«, uvrstilo pred ZDA. V Hongkongu, ki pozna enega najbolj nereguliranih trgov na svetu, je zdravstveni sistem v pristojnosti države. Zanimiv je primer Tajvana, ki je prav tako zgleden primer prostotržne ekonomije: leta 1954 je bilo zdravstveno zavarovanih manj kot polovica državljanov, kar se je poznalo na njihovem obupnem zdravstvenem stanju. Vlada je, kot piše Fareed Zakaria v *Washington Postu*, zato (po)iskala dobre primere zdravstvenih modelov po svetu, ki bi najbolje koristili njenemu prebivalstvu. Nazadnje so se odločili za Medicare za vse državljane, in ne samo, kot je to primer v ZDA, za tiste nad 65. letom. Tajvan danes dosega v zdravstvu najboljše standarde na svetu, in to s finančnim deležem v njihovem bruto družbenem proizvodu, ki ne presega sedmih odstotkov, medtem ko gre v ZDA najmanj za sedemnajst odstotkov.

Ko je omenjeni raziskovalni novinar vprašal ekonomista Williama Hsiaoja, ki je sodeloval pri nastajanju tajvanskega spremenjenega zdravstvenega sistema, ali se je lahko pri tem oprl na ameriške izkušnje, mu je ta odgovoril, da se je od ZDA mogoče naučiti le tega, kako jih ne kaže posnemati. Mnogi Američani, ki jih je Trump med predvolilno kampanjo – ko je postal predsednik, je zamenjal ploščo – prepričeval o nasprotnem, še vedno nasedajo »propagandi«, da so visoki stroški za zdravstvo pri njih upravičeni, ker da ponujajo mnogo več kot v drugih državah.

Svoboda za trge in korporacije

Anu Partanen je prepričana, da je zdravstvo preveč občutljiv, drag in kompleksen družbeni podsistem, ki zahteva specialna pogajalska in upravljavska znanja ter čas, da bi ga pod pretvezo večje svobode za ljudi prepustili nepredvidljivemu delovanju prostega trga. Tega ni mogoče primerjati z vlogo potrošnikov,

ki »svobodno« kupujejo in plačujejo za stvari, ki običajno ne morejo ogroziti njihovega življenja. Avtorica namesto »svobode«, ki je vezana na prosti trg, pogreša tisto pravo svobodo, ki jo je pred leti uživala kot finska državljanka – to je, da se ji ni bilo treba bati, da bi, če bi zbolela, bankrotirala. S tem ko država upravlja omenjene zapletene zadeve, ostaja nasprotno ljudem več resnične svobode. V tem smislu nima splošno zavarovanje z razpršitvijo zdravstvenih tveganj za zadovoljitev optimalnih koristi državljanov, ko potrebujejo zdravstveno pomoč, boljše alternative. Zanimivo je, da je pred nedavnim tudi Trump nekoliko »popustil« s priznanjem, da je razmerje med prostim trgov in zdravstvom mnogo bolj zapleteno in sinergično, kot si je predstavljajal.

Po spodletelem poskusu Donalda Trumpa in republikancev v kongresu, da bi izničili dosežke Obamove zdravstvene reforme, ki je naredila nekaj za Ameriko drznih korakov v smeri socializacije zdravstva, je Trump napovedal ukrepe, s katerimi jo bo poskušal finančno izčrpati. Če bo Trumpu in republikancem v kongresu to naposled uspelo, bo najmanj 24 milijonov Američanov ostalo brez zdravstvenega zavarovanja. Predstavnik nestranskih Kaiser Family Foundation Larry Levitt, ki se raziskovalno ukvarja s problemi zdravstva, je prepričan, da Obamacaru, ki je trenutno v dobri »zdravstveni« kondiciji, ne grozi »naravna smrt«, temveč smrt v »sumljivih okoliščinah«.

Oglasil pa se je tudi uradni predstavnik Ameriškega združenja zdravnikov (ACP), ki predstavlja 148.000 zdravnikov in študentov medicine, češ da ni nikoli v življenju naletel na kak podoben zakonski predlog, ki bi lahko toliko škodoval zdravju oz. zdravstvu. Predlog je za starejše od 64 let predvideval zvišanje zdravstvenega zavarovanja s 1700 na 7000 dolarjev, kar pomeni, da bi morali vsi, ki zaslužijo 25.000 dolarjev na leto (brez odbitka davkov), zanj žrtvovati skoraj polovico letnega dohodka. V Nebraski so za eno od okrožij izračunali, da bi morali starejši od 62 let, ki zaslužijo 18.000 dolarjev, za zavarovalno premijo v nasprotju s prejšnjimi 720 po Obamovem programu plačati 20.000 dolarjev.

Sebičnost kot vrlina

Republikanci na čelu z vodjem republikanske večine v kongresu Paulom Ryanom grozijo z občutnim zmanjšanjem zveznih sredstev v naslednjem desetletju: gre za 880 milijard dolarjev za Medicaid, ki zagotavlja zdravstveno zavarovanje 74 milijonom revnih, invalidnih in starejših Američanov. Ryan, ki ga po lastnem priznanju navdihujejo ideje filozofinje Ayn Rand (2011) – ta že v naslovu knjige *Sebičnost kot vrlina* razkriva svoje glavno prepričanje –, vodi v

kongresu ostro kampanjo proti Obamacare, čeprav obenem iskreno priznava, da nima pojma o tem, kako deluje sistem zdravstvenega zavarovanja. To je najbolje pokazal s trditvijo, da ne more sprejeti »nesmisla«, da bi zdravi Američani plačevali za tiste, ki so bolni (!).

Za tem v resnici stoji namera, da se pokrije znaten državni deficit, ki bo nastal v zvezi z napovedanim zmanjšanjem davkov za bogate (in korporacije). Se pravi, zdravstveni sistem po meri, kot piše konservativni komentator *New York Timesa* David Brooks, elite za elito, tj. najbolj premožnih in korporacij (med njimi posebej farmacevtskih), ki so si ta privilegij kupili s finančnimi prispevki v predvolilne kampanje politikov, ki postavljajo v ospredje svoje osebne (finančne) koristi in koristi korporacij pred širšimi, družbenimi, če interesov korporacij ne omenjam posebej.

Kot piše profesor medicine na kalifornijski univerzi na Davis School of Medicine, Jay V. Solnick, je tudi Ameriško zdravstveno združenje (AMA) v preteklosti ves čas odločno nasprotovalo širjenju pravic na vse Američane glede zdravstvene oskrbe. To nasprotovanje sega daleč nazaj v zgodovino, ko je predsednik Harry Truman v štiridesetih letih prejšnjega stoletja predlagal uvedbo splošnega zdravstvenega zavarovanja (*national health insurance*), pozneje pa tudi zveznemu zdravstvenemu programu Medicare za ljudi nad 65. letom starosti, invalidne mlajše osebe in tiste s kronično odpovedjo ledvic. Omenjeno združenje – za katero Solnick trdi, da predstavlja ceh, ki se v prvi vrsti zavzema za finančno blaginjo zdravnikov, zato nanj ni mogoče računati, da bi se zavzelo za dostop vseh do zdravstvenih storitev – je sicer podprlo Obamovo reformo, vendar je hkrati tudi nasprotovalo predlogu v njej, ki je ponujal opcijo javnega zdravstva.

Obamova zdravstvena reforma si kljub pomanjkljivostim prizadeva izboljšati in reševati probleme na tem področju. Vračanje v čas pred njo ne bo rešilo nobenega problema, kvečjemu jih bo samo še pomnožilo. Eden referenčnih strokovnjakov glede zdravstva v ZDA Robert Laszewski se boji, da bo Trumpu uspelo prej ali slej zrušiti Obamacare. V zadnjih šestih letih so republikanci v predstavniskem domu kongresa več kot petdesetkrat (!) glasovali proti veljavni Obamovi reformi. V nedavnem intervjuju za *Wall Street Journal* je Trump zagrozil, da bodo že naslednji mesec milijoni državljanov ostali brez zdravstvenega zavarovanja, če bodo demokrati v kongresu še naprej nasprotovali odpravi Obamacare. Skratka, da bo dosegel svoje – Trumpcare, si je v teh pogajanjih vzel za »talce« nekaj milijonov Američanov.

Nobelov nagrajenec za ekonomijo Paul Krugman se boji, da bo to tudi urešničil, pri čemer je spomnil, da je Trump hudo bolnemu osemnajstmesečnemu sinu njegovega nečaka odvzel zdravstvene ugodnosti, če ne bo v družinskem

sporu obveljala njegova zadnja beseda. Zavarovalnice zaradi finančnih ovir Trumpove administracije preprosto ne bodo (z)mogle pokriti zdravstvenih stroškov v primeru, ko število zavarovancev ni doseglo 40 odstotkov, medtem ko bi za vzdržnost zavarovalnega sistema potrebovali najmanj 75 odstotkov.

»Spirala smrti«

Po Laszewskem smo ta čas priča temu, da so se tisti, ki so resno ali hudo zboleli, sicer pripravljeni zavarovati ne glede na ceno, kar dviguje zavarovalniške premije in izplačila, medtem ko to zdrave mlade Američane odvrča od dragih zavarovanj. Kar pomeni, da bo že naslednje leto ob zdravstveno zavarovanje nekaj milijonov Američanov, ki so si od Obamacare (pre)veliko obetali. Številni strokovnjaki glede na tak negativni trend s povečujočim se trpljenjem, bolehnostjo in večjo umrljivostjo med pripadniki srednjega in najnižjega razreda opozarjajo, da se Amerika dejansko sooča s »spiralo smrti«. O škandalozni naravi ameriške politične kulture in njenega zdravstvenega sistema največ pove to, kot piše ameriški zgodovinar Walter Hixson, da obstaja v najbolj bogati in vojaško močni državi v svetovni zgodovini pravica do nakupa orožja, medtem ko njeni državljani ne uživajo pravice do ustrezne in vsem dostopne zdravstvene oskrbe.

Za Noama Chomskega je ironija, da ZDA ne spoštujejo niti splošne deklaracije o človekovih pravicah, predvsem 25. člena, ki se nanaša na pravico do zagotavljanja zdravstvene oskrbe, čeprav je (od)igrala ta država na čelu z Eleanor Roosevelt ključno vlogo pri pobudi zanjo in pri njenem končnem sprejetju. Praktično zavračanje tega člena niti ne preseneča, če vemo, da na lestvici OECD o socialni pravičnosti ZDA zavzemajo za njih škandalozno 27. mesto med 31 članicami te organizacije. Vseeno pa tudi po uveljavitvi Obamove zdravstvene reforme ostaja zunaj zdravstvenega zavarovanja še vedno približno 30 milijonov Američanov.

Dvotretjinska podpora javnemu zdravstvu

Prvotni predlog Obamove zdravstvene reforme je po zgledu sosednje Kanade vključeval tudi »javno opcijo« – zavarovanje za vse, vendar je bila ta zavrnjena ne glede na to, da so v *Wall Street Journalu*, *Businessweeku*, *Washington Postu* in *New York Timesu* ugotavljali, da obstaja zanjo večinska, in sicer najmanj dvotretjinska podpora v javnosti. Vodilni demokratski politiki, če se omejimo samo nanje, dajejo namesto »javni podpori«, se pravi opciji, ki bi vsem Američanom zagotavljala »najboljšo in najbolj tehnološko podprto zdravstveno

oskrbo«, prednost »politični podpori«, tj. finančni in farmacevtski industriji, ki ji odločno nasprotujeta. Toliko o tem, kaj in kdo šteje v ameriški demokraciji.

Ob tem ponovno spomnimo na Trumpove predvolilne obljube, na katere je po izvolitvi hitro pozabil. Na primer, da bo vzpostavil »mnogo cenejši in boljši zdravstveni sistem« od obstoječega, »zdravstveno zavarovanje za vse« in da ne bo zmanjševal pravic, ki jih obsega zdravstveni program Medicaid. Še več, za sekretarja za zdravstvo je postavil kirurga in kongresnika iz Georgie Toma Pricea, ki ima veliko »izkušenj« na zdravstvenem področju. Na primer, da je več let kot senator vlagal zakonske predloge, ki bi Američanom občutno zmanjšali njihove zdravstvene pravice. Zvezni tožilec je raziskoval tudi njegove nakupe delnic od farmacevtskih družb, ki so imele koristi od politike, ki jo je zagovarjal v kongresu. Dodajmo, da Trumpovo administracijo sestavljajo najbolj premožni ljudje v Ameriki in da ta uživa »sloves« najbolj bogate administracije v vsej njeni zgodovini. Trumpa in njegove administracije si zato ne bomo zapomnili kot tiste, ki je uveljavila politiko »najprej Amerika«, temveč v prvi vrsti politiko »najprej bogati«.

»Bolnik« v vlogi »zdravilca«

Proti koncu tega prispevka si moramo zastaviti vprašanje, kaj ima ameriški model zdravstvene oskrbe opraviti s Slovenijo. Več, kot se običajno misli. Pri tem mislim na prizadevanja podružnice Ameriške gospodarske zbornice (Am-Cham) v Sloveniji, da vpliva na »pozitivne« spremembe njenega zdravstvenega podsistema. Pod »pozitivnimi« ta organizacija ne razume sprememb, ki bi šle v smeri že omenjenih pozitivnih zgledov, s katerimi se ponaša večina najbolj razvitih držav – članic OECD, temveč rigidno aplikacijo tudi do ameriških državljanov neprijaznega zdravstvenega sistema. Če ne bi bilo tako, vzemimo, da bi se omenjena zbornica zavzemala za švedski ali kanadski model, bi bilo treba samo pozdraviti njeno namero, da se angažira za pozitivne spremembe najprej v domačem okolju, se pravi v ZDA. Tako pa je ironija, da igra »bolnik« vlogo »zdravilca«.

Ameriška gospodarska zbornica ni nobeno samaritansko ali ideološko nevtralnno združenje. Običajno pa se trudi, da svoje izrecno (konservativno) ideološko prepričanje in tako delovanje prikrije, kar je tudi sicer v naravi ideologij, s tem da se sklicuje na pacienta kot prvega, za katerega ji gre, o interesih korporacij, ki jim v resnici služi, pa razumljivo molči. Pri tem se pretežno opira na konservativne ideje, ki dajejo prednost brezobzirni rigidni privatizaciji in interesom (farmacevtskih) korporacij z namenom, da si odrežejo del kolača,

ki ga predstavlja zdravstvena ali kakšna druga »blagajna« ali finančni stebri v »izbrani« državi.

Ameriški gospodarski zbornici je medtem že uspelo uveljaviti nekatere svoje »strateške« cilje v več postsocialističnih državah (Estonija, Slovaška, Srbija), vendar se gotovo ne misli ustaviti samo pri njih. Najmanj nenavadno je, če že ne povsem skregano z izvornim poslanstvom akademske ustanove, ki je obenem tudi javna, da je pri nas omenjeni zbornici predlani pri tem »posodila« svoje ime ljubljanska ekonomska fakulteta, posredno pa tudi Univerza v Ljubljani, kar je zbornica (beri: korporacije) za izdelavo raziskovalnega projekta o zdravstveni reformi v Sloveniji »nagradila« z za njih skromnih in dolgoročno premišljeno naloženih 50.000 evrov.

Izzivi in pasti »rentniških držav«

Za državo in »prakso«, o kateri je govora, se v družboslovni in posebej v mednarodni teoriji že od sedemdesetih let prejšnjega stoletja uporablja sintagma »rentniške države« (*rentier states*). Pri tem gre za države – če povzamemo Mary Kaldor, ta na univerzi v Londonu (LSE) predava in raziskuje sodobni pojav globalizacije –, ki so (pre)močno odvisne od zunanjih dohodkov namesto od doma izterjanih davkov. V teh državah, pri čemer posebej izpostavlja ZDA, Veliko Britanijo in z nafto bogate države na Bližnjem vzhodu, njihov politični razred ne potrebuje družbene pogodbe s svojimi državljani; v prvi vrsti ga zanima to, da se dokoplje do zanj dobičkonosnih resursov doma in v ciljni državi ter z istimi nameni v času volitev prispeva finančna sredstva izbranim strankam in/ali politikom, ki so naklonjeni rentniškim interesom.

Prvi dve omenjeni državi sta namreč vedno bolj odvisni od globalnih financ kot poglobitnega vira njunih dohodkov, kar pomaga razložiti njihov rentniški značaj in s tem povezan vzpon populizma (Trump, brexit). Med novonastale rentniške države uvršča Mary Kaldor v zadnjem času tudi Poljsko in Madžarsko, ki sta v veliki meri odvisni od strukturnih skladov Evropske unije, medtem ko se doma iz politične preračunljivosti zaganjata proti njej. Iz teh razlogov ne bosta po njenem mnenju obe državi nikoli po svoji volji zapustili EU, ker bi s tem izgubili tako ogromne dohodke kot tudi priložnost, da pred svojimi državljani, opirajoč se na skrajni nacionalizem skupaj z »brezobzirno« kritiko »Bruslja«, dokazujeta njuno sprevrženo »legitimnost«.

Zastavlja se vprašanje, ali slovenski politični in profesionalni (intelektualni) razred prepoznavata omenjene izzive in pasti, ki prek rentniških apetitov do za njih »privlačnih« družbenih podsistemov grozijo ne le zdravstvenemu,

temveč tudi pokojninskemu, finančnemu (banke), »zanimivim« gospodarskim podjetjem in drugim. Neoliberalno vodena globalizacija daje danes v tem pogledu »rentniškim državam«, neregulirani in nenadzorovani finančni industriji ter korporacijam moč in sredstva, ki jih kapitalizem prej ni izpolnil toliko kot je to primer danes.

Ker sam ne vidim, da bi v tem času nastajale kakšne prepričljive in učinkovite proaktivne strategije, se zdi, da se Slovenija pospešeno, s hazardiranjem na račun ljudi in brez premisleka ali odpora prepušča predaji, prodaji in razprodaji. S pasivno privolitvijo v tiranijo vsiljene izbire od zunaj in znotraj, kot da je to njena neizogibna usoda, se tako ustvarjajo razmere, v katerih bodo rentniške države in njihove korporacije zaupale približno enemu odstotku slovenskih državljanov dobro plačane podizvajalske in upravljaljske storitve. V te vrste novodobni »okupaciji« bo preostala velika množica slovenskih državljanov nazadovala v politično in socialno marginalizirane državljanke, ki jih v anglosškem svetu običajno prepoznava kot *denizens*.

Ne obstaja noben železni zakon zgodovine, po katerem bi vse to moralo potekati v opisani nerazumni in destruktivni smeri. Če bi bolj drzna geopolitična imaginacija tako vladajoče kot opozicijske politike segala prek Vzhodne Evrope proti njenemu severu, bi tam odkrila alternativo samousojenosti držav(e), ki v zgodovini bodisi ne vidi(jo) bodisi ne (z)more(jo) poiskati pravih priložnosti za svoje družbe, ko nastopita zanje čas in eksistencialna potreba.

(Delo-Sobotna priloga, 29. 4. 2017)

Napačni in nevarni politik

Po pretečenem mesecu Trumpovega predsednikovanja sploh ne preseneča, da so se komentatorji, ki so napovedovali, da bo ta politik na najbolj odgovornem političnem položaju spremenil svojo retoriko iz volilnih kampanj, močno zmotili. Nasprotno, Trump še naprej organizira tokrat povolilne mitinge, ki slavijo njegovo zmago, predvsem pa njega samega, na katerih še naprej razširja najrazličnejše laži in prakticira politiko po meri v preteklosti velikokrat videnega načela »deli in vladaj«. Namesto strateško in demokratično zastavljene politike se novi predsednik predvsem opira na tvite in »izvršne ukaze«, ki imajo avtoritarni navdih in ki samo še bolj potrjujejo mračne napovedi, da bosta njegov predsedniški mandat zaznamovala nepredvidljivost in ustvarjanje kaosa z resnimi posledicami za njegovo državo in svet (mednarodni red), kot smo ju poznali doslej.

V ZDA se medtem vrstijo številni protesti, ki niso usmerjeni samo proti njegovi destruktivni (distopični) politiki, temveč prihajajo kritike tudi od najbolj referenčnih strokovnjakov s področij psihologije, psihiatrije in socialnega dela. New York Times je pred kratkim objavil pismo, pod katerega se jih je podpisalo 35, ki so izrazili svoj strah pred vsem tistim, kar predstavlja in prinaša Trump, pri čemer so izpostavili predvsem njegovo resno emocionalno nestabilnost. V kongresu je bil v zakonsko obravnavo podan predlog, da neodvisni strokovnjaki izdelajo formalno psihiatrično diagnozo, ki bi bodisi potrdila bodisi zavrnila opažanja strokovne in laične javnosti, da trpi Trump za maligno narcisoidnostjo, grandioznostjo, preobčutljivostjo do vsakršne kritike (ki pa jo sam v velikem številu naslavlja na druge), duševno nestabilnostjo, sadizmom, antisocialnim vedenjem, nesposobnostjo ločevanja med domišljijo in realnostjo in drugim.

Resnici na ljubo je treba povedati, da Trump ni edini predsednik v ameriški zgodovini, ki ima resne težave te vrste. Najpogosteje se v tej zvezi omenja

Abrahama Lincolna, Theodorja Roosevelta in Ulyssesa Granta, od katerih je prvi bolehal na resni depresiji, drugi na bipolarnih motnjah in tretji kot alkoholik. Stvar je pa še precej hujša, če se opremo na biografske študije prvih 37 ameriških predsednikov, od katerih se jih je 18 soočalo z najrazličnejšimi duševnimi motnjami. Gotovo pa ZDA v tem pogledu ne predstavljajo izjeme in bi bilo zanimivo več vedeti, kako je s tem problemom drugod po svetu, vzemimo v drugih evropskih državah in ne nazadnje tudi v naši komajda četrto stoletja stari državi?

»Otrok« neoliberalizma

Kot smo se lahko prepričali doslej, demokracije zaenkrat še niso iznašle prepričljivih varovalk, ki bi njihove družbe (za)varovale pred politiki s tovrstnimi težavami, če pri tem posebej ne omenjam drugih podobnih nevarnih osebnostnih lastnosti, vzemimo za primer samo kleptokratska in avtoritarna nagnjenja. Družbena in človeška cena za primanjkljaj zakonskih in moralnih (etičnih) ovir na tem področju, kot se je pokazalo v zgodovini in kot nakazuje tudi sedanji čas ter prihodnost, je seveda velikanska in tragična. V obsežni monografiji z naslovom »Izvori totalitarizma« je lucidna Hannah (2017) Arendt enega političnih vzorcev fašizma in tudi drugih različic totalitarizma (od stalinizma naprej), prepoznala v zanikanju razlike med resnico in lažjo, na njihovo mesto se nasprotno postavlja razliko(vanje) med zmagovalci in poraženci. Na ta zadnji kriterij se pogosto sklicuje Trump, za njim ali pa pred njim pa tudi vrsta hitro razmnožujočih se skrajnih nacionalističnih in desnih politikov v Evropi, če se omejimo samo nanjo.

Vseeno pa moramo opozoriti, da pojava avtoritarnih politikov in politik v zadnjem času, kot tudi ne prej v zgodovini, ni mogoče razložiti ali omejiti na njihove osebne težave. Pravo vprašanje se nanaša na širši družbeni kontekst in družbene vzroke, ki omogočajo njihov vzpon. Konec koncev Trump niti ni (najbolj) odgovoren za nazadovanje demokracije v ZDA, ki se je začela že dosti prej. Revija Economist, ki se še zdaleč ne uvršča med lev(ičarsk)e medije že vrsto let beleži vidno nazadovanje demokracije v tej (in ne samo tej) državi. Trump v resnici ni nič drugega kot politični otrok neoliberalizma, ki je s svojo absolutizacijo trga in vladavine »živalskih instinktov« tlakoval pot avtokratom in demagogom vseh vrst. To, da imamo v največjih državah od Rusije, Kitajske, Indije in ZDA na oblasti avtoritarne voditelje, ki obljublajo, da lahko sami rešijo vse probleme v njihovih državah in te postavljajo na prvo mesto v svetu – nacionalizem, sploh ne preseneča takih mislecev kot so to Karl Polanyi, Noam Chomsky in Joseph Stiglitz, ki so ta razvoj, napovedali že pred desetletji.

Proti koncu 20. stoletja, še posebej po letu 1989, so tega mnogi imeli za »čarobno leto« (annus mirabilis) in z njim napovedali globalno vladavino liberalne demokracije. Danes smo po 11. septembru 2001, po izbruhu druge velike svetovne gospodarske (finančne) krize leta 2008 in z zmago Trumpa leta 2016 »bogatejši« in pripravljeni na spoznanje, da utegne biti tudi 21. stoletje, tako kot prejšnje, skrajno neprijazno do generacij, ki ga bodo živele. Kot piše ugledni ameriški konservativni komentator David Brooks se svet na čelu z ZDA, zahvaljujoč vedno bolj naraščajočemu etničnemu nacionalizmu, izgubljanju zaupanja v demokracijo in razpadu dosedanjega mednarodnega reda, poslaavlja od pričakovanj iz »boljših časov«, da smo za vedno končali s svetovnimi morijami, gospodarskimi krizami, druge vrste globalnimi epidemijami in (pre) številnimi državljanskimi vojnami.

Vedno obstaja sicer upanje, vendar je to danes z novimi avtoritarnimi politiki in demagogi v predsedniških palačah bolj krhko in negotovo, kot kdaj koli prej.

(Večer-Pogledi, 22. 2. in 28.4. 2017)

Vladavina nadarjenega šarlatana

Prelomnim letnicam iz zgodovine prejšnjega in komaj odvijajočega se 21. stoletja, če se omejimo samo na 1914, 1929, 1933, 1989, 2001 in 2008, moramo dodati še 2016 - leto izvolitve Donalda Trumpa na položaj predsednika ekonomsko in vojaško najmočnejše države na svetu. Prvič v ameriški zgodovini je na volitvah zmagal kandidat, ki pravzaprav ni kandidiral za predsednika, temveč za avtokrata, poleg tega pa je zmagal kljub temu, da je prejel preko tri milijone glasov manj(!) od svoje tekmice. Sedemindvajset odstotkov ameriških volivcev, ki jih je neoliberalno vodena globalizacija porinila na rob družbe, je dalo priložnost politiku, ki v predvolilni kampanji ni skrival svojih skrajnih demagoških, nacionalističnih, populističnih, rasističnih, mizoginij in podobnih političnih prepričanj.

Trump tudi ne skriva svojega navdušenja nad avtoritarnimi politiki v svetu: na primer nad Putinom, Orbánom, Erdoğanom in se ne ustavi niti pred filipinskim predsednikom Rodrigo Dutertejem, ki je v petih mesecih dal mimo sodnega postopka pobiti preko 4500 kriminalcev, kar lepo število njih, je, kot se je hvalil tudi osebno pospravil s sveta; nadalje nad kazahstanskim diktatorjem Nursultanom Nazarbajevim, katerega »fantastične uspehe« je označil za »čudež«. Poveden je tudi Trumpov naklonjen odnos Narendre Modija, člana skrajne desničarske organizacije, ki se navdihuje nad fašističnimi in nacističnimi idejami in ki je od leta 2014 naprej predsednik indijske vlade o tem, da gre za »velikega človeka« in da je njegov veliki občudovalec (»Big, big fan«). Gre za politika, ki se ima za svoj politični vzpon zahvaliti demonizaciji etnično-verskih manjšin, imigrantov in hvaljenju o velikosti njegovega spolnega organa. Modiju so v času, ko je bil na visokem položaju v eni od indijskih držav obtožen, da je nadziral množične poboje in posilstva nad muslimani, zaradi česar mu dobro desetletje ameriška vlada ni dovolila vstopa na njeno ozemlje.

Odgovarja jim kaos

Trumpovo naklonjenost avtoritarnim voditeljem v svetu številni povezujejo z »jezikom denarja in politično močjo, ki se ne ozira na moralo«. Trump je poslal jasen avtoritarni signal, da ga demokracija in spoštovanje človekovih pravic ne zanimata. Večkrat je izrazil svoje občudovanje do Putinove politike, ki se opira na »moč«, podprl pa je tudi rusko invazijo na Ukrajino in pokazal svojo naklonjenost do pobijanja novinarjev. Dodajmo še cinično Trumpovo reakcija v zvezi s kemičnim napadoma na civiliste v Iraku, v katerem je umrlo najmanj deset tisoč ljudi: »Sadam Husein vrže nekaj plina na ljudi in vsi znorijo, češ, glejte, uporabil je plin«.

Na Trumpovo izvolitev se je glavni strateg Nacionalne fronte Florian Philippot odzval z besedami: »Njihov svet propada, začenja se gradnja našega«, medtem ko je kandidatka na mesto predsednika francoske republike na volitvah leta 2017 Marie Le Pen dodala, da je nastopil trenutek, ko je treba »zrušiti Evropsko unijo«. Zmaga Trumpa je dala veter v jadra voditeljem skrajne desnice ter raznobarnih populističnih gibanj, strank in držav v Evropi, ki jih s Trumpom družijo enaki avtoritarni pogledi in ki računajo s tem, da jih bo ta politik, ki je že prej izrazil svojo nedvoumno podporo brexitu, podpiral pri njihovi razgradnji Evropske unije in ireverzibilnem zatonu (globalne) demokracije po meri (i/neo)liberalne politike. Na drugi strani je v ZDA takoj po izvolitvi Trump dobil podporo ameriškega biznisa, kamor se uvrščajo farmacevtska industrija, Wall Street, vojaška oz. orožarska industrija, energetske korporacije in drugi.

Avtoritarnim politikom ustreza kaos, v katerem je mogoče upravičiti postopno odpravljanje demokracije. Trump seveda ni izrecno obljubljal, da bo v času svojega predsednikovanja spodbujal kaos, je pa napovedal, da bo njegova politika od vsega začetka do konca temeljila na nepredvidljivosti. Čeprav je večkrat spreminjal svoja stališča, pa je na tej točki glede na to, da je to obljubo večkrat ponovil, ostal neomajen. Zanimivo je, da je ameriška politika pred Trumpom za »malopridne države« (rogue states) označevala države in njihove voditelje, za katere je veljalo, da se obnašajo nepredvidljivo. Videli pa smo tudi, kako so bile take države s strani ZDA deležne v najboljšem primeru sankcij, v najslabšem pa vojaških posegov. Trumpov glavni strateg v Beli hiši Stephen Bannon, ki vidi svoj vzor v Leninu, mu bo pri tem vsekakor v veliko oporo, če spomnimo na njegovo »programsko« stališče: »Lenin je hotel uničiti državo, to pa je tudi moj cilj. Z vsem je treba pospraviti in uničiti, kar je povezano z establishmentom«, pri čemer je predvsem izpostavil demokratsko in republikansko stranko ter tradicionalne konservativne medije. Predhodnike Trumpovih in Bannonovih političnih pogledov je pred dobrimi petdesetimi

leti sicer prepričljivo analiziral in kritično ocenil avtor referenčnega dela o »Paranoidnem stilu v ameriški politiki« ameriški zgodovinar in javni intelektuallec - Richard Hofstadter.

Vloga financilizirane ekonomije

Trump je zagotovo spreten (populistični) politik, ki je izkoristil enormno in nevzdržno povečevanje neenakosti, za katero je odgovornih najmanj šest generacij demokratskih in republikanskih politikov pred njim, za prehod v avtoritarni kapitalizem. Priča smo paradoksu, da je država, ki je prej s silo ali drugače spodbujala različne demokratične in avtoritarne »tranzicije« drugod po svetu, nazadnje končala tako, da preizkuša eno izmed njih na samem sebi. V tem pogledu Trump niti ni tako izviren kot se zdi, če vemo, da je je z (dokončnim ali začasnim) uničenjem sleherne iluzije o pravični in demokratični družbi pripeljal nekaj desetletij trajajoči politični in ekonomski neoliberalizem do njegovega logičnega konca.

Seveda ne bi smelo presenetiti, da take »zgodovinske« vloge, ni mogel opraviiti kakšen politični »vajenec«, se pravi nekdo, ki ne bi poznal neoliberalizma od blizu, pri čemer, če se omejimo samo na en primer, mislim na njegovo ustanavljanje številnih podjetij, ki jih je z neplačevanjem (pod)izvajalcev pustil propasti in istočasno izkoristiti veljavne zakone o bankrotu za to, da mu ni bilo treba plačevati davkov. Gre za primere, ki jih poznamo tudi iz domačih logov in širše v Evropi ter svetu, ki so značilni za skrajne ekonomske, politične in moralne disfunkcije kapitalizma nasploh in še posebej v njegovi najbolj banalni neoliberalni različici. To najbolje prepoznamo pri modelu korporativne vladavine, v katerem so investicije in produktivni potencial gospodarskih družb podrejeni vedno bolj naraščajočemu trošenju profitov z namenom, da se z nakupom in prodajo delnic umetno povečuje njihova vrednost in posledično bogastvo upravljalvske kaste. Govorimo o do skrajnosti financilizirani ekonomiji, ki nima veliko skupnega ne z realno ekonomijo in ne s skupnim dobrim.

Med omenjenimi prelomnimi zgodovinskimi letnicami moramo iz današnje perspektive posebej izpostaviti leto 1989, povezano s padcem Berlinskega zidu, in leto 2016, ki je pripeljalo na oblast Donalda Trumpa. Naključje je hotelo, da sta oba politično in transformacijska dogodka zgodila na 9. november(!). V tej zvezi so zanimiva razmišljanja tistih referenčnih družboslovnih analitikov, ki so po letu 1989 napovedali dolgo, časovno skoraj neomejeno vladavino liberalne demokracije, vendar so morali eni prej in drugi pozneje priznati, da se njihove napovedi niso uresničile. Po njihovem današnja panika in zmeda

liberalnih elit spominja na podobno reakcijo komunističnih elit v zamiku ene same generacije. Ni seveda težko uganiti, da bodo zadnje politične in z njimi povezane družbene spremembe, ki jih v tem času še ni mogoče natančno predvideti, najmanj tako velike in usodne, kot jih je prinesel padec komunizma. Najmanj, kar pa je mogoče napovedati, je nadaljnje naraščanje politične moči skrajne desnice na obeh straneh Atlantika, ki napoveduje novo zgodovinsko obdobje, v katerem bosta dobila priložnost avtoritarni nacionalizem in iz nedavne zgodovine že poznano »banalno zlo«, kot ga je (pre)poznala in opisala Hannah Arendt.

Revizija konservativizma

Trump se kot poslovnež prej sumljivega kot dobrega slovesa ni izrecno ideološko izpostavljaj. Vseeno pa v ZDA raziskovalcem, ki so analizirali njegove govore, ni bilo težko Trumpa prepoznati in uvrstiti med tradicionalne konservativce. V tem pogledu tako Bush mlajši kot Trump spadata med nje, vendar s to razliko, da se je prvi po svojih besedah posvetoval z Jezusom Kristusom, medtem ko je drugi priznal, da ne bere knjig in se raje posvetuje sam s sabo. V intervjuju za *The People* je razgrnil svoje življenjsko spoznanje: »Človek je najbolj pokvarjeno bitje v živalski vrsti. Življenje je razumem kot niz spopadov, ki se končajo bodisi z zmago ali s porazom«. Še več podobnih socialdarwinistično utemeljenih idej najdemo v njegovih knjigah, na primer v *Pohabljeni Ameriki (Crippled America)*.

Zagovornike klasične konservativne misli, ki so med volilno kampanjo večinoma nasprotovali Trumpu, skrbi njegova revizija konservativizma, ki je z izrazitim anti-intelektualizmom zbrisala njegovo pravo politično identiteto. Revizija treh glavnih virov konservativizma se je odvila s tem, ko je verski tradicionalizem mutiral v politiko identitete (belopolta proti raznovrstnim manjšinam, od etničnih do spolnih), anti-komunizem v nativizem in proti-kulturni libertinizem v tržni fundamentalizem. Klasični konservativci očitajo Trumpu, da je konservativizem enostavno ugrabil in ga prodaja pod svojo »znamko« - trumpizma, pri čemer pa ni povsem izviren, ker spominja na ideje paleo-konservativca, ameriškega politika Pata Buchanana.

Trumpovo revizijo konservativizma določa njegova osebnost. Kot javno osebnost so Trumpa ocenjevali ljudje iz različnih profesionalnih vidikov. NekdANJI župan New Yorka Michael Bloomberg je povedal da lahko »kot meščan New Yorka v njem zlahka prepozna sleparja«, kar je novinar New York Timesa Roger Cohen prevedel v »nadarjenega šarlatana«, se pravi v nekoga, ki je v

rasizmu, (ameriškem) nacionalizmu, naraščajoči revščini in seksizmu, prepoznal enkratno priložnost za osvojitve oblasti. Več ameriških psihologov, med njimi Howard Gardner s Harvarda, je Trumpa navajalo kot šolski primer narcisa. Pri tem so se največ opirali na referenčno ameriško ustanovo Mayo Clinic, ki prepoznava tako osebnostno motnjo pri ljudeh, ki pripisujejo sami sebi pretirani pomen, nadalje s potrebo, da se jih občuduje in s pomanjkanjem empatije do drugih.

Trumpov uspeh gre pripisati temu, da je spretno izkoristil strahove in bojzani nižjega in srednjega sloja, ki jih je neoliberalni ekonomizem s politiko deregulacije, privatizacije, poglobljanjem neenakosti in opolnomočenjem korporacij nad državo, oropal za »ameriške sanje«. Politični mainstream je bil vseskozi gluha za opozorila na primer nobelovca Josepha Stiglitzja, Noama Chomskega in še pred njima Karla Polanyuija (1944, 2001), da bo distopični eksperiment s samo-regulirajočim se trgom pripeljal na oblast demagoga(e), ki kljub zapeljivim obljubam, ne bodo prinesli rešitve, temveč samo še bolj onesrečili njihove družbe. Zato ne preseneča, da je prvi, čeprav s stisnjenimi zobmi, podprl manjše zlo – Hillary Clinton.

O vzrokih za poraz Clintonove se bo še dolgo razpravljalo. Že sedaj pa lahko omenimo najmanj dva. Prvič, Hillary Clinton je poosebljala »sistem« in je kot taka poleg lastne vloge prevzela nase vso breme neoliberalne (ekonomske in a-socialne) politične dediščine obeh vladajočih strank v zadnjih treh desetletjih – od Reagana, obeh Bushev, soproga Clintona in Obame -, ki je ekonomsko in socialno marginalizirala tako ameriške delavce (»plave ovratnike«) kot tudi večino srednjega razreda. Druga največja ekonomska in finančna kriza v svetovni zgodovini, ki je izbruhnila leta 2008, simbolizira zgodovinski poraz neoliberalne politike in vladavine finančne oligarhije, ki se niti ni mogla končati drugače kot uničujoča za večinsko (99%) družbo.

Nacionalno – kozmopolitsko – imperialno

Drugi vzrok predstavlja po mnenju Marka Lille, profesorja političnih in humanističnih ved na kolumbijski univerzi v New Yorku, strateška napaka, ki si jo Clintonova deli skupaj z vladajočo politično elito v demokratični stranki. Ta se sestoji v tem, da je v predvolilni kampanji svojo retoriko različnosti omejila na etnične in spolne skupine, pri čemer pa je izpustila nekoč prevladujočo/dominantno skupino belih Američanov. Če že kdo omenja konstitutivne etnične skupine v Ameriki, bi moral omeniti vse ali pa nobene. Tista, ki je bila na ta način izključena je to hitro opazila in prispevala svoj glas Trumpu.

Politični, še posebej demokratski, mainstream je prezrl opozorila iz kontroverzne knjige Samuela Huntingtona (2004) z naslovom »Kdo smo? Izzivi ameriški nacionalni identiteti«, v kateri je ta avtor vprašanje nacionalne identitete konfrontiral s kozmopolitsko in imperialno. Po objavi Huntingtonove knjige se je etnična demografija v ZDA še bolj spremenila, o čemer govorijo statistični podatki, da je bilo še leta 1980 v polovici ameriških okrožij (counties) 98 odstotkov(!) populacije belske, medtem ko je bilo leta 2014 takih okrožij le še 5 odstotkov(!). Poleg tega pa so se v istem času prvič v ameriški zgodovini pripadniki ameriški »kristjani« znašli v »manjšini«, natančneje pri 47 odstotkih(!), kar je Trump izkoristil med volilno kampanjo in nazadnje tudi unovčil s tem, ko je 80 odstotkov ameriških evangeličanov glasovalo zanj.

Trump je v svojih govorih sicer rohnol proti establishmentu, vojni v Iraku, prostotrgovinskim sporazumom, Svetovni trgovinski organizaciji (WTO) in NATU, vendar ni ponudil alternativo, ki bi spominjala na Rooseveltov politični program radikalnih reform (»New Deal«), kot bi ga zahtevale današnje kritične ekonomske in socialne razmere v ZDA, ki so primerljive s tistimi v času prve svetovne krize. Pri reviji Economist ne verjamejo, da se bo Trump v resnici spopadel z globalno neoliberalno politiko, ki je obubožala milijone Američanov, ki so v obupu, ker niso imeli druge izbire, verjeli, da jih bo rešil. O tem, da jih bo izdal priča sestavljanje njegove administracije (vlade), v kateri se je našel prostor poleg najbližjih članov njegove družine v večini za najbolj bogate in generale, skratka za tiste, ki nosijo največjo odgovornost za nezaviljiv položaj, v katerem so se znašle ZDA.

Kar pomeni, da bo tudi Trump, kot drugi predsedniki od Ronalda Reagana naprej, vztrajal pri z demokracijo nezdržljivim nereguliranim kapitalizmom, ki bo služil tankemu sloju najbolj premožnih Američanov, vendar s to razliko, da bo, opirajoč se na avtoritarno politiko, še naprej ponujal obubožanim in jeznim državljanom obračune z etnično prepoznavnimi notranjimi in zunanji sovražniki (tudi državami). Namesto konca neoliberalizma, ki je glavni krivec za razmere, v katerih se je znašla njegova država, čakajo Američane in svet, kot kaže, še bolj katastrofalne posledice disfunkcionalnega kapitalizma, od tistih, ki so jih (s)poznali doslej.

(Mladina, 6. 1. 2017)

Brez mentalnega zemljevida sveta

Besede staroste evropske politike Angele Merkel, ki jih je ob izvolitvi Donald Trumpa izrekla lani v predbožičnem času, o tem, da se je svet obrnil na glavo in se je zato potrebno pripraviti na najhujše, kaže jemati resno. Resnici na ljubo pa je treba povedati, da so ZDA še pred Trumpovo izvolitvijo, ne da bi to evropski politiki opazili in pravočasno reagirali, začele spreminjati tako svojo zunanjo kot notranjo politiko, ki sta se začeli obe agresivneje opirati na ameriški nacionalizem. V zunanji politiki lahko to prevedemo v unilateralizem oz. protekcionizem v službi izključno ameriških ekonomskih in političnih interesov, v notranji politiki pa v avtoritarno vladavino.

Nove geopolitične sile, med njimi omenimo predvsem Kitajsko in Rusijo, so se postavile po robu ameriški vlogi globalnega hegemonu, čemur pa so čedalje manj, kot so pokazale zadnje volitve, naklonjeni tudi ameriški državljanji. Če so ZDA še nekaj časa po razpadu Sovjetske zveze s svojo ogromno vojaško in ekonomsko močjo predstavljale edino super-velesilo, je ta po terorističnem napadu na New York leta 2001 in zahvaljujoč vojaškim intervencijam v različnih državah v muslimanskem svetu, v katerih ni dosegla ene same zmage, začela pešati.

Delitev interesnih sfer

Mednarodni red, tako imenovani Pax Americana, ki naj bi z globalizacijo in prosto trgovino zagotavljal mir in prosperiteto na svetu, se je znašel v vakuumu, neredu in negotovosti, ki bodo trajali vse dotlej, dokler ne bo mednarodna skupnost iznašla ali se dogovorila za novega. Nicholas Bloom, ki na Stanfordu raziskuje in meri politično negotovost v svetu od leta 1900 naprej, je ugotovil, da se je ta po izvolitvi Trumpa povečala za najmanj dvakrat in je primerljiva s

tisto v času velike gospodarske krize na koncu dvajsetih let v prejšnjem stoletju. O tem, kam je to pripeljalo takrat, ni treba izgubljeni besed.

ZDA so še pred Trumpom dale vedeti Evropi (EU), da ne more računati na privilegirano politično in varnostno zaveznitvo, kar pa evropski politiki brez geopolitične vizije in njihove podrejenosti ZDA niso zmogli ali znali politično in strateško osmisлити. Koliko avtonomije in varnosti sploh premore Evropska unija v času, ko namesto na vrednote socialne države, človekovih pravic in utrjevanja demokracije prisega na tržni (neoliberalni) fundamentalizem? S tem, ko se EU na eni strani odpoveduje svoji nekdanji globalno atraktivni »mehki moči«, na drugi pa, kot ugotavlja predsednik odbora za zunanjo politiko v nemškem Bundestagu Norbert Röttgen, nima načrta B na področju zagotavljanja lastne varnosti, postaja bolj kot kdajkoli prej ranljiva do obeh vojaško premočnih držav - ZDA in Rusije. Ti dve, kot kažejo nekatera znamenja, se utegneta, tako kot v ne tako oddaljeni preteklosti, ponovno opreti na nekdanjo politiko delitve interesnih sfer (Jalta 2.?). Gre za neizogibni problem na področju mednarodnih odnosov, ki mu je zgodovinar Vladimir Dedijer pred slabimi štirimi desetletji posvetil obsežno knjigo.

V času svojega predsednikovanja je Obama svoj geopolitični fokus preusmeril proti Kitajski in pacifiškim državam, medtem ko je Evropi oz. natančneje Merklovi prepustil ukvarjanje z ukrajinsko krizo, pri kateri so ZDA prej, seveda tudi ob »pomoči« (aneksija Krima in vojaška podpora secesionistom v Ukrajini) Rusije, odigrale nemajhno, če ne ključno vlogo. Na drugi strani je za razliko od Jelcinovega obdobja, ko je Rusija bila v podrejeni vlogi do ZDA, Putinova vladavina občutneje krepila svoj regionalni vpliv in zaveznitva. Omenimo samo nekaj primerov: vojaški poseg v državljansko vojno v Siriji ter politično in finančno podporo skrajnim nacionalističnim in desničarskim strankam v Evropi oz. EU, ki zasledujejo v svojih političnih agendah aktivno rušenje Evropske unije.

»Žametna militarizacija«

Pravzaprav gre za zgodovinski paradoks, da ruska politika v tem času odkrito podpira zgodovinske dediče politike, ki so evropskim narodom in predvsem sami Rusiji povzročili enormne človeške žrtve. To, da sta pri tem enotnih misli tako Putin kot Trump, vsekakor preseneča. Za Evropo in svetovni mir bi bilo seveda zelo dobrodošlo sodelovanje namesto konfrontacija med tema dvema močnima globalnima igralcema, vendar ne na način, česar se je treba bati, da bi obe državi pri tem izstavljali račun za njune dobre odnose drugim državam.

Za razliko od Putinovega predhodnika Jelcina, je Nobelov nagrajenec za mir Obama zapustil Trumpu dediščino, ki jo vojaški analitiki označujejo kot »žametno militarizacijo« ameriške zunanje in nacionalne varnostne politike. Koliko je ta politika v resnici »žametna« pove naslednje: po javno objavljenih podatkih ameriškega poveljstva za specialne operacije (USSOCOM) se je število držav, v katerih je ta vojaška organizacija delovala v času Obamovega predsednikovanja, v primerjavi z Bushevimi povečalo za 130 odstotkov, samo v letu 2016 na primer v 138.(!) državah. Ta čas je glede na Trumpovo nepredvidljivost težko napovedati, kako bo aktualni najmočnejši predsednik na tem planetu, ki prisega na igro ničelne vsote, v kateri preživijo samo najmočnejši, ravnal z Obamovo in šem prejšnjo Bushevo intervencionistično vojaško dediščino.

Militarizacija ne gre skupaj z demokracijo, kot je to (šele) na koncu svojega mandata leta 1961 spoznal ameriški predsednik Dwight Eisenhower in pokazal s prstom na njenega sovražnika – vojaško industrijo. Od svojega nastanka pa vse do današnjih dni so ZDA stalno v vojnah (od »pravičnih« do »nepravičnih«), poleg tega pa je slabo nadzorovano oboroževanje njenih državljanov njihova patriotska (ustavna) pravica, oboje pa v veliko zadovoljstvo orožarske industrije, ki z donacijami politikom v času volitev in tudi pozneje poskrbi za to, da z državo še naprej upravljajo tisti, ki so tem posebnim interesom naklonjeni. To je skupaj z enormnim povečevanjem neenakosti med ameriški državljani, če se omejimo na ta dva vzroka, pripeljalo do erozije demokracije v državi, ki se je sicer predstavljala kot vodilni vzor v svetu in je z njo – tudi z uporabo vojaške sile – »osrečevala« številne države.

Od popolne k nepopolni demokraciji

Revija »The Economist«, ki bi ji težko očitali protiameriška ali levičarska nagnjenja, v svojem letnem Indeksu demokracije, ki analizira njeno stanje v 165. državah sveta, že dalj časa opozarja na nazadovanje demokracije v Ameriki. V zadnjem poročilu so ZDA nazadovale iz prve skupine, ki jo sestavljajo konsolidirane ali popolne (full) demokracije v skupino ne-konsolidiranih ali nepopolnih (flawed) demokracij, in se na indeksu znašle na 21. mestu. Medtem, ko so se še lani uvrščale v skupino držav, kot so to Avstralija, Kanada, Nemčija in Velika Britanija, so danes v družbi z Bolgarijo, Francijo, Indijo in Mongolijo. Naslednje leto utegnejo ZDA pasti še nižje, če upoštevamo, da je predsedniški stol zasedel politik, ki prezira demokratične vrednote, spodbuja nezaupanje do demokratičnih institucij ter ogroža državljanske svoboščine, vključno s pravico medijev, da svojim državljanom nudijo neodvisne in pluralne vire informacij.

Trump ni v svojem inavguralnem govoru niti enkrat omenil demokracije ali ustave (»Vsi ljudje so ustvarjeni enaki«), s čimer je prekinil stoletno tradicijo ameriških predsednikov ob takih priložnostih, ki jo je začel predsednik Woodrow Wilson 2. aprila 1917. Takrat je od Kongresa zahteval, da napove vojno proti Nemčiji, in sicer z znamenitim stavkom, da je treba »narediti svet varen za demokracijo«. Namesto demokracije je Trump izbral »Ameriko najprej« (America First), ki so ga v tridesetih letih v prejšnjem stoletju uporabljali simpatizerji nacizma (Charles Lindbergh in drugi), ameriška različico, ki spominja na nemški »Sieg Heil«. Ta skovanka je kmalu zatem, komaj v enem tednu, z napadom Japonske na Pearl Harbor doživela svoj sramotni konec. V skladu s svojimi zamislimi je Trump tudi predstavil predlog za nov državni praznik in sicer »Dan patriotizma«, ki pa je v resnici namenjen predvsem njegovi osebni (narcisoidni) promociji oziroma povzdigovanju trumpizma. V svojih govorih se Trump obrača na »ljudstvo«, pri čemer apelira na homogenizirano »ljudstvo«, ki ga podpira. Ob tem je treba spomniti, da večina ameriških državljanov ni glasovala za njega. Skratka, opraviti imamo v preteklosti z že videno politiko, ki temelji na avtoritarni politiki »deli in vladaj«.

Karakter določa usodo

Za razumevanje političnega vzpona Donalda Trumpa je dobro prebrati tretje poglavje v prvi knjigi »Zatona in padca Rimskega imperija«, ki jo je napisal Edward Gibbon. Knjigo so kmalu po njenem izidu leta 1770 vzeli v roke ustanovitelji ameriške republike James Madison, Alexander Hamilton in John Adams z namenom, da v novi državi vzpostavijo ustavne varovalke, s katerimi bi preprečili, da bi se kak politik, tako kot rimski cesar Avgust, z izgovorom, da služi veličini rimske države in svojemu »ljudstvu«, dokopal do diktatorskega položaja. Pri Gibbonu je posebej aktualen njegov opis o tem, kako je Avgust izsiljeval in brutaliziral posamezne senatorje z namenom, da je večino drugih ustrahoval in s tem dosegel, da so sprejemali zakone, ki so prenašali pristojnosti od ljudstva ozir. senata na cesarja Avgusta. Na ta način je tudi dobil svojo pretorijansko gardo. Podobno zahtevo do zasebne varnostne službe, ki bi bila povsem neodvisna od obstoječe (Secret Service), je v enem od svojih javnih nastopov podal tudi Trump.

Po poslušanju Trumpovega inavguralnega govora je nek washingtonski komentator strnil svojo oceno v ugotovitev, da aktualni predsednik najmočnejše države na svetu ne premore »mentalnega zemljevida sveta in ne ponuja nobene strategije ali idej, temveč samo neustavljive in izmenjujoče se instinkte«. Trump se tega še zdaleč ne sramuje in se nasprotno v svojih samo-promocijskih

knjigah izrecno postavlja na stran ravnanj in dejanj, ki jih vodijo »živalski instinkti«, pri čemer izhaja iz trdnega prepričanja, da pripada končna zmaga najmočnejšim, kakor je to jasno že najmanj od Charlesa Darwina naprej.

Prihodnji zgodovinarji, kot je bil to primer Edwarda Gibbona, bodo lahko seveda bolj natančno, kot je to mogoče danes, pripovedovali, če bo Trumpu uspelo vrniti Ameriko v prihodnost. Vendar lahko v tem pogledu že danes nekaj od tega uganemo, če uporabimo modrost starih Grkov, da človekov karakter določa njegovo usodo. Žal ne samo njegovo in ne samo ameriško.

(Delo-Mnenja, 31. 1. 2017)

Od upornika do zakonodajalca

Minuli mesec je v Santa Monici (ZDA) v šestinsedemdesetem letu po daljši bolezni preminil Tom Hayden (1939–2016), ki se je v šestdesetih letih prejšnjega stoletja uveljavil kot eden najvidnejših in najradikalnejših voditeljev gibanja proti ameriški vojni v Vietnamu in za državljanske pravice v domovini. V reviji *The Atlantic* so ga razglasili za »očeta najbolj množičnih protestov v ameriški zgodovini«.

Prvi del njegovega aktivnega političnega življenja je zaznamovala vloga upornika proti sistemu, za drugega pa bi lahko rekli, da je vlogo upornika poosebljal v sistemu oziroma kot zakonodajalec: deset let v skupščini in osem let v senatu države Kalifornija, v katerih je vztrajal osemnajst let, kar je zakonsko maksimalno določena doba trajanja obeh mandatov. Obe njegovi različni politični vlogi so navdihovale tragične izkušnje iz irske uporniške zgodovine, med njimi podobna usoda njegovih dveh prednikov: Petra Haydna, ki je leta 1798 umrl v irski vstaji proti britanski oblasti, in imigranta Emmeta Owna Garityja, ki se je naselil v Wisconsinu in tam nesebično pomagal sužnjem, da so našli pot v svobodo.

Leta 1960 je bil, takrat študent sociologije na Univerzi v Michiganu in glavni urednik tamkajšnjega študentskega časopisa, eden od petintridesetih ustanoviteljev gibanja Študentov za demokratično družbo (SDS), ki je bilo poleg Študentskega nenasilnega koordinacijskega odbora (SNNC) takrat najpomembnejše radikalno politično gibanje v ZDA. Prav tako je bil udeleženec znamenitega pohoda (Freedom Riders), katerega udeležence so med prizadevanji za desegregacijo potnikov na avtobusih na jugu države vseskozi preganjale in prete pale rasistične tolpe. Kot aktivist gibanja za državljanske pravice se je leta 1962 podal tudi na nevarno misijo zagotavljanja pomoči črnopoltim državljanom v Misisipiju pri uveljavljanju volilne pravice, pri čemer je bil ponovno večkrat pretepen in je končal za zapahi.

Navdih – C. Wright Mills in Albert Camus

V zaporu je Hayden, ki so ga navdihovale ideje sociologa C. Wrighta Millsa in Alberta Camusa, napisal prvi osnutek petindvajset tisoč besed dolgega *Manifesta iz Port Hurona* (Port Huron Statement), ki ga je SDS po obširnih razpravah sprejel kot programsko zavezo. Še danes aktualen dokument se začne takole: »*Pripadamo generaciji, ki je bila deležna zmernega udobja, sedaj pa domuje na univerzah in je zaskrbljena nad svetom, ki ga je nasledila.*« Manifest je posvetil največjo pozornost družbenim vprašanjem in izzivom, ki so stali pred takratno progresivno politiko, žal, pa so ostali vse do danes: oboroževalna tekma, še posebej nevarnost uporabe jedrskega orožja, rasna diskriminacija, vladavina birokracije in prevlada družbene apatije, odpravljanje revščine, zavzemanje za participativno demokracijo in družbo, ki temelji na »bratstvu«, »poštenosti« in »vzajemnosti«.

Dokument posebej poudarja ogroženost univerz(e) s tem, ko se čedalje bolj podrejajo administrativni birokraciji, predvsem pa zaradi organizacijskega in konceptualnega spreminjanja v korporacije. S tem se izgublja njihovo pravo in izvorno poslanstvo, da pripravljajo študent(k)e za kritično mišljenjsko in državljansko držo v družbi. Taka decentna opredelitev vloge univerze, ki je zmožna in pripravljena povedati resnico vsakokratni družbi in še posebej oblasti, je danes nemara še bolj upravičena in aktualna, kot pa je bila pred dobrimi petdesetimi leti. Pri tem se opiram na empirične ugotovitve ameriške osrednje publikacije s področja izobraževanja *The Chronicle of Higher Education* (25. oktober 2016) o tem, da je pred dobrimi petdesetimi leti 86 odstotkov anketiranih ameriških študentov postavilo na prvo mesto to, da jih univerza usposobi za ustvarjalno in kreativno življenje v družbi, in šele na drugo mesto, da se bodo zaradi študija na njej dokopali do lagodnega finančnega življenja. Podatki iz leta 2014, se pravi pol stoletja pozneje, so pokazali, da sta odstotka sicer enaka, vendar v obrnjenem vrstnem redu.

Tako kot vrstniki v ZDA (in tudi zunaj njih) je tudi Hayden odločno nasprotoval vojni v Vietnamu. Poleg organiziranja protivojnih protestov se je večkrat odpravil v Vietnam in prepričal tamkajšnjo oblast, da je izpustila nekaj ameriških vojnih ujetnikov. Vzroke za vojno je povezoval z notranjimi razmerami, to potrjuje njegovo večletno organiziranje programov proti revščini v Newarku (New Jersey) proti koncu šestdesetih let. V tem mestu je Hayden zbiral dokaze, kako je Nacionalna garda v uličnih spopadih s protestniki v najrevnejših mestnih predelih v samo šestih dneh pobila šestindvajset ljudi. Leta 1968 so ga ponovno zaprli, tokrat je bil obtoženec v procesu proti sedmerici (»The Chicago Seven«: Tom Hayden, Abbie Hoffman, Jerry

Rubin, David Dellinger, Rennie Davis, John Froines in Lee Weiner), ki so jo obtožili, da je z demonstracijami pred konvencijo demokratske stranke v Chicagu spodbudila nered. Na procesu, ki je doma in v svetu zbudil veliko pozornosti, je bil obsojen na pet let zapora, vendar je bil po pritožbi skupaj z drugimi oproščen.

Leta 1973 se je poročil z ameriško igralko Jane Fonda, s katero se je seznanil na protivojnih demonstracijah, v času vojne sta skupaj obiskala ameriškim bombnikom izpostavljena in torej nevarna območja v Severnem in Južnem Vietnamu, sodelovala pa sta tudi pozneje in se podpirala v času njegove poznejše politične kariere v »sistemu«. Med državljanskimi akcijami, ki so zbudile večjo pozornost, omenimo še njuno Kampanjo za ekonomsko demokracijo v Kaliforniji.

Proti (hiper)globalizaciji po meri korporacij

Skupaj s takima političnima zaveznikoma oziroma somišljenikoma, kot sta bila Martin Luther King in senator Robert Kennedy, ki so oba umorili leta 1968, je odločno nasprotoval nasilnim protestom, podpiral pa je demonstracije, ki so vključevale, na primer, zasedbo univerzitetnih poslopij (Univerza Columbia) in sežiganje pozivov za služenje v vojski (v enotah v Vietnamu). Poleg tradicionalnih in velikih političnih vprašanj, s katerimi se spoprijemajo ZDA (vojne v Vietnamu, Afganistanu, Iraku itd., rasna vprašanja, državljanske pravice), je Hayden v času političnega mandata v kalifornijski politiki intenzivno dajal zakonodajne pobude v zvezi z reševanjem okoljskih vprašanj (sončna energija), delovnimi razmerami, finančno osiromašenim izobraževalnim sistemom ter družbeno in javno varnostjo. Leta 1999 je nagovoril udeležence množičnih protestov v Seattlu proti (hiper)globalizaciji po meri korporacij. Največjo nevarnost za ameriško demokracijo je prepozna(va)l v njeni zasvojenosti z denarjem in je zato med volilnimi kampanjami dokaz(ov)al demokratični instinkt s tem, ko ni sprejemal donacij, ki bi presegle vsoto dvesto petdeset dolarjev.

Ko je leta 2000 končal poklicno politično pot, se je še naprej javno ukvarjal z rasno, spolno in razredno pogojenimi vidiki naraščajoče neenakosti ter nepravčnosti v ameriški družbi in pisal o njih, prav tako o pravicah živali, zavzemal pa se je tudi za brezpogojno pomilostitev tistih, ki so se izognili (draft evaders) služenju vojske v času vojne v Vietnamu. Takrat je tudi ustanovil Ustanovo za raziskovanje vprašanj miru in pravičnosti, ki se je povsem osredotočila na omenjena vprašanja. O akutnih družbenih vprašanjih in protislovjih je redno

pisal v revijah Nation in Dissent ter v drugih publikacijah, pogosto pa je o njih predaval tudi na univerzah v Kaliforniji, na Harvardu in drugod po Ameriki.

Objavil je najmanj dvajset knjig, ki obravnavajo protivojna gibanja, gibanja za državljanske pravice, vojno v Iraku, Vietnam, Kubo, nemire v Newarku, ulične tolpe, varovanje okolja, osebne spomine (memoare), prihodnost ZDA, teme iz irske (politične) zgodovine in drugo. Njegova zadnja knjiga o veliki (politični) moči vietnamskega gibanja je v tisku in bo prihodnje leto izšla pri založbi Yale University Press.

Radikalec sui generis

V konservativnih in radikalno levičarskih krogih so leteli na Haydna različni očitki in tudi hude obtožbe: prvi so ga zaradi njegovega nasprotovanja vojni v Vietnamu (tudi drugim vojnam) obtožili izdaje države, antiamerikanizma in ga pošiljali v Sovjetsko zvezo, druga stran ga je zaradi vstopa v »sistem« in s tem domnevnega oddaljevanja od prejšnje radikalne politične drže – novolevičarstva – obtožila, da je hipokrit, ki mu gre le za osebne koristi.

Njegov nekdanji sodelavec Todd Gitlin, profesor sociologije in novinarstva na Univerzi Columbia, ki ga je nasledil na čelu SDS, se je v poslovnem zapisu o njem spomnil, da je lokalni urad FBI v času, ko se je Hayden posvečal organiziranju revnih črnopoltnih prebivalcev v Newarku proti previsokim ter stalno povečujočim se najemninam in mestnim inšpektorjem, ki so to tolerirali, opozoril centralo na njegove izjemne govorniške, intelektualne in organizacijske sposobnosti ter predlagal, da ga stalno spremljajo in tudi uvrstijo na seznam nevarnih ljudi, ki ga ima FBI (Rabble Rouser Index). Tega priporočila ni prezrl dolgoletni direktor agencije J. Edgar Hoover, ki je k njemu pripisal, da je treba Haydna vsekakor »onemogočiti v novolevičarskem gibanju«.

O najmanj šestnajstletnem spremljanju se je v arhivih FBI nabralo več kot dvaindvajset tisoč strani poročil o njem, ki so danes shranjena v arhivu Univerze v Michiganu, na kateri je diplomiral. Dodajmo ironično pripombo, da je prakso spremljanja sumljivih ljudi, še posebej intelektualcev, kakršno smo pri nas poznali v časih Udbe, ta utegnila prevzeti iz demokratičnih držav, ali pa je bilo nemara obratno?

Hayden je na sebi lasten način ter času primerno v svojem političnem življenju dokaz(ov)al, da je ostal zvest radikalni in kritični drži. Neki njegov prijatelj ga je označil za radikalca *sui generis*, ki ga ni mogoče označiti s katero od navadnih etiket: liberalec, socialni demokrat ali marksist. Svojo politično

opredeljenost je sam morda najbolje označil v politični »oporoki«: »*Ko gre za demokracijo, sem Jefferson, ko gre za varovanje okolja, sem Thoreau, ko gre za družbena gibanja, pa sem „Nori konj.“* Zadnje se seveda nanaša na prvobitnega prebivalca Amerike in vojščaka, ki so ga ubili, ko se je upiral genocidnemu prilaščanju ozemlja staroselcev.

(Mladina, 18. 11. 2016)

Socializem za korporacije

Po zaslugi množičnega nasprotovanja (globalne) civilne družbe, čemur moramo dodati tudi aktivno vlogo žvižgačev in javnih intelektualcev, lahko upamo, da se bližamo klavrnemu koncu triletnih tajnih pogajanj med EU in ZDA o čezatlantskem in naložbenem sporazumu (TTIP). Gre za največji bilateralni sporazum o prosti trgovini – natančneje bolj s strani korporacij upravljani (managed), kot pa prosti – v zgodovini. Če smo natančnejši – zgodovinski projekt elit za elite. Samo v enem letu, kar je zgodovinski unikum, je v panevropski kampanji blizu tri in pol milijona evropskih državljanov podpisalo peticijo proti omenjenemu sporazumu, poleg njega tudi proti podobnemu sporazumu EU s Kanado (CETA). Za zadnji (?) udarec pogajanjem je z izdajo tajnih dokumentov o njih poskrbel Greenpeace, ti so potrdili najhujše sume kritikov TTIP-ja, tudi tiste med njimi, da je sporazum največja grožnja demokraciji v 21. stoletju.

Korporacije močnejše od držav

Globalna družba je kar nekaj časa sama orala ledino na tem področju, šele v zadnjem času se kritikam TTIP-ja pridružujejo poklicni politiki. Resnici na ljubo je treba povedati, da je angleški politik Tony Benn že pred štiridesetimi leti opozoril na nevarnost, da bi utegnile velike korporacije prevzeti vlogo držav in postavljanja zakonov, ki bi jim zagotavljali dobičke. Francoski predsednik Hollande se je oglasil šele v zadnjem času, ko je zagrozil, da Francija ne bo podpisala sporazuma, ki ogroža njene življenjske interese (poljedelstvo, kulturo in vzajemni dostop do trgov). Sporazumu javno nasprotuje tudi nemški minister za gospodarstvo Sigmar Gabriel, pri čemer prelaga odgovornost za njegov polom na ameriško stran zaradi njene nepopustljivosti. Tudi v ameriški javnosti so vse bolj kritični do podobnih sporazumov, o zavračanju in

kritikah sporazuma smo slišali ne nazadnje tudi od obeh aktualnih kandidatov za naslednjega ameriškega predsednika.

Če se o sporazumu pogajajo v popolni tajnosti, pa ni skrito, da so njegovi pobudniki in naročniki velike korporacije, ki so na podlagi dosedanjih dolgoletnih izkušenj ocenile, da jim bo njim podrejena politika/politiki ustregla. O veliki moči korporacij danes priča podatek, da se je leta 2011 med 175 največjih ekonomskih enot v svetu, ki vključujejo tudi države, uvrstilo 111 velikih korporacij(!). Kdo igra v pogajanjih vlogo »gospodarja« in kdo »dekle«, seveda že dolgo ni skrivnost. To, da je pri tem pokleknila demokratičnim načelom zavezana EU (beri: evropska komisija), pomeni veliko razočaranje nad tem obetajočim zgodovinskim projektom tako v Evropi kot tudi v svetu. Spomnimo pri tem na dvoje: na izjavo evropske komisarke za trgovino Cecilije Malmström, ki vodi pogajanja z ZDA, da ji njenega mandata pri tej nalogi ni poverilo evropsko ljudstvo, in predlog EU na začetku pogajanj, da bi lahko evropska in ameriška javnost dobili pravico do vpogleda v pogajalska besedila šele po pretečenih tridesetih letih(!).

Sporazum, s katerim bi EU prestopila na napačno stran globalizacije, je daleč od tega, da bi se nanašal samo na pospeševanje trgovinske izmenjave, ki še zdaleč ni njegov glavni namen. Prej gre za zlorabo te sintagme, ki sicer ni tuja dobrim trem desetletjem uveljavljanja neoliberalnega novoreka – spomnimo samo na »vitko državo«, »zlato pravilo« in druge, za tako ugotovitev ni potrebno dobro poznavanje Orwella. Nasprotno od zagovornikov, ki TTIP predstavljajo kot »ekonomski eldorado«, se je Avstrijska ustanova za razvojne raziskave (*ÖFSE*) v svojih raziskavah dokopala do spoznanj, da gre za nerealistične, ideološke ter metodološke utvare z namenom, da se podcenijo njegova tveganja v korist potencialnih koristi.

Poglejmo, kako je z obljubami zagovornikov TTIP-ja in prejšnjih podobnih sporazumov, da ti prinašajo nova delovna mesta. Francoski ekonomist Jean-Luc Gréau, ki se uvršča na liberalno desnico, ugotavlja, da se v tem pogledu ni izpolnila nobena od obljub, ki so jih v zadnjih petindvajsetih letih dali zagovorniki evropskega trga, skupne valute – evra in transatlantskega trga. Namesto obljubljenih pet ali celo šest milijonov novih delovnih mest v prvem primeru jih je Evropa izgubila od tri do štiri milijone. Namesto sedemdeset tisoč delovnih mest, ki so jih napovedali ob sklenitvi ameriško-korejskega sporazuma, sta jih državi izgubili štirideset tisoč. Tudi napovedana vrednost blagovne izmenjave v času nastajanja sporazuma se je namesto napovedanih desetih milijard ustavila pri treh in pol milijarde. NAFTA naj bi Ameriki prinesla dvesto tisoč novih delovnih mest, v resnici pa jih je izgubila šesto

osemdeset tisoč. Na Tufts University v ZDA napovedujejo, da utegne Evropa do leta 2025 izgubiti šesto tisoč delovnih mest, in za 165 do 5500 evrov manjši osebni dohodek na zaposlenega. Napovedi *Centra za raziskovanje ekonomske politike* s sedežem v Londonu, ki združuje več kot petsto evropskih raziskovalcev, pa so še bolj pesimistične: skupna izguba delovnih mest v EU in ZDA se vrti med dvema in tremi milijoni.

Ob tem si mnogi upravičeno zastavljajo vprašanje, čemu je sploh potreben tak sporazum, ko pa ZDA in Evropa že dolgo prosto trgujeta, pri čemer so carine že sedaj minimalne, kar se pozna v njuni obsežni izmenjavi blaga in storitev. V preteklosti so se podobni sporazumi ukvarjali z zmanjševanjem ali odpravljanjem carinskih ovir, medtem ko danes, kot ugotavlja harvardski ekonomist Dani Rodrik, služijo interesom mednarodnega kapitala oz. velikim korporacijam, z namenom, da se odpravijo necarinske ovire, v prvi vrsti socialne (delavske pravice, zasebnost, pravice potrošnikov, zdravstvo) in okoljske (narava) pristojnosti držav, resno pa je ogrožena v najboljšem primeru tudi njihova politična avtonomija, v najslabšem pa suverenost.

Korporativni prevzem(i) držav

Ključno vlogo pri omejevanju in posledičnem odpravljanju (ekonomske in politične) suverenosti držav bi, če bo sporazum sprejet, igral mehanizem za reševanje sporov med investitorji in državami (ISDS), ki ga mnogi predstavljajo za »privatizirani pravosodni sistem globalnih korporacij«, v bistvu tajni korporativni prevzem držav(e). Ta mehanizem daje korporacijam enako legalno moč, kot jo imajo (doslej) nacionalne države, še več: korporacije lahko tožijo in sodijo suverenim vladam/državam pred tako imenovanimi arbitrarnimi tribunali na podlagi obtožb, da so bili prikrajšani za profite. Če bo ISDS ostal v TTIP, bo lahko ta mehanizem proti EU in njenim članicam v svojih tožbah potencialno uporabilo, če se omejimo samo na ameriške korporacije, prek štirinajst tisoč korporacij, k njim pa moramo dodati še več kot petdeset tisoč njenih podružnic (subsidiaries) v Evropi.

Glynn Moody, ki piše za referenčne časopise, kot so *The Economist*, *New Scientist* in *Financial Times*, navaja, da se že sedaj, ko TTIP še ni začel veljati, evropske države srečujejo z več kot trideset milijardnimi tožbami na podlagi podobnih poglavij v njihovih medsebojnih sporazumih, kot jih vsebuje ISDS. Teh zahtevkov pa utegne biti še več glede na zavezujoče klavzule o varovanju tajnosti. Po Moodyjevem mnenju bi se število teh tožb s prejetjem TTIP-ja še najmanj podneseterilo. Odškodnine plačujejo oziroma se bodo izplačevale iz

javnega denarja, kar je v posmeh vsem tistim, ki trdijo, da bo TTIP odebelil njihove denarnice.

ISDS, tako kot seveda TTIP, ima znanega in odločujočega botra: *Corporate Europe Observatory* se je dokopala do podatka, da je imela evropska komisija samo osem sestankov o ITTP-ju s civilno družbo in 119 sestankov s korporacijami in njihovimi lobisti(!). Vplivna ameriška senatorka Elizabeth Warren je prepričana, da lahko ISDS s svojimi tožbami za izgubljene – realne ali namišljene – profite ogrozi suverenost ZDA. ISDS spominja na »kadija (beri: korporacija) toži, kadija sodi« ali na sodobno inkarnacijo srednjeveškega *Plantageneta*, to je sistema cerkvenih sodišč z ekskluzivno pravico do sojenja klerikom, ki so grešili v misli.

Zapravljena zgodovinska priložnost

Lahko pa koga »potolaži« nasprotno prepričanje naše desnice, ki sedi v evropskem parlamentu, da slovenska suverenost v nasprotju z ameriško (!), francosko in drugimi sploh ni ogrožena, nasprotno, po zaslugi ITTP-ja bo prinesla nova delovna mesta in prihranke (Milan Zver na *Siol.net*, 31. 3. 2015), kar je seveda daleč od resnice in čemur resne raziskovalne ustanove ne pritrjujejo, še manj pa dosedanje izkušnje podobnih trgovskih sporazumov. Isti vir navaja izjavo Lojzeta Peterleta, ki izenačuje kritike TTIP-ja v Sloveniji s »protiamerikanizmom«, kar je absurd ob številnih kritikah tega sporazuma v samih ZDA. Po Peterletu bi lahko sklepali, da so ravno v Ameriki najbolj »protiameriški«! Toliko o tokrat ponovno zapravljeni zgodovinski priložnosti (*Hic Rhodus, hic salta!*) oziroma o izostanem »domoljubju« in »obrambi« slovenske (državne) suverenosti, ki jo slovenska desnica prakticira v Bruslju(!) in ki ostaja še naprej gluha za spoznanja iz svoje in narodove zgodovine. Lahko pa bi se pustila poučiti o njem od ameriške desnice glede na njeno radikalno kritiko TTIP-ja.

Naziv »trgovski« je potemtakem upravičen samo v tem pogledu, da obravnava trgovsko politiko ločeno od drugih vitalnih globalnih problemov, s katerimi se srečuje človeštvo. Kot tak, kot predlagajo nekateri, bi bil prej upravičen do naslova »globalni sporazum korporacij«, ki vključuje tudi pomembno geopolitično komponento (izključevanje Rusije in Kitajske). Absurdno je, da imamo v času ekocidov, razprostranjenih davčnih utaj in finančne krize, ki so jih zakrivile velike korporacije, na mizi predlog, s katerim se poskušajo te zavarovati pred ljudmi, ne pa ljudje pred njimi.

Osnovni namen TTIP-ja potemtakem nima veliko opraviti s »širjenjem trgovine«, o čemer se lahko poučimo od prejšnjega podobnega sporazuma

– NAFTE. Vse tri podpisnice tega sporazuma – ZDA, Mehika in Kanada – že dobra tri stoletja dobro trgujejo med seboj, ta sporazum pa je šel na roke predvsem ameriškim korporacijam, ki so se z njim »osvobodile« od ameriških zakonov, ki ščitijo delavce in okolje in z NAFTA udeležile svojo neoliberalno agendo: privatizacijo javnih služb, deregulacijo finančnega kompleksa in uničenje neodvisnih sindikatov. Posledica je bila, da je to vsepovsod po Severni Ameriki zmanjšalo življenjski standard ljudi, če vemo, da so ameriške korporacije raje investirale ali zaposlovale v Mehiki, kjer so plače najmanj trikrat manjše kot v ZDA. NAFTA je v tem pogledu simbol in substanca vseh drugih podobnih »trgovinskih« sporazumov, ki spravljajo ljudi na socialno dno. Socializem so si korporacije na ta način izborile za kapital, delavcem pa je preostal prosti trg. Lahko povemo še drugače: ko vlade (države) regulirajo prosti trg in zagotavljajo socialno podporo ranljivim družbenim skupinam (šibkim), to neoliberalna ideologija razglašča za socializem, ko so ogromnih finančnih podpor (banke, davčne olajšave) deležne korporacije, pa gre za svobodo.

Konec obdobja neoliberalne »proste trgovine«?

Za relevantno razumevanje TTIP-ja velja prisluhniti opozorilom ameriškega nobelovca, nekdanjemu podpredsedniku in glavnemu ekonomistu Svetovne banke Josephu Stiglitzu. Čeprav je pri sklepanju te vrste sporazumov, ki jih vodi nenasitna žeja korporacij po povečanem nadzoru nad ekonomijami in družbami, uporabljena beseda partnerstvo, ne gre za partnerstvo med enakimi, temveč za to, da ZDA učinkovito vsiljujejo svoje interese in pogoje. Po podatkih OZN so ameriške korporacije v zadnjih petnajstih letih s tožbami proti drugim državam v 130 primerih, opirajoč se na podobne trgovske sporazume, »zaslužile« milijarde dolarjev. Stiglitz zato ne preseneča, če se »partnerji« pri tem čedalje bolj upirajo, ker lahko, ko obstaja za to potrebna politična volja, hitro spoznajo, da ameriška zamisel sporazumov cilja na fundamentalne spremembe pravnega in pravosodnega sistema ter regulacije, nanašajoče se na poljedelstvo, varno pridelavo hrane, proizvode, lastninske pravice in drugo. Pri tem pa ostanejo prizadete in oškodovane države oropane za sleherni nadzor ali odgovornost njihovih demokratičnih ustanov.

Stiglitz, ki se mu pri tem pridružuje tudi nekdanji glavni ekonomist pri ameriškem podpredsedniku Josephu Bidnu Jared Bernstein, sicer izraža na koncu upanje, da se bo s padcem tovrstnih trgovinskih sporazumov končalo obdobje za vse škodljivih neoliberalnih avantur o »prosti trgovini« v korist

alternativnih, pri katerih ne bo šlo za to, da bi, tako kot v primeru TTIP, velike korporacije s pomočjo političnih elit svoje profite in privilegije na trgu postavile pred legitimne interese ter vrednote ljudi, držav in vlad.

(Mladina, 20. 5. 2016)

Nova arhitektura globalne vladavine

Leta 1954 je drugi generalni sekretar v zgodovini Organizacije združenih narodov (OZN) Dag Hammarskjöld pod še svežim vtisom dveh svetovnih morij in holokavsta realistično opisal njeno vlogo z besedami, da »ni bila ustvarjena z namenom, da pripelje človeštvo v nebesa, temveč da nas reši pred peklom«. Sedem let pozneje je pri opravljanju svojega dela na poti v Kongo Hammarskjöld umrl v letalski nesreči. OZN v naslednjih desetletjih pa vse do danes ni (z)mogla uresničiti njegovega »minimalnega« cilja, kot to dokazujejo številni primeri genocida in množičnih zločinov (Biafra, Kambodža, Bosna, Ruanda, Darfur, Sirija in drugi).

Pred eksistencialno dilemo

Tako tiste, ki so delali v njej, kot mnoge zunaj nje preveva pesimizem, ker OZN, ki ji je bilo naloženo ohranjanje miru in varnosti v svetu, drsi iz ene krize v drugo v globalnem okolju, v katerem je obojega čedalje manj. Odličnega poznavalca na tem področju Davida Rieffa skrbi paradoks velik(ansk) e odgovornosti ob istočasno (pre)majhni moči te svetovne organizacije. Ta pravzaprav ustreza glavnim igralcem v svetovni politiki, ker lahko s svojim vetom v Varnostnem svetu (VS) na eni strani blokirajo vsakršno alternativo in nujne spremembe v delovanju OZN ter na drugi omogočajo uveljavljanje svojih nacionalnih (državnih) interesov, ki so, ko gre za mir in varnost na svetu, pogosto prej del problema kot pa rešitve.

Na jesenskem zasedanju Generalne skupščine (GS) leta 2003 je Kofi Annan v govoru, ki ga imajo številni za zgodovinskega, dramatično opozoril, da se OZN nahaja pred resno eksistencialno dilemo: da še naprej (ne) dela isto, kar pa vodi neizbežno v njen propad, ali pa na novo premisli po letu 1945 vzpostavljeno

arhitekturo mednarodnega sistema in jo nadgradi z bolj učinkovito strukturo globalne vladavine. V času hladne vojne je bila ta organizacija postranska žrtev konfrontacije med obema blokoma, ki sta do maja leta 2014, se pravi tudi po njej, dvestodvainsedemdesetkrat uporabila veto (ZDA triinosemdesetkrat in Rusija stotridesetkrat) ter z njimi praktično ohromila delo OZN.

»Klub aristokratskih držav«

O spremenjenem mednarodnem okolju največ pove podatek, da je ob njeni ustanovitvi OZN štela 51 članic, danes pa se je njihovo število skoraj počevterilo (193). Poleg tega v svetu ne prevladujeta več Evropa in ZDA, temveč predstavljajo večino v njej države z Juga, vodilne države v svetu pa tudi niso več samo tiste, ki so to bile leta 1945. Med petnajstimi članicami VS jih je pet (t.i. »klub aristokratskih držav«) s pravico do veta, med njimi pa ni npr. Japonske, ki je na drugem mestu po svojem prispevku v proračun OZN, nadalje Nemčije kot četrtega največjega gospodarstva na svetu, Indije ter Brazilije, kaj šele kate-re od velikih držav v arabskem svetu in Afriki, kjer se zadnjem času vedno bolj odvijajo vojne in množični umori (genocidi). Nereprezentativnost VS je v 21. stoletju očitni anahronizem, ki hromi njegovo delo, nerešeni izziv za OZN pa predstavlja to, da so v osemdesetih odstotkih v vojnih konfliktih, ki se znajdejo na njegovem dnevnem redu, udeleženi ne-državni igralci.

Povrh tega prevladuje predvsem med stalnim članicami VS fetiš vojaške moči, da je mogoče nastale probleme rešiti z vojaškimi sredstvi ali z ekonomskimi sankcijami, medtem ko se na socialne in razvojne vzroke gleda kot na drugorazredni vidik, ki se ga v najboljšem primeru prepušča Ekonomskemu in socialnemu svetu (ECOSOC). Ta pa je tako kot VS medtem tudi sam izgubil svojo kredibilnost. Iz povedanega je razumljivo, da je Annanova napoved reforme OZN padla na gluha ušesa stalnih članic VS, še posebej ZDA, ker OZN v tistem času ni pokazala prave vneme za Busheve vojne. Verjetno je težko pričakovati, da bi lahko katerakoli ameriška vlada pristala na večja pooblastila OZN, ki bi omejevala njihovo avtonomijo na področju zunanje politike.

Za OZN je tragično, da ne (z)more spregovoriti resnice in na tej podlagi ustrezno reagirati niti v primerih, ko se ta resnica nanaša na povzročanje množičnih zločinov (genocid). Poglejmo naslednji primer: zaradi nasprotovanja in tesnega sodelovanja Rusije in Kitajske z režimom v Kartumu VS ni mogel sprejeti resolucije, ki bi omogočila zaščito civilistov v Sudanu. Dodajmo pa še ambivalentno obnašanje ameriške vlade do sudanskega režima, ki je zaradi njegove pripravljenosti, da sodeluje v »globalni vojni proti terorizmu«, lahko

računal na »odpustke« pri masakru nad lastnimi državljani, ali pa na nemoč VS v zvezi z rusko aneksijo Krima in druge. Edino, o čemer obstaja soglasje med (stalnimi) članicami VS je to, da ni treba ničesar spreminjati. Od teh držav je potemtakem iluzorno pričakovati, da se bodo odrekle nekoč pridobljenim pravicam. Za spremembo njihove privilegirane vloge bi bil potreben amandma k Ustanovni listini OZN, na katerega pa bi stalne članice zanesljivo podale veto.

Demokratizacija OZN

Pozive k reformi OZN v smeri njene demokratizacije in s tem njene večje legitimnosti, npr., da bi GS sestavljale tudi nevladne organizacije, mednarodna civilna družbe in drugi, je treba jemati resno, vendar jih je treba razumeti v širšem kontekstu. Demokratizacije ne zadeva le OZN, temveč tudi druge mednarodne ustanove (EU, Mednarodni monetarni sklad, Svetovno banko itd.), ne nazadnje pa tudi ni manj aktualna in pomembna pri uveljavljanju demokracije v posameznih (nacionalnih) državah. Rešitev je torej treba iskati v alternativni strategiji, ki bo zamenjala diskreditirani izvoz demokracije, kot se je ta pokazal v Iraku, Afganistanu in drugje.

Pri demokratizaciji OZN ne gre za nerazumna pričakovanja, če potegnemo iz zaprašenege predala resolucijo GS iz leta 1950 z naslovom »Združeni za mir«, ki v primeru uporabe veta v VS in s ciljem vzdrževanja miru in varnosti v svetu pooblašča GS, da sama predlaga kolektivne ukrepe, v skrajnem primeru tudi uporabo vojaške sile. Na ta način bi lahko razveljavila vloženi veto v VS in odigrala vlogo »zavor in ravnotežij« (checks and balances), ki sicer veljajo v demokratičnih sistemih. Izvedenec za mednarodno pravo Wolfgang Friedman s kolumbijske univerze je omenjeno resolucijo, ki se je »izognila zapleteni amandmajski proceduri, obravnaval kot indirektni amandma k Listini, ki prenaša določene pristojnosti z VS na GS«.

»Manjkajoči deleč« – mednarodna socialna solidarnost

Ko so Britanija, Francija in ZDA leta 1974 v VS z vetom preprečile predlog, da se rasistično Južno Afriko izključi iz OZN, je GS z veliko večino sprejela in tudi udeležila predlog, da ta država ne more več sodelovati pri njenem delu, s čimer je bilo praktično suspendirano njeno članstvo. Žal pa pozneje leta 2012 pet držav (Kostarika, Jordanija, Liechtenstein, Singapur in Švica) v GS ni vztrajalo pri njihovem predlogu, da bi VS odvzeli uporabo veta v

primerih, ko gre za genocid, zločine proti človeštvu in vojne zločine, ker so ugotovile, da predlog zaradi ostrega nasprotovanja v VS, ne bi dobil dvotretjinske podpore v GS.

To je ponovno povzročilo razočaranje nad OZN, ki je sedem let prej na največjem vrhu državnikov v zgodovini te organizacije enoglasno sprejela mednarodno normo »Odgovornost zaščititi« (Responsibility to Protect - R2P), t.j., da suverenost držav ni absolutna pravica v primerih, ko države niso pripravljene ali zmožne zavarovati svojih državljanov pred množičnimi zločini in hudimi kršitvami človekovih pravic. Žal pa je »R2P«, ki je obudila pozitivna pričakovanja in so jo ugledne politične in akademske avtoritete v svetu ocenile za najpomembnejši premik v razumevanju nacionalne suverenosti po vestfalski pogodbi (1648), danes prej kot ne prezrta in ponovno predmet sporov o tem, ali lahko ta mednarodna norma vključuje tudi vojaške posege, in pozivov, da je treba za vsako ceno ohraniti nacionalno suverenost kot absolutno normo v mednarodnih odnosih. Ironija je, da istočasno z omejenimi pozivi velike države ne zmanjšujejo, temveč nasprotno celo razširjajo staro politiko interesnih sfer.

S tem pa seznam nalog, pred katerimi se nahaja OZN, seveda še daleč ni izčrpan. Poleg deficitarne reprezentativne strukture GS in tega, da služi delovanje VS geopolitičnim interesom njenih stalnih članic, so tu še novi izzivi 21. stoletja. Gre za to, da bi morala OZN preko svojih specializiranih agencij biti najmanj enakovredna VS, pri čemer najprej pomislimo na Ekonomski in socialni svet (ECOSOC), razširiti njihovo delovanje na regulacijo in nadzor nad globalnimi javnimi dobrinami (voda, energija, zrak in drugo), okoljskimi problemi, problemi razvoja in zadolženosti, migracijami in drugim. Zadnje bi lahko združili na skupni imenovalac vzpostavljanja pogojev za mednarodno socialno solidarnost, ki je najboljše zagotovilo za mir in varnost ljudi ter narodov na svetu.

(Delo-Mnenja, 24. 10. 2015)

Tretji del

Agonija Evropske unije

Največjo nevarnost v turbulentnih časih ne predstavljajo turbulence, temveč to, da se nanje odzivamo z včerajšnjo logiko.

(Peter Drucker, oče sodobnega menedžmenta)

Kaj ostaja od unije državljanov?

Evropski politični mainstream si še naprej zapira oči pred ključnim problemom, s katerim se oba njegova pola soočata tako na nacionalni kot na transnacionalni (evropski) ravni.

Gre seveda za pomanjkanje demokracije, ki erodira legitimnost na obeh omenjenih ravneh in utegne pripeljati do tega, da bo zapravljenih šest desetletij evropske integracije, tako ekonomske in politične kot tudi institucionalne in ne nazadnje monetarne.

Mislimo na paradoks, da Evropska unija že dalj časa sama ne izpolnjuje demokratičnih kriterijev in je kot take ne morejo resno jemati tiste njene članice, ki so se z njimi že pred časom razšle. Zastavlja se resno vprašanje, kakšen je pravzaprav »politični klub« (EU), ki za vstop zahteva le načelno privrženost demokratičnim normam, ko pa si enkrat v njem, lahko na njih enostavno pozabiš? Vendar ne smemo pozabiti, da je demokratični deficit EU vzročno povezan s tem, da se tudi voditelji in režimi več zahodnih držav, vzemimo Italijo, Veliko Britanijo in Francijo, soočajo z globoko krizo njihove legitimnosti.

Kje so državljani?

Eden najodličnejših analitikov EU Jan Zielonka (2014, 2008), ki predava na Oxfordu, že nekaj let opozarja na to, da evropske nacionalne in nadnacionalne (EU) politične elite same razpihujejo populizem in skrajno desnico, ki oba nasprotujeta EU, s tem, ko glavne politične in ekonomske odločitve, povezane z usodo EU, sprejemajo predsedniki vlad v evropskem svetu in evropska komisija, medtem ko ostajajo evropskemu parlamentu in nacionalnim parlamentom v državah članicah prej »drobtinice«. V različnih političnih skrajnostih sicer

ni težko prepoznati, da je evropskim državljanom prekipelo in da se je izteklo čas, ko se je lahko EU vodilo in usmerjalo izključno od zgoraj. Ta seveda nima prave prihodnosti, če ne bo dala prednosti evropskemu demosu, se pravi svojim državljanom.

Taki in podobni »upori« ljudi v zgodovini, ne nazadnje tudi tisti, ki jih simbolizira letnica »1989«, so njena stalnica, ki jih družijo skupna zahteva po demokraciji. Demokracijo lahko predstavimo z njenimi najmanj petimi ključnimi sestavinami: participacija ali so-udeležba, kontestacija (ugovarjanje), odgovornost, decentralizacija in reprezentacija. Vsaka od njih po svoje prispeva k temu, da sta oblast oziroma politična moč blizu državljanom. Pri tem je EU povsem odpovedala, kar najbolje dokazuje pripomba omenjenega oxfordskega učenjaka, da je podrobnosti o davčnih oazah evropskih podjetij razkril WikiLeaks, in ne predsednika evropske komisije ali evropskega parlamenta Juncker in Tajani. Dodajmo k temu še to, da je evropska komisija več mesecev nasprotovala temu, da bi evropsko javnost obvestila o poraznih rezultatih emisijskih testov Porschejevih dizelskih motorjev.

Kaj še (pre)ostane (nacionalnim in evropskim) državljanom, ko njihove politične institucije zatajijo ali pozabijo na deklarirane politične vrednote, ki tem institucijam dajejo ali jemljejo njihov smisel in razlog obstoja? Evropski poslanci pa podobno po večkratnih mandatih v evropskem parlamentu namesto tega, da bi v njem predstavljali svoje državljane, raje pred njimi predstavljajo parlament? Nadaljnji problem z evropskim parlamentom je njegovo sklicevanje na »evropsko ljudstvo« – demos, ki v resnici ne obstaja. Realen »demos« v demokraciji bi lahko pomenil tisto javnost, ki bi svoje predstavnike poklicala na odgovornost, do česar pa praktično ne pride.

Prevlada politične aritmetike

Stanje, v katerem je ta čas EU, ne prinaša dobrih obetov. Ali se lahko nadajamo, da bo nedavno izbrano vodstvo prineslo boljše čase? Novoizvoljena ali bolje izbrana predsednica evropske komisije Ursula von der Leyen seveda ni odgovorna za omenjeni demokratični deficit delovanja EU. V delo evropske komisije, kot je obljubila/napovedala, bo vnesla nekaj novih idej, ki bodo, kot kaže, odstopale od idej prejšnjega predsednika ali prejšnjih predsednikov. Za začetek bi bilo spodbudno, če bi njena politična agenda vključevala prizadevanja za preprečevanje davčnega utajevanja (»davčne oaze«), nadalje, »demokratizacijo« in večjo transparentnost v EU – zadnje bi morale biti praktične pobude za vključevanje evropskih državljanov v procese sprejemanja odločitev

na evropski ravni. Vendar je vprašljivo, koliko od tega bo lahko nova predsednica uresničila glede na sistemske in strukturne ovire.

Evropski svet, ki ga sestavljajo predsedniki držav in vlad, se še zdaleč ni odrekel zadnji besedi pri odločanju v EU. Poleg tega je treba računati s tem, da bo tudi evropski parlament, tokrat glede na okrepljeno pluralno sestavo tega telesa, zahteval vidnejšo in bolj aktivno vlogo. Nekdanja vodilna igralca, »socialdemokratski« in »ljudski«, ne bosta mogla več sama sestaviti večine v evropskem parlamentu, kar pomeni, da bodo pri odločitvah po evropskih volitvah sodelovale novoizbrane politične stranke, se pravi tudi populistični/suverenisti in zeleni.

Koliko avtonomije si bo (z)mogla izboriti von der Leynova, ostaja torej odprto vprašanje. Prvi test njenega predsednikovanja glede dileme, ali namerava postaviti demokracijo na prvo mesto, bo njeno ravnanje do tistih (Orbán, Kaczyński), ki so v svojih državah praktično odpravili vladavino prava. Ali bo populistom/suverenistom tako naklonjena, kot je bil njen strankarski kolega Manfred Weber, in bo pri tem dala prednost politični aritmetiki, torej tistima, ki sta pripomogla k njeni izvolitvi? Koliko je Weber sploh v resnici privržen demokratičnim vrednotam, se lahko samo vprašamo, ob tem, da je s podporo Orbánovi politiki nastajanja avtoritarne države in ostajanju te države v EU kot »skupnosti vrednot« močno zamajal vrednostne temelje evropskega projekta.

»Riba smrdi pri glavi«

Poleg tega je izvolitev von der Leynove posledica »izvirnega greha«, torej tega, da je evropski svet namesto politike »vodilnih kandidatov«, ki je po dolgem času prispevala vsaj minimalno inovacijo v smeri demokratičnega odločanja pri izbiri vodstva EU, znova vpeljal »kravje kupčije« med evropskimi voditelji za najvišje položaje v EU. O (ne)moči evropskega parlamenta najbolj priča to, da lahko ta pri tem sicer izrazi svojo negotovost, vendar brez pravega učinka ali druge alternative.

Naj spomnimo, da v politični znanosti evropske volitve označujejo za »drukonivojske/drugorazredne« (»second-order«), v nasprotju s »prvonivojskimi/prvorazrednimi« (»first-order«), ki izberejo njihove vlade. Za zdaj evropske volitve ne odločajo o »vladi« EU. Na koncu koncev pa se bo morala von der Leynova soočiti še z dilemo, ali lahko institucija, ki ima pri tem sama problem(e), daje lekcije o demokraciji svojim članicam? Videli bomo, ali bo »Konferenca o prihodnosti Evrope«, ki jo je napovedala, prispevala k rešitvi omenjenega problema in kako resno misli predsednica z njo.

Nazadnje moramo omeniti tudi »osebno politično prtljago« štirih ključnih voditeljev EU, ki ne daje veliko upanja, da bodo lahko »preskočili sami sebe« in odprli vrata državljanom EU pri njenem upravljanju/odločanju: predsednice evropske komisije, predsednika evropskega sveta, predsednice Evropske centralne banke in visokega predstavnika EU za zunanje zadeve in varnostno politiko. Pri tem bi se lahko oprli na popularno frazo »o ribi, ki smrdi pri glavi«, s katero se meri na vodstvene osebe korporacij in državnih ustanov.

Finančni škandali – korupcija ni ovira

Najprej, von der Leynova ni igrala nobene vloge na evropskih volitvah in nihče ni pričakoval, da bi lahko zasedla sedanje visoko mesto. Tudi danes je komaj ena tretjina Nemcev prepričana, da gre za dobro kandidatko na tem položaju, prav tako je na položaju obrambne ministrice uživala »sloves« druge najmanj popularne članice vlade, ki jo bremeni obtožba slabega vodenja obrambnega resorja.

Še slabše se je po mnenju dobrih poznavalcev tega politika odrezal Joseph Borrell, kandidat za visokega predstavnika EU za zunanjo in varnostno politiko. Leta 2012 je bil zaradi konflikta interesov prisiljen odstopiti kot predsednik Evropskega univerzitetnega inštituta (EUI), tri leta pozneje pa je bil kaznovan s 30.000 evri zaradi finančnega škandala. V eni od svojih kontroverznih zunanjepolitičnih izjav, ki spominjajo na Trumpove tvite, je nediplomatsko komentiral »katalonski separatizem« in ga povezal z ameriškim bojem za neodvisnost, v katerem so Američani »ubili štiri Indijance, sicer pa so se stvari tam odvijale zelo mirno«.

Brez afer ni niti Christine Lagarde, ki je nominirana za predsednico Evropske centralne banke, ta čas pa je na čelu Mednarodnega denarnega sklada (IMF). Lagardovo bremeni obtožba (sodba), da je zamižala pred nezakonitim izplačilom večje vsote svojemu nekdanjemu šefu in osebnemu (ter političnemu) prijatelju Nicolasu Sarkozyju. Proti temu politiku ta čas teče najmanj dvanajst korupcijskih kriminalističnih preiskav. Med zaseženimi dokumenti so preiskovalci naleteli na kup vdanostnih ali boljše rečeno klečeplaznih pisem Lagardove temu kontroverznemu politiku. Med njimi je tudi naslednji zapis: »Koristi me tako dolgo, kot bo ustrezalo tebi in tvojim načrtom...«

Kaj ostane (od) EU brez demokracije?

Enako osebno naklonjenost, ki presega običajno lojalnost do nadrejenih, je Christine Lagarde pokazala tudi do bivšega predsednika francoske vlade

François Fillon, ki se je znašel v podobnih kazenskih (koruptivnih) težavah. Vse omenjeno po prepričanju komentatorjev Lagardovo uvršča v kliko moške politične elite oziroma francoski sistem »belih ovratnikov«, ki je znan po svoji amoralnosti (kriminalnosti) in ki še naprej, ne glede na vse obtožbe (sodbe), v njem dobro prosperira.

Vsi ti »grehi« niso niti za trenutek premotili odgovornih politikov, ki so izb(i)rali kandidate za najvišja mesta v EU. Ni težko uganiti, da so si s takim odločanjem kupili zavarovalno polico za svoje že storjene ali prihodnje podobne »grehe«. Več o tem, za kakšno sporočilo gre tistim »spodaj«, da demokracije niti posebej ne omenjamo, razmišljajočemu bralcu seveda ni treba posebej razlagati.

Brez demokracije si je seveda ne le za daljši, temveč tudi za srednji rok nemo-goče in nerealan predstavljati nadaljnji obstoj EU. Ob tem se je treba zavedati, da EU ni država. To dejstvo zahteva demokratične inovacije in tudi razumno dozo eksperimentiranja z njimi. Pobud v tej smeri sicer ne manjka, vendar te ne prihajajo od evropske politične elite in etabliranih političnih strank, temveč od za EU iskreno zavzetih (akademičnih) raziskovalcev na tem področju. Nekateri od njih pogrešajo predvsem vlogo nacionalnih parlamentov, ki so praktično izključeni iz nastajanja evropske zakonodaje. Vsak tak poskus v Bruslju namreč že vnaprej blokirajo. EU postaja s tem vedno bolj mo(go)čna, nacionalni parlamenti pa za toliko bolj nemočni.

Ideja o »parlamentu parlamentov«

Nacionalni parlamenti so s tem oropani vloge »zavor in ravnotežij« (checks and balances), ki bi opolnomočili evropsko demokracijo. Resnici na ljubo je treba povedati, da tudi evropski parlament nima velikih možnosti, da bi nadzoroval evropsko vlado (komisijo). Med drznejše predloge v tej zvezi lahko zato uvrstimo tistega, ki se zavzema za zamenjavo evropskega parlamenta s senatom, ki bi ga sestavljali člani nacionalnih strank, izvoljeni na volitvah v državah članicah. S to institucionalno nadgradnjo bi evropska politična arhitektura za daljši čas kreativno utilizirala svojo inherentno bipolarnost, torej »unijo držav« in »unijo državljanov«.

Evropski senat bi po mnenju predlagateljev vrnil idejo in delovanje Evrope (EU) njenim državljanom. Gre za idejo o parlamentu parlamentov, v katerem bi bili, v nasprotju s sedanjim evropskim parlamentom, njegovi člani odgovorni svojim nacionalnim političnim strankam in prek njih državljanom. V primerih, ko bi podpirali določene zakonodajne rešitve ali jim nasprotovali, bi

to morali pojasnjevati in odgovarjati za svoje odločitve, namesto da bi za vse krivili birokrate v »Bruslju«. V resnici je administracija EU po svojem številu skromna: šteje 15.000 uradnikov in 28 komisarjev, kar je štirikrat manj od števila uradnikov, ki jih ima Hamburg.

Predlog za senat sicer ne prinaša neposredne demokracije, za katero se je nekaj časa mislilo, da jo utegnejo implementirati evropski referendumi. Izkazalo pa se je povsem drugače: namesto deliberativne demokracije so ti odprli prostor demagogiji, političnim pustolovcem in cenenemu populizmu. Ali če povemo drugače: resnična demokratizacija evropske zakonodaje bi bila najbolj učinkovito zdravilo proti omenjenim političnim skrajnostim. Bolj kot referendumi lahko demokrate skrbijo protidemokratske prakse na zasedanjih sveta ministrov, ki se odvijajo vstran od oči javnosti, o njih se ne vodijo zapisniki in mediji nimajo pravice do vpogleda v to, za kaj oziroma kako so glasovali različni predstavniki svojih držav. Poseben problem je delovanje evrske skupine, ki je delovala na podoben način in za katero je upravičen naziv, da je poseben vladni organ s tajnimi pooblastili. Obe instituciji v bistvu delujeta v nasprotju z določili evropskih pogodb, ki temeljijo na načelu pravne države. T(ak)o delovanje EU nemški mislec Jürgen Habermas (1992) označuje z režimom »postdemokratičnega izvršnega federalizma«.

Demokracija ni sama sebi namen

Drugi, manj drzen predlog uvaja kohabitacijo sedanje institucionalne ureditve evropskega parlamenta z drugim domom, v katerem bi našli svoj prostor predstavniki mest, regij, nevladnih organizacij, poslovna združenja in drugi. Ta navidezno manj radikalen predlog od prvega vseeno podpira približevanje EU evropskim državljanom, vsekakor bolj, kot to velja za današnje poklicne poslance. O tem, kakšna bo pripravljenost nove predsednice evropske komisije poslušati in predlagati demokratične inovacije, je za zdaj težko soditi. Vsekakor bo končna zgodovinska sodba o njeni vlogi precej odvisna od tega, kako (ne)resno bo zastavila svojo politično agendo v zvezi s problemom demokracije v EU, to je odpravljanjem njenega demokratičnega primanjkljaja, s čimer bi se reanimiral njen ustanovitveni duh.

Zamisel drugačne in ne kakršnekoli EU pa predpostavlja, da demokracija ni sama sebi namen. Sedanji predsednik Irske, politik, pesnik in sociolog Michael Higgins, si prihodnosti EU ne predstavlja brez implementacije in opolnomočenja nove ekosocialne paradigme – to naj bo torej tako socialna kot tudi demokratično inkluzivna Evropa, ki se bo zavedala omejenosti naravnih

resursov v svetu in vloge, ki jo je pri globalni podnebni krizi (od)igral pohlep. Omenjena alternativna paradigma zahteva, da dajo družbe prednost človekovim potrebam, in ne njegovi nenasitnosti, ali z drugimi besedami: zasledovanje medgeneracijske socialne pravičnosti in solidarnosti.

EU si po izbruhu finančne krize leta 2008 še zdaleč ni opomogla, k čemur je izdatno prispeval neoliberalni pristop k reševanju krize. Ta je s politiko zategovanja pasu (austerity) skupaj z neregulacijo globalizacije in nepripravljenostjo, da se učinkovito sooči z begunsko krizo, kritično zamajal tako demokratične kot tudi socialne temelje EU. Najboljši dokaz za to, da si ni opomogla, so oslabljena progresivna družbena gibanja, katerih alternativne agende o socialno in demokratično vzdržni Evropi ta čas še vedno preglasita hrup in iracionalna retorika populističnih demagogov.

Vendar ne gre pozabiti, da je EU kljub skrb vzbujajočemu nazadovanju nje-ne demokracije in države blaginje poleg Kanade še vedno politična skupnost z najmanjšo stopnjo neenakosti v svetu. To, da so evropski državljani z njo nezadovoljni, še ne pomeni, da si zaradi tega zasluži, kot verjamejo fanatični britanski zagovorniki brexita, dokončen odhod v zgovodino.

Priložnost za progresivne in demokratične sile

Populizem in skrajni nacionalizmi seveda niso edini, ki se potegujejo za vlogo grobarjev evropske ideje. Število kandidatov za to vlogo se povečuje. Ameriški zgodovinar Timothy Snyder (2017) pri tem omenja »imperije« pred njenimi vrati, pri čemer misli na Putinovo Rusijo, Xijevo Kitajsko, Trum-povo »Najprej Amerika« in ne nazadnje tudi digitalne behemote v Silicijevi dolini. Za znaten del evropske politične elite je Evropa v prvi vrsti povezana z interesi, ki jih narekujeta politični oportunistem in donosna služba brez velike odgovornosti. Koliko njenih pripadnikov se še sploh spominja, da jo je vredno zagovarjati zaradi ciljev, ki jih je pred štirimi desetletji zagovarjala francoska političarka Simone Weil, prva predsednica evropskega parlamenta in preživela žrtev holokavsta: »S svojimi širše zastavljenimi ambicijami bo njen glas pri obrambi močnih vrednot, kot so mir, varovanje človekovih pravic in solidarnost med bogatimi in revnimi, bolj slišan v svetu. V tem smislu je Evropa velika ideja 21. stoletja.«

Minule evropske volitve so v evropski parlament pripeljale znatno število skrajnih nacionalistov in evrofobov. Ti v resnici ne ponujajo nobenih rešitev na področjih, ki imajo kritičen in eksistencialen pomen za evropske državljane: podnebne spremembe, varovanje demokracije pred političnimi skrajneži,

povečevanje neenakosti znotraj članic EU in med njimi, monopolni položaj velikih korporacij in njihovo izogibanje plačevanju davkov, podivjana digitalizacija, spopadanje z vsemi oblikami terorizma (tudi z državnim) in drugo.

Gre za izzive in priložnosti, ki še čakajo na mobilizacijo progresivnih in demokratičnih sil v evropskem parlamentu, s ciljem, da se EU loti potrebnih strukturnih reform in povrne izgubljeno zaupanje evropskih državljanov – svojo legitimnost. Brez tega EU, po besedah finske izvedenke za delovno pravo ter evropsko in mednarodno zakonodajo Katje Lehto-Komulainen, nima dobrih obetov za svojo prihodnost.

Boris Johnson – nestanoviten in preračunljiv politik

Z izbiro Borisa Johnsona za predsednika britanske vlade se zdi, da referendumski odločitev Britancev za »brexit«¹ prihaja k zadnjemu dejanju. Kar ne pomeni, da se bliža rešitev, temveč bodisi streznjenje, torej končno soočenje z realnostjo, bodisi kaos. Če pride do zadnjega, kot so na otoku pricurjale v javnost zaupne informacije, ni izključena uporaba vojske. To bi bil seveda velik poraz ene najstarejših, če ne najstarejše demokracije v sodobni zgodovini, zato ostaja do neke mere upravičeno upanje, da ne bomo videli tega scenarija. Vprašanje je, ali bo (lahko) novi premier in eden od glavnih zavajajočih zagovornikov brexita, ki se ga je prijelo ime Borisconi, še naprej obljubljal nemo-goče in nerealno.

Resnici na ljubo je težko napovedati, kako se bo nadaljevala zapletena zgodba – bolj kot hamletovska dilema – v zvezi z brexitom. V igri je veliko spremenljivk. Najprej nekdanji novinar in tako takrat kot danes nestanoviten politik Johnson, za katerega vedo njegovi (nekdanji) prijatelji povedati, da je zmožen že v nekaj urah spremeniti svoja stališča, če vidi, da jih je njegovo poslušalstvo pripravljeno sprejeti. V končni posledici bi se utegnil celo obrniti proti brexitu in tvegati, da ga njegovi fanatični zagovorniki razglasijo za izdajalca, če bi spoznal, da bi s tem dobil volitve in na ta način prehitel ali, bolje, prelisičil laburiste.

Da je zmožen česa takega, pričajo izjave Maxa Hastingsa, ki je v vlogi urednika konservativnega časopisa Daily Telegraph, po tistem, ko so Johnsona zaradi večkratnega lažnega poročanja pri Timesu odslovili, tega povabil k sodelovanju. Hastingsova sodba o Johnsonu je uničujoča: »O njem se da razpravljati, ali je podlež ali samo falot, ni pa nobenega dvoma, da je moralni bankrotiranec.«² Podobne nič kaj laskave besede o njem so izrekli njegovi najbližji sorodniki, bivša žena, s katero ima štiri otroke, in »partnerice«³.

Konservativni Economist je bil do Johnsona prizanesljivejši; ta po njegovem mnenju trpi za osamljenostjo, kar po drugi strani kompenzira z občudovanjem zgodovinske osebe Winstona Churchilla, o katerem je tudi objavil biografijo. Zanimivo je, da se je v njej posvetil podobnim obtožbam na Churchillov rovaš, namreč »da sploh ni imel pravih prijateljev, samo ljudi, na katere je lahko računal, da mu bodo koristili«.

Politika, ki ne razmišlja

Johnson se nadeja, da bo lahko tudi v sedanji vlogi premierja užival podporo Trumpa in njegovega ideološkega somišljenika Steva Bannona, ki si po besedah nekdanjega britanskega premierja Gordona Browna podobno prizadevata za to, da bi uničila vse tiste politične institucije, ki imajo v svojem imenu pridevnika »evropske« in »globalne«. Vendar je Johnsonova nadaljnja politična usoda vseeno odvisna predvsem od podpore oziroma nepodpore doma. Če bo njegova stranka ocenila, da ji Johnson ne zna ali ne more koristiti, ga lahko tudi hitro odslovi in izbere novo ter bolj obetajoče politično ime. Ne le v nasprotnem taboru, pri laburistih, temveč tudi znotraj stranke se sliši negotovne zaradi njegovega improviziranja, nepozornosti do podrobnosti in številnih napačnih ter tudi lažnih izjav.

Poleg tega je treba spomniti, da je pri njegovi izbiri sodelovalo le 160.000 članov njegove stranke, povečini starejših in bogatih, kar je komaj 0,3 odstotka celotnega volilnega telesa v Veliki Britaniji. To dejstvo upravičuje tiste kritike britanske demokracije, ki jo imajo za nereprezentativno. Ironija je, da zagovorniki brexita podobno kritiko namenjajo pomanjkljivi demokraciji v Evropski uniji, ne »opazijo« pa je doma.

Politična usoda Borisa Johnsona je ne nazadnje povezana tudi z usodo konservativne stranke. Ta stranka se po prepričanju številnih referenčnih analitikov spreminja v »fanatično sekto«, s tem, ko je pripravljena za dokončno slovo od Evropske unije – brexit – plačati vsako ceno, tudi ceno odcepitve Severne Irske in Škotske od Združenega kraljestva, celo ceno zloma ali velike škode za britansko ekonomijo. Obljube o »velikem« Združenem kraljestvu – po tistem, ko bi to izstopilo iz Evropske unije – ki sta jih v času referendumске kampanje dajala Farage in Johnson, ga utegnejo v resnici samo zmanjšati, ne nazadnje tudi njegovo vpliv in moč v svetu. Aktualna britanska politična obsedenost z »velikostjo«, »suverenostjo«, »narodom« in »ljudstvom« spominja na Srbijo pred dobrimi tremi desetletji, ko so tamkajšnji akademiki (»Memorandum«) in srbska nacionalistična politika pognali v tek svoje apokaliptične konje, ki so

prinesli veliko človeškega in ekonomskega gorja, ne le temu narodu, temveč tudi drugim v nekdanji skupni državi. Če tega volilci na naslednjih volitvah ne bodo »nagradili«, se lahko tej stranki zgodi politični samomor oziroma razpad. Že zdaj konservativci ne morejo ubežati kritikam, da so zadnja tri leta povsem paralizirali britansko politiko.

Kljub vsem kritičnim pripombam na rovaš britanske politike pa se je mogoče strinjati z realno presojo, da so deliberacije in kontestacije v tej državi v zvezi z brexitom dokaz o tem, da demokracija (še) živi. Na koncu koncev Velika Britanija še ni zapustila Evropske unije, parlament pa tudi še ni izrekel zadnje besede o tem vprašanju, prav tako v zraku še vedno visi možnost drugega referenduma o tem, ali si Britanci Unijo resnično želijo zapustiti. Spomnimo, da je bil prvi omejen na preveč ozko vprašanje o odhodu iz EU, prezrl pa je razpravljanje in odločanje o tem, kakšno EU in kakšne odnose z njo si britanski državljani pravzaprav želijo.

Pred britansko politiko, ki jo lahko reši samo ponovni referendum, so v nasprotnem primeru na voljo samo slabe in najslabše izbire. Neka moja britanska kolegica je te dni v bolj optimističnem duhu zapisala, da se v Britaniji vendarle, bolj kot prej, začinja resnejše razmišljanje o katastrofalnih posledicah, ki bi jih prinesla, če je to sploh mogoče, uresničitev brexita. Žal je razmišljanje dobrina, ki je britanska politika – in ne le ta – skorajda ne pozna. Veliki angleško-evropski zgodovinar Edward Thompson je, na primer, ugotovil, da se v njegovi državi to zgodi le na vsakih petdeset let.

(Dnevnik–Objektiv, 27. 7. 2019)

EU: geopolitični oksimoron

V kontekstu evropskih volitev bi se lahko kak zunanjepolitični Sherlock Holmes upravičeno vprašal, »zakaj pes v neki usodni noči ni zalajal«. Zatajeni lajež se v tem primeru nanaša na to, da v aktualnih volilnih soočanjih v Evropi in pri nas pogrešamo stališča o globalni strategiji EU, ki je v preteklosti merila na vlogo nepogrešljivega globalnega igralca. Danes je očitno, da njena geopolitična vloga ne podpira geoekonomskega potenciala, ki ga premore. To se še posebej kaže v zunanji politiki, kjer smo priča kakofoniji zunanjih politik njenih članic. Ustanovitev dveh institucij leta 1993 – visoke/-ga predstavnice/predstavnika EU za zunanje zadeve in varnostno politiko ter Evropske službe za zunanje delovanje – spominja na Potemkinovo vas.

Različne geopolitične preference

Da gre v resnici za farso o skupni zunanji politiki EU, dokazujejo primeri, ko nacionalni interesi na tem področju velikokrat prevladajo nad evropskimi (EU). Francozi, na primer, vojaških akcij (bombardiranja) v Čadu niso koordinirali na ravni EU, temveč s čadsko brutalno vlado in Halifom Haftarjem, libijskim vojaškim poveljnikom, ki je v vojni z vlado nacionalnega soglasja v Tripoliju. Francija je zainteresirana za naftna polja na območju, ki ga nadzoruje Haftar, kot nekdanja kolonialna sila v Čadu in Maliju se ima za »odgovorno« za ti državi. Italija iz podobnih zgodovinskih razlogov in aktualnih problemov z migracijami s tega območja podpira drugo stran v državljanski vojni – vlado s sedežem v Tripoliju. Obe državi ostajata ujetnici svoje (kolonialne) zgodovine.

Takih in podobnih razhajanj v zunanjepolitičnem delovanju članic, ki sledijo zgodovinskim »instinktom« in animoznostim, tudi različnim geopolitičnim

preferencam, je še več. Vsi glavni geopolitični igralci od ZDA, Rusije in Kitajske imajo med članicami EU njim tako naklonjene kot nenaklonjene države. Tako razdeljena EU pa ni značilna le za evropski politični mainstream, temveč tudi za populistične, nacionalistične oziroma skrajno desne stranke in gibanja. Med državami izstopajo razhajanja v zunanji politiki do Rusije med Nemčijo in Italijo na eni strani ter Poljsko in baltskimi državami na drugi. Podobna razhajanja so tudi do preostalih dveh velikih držav – ZDA in Kitajske. K temu dodajmo, da je medtem oslabila, če že ne povsem odpovedala vloga »nemško-francoskega vlaka« kot garanta politične stabilnosti EU.

Nečiste roke

Eden vodilnih ameriških strokovnjakov na področju geopolitike George Friedman k omenjenemu dodaja še razkol med »nemškim« in »ameriškim blokom« v EU; zadnji se navezuje na izrecno namero sedanje ameriške administracije, to je »renacionalizacijo« EU, kar je drugo ime za njen razpad. Odsotnost skupne zunanje politike na ravni EU izkoriščajo vsi trije geopolitični igralci v skladu s starim rimskim načelom »divide et impera«. Trump, kot piše ameriški zunanjepolitični komentator Fareed Zakaria, obravnava področje zunanje politike kot nekdanji nepremičninski poslovnež. Se pravi, z iskanjem »podizvajalcev«: na Bližnjem vzhodu sta to Izrael in Savdska Arabija, v Evropi ima to vlogo, poleg njegovega nekdanjega svetovalca Steva Bannona, Viktor Orbán. Podobnih ponudb za »podizvajalce« je še več, tudi indirektno, na primer prek zadnje omenjenega iz naše države.

Zaradi rušenja geopolitične stabilnosti v svoji soseščini EU nima čistih rok, za kar ji zgodovina ne bo dala odpustka. Tragični paradoks je, da je politična skupnost, ki je nastala na podlagi zaveze za mir in sožitja med evropskimi narodi, medtem na to pozabila. Nadalje, njene največje članice, Velika Britanija, Poljska, Italija in Španija, med manjšimi jo je podprla tudi Slovenija, so sodelovale v ameriški vojaški avanturi »Iraška svoboda«, ki je pustila za seboj več kot pol milijona pobitih Iračanov, destabilizirala regijo in botrovala nastanku Islamske države. Pozneje sta Francija in Italija, ki se nista ničesar naučili iz iraškega fiaska, s podporo ZDA, izpeljali »spremembo režima« tudi v Libiji, ki je pripeljala do državljanske vojne. Povrh tega je dolgi lok vojn, ki segajo od Libije do Afganistana in v katerih so udeležene članice EU, po mnenju ekonomskih in političnih analitikov mobiliziral (e/i)migracijska gibanja.

Zgodovina brez jamstev

V svetu, v katerem postliberalna avtoritarna politika izpodriva univerzalnost človekovih pravic in demokratične norme, ne čaka EU nič dobrega. Agresivna populistična strategija riše nove ali obnavlja stare politične zemljevide razlikovanja med »nami« in »njimi«, v katerih ne vidi vloge za EU, če se jim ne bo uklonila. V grobem bi lahko rekli, da je prejšnjo ločnico med desno in levo politiko zamenjala delitev na internacionalno (evropsko) in nacionalno, ki utegne v prihodnjem desetletju predstavljati glavno os, okoli katere bodo potekali politični boji. Pri tem ni nujno, da bodo stare politične dogme od (neo)liberalizma do socializma preprosto odmrle, temveč bo njihova nadaljnja usoda odvisna od tega, ali bodo v spoprijemanju z izzivi deregulirane globalizacije in eksistencialne krize, v kateri se je znašel kapitalizem, ponudile socialno privlačen in tudi uresničljiv alternativni model nove okoljsko ozaveščene družbene pogodbe. Ker predstavlja prvi, neoliberalizem, agens preobrata od socialno sočutnega (socialdemokratskega, keynezianskega) kapitalizma in je kot tak prej del problema kot rešitve, ima več možnosti drugi. Vendar je treba opozoriti, da zgodovina v tem pogledu ne daje zagotovil.

Agresivni, šovinistični nacionalizmi v Evropi so v še ne tako oddaljeni zgodovini porinili svet v dve svetovni moriji. Po njiju je Evropa (EU) v liberalno zasnovanem mednarodnem redu, ki so ga vzpostavile ZDA, postala znosn(ejš) a, če že ne vzorna celina demokracij in civilnih družb, oprtih na transnacionalno sodelovanje, deljeno suverenost in izločitev vojske pri reševanju političnih problemov. Vestfalski sistem, ki sta ga obe vojni uničili, je sicer nasledilo obdobje bipolarnega reda, v katerem sta pravo suverenost uživali le dve neevropski nuklearni državi – ZDA in Sovjetska zveza. Evropa (EU) še zdaleč ni idealna, vendar je vseeno po besedah priznanega britanskega zgodovinarja Iana Kershawa zmogla na področju varovanja miru in socialne blaginje več kot kdaj prej v svoji zgodovini. Sedanjemu zgodovinskemu ciklu in njegovim deklariranim političnim načelom miru, svobode, pluralistične demokracije in vladavine prava v tem času smer gibanja zgodovinskega nihala ni naklonjena.

EU brez alternative

Po besedah staroste ameriške sociologije Amitaia Etzionija uveljavljajo ZDA mednarodni red, ki temelji v primerjavi s prejšnjim – liberalno zasnovanim multilateralizmom – na državni (nacionalni) suverenosti. V primerjavi z ZDA, pa tudi s Kitajsko in Rusijo, EU ni država in bi se morala kot taka odpovedati sama sebi ter se vrniti v že videno zgodovino. Danes bi to pomenilo, da bi

postala ujetnica transatlantskega in evrazijskega sveta, v katerem bi izgubila vsakršno realno moč in vpliv. Spomnimo, da je bila EU zasnovana z namenom, da z ekonomsko, politično in pravno integracijo vzpostavi evropsko suverenost in prepreči vrnitev v stari sistem, ki je po propadu ravnotežij moči v Evropi pripeljal do vojn, med njimi dveh svetovnih.

Tisti, ki še naprej verjamejo, da bo na koncu tako, kot je bilo doslej, živijo zato v zablodi. Ne le da obnova starega mednarodnega reda ni mogoča, temveč bi bilo to tudi nezadostno glede na izzive, ki jih prinašajo globalizacija, nove (informacijske) tehnologije in ne nazadnje tudi pojav novih geopolitičnih (pre)moči v Aziji, predvsem Kitajske in Indije. Posamezne članice EU, tudi največje med njimi, so v vojaškem in tehnološkem pogledu premajhne, da bi se lahko merile z največjimi v svetu, vendar premočne, da ne bi ponovno podlegle skušnjavam iz tragične evropske zgodovine izkazovanja premoči nad šibkejšimi. V tem času, ko daje razvpita politika vsepovsod po Evropi prednost čustvom pred razumom, ostaja socialno in demokratično nadgrajena (»deneoliberalizirana«) ter geopolitično podprta EU še vedno optimalna alternativa za prve in druge.

(Delo-Mnenja, 25. 3. 2019)

Konec nastajanja EU od zgoraj

Evropske parlamentarne volitve, ki potekajo v ozračju ostre nacionalne in politične polarizacije, se gotovo uvrščajo med najbolj internacionalne v svetu. To, da na njih sodelujejo tudi skrajne nacionalistične (populistične) stranke pod paradoksnim imenom »nacionalistične Internacionale« (!), deloma prispeva k legitimnosti volitev, vendar glede na njihovo protievropsko usmerjenost predstavlja tudi tveganje za obstoj EU oz. njeno podreditev skrajni agendi. Tarča skrajnih strank in gibanj, ki se zavzemajo za avtoritarno vladavino, ni le sama Evropska unija. Tarča je tudi demokracija; cilj je njena odprava, kolikor je te sploh še ostalo tudi v zahodnih demokracijah, ki so se ponujale ali vsiljevale svetu kot vzorni model.

Po volitvah se bo novi evropski parlament najverjetneje soočil z razcepljeno predstavniško sestavo, kar pomeni, da bo tradicionalni politični blok, ki sta ga doslej sestavljala desni in levi mainstream, prikrajšan za njuno dosedanjo koalicijsko hegemonijo. Ni težko napovedati, da bo prišlo do občutnega premika dosedanjega središča politične težnosti proti (etno)nacionalističnemu suverenizmu. Skrajnim nacionalistom in populistom bržčas ne bo uspelo uresničiti cilja, ki ga je postavila Marine Le Pen na skupnem srečanju z nemško sestrsko stranko Alternativa za Nemčijo, da bi prevladali v evropskem parlamentu. O usodi EU in demokracije bodo zato največ pokazale koalicije, ki se bodo sestavljale po evropskih volitvah. Ameriškega zgodovinarja Roberta Paxtona (2005), avtorja referenčne študije Anatomija fašizma, pri tem najbolj skrbi, da bi se ponovili zgodovinski vzorci sodelovanja tradicionalne desnice z (neofašističnimi) strankami in voditelji.

Boleče preurejanje Evrope

Po njegovem so (neo)fašisti najbližje oblasti, ko začne desna (konservativna) politika posnemati njihove demagoške metode, mobilizirati emocije in

vključevati (kooptirati) ljudi, ki zagovarjajo skrajne nacionalistične (populistične) ideje. In najbolj oddaljeni od nje, ko del političnega mainstreama ne podleže skušnjavi, da bi z njimi delil oblast. Žal smo takemu sodelovanju že priča tudi v času pred evropskimi volitvami: vzemimo sodelovanje Orbána s Salviniem, ki se občasno sklicuje na Mussolinija, nadalje, podpora Nicolasa Sarkozyja Orbánu, ko je razglasil svojo »iliberalno demokracijo«, nastajanje tako imenovane »poljsko-italijanske osi«, podpora Trumpa protievropskemu nihilistu in najbolj zaslužnemu za brexit Farageu, koalicije z neofašisti v posameznih članicah EU, na primer v Avstriji, in druge. Če bo bavarski politik in voditelj Evropske ljudske stranke Manfred Weber po evropskih volitvah podlegel podobnim (zgodovinskim) skušnjavam, bi to dalo prav kritikom kapitalizma, da se ta, ko se znajde v težavah, praviloma obrne na pomoč avtoritarnemu režimu oz. (neo)fašizmu?

»Bitke za Evropo«, kot se je izrazil britanski zgodovinar Timothy Garton Ash (2011) z Oxforda, ne bodo dokončno odločile letošnje evropske volitve, ki tudi doslej niso bistveno vplivale na evropsko prihodnost, čeprav to ne pomeni, da so nepomembne. Volitve je treba umestiti v širši zgodovinski kontekst relativno »dolgega trajanja«, o čemer pa smo/bomo malo ali nič slišali v aktualni volilni kampanji. Najprej, kot je pisal njegov kolega in lucidni raziskovalec EU Jan Zielonka (2018), se je treba zavedati, da smo šele na začetku dolgega in bolečega procesa preurejanja Evrope v institucionalnem, ekonomskem in kulturnem pogledu. Po njegovem smo ta čas priča lokalnim verzijam postliberalnega stanja Evrope, ki je posledica razočaranja (resentimenta) ljudi nad realno obstoječo (ne)demokracijo in vladajočim (evropskim) razredom, nadalje nad nemočjo nacionalnih vlad (držav) pred globalnimi trgi, nad nerazumljivimi in za običajne državljane neoprijemljivimi postmodernimi vrednotami ter kaotičnimi razmerami, ki jih je povzročil (pre)hiter prelom s preteklostjo, ne da bi ob tem vladajoči razred ponudil prepričljive alternative, kako naprej.

Zielonka s tem misli na lokalne politične zgodbe, ki so ta čas v Evropi najbolj v ospredju: Velika Britanija z brexitom, ki že spominja na kolektivni sadomazohizem, Madžarska, Poljska, Italija, Nizozemska, Avstrija, Danska, Francija in druge, pa tudi Nemčija, ki počasi ujema korak z iliberalnim in nacionalističnim virusom od sosedov. Vse to si zasluži oznako, da živimo v revolucionarnem oz. kontrarevolucionarnem času. Gre za upor volivcev proti tradicionalnemu desnemu in levemu političnemu mainstreamu, ki je vladal v Evropi v času ene generacije, se pravi upor proti oligarhičnim političnim nomenklaturam in odločitvam neizvoljenih teles. Ljudem je enostavno dovolj neučinkovite (i/e) migracijske in zunanje politike, ki proizvajata sovražnike in inkubirata teroriste. Doslej smo se skoraj na vseh (nacionalnih) volitvah lahko prepričali, da

izgublja »stara garda« in da so njihovi zmagovalci poleg skrajnih nacionalistov in neofašistov tudi zelene stranke ter doslej neobstoječa gibanja, kot so Pomladna stranka na Poljskem, Forum za demokracijo na Nizozemskem in druge.

Kdo ima korist od »liberalnih« vrednot?

Ob tem omenimo, da na politično površje ne prihajajo le novi obrazi, temveč tudi novi družbeni in politični pogledi o tem, kaj si ljudje/državljeni predstavljajo pod dobro družbo v nasprotju z vrednotami, ki so prevladovali v politično korektni liberalni družbi: politični pluralizem, kulturna toleranca, pravice manjšin, multikulturna družba, odprte meje in deljena suverenost. Pri tem EU ni v prvi vrsti predmet kritike zaradi njene rigidnosti in demokratičnega deficiata, marveč zaradi diseminacije »tujih« vrednot, ki kot take najedajo njihove tradicionalne (nacionalne, konfesionalne) vrednote, identiteto in drugo.

Naslednja dva izpostavljeni očitki se nanašata na to, da, prvič, evropska integracija zapostavlja tesno povezanost ekonomske s kulturno solidarnostjo in, drugič, da vzdržna in pravična redistribucija nista spojljivi z zamišljeno Evropo odprtih meja. Kot povejo lanski podatki Eurobarometra, imajo evropski državljani velika pričakovanja v zvezi z institucionalizacijo solidarnosti, zasnovane na vrednotah socialne pravičnosti, dostojanstva in socialne zaščite. Pri tem izpostavljajo predvsem naslednja področja: zdravstvo in socialno varnost, migracije, utrjevanje demokracije in miru v svetu ter odpravljanje brezposelnosti.

Tako Zielonka (2018) kot vrsta drugih dobronamernih kritikov neznosnega stanja, v katerem se je znašla EU, ne vidijo problem toliko v njenih liberalnih zamislih o odprtih mejah, kulturni toleranci in individualnih svoboščinah kot to, da so se te vrednote v zadnjem obdobju netransparentno implementirale in stregle predvsem koristim privilegiranih slojev, ki razpolagajo z denarjem in neformalnimi pristopi do teh »dobrin«. Poleg tega so z mednarodnim pravom sprte, se pravi ilegalne vojaške intervencije v svetu, ki nosijo svoj del odgovornosti za pojav migrantov in njihovo nehumano obravnavanje, v pravi posmeh proklamiranim liberalnim vrednotam. Za tako politiko bi težko rekli, da sledi ciljem človeške decentnosti, civiliziranega ravnanja in pravičnosti.

»Sovražni prevzem« EU

Tako kot to velja za volitve na nacionalni ravni, tudi od aktualnih na evropski ne moremo pričakovati, da bodo ponudile odgovore na ključne globalne in geopolitične probleme, od katerih je odvisna prihodnost EU. Za polnokrvno

in vibrantno demokracijo so volitve, ki običajno mobilizirajo strasti in pote-gnejo s sabo demagoško retoriko, sicer neobhodne, vendar veliko premalo. Ali bo naslednja politična posadka na evropskem »Titaniku« poslušala evropske državljane ali pa bo še naprej sledila interesom posebnih skupin, ki so imune pred demokracijo in kakršnim koli prevzemanjem odgovornosti, ostaja neja-sno. O tej dilemi bi bilo dobro slišati odgovor tako imenovanih spitzenkan-didatov in glavnih političnih skupin v sedanjem (in prihodnjem) evropskem parlamentu. V nasprotnem primeru bodo od evropske demokracije ostale le »igre« (»circenses«) na škodo »kruha« (»panem«), tj. manj od tistega, kar je (po) nudila »demokracija« v Rimskem imperiju.

O tem, kako ne deluje demokracija v EU in kdo v resnici diktira ter informira njeno politiko, piše Ann Pettifor (2019), britanska raziskovalka makroekonomije in globalnega finančnega sistema. Čeprav se nekateri evropski parlamen-tarci, med njimi tudi slovenski, odrekajo ideološkemu problematiziranju EU, pa je paradoksalno, da se temu navkljub strinjajo s »sovražnim prevzemom« EU z izrazito ideološkim ozadjem. Tisti, ki se s tem strinjajo ali so se strinjali v času njihovih mandatov, so bolj odgovorni za rušenje EU kot pa aktualni nacionalizmi in populizmi, ki se jim upravičeno očitajo podobne namere. Prst je zato potrebno najprej uperiti proti tistim, ki so odgovorni za preokret EU od vloge, ki so si jo zamislili njeni »očetje«, k neoliberalnemu (ideološkemu) projektu, v katerem se je znašla EU. S pasivnim, nekritičnim in še posebej s proaktivnim angažiranjem pri uveljavljanju neoliberalne politike so na stežaj odprli vrata skrajnemu nacionalizmu in populizmu.

»Sovražni prevzem« EU se nanaša na implementacijo ideje o tej skupnosti kot v prvi vrsti monetarne unije z namenom, da zavaruje globalni (»davoški«) finančni sistem v tej politični skupnosti pred demokratičnimi suvere-nimi državami. Ta cilj je bil dosežen z maastrichtsko pogodbo leta 1992, z vzpostavitev ekonomске in monetarne unije (EMU) leta 1999 in tri leta pozneje z uvedbo skupne valute. Ideje in arhitekti, ki stojijo za njim, so ne-oliberalni think tanki iz univerzitetnih okolij v finančnih središčih, kot sta London in (Junckerjev) Luxembourg. Otmar Issing, nekdanji glavni ekono-mist Evropske centralne banke, ne pušča dvoma o tem, komu poleg usluž-bencev in politikov iz britanskega finančnega ministrstva pripada botrstvo monetarne unije – neoliberalnemu mislecu Friedrichu Hayeku. Dodajmo, da je tudi sicer britanska politika, ne glede na to, ali so bili na oblasti kon-servativci ali laburisti, štirideset let uspešno omejevala socialno sestavino evropskega projekta s protežiranjem skupnega trga. Za Ann Pettifor (2019) predstavlja obstoječa finančna arhitektura EU največjo grožnjo njeni stabil-nosti in nadaljevanju.

Osiromašena agenda družbenih vprašanj

Pred nedavnim je francoski predsednik Emmanuel Macron kot edini med vodilnimi politikami v EU obudil metaforo o Evropi kot projektu, ki ne bi smela biti omejena izključno na trg oz. ekonomsko integracijo in zanemarjati vzpostavljanja evropske javne sfere. Po šestih desetletjih njenega obstoja, ko se lahko EU ponaša s številnimi dosežki, vendar danes tudi z eksistenčnimi problemi, smo lahko zaskrbljeni, ker je medtem umanjala skupna volja o tem, kako in kam naprej z nedokončanim projektom. Med prioritetskimi priložnostmi izostaja kredibilna alternativa na izzive (neregulirane) globalizacije, vzpona multinacionalnih družb, novih informacijskih tehnologij, nereguliranih migracijskih pretokov in ne reševanje finančne krize z ekonomsko in socialno kontraproduktivnim »zategovanjem pasu« (austerity), od česar si še deset let po njenem izbruhu številne evropske države niso opomogle.

Profesorica prava na Univerzi v Amsterdamu Marija Bartl meni, da bi se morala vladajoča evropska politika in (nacionalna ter evropska) javnost v tem času konfrontirati s temno stranjo, ki zavira projekt napredovanja EU kot politične skupnosti. V tej zvezi Bartlova omenja, da je EU tako v pravnem kot tudi institucionalnem pogledu osiromašila agendo družbenih vprašanj – problemi solidarnosti in delitve tveganj, o katerih odloča. Neoliberalna politika si sicer prizadeva prikazati solidarnost kot ideološko relikvijo iz zgodovine delavskih gibanj in socializma, čeprav je od 19. stoletja naprej tudi eden od ključnih konceptov katoliške socialne doktrine, ki je kot taka našla svoje mesto v političnih programih krščanske demokracije. Poleg tega gre za eno od nepogrešljivih idej v evropski politični misli.

Zato preseneča, da evropski ustavni dokumenti marginalno obravnavajo solidarnost in pravično delitev tveganj, medtem ko ju v političnih diskurzih anatemizirajo. Z njima bi EU pridobila učinkovito sredstvo družbene kohezije in utrdila ta dva nepogrešljiva stebra demokratične družbe, s katerima bi se lahko učinkovito spopad(a)la z realnimi grožnjami globalizacije ter ponudila prepričljiv odgovor na skrbi državljanov, ki danes glasujejo za populiste. Ob tem se je treba zavedati, da solidarnost v državi blaginje (welfare state) ni omejena le na redistributivni mehanizem, temveč gre tudi za družbeno, kulturno in politično normo, ki, kar posebej izpostavlja nemški sociolog Stefan Wallaschek, problematizira vsakokratna asimetrična razmerja moči in družbeno nevzdržno povečevanje neenakosti. Dodajmo še, da članice EU ljubosumno varujejo svoje demokracije s tem, ko blokirajo vzpostavljanje evropske javne sfere. Najbolj eklatanten je zadnji primer, ko je bil zavržen predlog evropskih (transnacionalnih) list za sedeže v evropskem parlamentu, ki bi v primeru uveljavitve brexita ostali na voljo.

»Upor množic«

Iz brexita in populističnega vrenja v Evropi bi moral evropski politični razred izluščiti nekaj nujnih lekcij. Angleški politični sociolog Colin Crouch (2018) je predlagal, da bi se morala nova evropska komisija »zahvaliti« neoliberalnim ekonomistom za njihove nasvete, ki danes inspirirajo evropsko politiko. Njim in politikom, ki jih je najemala ter poslušala, pripada največji del odgovornosti za institucionalno aroganco in neoliberalno politiko, ki sta pripeljali do izgube nezaupanja evropskih državljanov do EU. (Nenasilni) socialni upori po Evropi so legitimni in politiki so dolžni ne le poslušati njihova sporočila, temveč tudi ustrezno ukrepati. Naraščajoča politična fragmentacija EU je dejstvo, zato se zastavlja vprašanje, kako dolgo bo ta kljub vsemu še uživala sorazmerno veliko naklonjenosti (afekcije) državljanov do nje, preden bodo v EU spoznali, da so zapravili zgodovinsko priložnost.

Za to pa je potrebna nova (alternativna) politična imaginacija, ki bo spoznala, da neoliberalizem ne more inspirirati emocij ljudi in ponuditi vizije prihodnjega razvoja EU, ki se bo dokončno osvobodila od politične dogme, da lahko EU reši samo »več trga«. Po Jacquesu Delorsu in Romanu Prodiu na mestu predsednikov evropske komisije ni bilo več politikov na tem položaju, ki bi razumeli, da EU niso le pravila in trg, temveč da je njena politična prihodnost v dobri kondiciji, če vključuje robustno socialno politiko in solidarnostno razsežnost. Predvsem Delors je oboje implementiral na naslednjih področjih: s širjenjem delavskih pravic, z dialogom na evropski ravni med organizacijami oz. delodajalci in sindikati, z ukrepi, ki so spodbujali neposredno sodelovanje med Brusljem in družbenimi institucijami v posameznih državah, kot so lokalne oblasti ter znanstvene in kulturne skupnosti.

Kaj si lahko EU obeta v prihodnosti? Njeni kritiki opozarjajo, da predstavljajo aktualne volitve zadnjo priložnost, da se ta izkoplje iz globoke krize, za katero Junckerjeva komisija skupaj z evropskim parlamentom in evropskim svetom ni ponudila strateških rešitev. Bolj radikalni med njimi so izpostavili predvsem komisijo kot zapravljen mandat, poleg tega tudi odgovorno, da se je EU še bolj oddaljila od obeh ciljev: nadaljevanje evropske integracije in poglobljanja njene demokracije. Namesto da bi v »uporu množic« prepoznala priložnost za reševanje eksistencialnih kriz – finančne, migracijske in brexita –, je izraze nezadovoljstva od spodaj pripisovala predvsem motečim pojavom politične iracionalnosti (nacionalizmu oz. populizmu). Krivdo se je preprosto prevalilo na »prinašalce slabih novic« in ne v prvi vrsti na tiste, ki so jih v resnici povzročili.

Imuniteta za finančno industrijo

Več mednarodno priznanih finančnih strokovnjakov omenja primer finančne industrije, ki po finančni krizi leta 2008 še naprej uživa zaščito evropskega političnega razreda oz. njegovo imuniteto. Navedimo samo nekaj primerov: »finančni davek« je bil pospravljen v predale, banke še vedno delujejo »v senci« (shadow banking), nagrajevanje menedžerjev (bonusi) je skočilo do neba in ni povezano z rezultati, davčne oaze in pranje denarja še naprej dobro prosperirajo itd. Nekateri ob tem upravičeno opozarjajo, da so številni evropski politiki prišli ali bili delegirani (?) iz finančnih oz. bančnih institucij (Juncker, Macron in drugi) in je zato razumljivo, da ščitijo ta kompleks. Seveda pa ni dosti manj pomembno to, da se vplivni evropski politiki (na primer prejšnji predsednik evropske komisije José Manuel Barroso) s prejšnjih položajev »vračajo« v donosni svet financ.

Omenjeni primeri, če se zadržimo samo pri njih, dokazujejo, da imajo evropski državljani upravičene zadržke do EU s tem, ko je zapravila njihova pričakovanja. EU predstavlja novo obliko politične skupnosti, ki še nima za vse zadovoljivega imena. Nekateri jo predstavljajo kot tipično, čeprav bolj močno od običajne, medvladne organizacije, drugi z liberalnim »imperijem« in tretji za »regulativno unijo«. Kakorkoli jo že kdo poimenuje, pa se ta politična entiteta, če premore vsaj minimalno dozo demokratičnosti, ne more znebiti svoje odgovornosti do evropskih državljanov. Minili so časi, ko jih je EU gledala od zgoraj, drugače kot od današnjih, ko jih ti gledajo od spodaj. Ostaja vprašanje, na katero bo lahko odgovorila šele prihodnost: kdo bo tokrat izkoristil ponujeno zgodovinsko priložnost: nova politika, ki bo nadgradila demokratične in civilizacijske temelje EU, ali politika, ki vidi v EU oviro pri vračanju v že videno tragično evropsko preteklost? Volivci imajo priložnost, da čez dobra dva tedna odgovorijo nanj.

(Delo-Sobotna priloga, 11. 5. 2019)

Normalizacija lokalnih verzij (neo)fašizma

Mednarodno uveljavljeni raziskovalec Evropske unije Jan Zielonka (2014) z Oxforda je pred časom samokritično pripomnil, da »obstaja veliko teorij o integraciji Evrope, vendar nobena o njeni dezintegraciji«. To, da je evropski politični mainstream verjel, da je evropska integracija v podobi EU ireverzibilna, je še mogoče razumeti, preseneča pa, da se niso nič bolje pri tem izkazali evropski družboslovci. Ta primer spominja na razpad Sovjetske zveze, ki ga ni napovedal nobeden izmed številnih raziskovalnih inštitutov, ki so se ukvarjali s »sovjetologijo« in »kremljologijo«, čeprav so v nekaj desetletjih potrošili za raziskave najmanj milijardo(!) dolarjev. Razpad je bil nepričakovan in nenaden, ne posledica kake (državljske) vojne ali zunanjega vojaškega posega.

Odgovornost za ta raziskovalni deficit lahko pripišemo obema omenjenima stranema. Na eni strani EU, ki vlaga razmeroma veliko denarja v družboslovne raziskave, vendar ga ni preudarno usmerjala v te vrste zanj občutljiva vprašanja, kaj šele, na primer, v raziskovanje prihodnosti (post)kapitalizma v času, ko prejšnja (2008) in tudi napovedana kriza opozarjata na njegovo družbeno in ekološko samouničevalnost. Na drugi strani se ne morejo izogniti odgovornosti za to stanje niti evropski družboslovci, kot v knjigi Po Evropi poudarja bolgarski, mednarodno referenčni politolog Ivan Krastev (2017), ki za zdaj niso ponudili kake prepričljive definicije tega, ali pojav dezintegracije vključuje tudi reformna prizadevanja in rekonfiguracijo EU ali tudi zaton njenega globalnega vpliva in slovo od dosežkov v preteklosti.

Neoliberalna mainstreamizacija EU

Francoski zgodovinar Pierre Nora (2010) je opozoril, da so bili Evropejci nekoč gospodarji sveta, danes pa so se znašli na obrobju. Trumpove ZDA

obravnavajo Evropo kot svojo sovražnico in konkurentko, ki ji sočasno ponujajo status vazala. Pred časom je visoki evropski uradnik, ki dela na obveščevalnem področju, opozoril na resne grožnje EU: najprej od ZDA, ki uporabljajo »ekstrateritorialne zakone« z namenom, da (o)slabijo evropska podjetja, pa tudi od Rusije, ki finančno in propagandno podpira evropska skrajno desna populistična gibanja in stranke pri slabljenju ali rušenju EU. Po njegovem EU ne bo kos tem grožnjam, če se bo še naprej delila, in ne bo zmožna nanje kolektivno odgovoriti, še posebej ne, če se ne bo postavila za »evropsko gospodarsko in tehnološko suverenost«, pri čemer je treba še posebej opozoriti na kitajske gospodarske in sofisticirane geopolitične apetite v Evropi.

Krastevu (2017) je treba pritrditi, da so vladajoče evropske elite prezrle opozorilo Georgea Orwella, da vključuje relevantna refleksija kontinuirano spremljanje tistega, kar se dogaja »pred njihovim nosom«. Namesto tega se evropska politična elita in tudi navadni državljani prepuščajo hektičnemu ravnanju in fatalizmu, ki po logiki samoizpolnjujoče se napovedi prispevata k neizbežnosti dezintegracije EU. V zgodovini je ničkoliko primerov, da so se uresničila še tako absurdna in iracionalna pričakovanja, ki so nazadnje zahtevala ogromno človeško in gospodarsko ceno.

Hkrati seveda ni mogoče prezreti, da se je evropski projekt poslovil od nekdanjih pričakovanj (ciljev), da se bo EU v prihodnosti uresničila kot »Združene države Evrope«. Mainstreamizacija neoliberalne ideologije, ki je EU ponižala v »deklo velikega trga in orodje brezobzirne globalizacije«, je imela zanjo to posledico, da so morale vrednote solidarnosti, demokracije, ekološke vzdržnosti in socialne države odstopiti mesto imperativom trga, tako rekoč neomejenemu hlastanju po profitu in enormnemu povečevanju socialnih razlik, ki se najbolje vidijo na primeru prepada med največjimi in najmanjšimi dohodki. Ta se je od nekdanjega razmerja ena proti osem ali deset v razmeroma kratkem obdobju povečal na ena proti 300 ali še več. Nič bolje se ni v EU dogajalo z demokracijo – ta je nekdanjo vključevalno vlogo (inkluzivnost) zamenjala z izključevalno.

EU sicer z blizu pol milijarde ljudi še vedno ostaja največji posamični trg na svetu, ki pa je medtem zaradi prevzema neoliberalne ideologije (glej Lizbonsko pogodbo!) svoje državljane prevedel v potrošnike ter politiko podredil populističnemu kultu robotih in za delitve usposobljenih politikov. Politična retorika neoliberalizma, ki naturalizira trg, je v resnici neprepričljiva, še več – lažna. Obstaja kritična masa dokazov, ki dokazujejo, da trg kot tak ne rešuje, temveč, nasprotno, uničuje naravo in okolje, zmanjšuje kakovost življenja in je neprimeren za odločanje na takih vitalnih področjih družbenega življenja, kot so zdravstvo, izobraževanje, znanost, kultura, prehranjevanje in drugo.

Evropske (EU) »sanje«

Še pred 15 leti je EU v svetu zbujala velika pričakovanja in gojila upe o nastajanju alternativne civilizacije, o čemer je pisal ugledni ameriški mislec Jeremy Rifkin (2004). V EU je prepoznal »velikanski družbeni laboratorij, ki ponuja izviren premislek o prihodnosti človeštva«. Drugače od »ameriških sanj«, ki dajejo prednost neomejeni gospodarski rasti, osebnemu bogatenju in uveljavljanju izključno posamičnih interesov, omogočajo »evropske sanje« po njegovem vzdržni (sustainable) razvoj, kakovost življenja in kultiviranje skupnosti. Od teh »sanj« je danes v EU ostalo malo, razočaranje nad neizpolnitvijo pa je eden od glavnih razlogov za resentment ljudi, ki hrani različne neonacionalizme, suverenizme in skrajna politična gibanja (stranke) po Evropi. Nazadnje so tudi pripeljale do normalizacije (neo)fašizma v evropskem političnem prostoru, ki jo postopno asimilira ali imitira tudi desni politični mainstream.

Veliko razočaranje, kot piše italijanska raziskovalka Laura Pennacchi, pomeni to, da se je Evropa (EU) kot prva civilizacija, ki je izrecno zagovarjala univerzalizem, temu v nadaljnji politični (de)evoluciji odpovedala. S tem se je sama oropala možnosti, da bi se samozavestno konfrontirala z zgodovinsko dinamiko in permanentno refleksijo. Danes politična Evropa ni več zmožna razumeti, da je (Nemec) Immanuel Kant mislec francoske revolucije, ker je podprl njene pridobitve in jih predstavil kot »historični simbol«, ki je odprl pot takim brezčasnim ciljem in vrednotam, kot so: univerzalizem, individualizem, emancipacija, enakost in inkluzivnost. Posledica pozabe ali opustitve Kantove in z njo razsvetljenske dediščine je, da v obravnavi Evrope kot nedokončanega ustavnega procesa Evropa ne prepozna več izziva ali navdiha. Sodobne ustave praviloma zgoščajo in akumulirajo kognitivna in normativna spoznanja, ki jih je nemški filozof in kulturni kritik Walter Benjamin (2015) opisal kot »občutljivo nalogo, s katero je mogoče preseči bes in jezo ter z njima povezano nasilje, ki uničuje pravo«.

V najboljšem primeru lahko o EU govorimo kot o nedokončanem političnem in ustavnem projektu, natančneje, znašla se je v interegnumu, v katerem politične elite ponujajo različne ne dovolj domišljene platforme, kako naprej, skupaj z vedno bolj zevajočimi strukturalno in zgodovinsko pogojenimi razlikami. Bistveno drugače od njih se ne obnaša ekonomska elita, ki po prepričanju Ulrike Liebert, profesorice političnih znanosti in direktorice Centra za evropske študije na Univerzi v Bremnu, potencira delitve med različnimi ekonomskimi šolami, ki ponujajo med seboj nezdržljive poglede na vlogo trgov, držav in nadnacionalnih ustanov, od katerih si ni mogoče obetati nič dobrega za znosno, kaj šele decentno življenje navadnih državljanov. Oboji

v času svetovne finančne krize niso zmogli ali znali (raz)rešiti znane trileme, nanašajoče se na demokracijo, samoodločbo narodov in ekonomsko globalizacijo, o kateri je pisal harvardski ekonomist Dani Rodrik (2011). Ta manko se je najbolj pokazal pri zadnjem avtoritarnem reševanju evrske in dolžniške krize z različnimi »stresnimi testi« in neenakim obravnavanjem posameznih držav, ki so se znašle v težavah. Spomnimo se samo Nemčije, Francije in Italije na eni strani ter Grčije na drugi.

Dve grožnji demokraciji

Na začetku letošnjega leta je Alain Supiot, profesor na Collège de France v Parizu, skupaj s 16 evropskimi kolegi podpisal dokument, ki je aktualno agonijo EU ponazoril s težavami, glede katerih se ta ni znala ali hotela poenotiti: ekonomska nesoglasja med članicami evrskega območja, odpravljanje posledic neodgovornega ravnanja bank z davkoplačevalskim denarjem, nezmožnost dokopati se do skupne politike v zvezi z (e/i)migrantskimi tokovi, nadalje ameriške (Trump) in druge globalne grožnje EU in navsezadnje izzivi v zvezi s skrajnimi (neo)nacionalizmi in razraščajočo se ksenofobijo v članicah.

Na primeru (e/i)migracij bodo Orbán in drugi desničarski populist v Srednji Evropi potegnili krajši konec, ker so z demagoškim strašenjem pred imigranti in z avtoritarno politiko dosegli, da se iz držav izseljujejo njihovi državljani. Po tistem, ko je Orbán prevzel oblast, je Madžarsko zapustilo več ljudi, kot jo je zapustilo leta 1956, ko je sovjetska vojska s tanki zadušila vstajo. Prava težava, ki jo nacionalistični demagogi pometajo pod preprogo, v resnici niso imigracije, temveč migracije, torej izziv za vlade in EU, kako preprečiti enosmerno mobilnost v Evropi in kako zagotoviti kompenzacijo državam, ki so vložile velika sredstva v izobraževanje svojih (nekdanjih) državljanov. Te težave desničarski populist, kot piše Krastev (2017), ne uvrščajo(!) na dnevni red EU.

Podpisniki so tudi opozorili, da so lucidni državniki, med njimi Pierre Mendès-France, že na začetku graditve politične integracije Evrope opozorili na dve ključni grožnji njeni demokraciji, ki sta aktualni še danes: prva je notranja avtoritarna oblast oziroma diktatura, pri kateri se vsa oblast koncentrira v eni osebi, nič manjše grožnje pa ne pomeni prenos odločanja (tehnokracije) na zunanjo (nadmacionalno) raven. Pri tem so mislili na to, da se v imenu ali pod pretvezo reševanja gospodarstva ali financ mimo demokratične deliberacije vsiljujejo monetarne, fiskalne in socialne politike ter gospodarsko kontraproduktivna politika zategovanja pasu (austerity). Negativno vlogo je pri tem odigrala še posebej politika tako imenovane fiskalne konkurence: države,

članice EU, so z namenom, da bi privabile kapital, ponujale davčne ugodnosti skupaj z državljanstvom premožnim tujcem in multinacionalnim korporacijam, obenem pa so se davčne stopnje z 62 odstotkov leta 1970 znižale na 38 odstotkov leta 2013, podobna znižanja so se nanašala tudi na dobičke. Pod pretvezo »obrambe nacionalne fiskalne suverenosti« so v resnici kruto prevarale državljane.

Kako so države, s slovensko vred, v Evropi in drugod reševale nastale finančne in gospodarske težave po izbruhu krize leta 2008, je znano: z odpravljanjem ali erozijo vzpostavljenega sistema solidarnosti. Več avtorjev (J. Weiler, F. Scharpf) je že v devetdesetih letih opozorilo na povečane pristojnosti, s katerimi je EU, sklicujoč se na gospodarske svoboščine, odpravljala solidarnostne sisteme v svojih članicah. Z njimi bi se lahko še naprej ponašala s politično legitimnostjo in vzdržno socialno kohezijo. Na ta način je izdala lastne temeljne vrednote, ki so poleg varovanja okolja med najbolj inovativnimi v svetu in kot take zapisane v Listini EU o temeljnih pravicah.

»Normalizacija« neo-fašizma

Nekdanji član nemškega ustavnega sodišča Dieter Grimm je v pred kratkim objavljeni knjigi Evropa, da, toda katera? glavni razlog za primanjkljaj demokracije v EU pripisal temu, da so evropske pogodbe prenesle odločanje o gospodarski politiki na nadnacionalno raven (»Bruseljk«). S »hiperkonstitucionalizmom«, ki ga je Jürgen Habermas (1992) imel za »postdemokratični izvršni federalizem«, se je EU prav tako odrekla svojim deklariranim vrednotam in načelom. Ideološki oče te politične mutacije ni nihče drug kot arhitekt neoliberalizma Friedrich Hayek, ki je že leta 1939 zagovarjal mnenje, da bi se morala prihodnja »federacija držav« opirati na »neosebne sile trga«. Po Hayeku je optimalna samo taka (politična) organizacija, ki deluje neodvisno od »vmešavanja zakonodajne oblasti«. Torej demokratično izbrane oblasti, ki so ji tako odvzeli pristojnosti za odločanje o monetarni, delovni, socialni in fiskalni politiki, s tem pa tudi na področjih socialne in nacionalne solidarnosti.

Na nadnacionalni evropski ravni ta čas ni soglasja, kako naprej z evropskim političnim projektom. Nadaljnja evropeizacija, ki je drugo ime za poglobljanje EU, je v defenzivi, glasnejši pa so neonacionalizmi, pri katerih ne sodelujejo le skrajne desne in protofašistične politične platforme, ki odkrito zagovarjajo dezintegracijo in s tem razpad EU, temveč tudi tiste (ljudske) stranke in politiki desnega centra, ki odkrito tolerirajo »normalizacijo (neo)fašizma« v EU in bodisi aktivno bodisi pasivno asistirajo pri njej. Omenimo samo nedavni

primer Antonia Tajanija, ki je marca letos ob stoti obletnici ustanovitve Mussolinijevega fašističnega gibanja v času, ko so v Italiji potekale številne (neo) fašistične proslave in zborovanja, z naklonjenostjo govoril o diktatorjevi politični dediščini. Gre za najbolj izpostavljenega italijanskega politika v Evropski ljudski stranki (EPP) in predsednika(!) evropskega parlamenta, kar dokazuje, da odkrita prizadevanja za rehabilitacijo fašizma med obema vojnama niso omejena le na obrobne skrajneže v evropski politiki.

Tragično in paradoksalno je, da se v Tajanijevem primeru evropski politični mainstream, za njim pa ne zaostaja slovenska desnica, ni odločno postavil po robu najvišjemu funkcionarju v EU, in to najmanj z odstavitvijo. To si je mogoče razložiti s tem, da se je evropska elita odrekla enemu od temeljnih zgodovinskih kamnov, na katerih se je vzpostavila po drugi svetovni vojni – antifašizmu. Evropska politična elita je ponovno zamudila priložnost, da bi italijansko državo in njene politike spomnila, da se niso, v nasprotju z Nemčijo, nikoli konfrontirali s svojo fašistično in kolonialno preteklostjo. To priložnost je sicer zamudila že prej, ko je Tajanijev »šef«¹ Berlusconi dajal podobne izjave ter vladal skupaj z neofašisti in skrajno nacionalistično (danes) Salvinijevo Ligo. Tajani še naprej uživa podporo svoje politične družine (EPP), v tem predvolilnem času se doma družijo z voditelji skrajno nacionalistične Lige in desne nacionalnokonservativne stranke Fratelli d'Italia. Članica Evropske ljudske stranke je navsezadnje tudi Mussolinijeva pravnukinja Alessandra Mussolini, nekdanja članica fašistične stranke, ki v tej »zmerni«² politični skupini v evropskem parlamentu zagovarja dejanja in »čast«³ starega očeta, se pravi tudi njegove zločine fašizma na naših tleh. Ko je Orbán naklonjeno navajal Mussolinija in odpiral pot rehabilitaciji Horthyjevega kvizlinškega oziroma fašističnega režima, so v EPP prav tako zamižali na obe očesi.

Evropa (EU) se vrača v preteklost brez potrebne volje ali (spo)znanja, da bi pisala novo poglavje zgodovine. Ponavljanje zgodovine bi sicer lahko bilo ena od mogočih razlag Fukuyamovega »konca zgodovine«, vendar ta ni imel v mislih tega, temveč dokončno in globalno uveljavitev režima liberalne demokracije po zgledu zahodnih demokracij. Vendar se je tudi na tem mestu zmotil, ker je medtem ta doživela in še doživlja poraze ne le v tako imenovanih novih demokracijah na obrobju, temveč tudi v starih »evro-atlantskih«⁴.

Vloga denarja v (evropski) politiki

Krastev je v omenjeni knjigi zapisal, da sta se po letu 1989 postkomunistični Srednja in Vzhodna Evropa zedinili pri političnem geslu, da je treba

»imitirati Zahod«. To je potegnilo za sabo politično agendo z različnimi imeni: demokra(tiza)cijo, liberalizacijo, širjenje EU, konvergenco, integracijo in evropeizacijo. Imitacija kot taka na daljši rok ni politično in še manj sociološko vzdržna, poleg tega je Zahod po prepričanju Krasteva k njej prisilil, to se navsezadnje kaže v asimetričnem razmerju moči med obema razlikujočima se in še naprej zgodovinsko, gospodarsko, politično in kulturno divergentnima svetovoma. To, da v obeh svetovih danes odkrivajo v EU sovražnico nacionalne države, izključuje (nadaljnje) povezovanje, ki bi ji omogočalo, da se v imenu »pravičnejše globalizacije« organizira in postavi po robu zunanjim destruktivnim dejavnikom. Vedno močnejše in vplivnejše – v politiki in javnem mnenju – liberalne in skrajne politične stranke in gibanja nasprotujejo EU ne na točki, kjer bi bila kritika upravičena, temveč pri frontalnem zavračanju njenih deklariranih vrednot: pravne države, demokracije, političnega pluralizma, človekovih pravic, svobode tiska, multilateralnih političnih režimov, pravic manjšin itd., na njihovo mesto pa postavljajo izključevalne etnonacionalistične identitete, ksenofobijo, islamofobijo, antisemitizem, antifeminizem in drugo.

Na resnične težave in vzroke, ki so pripeljali do dezintegracije EU, pa ne iščeta ustreznega odziva ne evropski politični mainstream ne, razumljivo, neonacionalistična »internacionala«. Ker je politični mainstream še vedno tisti, ki ima v rokah škarje in platno, nosi tudi glavno odgovornost za zapravljen progresivno dediščino EU. Nemško-ameriški politolog Yascha Mounk (2018) sodi, da je poglavitni vzrok za erozijo liberalne demokracije v svetu nezadovoljstvo ljudi, ki ga ta ni prevajala v aktivno javno politiko, za kar je kriva predvsem vloga denarja v politiki. Poleg tega so njeno vlogo v politiki prevzeli »nepolitični« akterji, kot so: birokratske agencije, centralne banke, sodne ustanove in organizacije, ki se zavzemajo za neovirano in neregulirano prosto trgovino ter druge mednarodne organizacije. Populistične stranke in gibanja se na to odzivajo z zahtevami po močnih (avtoritarnih) voditeljih, ki jih ne zanimajo časovno obremenjujoča pravila demokratične deliberacije in še manj to, da bi, kar je eden od glavnih temeljev sodobne demokracije, cenili ali zavarovali (politični) pluralizem, ko se za to (po)kaže potreba.

EU se spoprijema z izzivi, za katere iz že omenjenih razlogov ni usposobljena ali nanje pripravljena. Poleg tega je del globalne konstelacije, ki jo na eni strani sestavljajo največje države sveta, te so v rokah avtokratov (Kitajska, ZDA, Rusija, Indija, Brazilija in druge), in na drugi nakopičena in nerešena protislovja v realno obstoječih liberalnih kapitalističnih demokracijah, ki v 21. stoletju grozijo njihovem preživetju. Kar zadeva EU, ponuja Ulrike Liebert v primeru morebitnega preživetja: (1) krepitev politike in ustanov, ki bodo na škodo demokracije še naprej koristile nadaljnji liberalnoekonomski in finančni

globalizaciji, ali (2) obnovitev predstavniške demokracije. V drugi ponujeni alternativni se skrivata dve možnosti, bodisi renacionalizacija demokratičnega samoodločanja bodisi preusmeritev v evropsko nadnacionalno demokracijo, za oboje pa so ta čas majhne možnosti.

Za prvo možnost pod imenom iliberalne demokracije in države se zavzema madžarski neonacionalistični in avtoritarni voditelj Viktor Orbán, ki se navdihuje pri »kapitalizmu s kitajskimi značilnostmi«. Odpravljanje demokracije v tej državi poteka sočasno s krepitvijo vloge države pri implementiranju neregulirane ekonomske globalizacije, pripira pa vrata socialni in kulturni globalizaciji. Druga, evropska možnost ostaja za zdaj nedorečena, vendar je tudi ta bolj ali manj očarana nad ekonomsko globalizacijo s tem, ko si jo prizadeva umestiti v (nadmacionalni) evropski ustavni okvir. Trdo jedro zagovornikov ekonomske globalizacije ni naklonjeno predstavniki demokraciji, ki bi se odzivala na prioritete in zahteve državljanov, mehko jedro pa se je vseeno nekaj naučilo iz zadnje gospodarske in finančne krize (2008) in je pripravljeno deloma upoštevati predstavniško demokracijo na območju evropske monetarne unije, globalnega finančnega kapitalizma ter deloma prisluhniti ekološkim in socialnim zahtevam v korist skupnih interesov na nadnacionalni ravni in jih opolnomočiti.

Ali bo EU preživela?

Evropske parlamentarne volitve, ki se resnici na ljubo uvrščajo med najbolj »internacionalne« na svetu, bodo prihodnji mesec prinesle zanesljivejši odgovor na vprašanje o prihodnosti EU: reprizo mračne evropske prihodnosti ali (o)krepitev demokracije? Za zdaj kaže, da so protievropske stranke prepričljivejše pri izkoriščanju negotovosti in razumljivih strahov zaradi enormnega povečevanja socialnih razlik med elito in veliko večino državljanov, kot pa proevropska politika, ki ne ponuja zadovoljivih odgovorov in drugih možnosti. V evropskem parlamentu utegnejo protievropske stranke pridobiti kritično število parlamentarcev, ki bodo blokirali razvoj evropske (nadmacionalne) demokracije v prid dezintegraciji EU. Zaradi globalnih in nacionalnih problemov morata evropska in nacionalna demokracija deliti enako usodo, sicer bosta obe izginili, kot je prepričan Guido Montani, profesor za mednarodno ekonomijo na Univerzi v Pavii.

Danes tudi tak veliki zagovornik EU, kot je Jürgen Habermas (1992), dvomi o njenem preživetju, če – vzemimo samo zunanjo in obrambno politiko – ne bo stopila iz »sence ZDA«, zasnovala skupne in delujoče (e/i)migrantske politike

ter revidirala svojega odnosa do neregulirane globalizacije v korist regulirane, socialne in pravične. Po njegovem se je EU zaradi vsega omenjenega znašla v »pasti«, iz katere bo težko našla pot naprej. Za Habermasa je simptomatično, da se je evropska socialna demokracija, ki je v preteklosti »reševala« kapitalizem s tem, da ga je socializirala in humanizirala, utopila v evropskem političnem mainstreamu, natančneje, zbližala z neoliberalizmom, zaradi česar evropski državljani ne vedo več, za kaj se sploh zavzema.

Podirati je zanesljivo lažje kot graditi. EU se je zaradi naraščajočih notranjih skrajnih nacionalizmov skupaj s tradicionalno evropsko politiko po Montaniju znašla »na kolenih«. S tem je postala prikladna tarča ne le za svoje geopolitične nasprotnike (Trump in Putin) in dvomljive »prijatelje« (Ši), temveč tudi za novodobne avtoritarne in nacionalistične, med njimi tudi neofašistične in neonacistične politike, ki se napajajo iz turbulentne zgodovine v času med obema vojnama. Za zdaj kaže, da se je enemu zgodovinskemu ciklu iztekel čas skupaj z nepredvidljivimi posledicami za dosedanji mednarodni red in EU, ki sta se oblikovala v času vladavine Pax Americana. Po besedah oxfordskega zgodovinarja Timothyja Gartona Asha je prišel čas »bitke za Evropo«, ko je nemogoče napovedati, kakšna bo Evropa videti po njej.

(Mladina – Posebna številka, april 2019)

Težave Evropske unije z vladavino prava

Preko 70 uglednih severnoameriških akademikov, med njimi tudi Noam Chomsky, ki je te dni vstopil v 90. leto, je pred dobrim mesecem dni javno podprlo legitimno pravico Kataloncev, da na referendumu svobodno izrazijo svojo politično stališče do neodvisnosti Katalonije. Istočasno so kritizirali španske oblasti, ki so nad volivci uporabili politično represijo, ki spominja na čas Francove diktature. Pred dnevi pa se je pod peticijo, naslovljeno na predsednika Evropske komisije Jeana-Clauda Junckerja in predsednika Evropskega sveta Donalda Tuska, v obrambo vladavine prava v Evropski uniji prav tako podpisalo blizu dvesto (podpisovanje še traja) evropskih znanstvenikov, javnih intelektualcev in članov evropskega parlamenta (med njimi Tanja Fajon, Igor Šoltes in Ivo Vajgl).

Medtem, ko španska vlada in Evropska unija še vedno vztrajata na stališču, da gre za špansko notranjo zadevo in varovanje ustavnega reda, si v evropski in širši javnosti utira pot spoznanje, da politične razmere v tej državi, ki se brez slehernih ozirov odreja vladavini prava, preraščajo v evropski problem. Tako ugotovitev tudi sicer prepričljivo argumentirajo številni pravniki, družboslovci, politični komentatorji in drugi. Na tem mestu bomo najprej navedli nekaj glavnih pravnih argumentov, ki jih je predstavila profesorica političnih znanosti na Univerzi v Kentu Albena Azmanova, pobudnica omenjene peticije.

EU ne brani vladavine prava

Po njenem je alarmantno, da Evropska komisija (beri: njen podpredsednik Frans Timmermans, ki je zadolžen za področje vladavine prava in Listino EU o temeljnih pravicah), v primeru Španije za razliko (!) od Madžarske in Poljske ni prepoznala podobnih kršitev vladavine prava, temveč je celo nasprotno

trdila, da je španska vlada oziroma njeno ustavno sodišče odločalo v skladu s špansko ustavo, torej zakonito. Ozka legalistična interpretacija »vladavine prava« potemtakem ne postavlja pod vprašaj razsodbe španskega ustavnega sodišča, ki je 6. septembra prepovedala referendum, 5. oktobra pa tudi samo sejo katalonskega parlamenta, napovedanega za 9. oktober, z »utemeljitvijo«, da utegnejo na njegovem zasedanje proglasiti odcepitev Katalonije.

Španska ustava v 2. členu resda razglša nedeljivo enotnost španske države, kar bi pomenilo, da je odcepitev ilegalna. Ta člen dopušča pravno razlago, da bi lahko španska vlada razveljavila odločitev katalonskih oblasti o odcepitvi, vendar šele po tistem, ko bi jo te razglasile. Za prepoved referendumu in zasedanja katalonskega parlamenta pa nista imeli španska vlada in ustavno sodišče nobene podlage v španski ustavi, torej tudi ne za grobo kršenje pravice do mirnega zborovanja in svobode govora, tj. dveh načel, ki omogočata referendum(e) in izražanje mnenj v parlamentu.

V liberalni demokraciji ima oziroma bi moral imeti katerikoli parlament, v katerem sedijo demokratično izbrani predstavniki ljudstva, pravico, da se sestaja in razpravlja o čemerkoli. Tudi če bi španska ustava to onemogočala, bi bilo to v nasprotju s pravicami, zapisanimi v 10. in 11. členu Evropske konvencije o človekovih pravicah, v 19. in 20. členu Splošne deklaracije o človekovih pravicah, 2. členu temeljnega prava EU (Lizbonska pogodba), ne nazadnje pa tudi kršenje Listine temeljnih pravic EU, pa tudi same španske ustave. Če seveda posebej ne omenjam načela o samoodločbi narodov, zapisanega v prvem členu ustanovitvenega akta Organizacije združenih narodov, ki postaja danes ponovno aktualen v unitarnih državah. Kršenje temeljnih pravic in svoboščin, ki jih varuje mednarodno in evropsko pravo zato v nobenem primeru ne more biti notranja zadeva katerikoli državi EU.

Svoboda prepuščena »ljudstvu«

Vodstvo EU se je postavilo na stran španske vlade in njenega ustavnega sodišča, ki sta vladavino prava (*rule of law*) reducirala na (despotsko) vladavino zakonov (*rule by law*). Prvo pravno načelo je neizogibna sestavina avtentične liberalne demokracije, medtem ko je druga značilna za avtoritarne režime. Špansko sodišče je z omenjenima dvema razsodbama sicer prispevalo k lažnemu vtisu legalnosti, čeprav obe v resnici nasprotujeta oziroma kršita evropsko in mednarodno pravo.

Ob tem je treba spomniti, da ima vladavina prava (*rule of law*) svoje korenine v naravnem pravu, po katerem izvirajo vse temeljne pravice in svoboščine

iz človekove narave, ne pa iz dokumentov (vključno z ustavo) ali človekove dejavnosti (najsí to predstavlja parlament ali vzemimo demokratično izbrani voditelj). Temeljne pravice so nad katero kolim zakonskim predpisom in jih, na primer, spoštujejo tudi v Veliki Britaniji, ki sicer nima napisane ustave. Zato se v liberalnih demokracijah nobeno njihovo ustavno sodišče ali zakon ne more postaviti nad taki dve temeljni pravici in svoboščini, kot sta to pravica do mirnega zborovanja in svobodo govora.

Drugi pomembni vir vladavine prava je v tem, da temelji politična vladavina, če hoče zadovoljiti kriteriju legitimnosti, na soglasju državljanov. Referendum v Kataloniji je bil, tako kot že prej na Škotskem in v Quebecu, namenjen doseganju takega soglasja. V španskem primeru, natančneje že v sami ustavi, smo priča zlorabi prava s tem, ko se vladavino prava zamenjuje z vladavino ljudske volje, ki sicer predstavlja vir suverenosti v demokraciji. Vladavina prava je namenjena v prvi vrsti temu, da varuje državljane (individuume) pred zlorabami oblasti, medtem ko španska ustava s podrejanjem vladavine prava »ljudski volji«, podarja legalno podlago (potencialni) diktaturi. Številni diktatorji iz evropske zgodovine so se podobno sklicevali na to, da predstavljajo »glas ljudstva« oziroma na nekdanje »ljudske demokracije«, danes pa imamo opraviti s podobnim pojavom v primeru »iliberalnih demokracij«. V takih avtoritarnih režimih je svoboda (svoboščine) na milost in nemilost prepuščena »ljudstvu«, o pravi demokraciji pa v tem primeru seveda ni mogoče govoriti.

(Ne)demokratični »pedigre« evropskih voditeljev

Pred takim očitnim kršenjem evropskega prava si evropski politični mainstream (skupaj z vlada in njihovimi strankami) zatiska oči. Vseeno pa obstajajo procedure in načini, ki dajejo evropskim državljanom pravico, da zaradi njegovega kršenja temeljnih pravic in svoboščin pod pretvezo (za)varovanja demokratične ustave vložijo tožbe proti španski vladi na naslednjem obrazcu (https://ec.europa.eu/assets/sg/report-a-breach/complaints_sl/index.html). Če že slovenska vlada in njen politični mainstream ne premoreta tega poguma, bi bilo prav, da to sramotno držo mlade slovenske države popravijo njeni državljani. V vlogi je treba utemeljiti tudi osebni interes za vložitev tožbe, kar seveda ne more predstavljati problema, ker omenjene kršitve ogrožajo demokracijo v EU in prizadevajo v tem smislu vsakega evropskega državljana.

Vredno bi se bilo poglobiti v razloge, da se evropski politični mainstream identificira z Madridom in da se dela gluhega pred očitno erozijo vladavine prava

v Španiji? Številne od njenih članic so inherentno centralistične, nekatere tudi unitarne, vse pa negotove nacionalne države, ki se najbolje ne znajdejo, kaj šele, da bi iznašle učinkovite proti-strategije pred deročimi procesi globalizacije. Od zunanje (nacionalne) suverenosti, predvsem na področju ekonomije in fiskalnega področja, jim ostaja bolj malo, zato svojo moč (lažje) uveljavljajo navznoter, proti težnjam za več regionalne in etnično strukturirane avtonomije. Te se pogosto zaradi svojega hitrejšega prilagajanja lažje dosežajo svojo sinergijo, kot pa velike unitarne ali centralizirane države. Kot take so tudi uspešnejše v konfrontaciji z globalizacijskim »leviatanom«. EU danes v svojo škodo ignorira naraščajočo averzijo do centralizacije in zahteve po regionalni avtonomiji, ki destabilizirajo številne države v Evropi.

Prav tako se v Bruslju vedno manj omenja problem »demokratskega deficita«. Glavni politični igralci v EU (Bruslju) tudi težko dokažejo njihovo demokratsko »poreklo«, kaj šele uspešno politično vodenje (leadership). Claude Juncker se je obdržal na funkciji predsednika Evropske komisije navkljub zmerjanju Evropskega parlamenta s smešno in absurdno ustanovo, njegovo »botrstvo« na prejšnji funkciji v Luxembourgju v korist tega, da so se korporacije in bogataši izognili plačevanju davkov v svojih državah, pa mu prav tako ni škodilo. Donald Tusk kot predsednik Evropskega sveta, je medtem izgubil politično bazo v svoji domovini. Jeroen Dijsselbloem, predsednik Evropske skupine, prihaja iz stranke, ki je prejela manj kot šest odstotkov glasov na zadnjih volitvah na Nizozemskem. Antonio Tajani, ki je pred dnevi v zvezi s Katalonijo opozoril na nevarni trend »proliferacije malih narodov«, pa je kot predsednik Evropskega parlamenta šele na začetku svojega mandata. Zadnji, Mario Draghi, predsednik Evropske centralne banke, nekdanji bančnik zloglasne ameriške banke Goldman Sachs, ni bil nikoli prej na kakšni izvoljeni funkciji. Itd. Nek politični komentator si je ob tem upravičeno vprašal, kdo bo ob številnih geopolitičnih sovražnikih zavaroval in ohranil EU pred njenimi lastnimi voditelji?

Ujetnica zastarele ustave

Azmanova in drugi analitiki novejša španske zgodovine, navajajo, da je en od glavnih vzrokov za sedanjo nazadovanje demokracije v Španiji nedokončani proces tranzicije iz fašističnega v demokratski sistem. Spomnimo, da nastajanje španske ustave leta 1978 ni pisala civilna družba, temveč je nastajala pod budnim očesom vojske, pri čemer španskemu »ljudstvu« ni bilo omogočeno odločanje o vprašanih, ki so se nanašala, na primer, na monarhijo, značaj kapitalistične ekonomije in mednarodnih povezav.

Španija ostaja že nekaj časa ujetnik zastarele ustave, ki je postopoma izgubljala stik z družbeno realnostjo, kar je prispevalo k politično »zamrznjenem« stanju države, medtem ko je še danes politično blasfemično govoriti o tem, da je Španija v ustavni krizi. Omenjenih razlogi govorijo v prid temu, da si veljavna španska ustava še zdaleč ne zasluži oznake legitimno demokratične ustave. Že to, da je Španija na lestvici o neodvisnosti sodstva na 58. mestu, skupaj z Bocvano in za Kenijo, pove veliko, ne pa tudi Madridu in Bruslju. Pri tem je treba katalonskim mirnim in demokratičnim prizadevanjem priznati najmanj to, da so si prizadevali za pospešitev tranzicije od dediščine diktature v prid demokracije – in to ne le po kakšni nacionalistični maniri samo za Katalonijo, temveč za vso državo.

Seveda ostaja odprto vprašanje, ali je lahko Katalonija v tem pogledu katalizator, ki bo spodbudil demokratične sile tudi v širši Španiji, da se zavzamejo za pluralistično liberalno demokracijo in federativno ureditev, ki bi temeljila na soglasju vseh Špancev? Žal na tako vlogo katalizatorja demokratičnih procesov, ki bi se morali začeti s sprejetjem nove ustave, ni mogoče računati ne na aktualnega kralja Filipa VI. in ne na predsednika vlade Mariana Rajoya. Prvi se trdo še naprej postavlja na stran unitarno urejene Španije, v kateri ni prostora niti za tolikšno mero avtonomijo Katalonije, kakršno uživajo Baski. Kot je znano, so si jo ti izborili s terorizmom (!). Drugega inspirirajo avtokratski voditelji (Caudillos) iz španske zgodovine, zadnji med njimi je bil Franco, ki je Španiji s trdo roko vladal vse od leta 1939 pa do njegove smrti leta 1975. Rajoy v tem oziru vsekakor ne ustreza definiciji odgovornega politika, za katero je po mnenju sociologa Maxa Webera potrebno uravnoteženje prepričanja z odgovornostjo.

Represivni konstitucionalizem

Absurd je, da v krvavih (terorističnih) bojih Baskov za samostojnost in/ali avtonomijo njihovega vodstva niso strpali v zapore, medtem ko se bo v njih znašla celotna katalonska vlada, ki se je zavzemala za nenasilno in demokratično reševanje problemov med Barcelono in Madridom. Edini odgovor, ki ga zadnji ponujajo, je destruktivni in kontraproduktivni – represivni konstitucionalizem. Rajoya namesto državniške vloge v smislu zanima izključno utrditev njegove oblasti, se pravi zmaga njegova nacionalistične Ljudske stranke na splošnih volitvah leta 2020, v katero praktično že vstopa s politično platformo odpravljanja katalonske avtonomije.

Že danes je zato mogoče za napovedane volitve naslednji mesec v Kataloniji izraziti dvom v njihovo demokratičnost in poštenost, če bodo Rajoyevi

politični nasprotniki (praktično vsa katalonska vlada) pod pretvezo zagotavljanja »vladavine prava« in s kriminalizacijo nasprotnih političnih stališč ostali v zaporih. Mediji na drugi strani, ki pa naj bi dopuščali odprto in demokratično razpravo pa lahko končajo v državnih rokah, če bodo dopustili razpravljanja o prepovedani temi – neodvisnosti.

Ali se bo politična Evropa vendarle prebudila ali pa ponovno ne bo slišala, tako kot pred slabimi osmimi desetletji, da ni zvonilo le Španiji, temveč (tudi) njej?

(Delo-Mnenja, 14. 11. 2016)

Na napačni strani globalizacije

Evropski politični mainstream, ki ga sestavljata tako desnica kot levica, si že dalj časa zatiska oči pred lastno odgovornostjo za dezintegracijo in potencialni razpad nekdanj obetavnega zgodovinskega projekta. Sprevrčanja odgovornosti na simptome, vzemimo na brexit in druge politične pretrese, ki mu utegnejo slediti, zgodovinske ocene gotovo ne bodo potrdile. Eden od ključnih med kompleksnimi vzroki za zevajoči prepad med evropskim političnim razredom in državljeni je bila odvrnitev tega razreda od socialno in demokratično zamišljene Evrope (EU) v prid neoliberalne doktrine, ki prisega na to, da ni nobene alternative totalni vladavini trga.

To, da so oba prevladujoča evropska politična pola in torej tudi Evropska unija kooptirali ideologijo neoliberalizma, ki razume družbo, državo in druge vitalne družbene (pod)sisteme kot podrejene trgu, je nekaj najslabšega, kar se ji je lahko zgodilo. Spomnimo, da si je evropski projekt v petdesetih letih prejšnjega stoletja zamislila skupina politikov-vizionarjev, ki so bili prepričani, da se lahko ta obdrži samo v primeru, če bo prinesel najmanj nekaj pozitivnega in dobrega evropskim državljanom, se pravi socialno, in ne tržno izključujočo Evropo.

Birokratsko in tehnokratsko upravljanje EU

Opirajoč se na neoliberalistična prepričanja evropska politična »nomenklatura« ne more ali ne zna (raz)rešiti perečih ekonomskih in političnih problemov, začeniš z ekonomsko oziroma finančno krizo, ki je izbruhnila leta 2008, ter več krizami, ki se nanašajo na demokratični deficit, brezposelnost, evro, migrante in drugo. Na prejšnje »upore množic«, vzemimo ob zavrnitvi ustavne pogodbe leta 2005 na referendumih v Franciji in na Nizozemskem, pozneje pri (prvi)

zavrnitvi lizbonske pogodbe na Irskem, so se v Bruslju odzivali arogantno in še naprej vztrajali pri »poglabljanju« EU po zgodovinsko že izpeti metodi, da jo je treba namesto od spodaj s tehnokratskim ali birokratskim menažiranjem voditi od zgoraj – se pravi kot projekt edino kompetentne politične elite. Za zdaj se zdi, da je glas francoskega predsednika François Hollande, ki predstavlja odgovor na poziv Marine Le Pen po podobnem referendumu kot v Britaniji v Franciji, da bo EU treba na novo ustanoviti in si zamisliti, bolj kot ne osamljen ali pa tudi samo retoričen.

Številni družboslovci, med njimi kritični (progresivni) sociologi, ekonomisti, socialni psihologi, antropologi in drugi, že dolgo in neuspešno opozarjajo na družbeno in politično nevzdržno enormno povečevanje neenakosti v svetu, ki se v tem pogledu čedalje bolj uveljavlja tudi v državah Evropske unije. Enkratno zgodovinsko priložnost, ki jo predstavlja pojav globalizacije, globalni politični razred vključno z evropskim enostavno podarja peščici svetovne oligarhije.

Dvainšestdeset najbogatejših posameznikov na našem – pravilneje bi bilo zapisati na »njihovem« – planetu razpolaga z bogastvom, ki je enako spodnji polovici svetovnega prebivalstva, se pravi dobrim trem in pol milijardam ljudi. Prav tako je poveden podatek, da en odstotek najbolj premožnih razpolaga z večjim bogastvom kot preostalih 99 odstotkov.

Ameriški senator iz Vermonta in kandidat demokratske stranke za predsedniško nominacijo Bernie Sanders verjame, da ni nobenega razumnega ekonomskega in še manj etičnega razloga v svetu, sklicujočega se na civilizacijske vrednote, ki bi upravičil astronomski prepad med premožnim slojem, ki razpolaga z nepredstavljivim razkošjem, medtem ko nekaj milijard ljudi na »napačni« strani globalizacije trpi revščino, brezposelnost, kritično pomanjkanje zdravstvene oskrbe, nedostopno izobraževanje, nemogoče bivalne pogoje, pomanjkanje pitne vode, kritične ekološke razmere in drugo.

Demagogi in psihopati

Namesto da bi EU, kar naj bi bil eden od dobrih razlogov njenega obstoja, usmerjala globalno ekonomijo tako, da bi ta služila večini ljudi in s tem svoje državljane zavarovala pred rušilnimi učinki neoliberalne globalizacije, je to – nasprotno – samo še implementirala. Desettisoče tovarn, ki so jih zaprli v EU, če se omejim samo nanjo, in milijoni delavcev, ki so se zaradi izsiljene deindustrializacije znašli na cesti, je bilo namesto pravične trgovine žrtvovanih neoliberalnemu čaščenju svobodne trgovine. Zadnje pa po Sandersu ni nič

drugega kot človeka nevredno tekmovanje z delavci v državah z nižjimi dohodki (mezdami), zaradi česar izgubljajo oboji, medtem ko se dobički prelivajo v žepe maloštevilnih v bančnih oazah.

EU in svet zato potrebujeta spremembe, ki pa jih ne prinašajo s ksenofobijo in skrajnim populizmom ter nacionalizmom inspirirane politike. Kaj je prinesla v tem pogledu kampanja v zvezi z brexitom in izid referendumoma za odhod Velike Britanije iz EU: amputacijo ali priložnost? Kampanjo je ob finančni podpori ekonomske elite usmerjala politična elita, ki je lahko pri tem računala na vplivne medije. V njej so resda dobili in tudi izkoristili svojo priložnost raznobarvni politični skrajneži, demagogi, lažnivci, ksenofobi, tudi rasisti in psihopati, vendar velike večine tistih, ki so glasovali za brexit, da poražencev ne omenjamo, nikakor ni mogoče uvrščati med njih.

Zanj, gre za delavski razred, ki vsaj tri desetletja vladavine neoliberalne globalizacije izgublja tako doma kot na globalni ravni, lahko rečemo, da je bil tako neposredno kot posredno zlorabljen. Najprej ga je zlorabila skrajna (nacionalistična) desnica, kamor se uvršča tudi vplivni segment konservativne politične elite, ki v svojem ekonomskem programu zagovarja skrajno različico neoliberalizma, na drugi strani pa je treba izpostaviti laburistični mainstream, ki tem ljudem – poražencem globalizacije – prav tako ne ponuja politične alternative.

Repertoar banalnega zla

Paradoks je, da so oboji, zmagovalci in poraženci referendumoma, v bistvu glasovali proti neoliberalizmu oziroma za alternativo. Seveda s to razliko, da so prvi prepoznali neoliberalizem v Bruslju, medtem ko so ga zadnji prepoznali na britanskih tleh in ocenili Bruselj za manjše zlo. Pozitivne posledice referendumске odločitve, o čemer ta čas težko sodimo, če bo do njih prišlo, bi se utegnile pokazati tako v Veliki Britaniji kot v EU in njenih drugih članicah. Če bodo izostale, pa se bodo te še naprej soočale z morbidnimi simptomi, ki lahko v razmeroma kratkem času pripeljejo do razpada obeh političnih skupnosti, kar utegne prinesiti več slabega kot dobrega.

V vsakem primeru pa v EU po brexitu, ki bistveno spreminja oziroma zahteva nova pravila integriranja in diferenciacije te politične skupnosti, danes ne more biti prioriteta federalizacija, ampak spremenjena politična paradigma: resna in odgovorna socialna, demokratična in ekonomska alternativa političnemu neoliberalizmu, ki bo prepričljivo nagovorila ta čas legitimne skrbi in tudi strahove običajnih evropskih državljanov. Tam, kjer ni alternative, kot vemo iz zgodovine, dobi priložnost najslabša. In takih grdih političnih ponudb

iz že videnega političnega repertoarja banalnega zla je ta čas v praktično vseh članicah EU v izobilju.

Sedanji, kar preveč časa trajajoči interregnum (medvladje), še posebno pa izbruh finančne krize leta 2008 spominjata na čas pred prvo svetovno vojno, ko sta bila Evropa in svet prav tako priča prevladi pohlepa v razmerah globalne prostotržne ekonomije, po njej pa na 30. leta prejšnjega stoletja svetovno gospodarsko krizo, ki jo je povzročil spekulativni finančni kapital(izem). Iz tega je lucidni madžarsko-ameriški ekonomski zgodovinar, ekonomski antropolog, ekonomski sociolog, politični ekonomist in historični sociolog Karl Polanyi (2001) v delu *Velika transformacija* potegnil za današnji čas relevantno spoznanje, da si resnična demokracija ne zasluži svojega imena, če ne vključuje tudi ekonomije, to je dejstva, da imajo ekonomske odločitve politične in socialne posledice. Ne nazadnje pa predstavlja vse troje lakmusov preizkus realne suverenosti držav v danes sicer bistveno spremenjenih razmerah globalne soodvisnosti in povezanosti tako politike kot ekonomije.

Čeprav se zdi ideal demokratično povezane Evrope, za katerega bo treba poiskati novo družbeno pogodbo («new deal») za Evropo, tako kot nekoč tudi sama zamisel EU, utopična ideja, je težko oporekati temu, da bi ta imela kakšno drugo in boljše decentno izbiro.

(Delo, 5. 7. 2016)

Evropska levica v političnem vakumu

Evropska levica je po dveh zgodovinskih šokih nekaj manj kot tri desetletja v »komi«, ki ni nujno usodna, zastavlja pa se vprašanje, kako dolgo bo trajal proces njene »reanimacije« in kaj jo bo na koncu, v kar je mogoče verjeti, vendarle ponovno prebudilo v življenje.

V mislih imam predvsem njeno politično infrastrukturo, prek katere je lahko svoje ideje in zamisli uresničevala, opirajoč se predvsem na politične stranke, sindikate in razvejeno mrežo podpore, na katero je lahko računala v strankarsko nevezani civilni družbi. Od zgodovinsko in politično prelomnega leta 1989, prvega »šoka«, si levi politični mainstream praktično ni opomogel, vse zasluge za zlom socialističnih držav je vzela nase triumfirajoča desnica, institucionalna levica pa se je bolj ali manj zadovoljila z defenzivno vlogo. Obetajoči poskus s »tretjo potjo« ni uspel in tudi ni mogel uspeli, ker je na koncu v njem prevladal izum desnice, in sicer neoliberalna politika.

Strankarska levica je tako zapravila svojo zgodovinsko dediščino, ki bi jo bilo sicer treba prenoviti oziroma modernizirati, izgubila pa je tudi svojo politično identiteto. Zadnje najboljše ponazarja izjava arhitektke neoliberalne politike M. Thatcher, da pomeni največji uspeh v njeni politični karieri to, da je po njej tudi laburistična stranka (Blair) krenila po njeni poti. Volivci so bili sicer na začetku zmedeni in tudi zapeljani tako v tej državi kot tudi v drugih, ki so šle po podobni poti, vendar je običajno tako, da pri oddaji svojega glasu nagrajujejo prej originale kot pa kopije. Zato ne preseneča, da imamo skromno število vlad v Evropski uniji, ki jih vodijo socialdemokratske stranke, prav tako pa desnica prevladuje tako v evropski komisiji kot v evropskem parlamentu, da evropskega sveta niti ne omenjam.

Za drugi zgodovinski »šok«, ki je bil posledica sprejema neoliberalne politike, pa je kritično značilna »mainstreamizacija« desnega in političnega pola v

Evropi, pri čemer je levi pol izgubil svojo politično prepoznavnost in se s tem odrekel največjemu številu svojih podpornikov.

Ujetnica oligarhične izbire

Paradoks je, da neprivilegirane sloje od prekarcev, brezposelnih in slabo plačanih, ki so izgubili proti privilegiranemu in bogatemu enemu odstotku državljanov, sedaj uspešno novači tako v Evropi kot ZDA (Trump) skrajna populistična, nacionalistična, tudi rasistično usmerjena desnica. Nikoli prej v zgodovini niso bili ti materialno in tudi moralno prikrajšani sloji, da ne uporabim težje besede, tako nemočni, izločeni, marginalizirani in brez predstavnštva v svetu politike, pravzaprav so povsem prepuščeni samemu sebi, kar pa znajo dobro izkoristiti politični demagogi, ki v teh kritičnih časih v tem prepoznavajo priložnost za trženje avtoritarnih političnih in oblastnih priložnosti.

Intelektualna levica v svetu in civilna družba, ki sicer ponujata drzne in dobro izdelane zamisli, se pravi ustrezno alternativo večkratni krizi, s katero živimo že dobrih osem let, ostaja v vakuumu, torej brez institucionalne in politične resonančnosti, novega zgodovinskega agensa, kot vse kaže, pa še ni na vidiku, če seveda prezremo dve taki prvi »lastovki«, kot sta to Corbyn v Veliki Britaniji in Sanders v ZDA. Viden premik v tem pogledu je opazen tudi pri španskem Podemosu, ki je opustil nekaj tradicionalnih političnih simbolov in posodobil jezik levece. Nekaj primerov: poslovil se je od jezika, ki rigidno razlikuje med »levico« in »desnico«, s čimer širi svoje območje vpliva in pridobivanja ljudi za svoje oz. njihove zamisli; svoja politična sporočila pospremlja z velikim optimizmom in upanjem in ne z apokaliptičnimi sodbami; prav tako afirmira načelo patriotizma, ki ga ne prepušča desnici, sploh ne skrajni, s tem, ko tega redefinira kot obrambo interesov večine proti maloštevilni eliti, itn.

Prav tako se v delu evropske levece postavljajo zahteve, da je treba racionalno predstavljanje političnih idej, kjer je ta v premoči pred desnico, vendarle razširiti tudi na polje emocij in raznovrstnih identitet, kjer pa je desnica v prednosti in bolj prepričljiva. Seveda ne gre za to, da bi z desnico levica tekmovala v mobilizaciji oziroma instrumentalizacij teh v kakršnikoli izključujoči in kaj šele populistični ali rasistični maniri. Nekaj več barvitosti in manj samo racionalne sivine bi po prepričanju novih (levih) evropskih politikov pomagalo pri prebujanju levega oz. progresivnega bloka.

Prav tako bi lahko porajajoča se leva oz. progresivna alternativa v času povečevanja neenakosti in proti državi usmerjene desnice, ki obe politiki še naprej utrjuje, veliko pridobila in povečala svoj vpliv, če bi se namesto teh dveh politik

desnice v evropskih državah in na njihovi nadnacionalni ravni zavzela za skandinavsko inspirirano politično agendo. Za kombiniranje individualne svobode z močnim upoštevanjem kolektivne odgovornosti in skupnosti (skupnega dobrega). S tem bi se progresivna politika uprla vladavini neoliberalističnega slogana, da »družba ne obstaja« (Thatcherjeva, Reagan), in sočasno tudi podmeni desnega političnega centra, da ne obstaja nobena alternativa obstoječemu statusu quo. Tako bi progresivna politika učinkovito zavarovala in okrepila socialno dimenzijo evropske politične skupnosti (EU), ker je jasno, da ta kot koalicija privilegiranih elit ne more dolgoročno preživeti, tako kot ne tudi vsaka posamezna nacionalna družba, ki je postala ujetnica take oligarhične izbire.

Enostavno si ni mogoče predstavljati, da bi lahko »dobra Evropa« in »dobra (nacionalna) družba obstajali brez delujoče in stanovitne socialne dimenzije.

(Mladina, 13, 1. 4. 2016)

Evropa proti priseljencem

Za sociologa in politologa, družboslovca, verjetno ni težko izbrati dogajanja, ki je najbolj zaznamovalo preteklo leto?

Res. Politična in intelektualna elita sta ob vprašanjih, ki nas ta hip vznemirjajo, odpovedali oziroma se z njimi nista ukvarjali tako, kot bi se morali. To vidimo pri soočanju s problemi globalizacije, predvsem enim njenim vidikom, vprašanjem migrantov ali beguncev. V zadnjih letih je tudi vedno več vprašanj, povezanih s samim preživetjem človeštva ali vsaj civilizacije. Mislim predvsem na okoljsko krizo. A trenutno je seveda vprašanje migrantov prvo, ker zahteva hitro, jasno in nedvoumno politiko.

Tudi sami govorite o migrantih in beguncih. Ali ne gre za tautologijo, saj vsi v množicah, ki gredo zadnje mesece tudi čez Slovenijo, pred nečim bežijo, pred vojno ali revščino, brezperspektivnostjo v svojih domovinah? Polovica ljudi v lanskih množicah je iz Sirije, tri desetine iz Afganistana in Iraka. Osem desetih jih je torej z vojnih območij; dejansko bežijo, da si rešijo življenje.

Imate prav. Vsi bežijo. Vendar če pogledamo na velike podnebne spremembe, če pogledamo na razsulo v naši širši politični skupnosti, Evropski uniji, smo vsi potencialni begunci ali migranti. Glede podnebnih sprememb nismo samo v istem čolnu, ampak prispevamo tudi k temu, da ima čoln vedno več lukenj. Evropska unija namreč veliko pripomore k ustvarjanju revščine v svetu. Poglejmo samo na obalna območja Afrike, kjer je evropska ribiška industrija polovila vse ribe. Ali na afriške države pod Saharo, kjer je kmetijstvo nekonkurenčno evropskemu, ker EU subvencionira svoje kmetijstvo. Ne smemo pa pozabiti na Američane. Na Bližnjem vzhodu so bili kot slon v trgovini s porcelanom. Slon je zdaj šel, s posledicami se morajo ukvarjati drugi, predvsem domačini. In Evropa.

EU ima pol milijarde prebivalcev. Koliko beguncev bi lahko brez težav sprejela? Koliko milijonov?

Po svetu je več kot 14 milijonov beguncev, v Evropi pa milijon pomeni neobvladljivo težavo. Pri tem, koliko jih lahko sprejme, je pomemben kriterij. Je kriterij moralni, humanitarni, gospodarski, politični? Pri sprejemanju beguncev je izjemno pomembno, da jih morajo sprejeti domačini. V Franciji in Veliki Britaniji imajo z mešano družbo več izkušenj, nekatere države pa nočejo sprejeti niti sto drugačnih, predvsem v srednji in vzhodni Evropi. Te države sploh nimajo migrantske politike. Pet milijonov ljudi bi bilo komaj odstotek prebivalstva EU. In če zdaj Unija ne zna rešiti niti vprašanja milijona beguncev, ni samo ladja, ki pluje v napačno smer, ampak ladja, ki v globalnem svetu ne bo več plula dolgo.

Zanimivo je, da je bilo to območje vzhodne Evrope včasih izrazito narodnostno mešano.

Ja, v prvi polovici 20. stoletja pa so se oblikovale dokaj čiste nacionalne države. Da tam ni več Judov, je gotovo pomemben dejavnik pri tem, da imajo ljudje v srednji in vzhodni Evropi težave pri razumevanju in sprejemanju drugačnosti. Poleg tega na vzhodu Evrope niso imeli, na primer, Voltaira, ki je v Franciji uvedel pomembno etično načelo spoštovanja drugačnosti, toleranco. S tujcem so se na vzhodu Evrope srečevali pretežno kot s kolonizatorjem in z njim niso živeli enakopravno. Gre za neke vrste predmoderno zavoro. Preseljevanje na vzhodu Evrope sprejemajo na enosmeren način; njihovi prebivalci lahko gredo v Nemčijo, Britanijo, Francijo, sami pa niso pripravljene sprejeti nikogar.

V Evropi in zahodnem svetu nasploh se srečujejo z neugodnimi demografskimi gibanji. Koliko priseljencev bo EU potrebovala za zapolnitev vrzeli prebivalstva?

Demografske težave ogrožajo vse države, tudi bolj liberalne pri sprejemanju priseljencev. Nemčija išče rešitev in je poleg milijona beguncev, kolikor jih je sprejela do zdaj, pripravljena vsako leto sprejeti še pol milijona novih. Kar se mi zdi razumna številka. Vprašanje pa je, ali je v razmerah, ko prevladujejo strasti – in ena najmočnejših strasti je strah, ki človeka popolnoma ohromi in onesposobi –, takšna politika lahko uspešna. Govorim seveda o strahu po novoletnih dogodkih v Nemčiji. Trend je po novem zapiranje.

V Združenih državah, kjer ste študirali, so do priseljevanja dosti bolj odprti. Gre za dolgoročni strateški premislek o prihodnosti ali preprosto za posledico dejstva, da so vsi Američani, razen Indijancev, priseljenci ali njihovi potomci?

Združene države imajo kvote za priseljence. Imajo kvote, da ne porušijo rasnih razmerij, prednost imajo izobraženi in šolani za iskane poklice. Po tem so podobni Avstraliji. Vendar je dejstvo, da imajo Američani emigrantsko politiko.

Evropa je nima. Gradijo jo kot trdnjavo. Ko so Španijo leta 1986 sprejeli v Unijo, je bil eden od pogojev, da okoli svojih severnoafriških eksklav postavijo zid, žico. Ko so postavili zid, to ni bila rešitev težav. Bežeči iz severne Afrike so našli drugo, nevarnejšo pot, na kateri je do zdaj utonilo 20.000 ljudi. Evropa ima že 25 let na mizi nalogo, da zasnuje razumno priseljsko politiko. Poleg tega evropska politika svojih ljudi sploh ne seznanja o vseh razsežnostih migrantskih težav. S tem se preprosto ne zna spopasti.

Je zmanjšanje števila beguncev, ki prihajajo v Evropo, v zadnjem času samo posledica zime ali je se, recimo tako, tok res začel umirjati?

Gre za začasno zmanjšanje. Unija je plačala Turčiji, kakor pred njo Libiji, Maroku in Tuniziji, da bi omejile število bežečih. Vendar gre za avtoritarne, nedemokratske režime, zato večina denarja ponikne v žepe njihovega odstotka elite. Poleg tega ljudje, ki bodo tam ostali, ne bodo živeli v razmerah, zaradi katerih bi opustili upanje na kaj boljšega. To ustvarja nezadovoljstvo, nasilje, terorizem. Rešitev je zelo kompleksna. Ključno je vzpostaviti mir na območjih, kjer divja vojna, ki so jo povzročile zahodne države in v kateri v zadnjem času sodeluje tudi Rusija. Potem pridejo na vrsto premišljene investicije, neke vrste Marshallov plan, s katerim so ZDA po drugi svetovni vojni obnovile razrušeno Evropo. To bo seveda zahtevalo na desetine milijard; a če tega ne bomo storili, bomo še več denarja izgubili samo zaradi padca schengenskega sistema, kar se zdaj že dogaja.

Osnovno vprašanje begunske krize je, zakaj je takšne razsežnosti dobila prav v drugi polovici preteklega leta. Vse države, iz katerih prihajajo begunci, so bile razsute že prej, leta prej.

To je bila nekaj časa težava drugih. Z njo so se ukvarjali Jordanija, Libanon, Turčija. Potem je število doseglo skrajne meje, ki ga lahko prenesejo. V Libanonu je petina prebivalcev beguncev, v Turčiji so milijoni. Gre za učinek snežne kepe. Iz Jugoslavije so po vojni bežali posamezniki ali manjše skupine z zelo pomanjkljivimi informacijami, zdaj imajo vsi mobilne telefone in dobro poznajo razmere. Ne nazadnje pa jih je povabila še nemška kanclerka Angela Merkel. Gre za humanitarno gesto, za katero bi si morda zaslužila Nobelovo nagrado za mir, vendar nemška politika ni dovolj informirala ljudi, kakšne so prednosti in morebitne nevarnosti povabila.

Kako je begunska kriza povezana s terorizmom, utelešenim v podobi Islamske države? Islamska države dela vse z namenom, da bi evropski državljani zavračali muslimane, da bi jih imeli za peto kolono. Tudi tiste, ki so že bili integrirani v zahodne družbe. IS deluje po načelu, da »čim slabše je za muslimane v Evropi, tem boljše je za nas«, ker se tako muslimani radikalizirajo. Najbolj jih skrbi, da bi se današnji begunci integrirali, sekularizirali, da bi se muslimanske ženske v

Evropi emancipirale. Ker danes se večina muslimanov v Evropi uspešno integrira v družbo. Vendar ti niso tako glasni. Glas večine je ponavadi tih.

Kakšna pa je povezava med trenutno prevladujočo gospodarsko-politično ideologijo, neoliberalizmom, in begunsko krizo?

Neoliberalizem je seveda del težave, ne del rešitve. Izključuje demokracijo, etično dimenzijo. Čeprav lahko veliko pojasnimo z logiko trga, še zdaleč ne moremo vsega. Nekateri deli gospodarstva v nekaterih državah so zelo za prihod migrantov, veliko ljudi pa misli, da bodo s tem nekaj izgubili. Z njimi se nihče ne ukvarja. Ne ljudski ne socialdemokratski pol za te ljudi nista imela odgovorov, zato pa jih ponujajo razna skrajna gibanja in stranke.

Je neoliberalizem ena od tipičnih faz, v katerih se kapitalizem vsakih nekaj desetletij spremeni v novo obliko? Lenin je že pred sto leti pisal, da je imperializem zadnja faza kapitalizma, pa je ta še kar pri močeh.

Morda je zelo nazoren primer Poljske. Druga zmaga Jarosława Kaczyńskega je bila nezaupnica neoliberalni politiki Donalda Tuska. Težava je, da na Poljskem ni leve, v sejmju ni niti enega levo usmerjenega poslanca. Po drugi svetovni vojni smo imeli keynesijanski, državni kapitalizem, v letih od 1989 do 2008 pa neoliberalizem. Krize po letu 2008 neoliberalizem, s prepričanostjo o moči trga, ni znal več rešiti.

Zato je vskočila država.

In za kakšno leto smo spet dobili državni kapitalizem. Ko so si banke opomogle, se je spet začelo vse po starem in zdaj čakamo na novo krizo. Neoliberalizem je danes v podobnem položaju, kot so bile komunistične države v 80. letih. Razlika med elito in državljani je bila tako velika, da se je zgodil upor prebivalcev. Danes smo priča vedno večjim razlikam v neoliberalnih sistemih; kriza je kriza za 99 odstotkov, za odstotek pa ne. Ker se je bogastvo tako skoncentriralo – zdaj ima šestdeset najbogatejših ljudi toliko bogastva kot spodnja polovica človeštva –, pa se zmanjšuje tudi kupna moč. Proizvajalci sodobnih tehnoloških pripomočkov opažajo, da se jim prodaja zmanjšuje. Neoliberalizem pa temelji ravno na stalni rasti, da trg zmore vse in da je državo treba minimalizirati. Mislim, da neoliberalizmu bijejo zadnje ure.

Pred sto leti je imel kapitalizem zelo močno alternativo, najprej v intelektualnem smislu, potem pa še realno v socialističnih državah. Kakšna je alternativa danes?

Ravno to je težava, danes ni alternative. Levice ni več in razmere bodo izkoristile populistične, nacionalistične, avtoritarne politične formacije. Ko ni alternative, se uresniči najslabša. Bojim se, da bo svet nekaj časa gradil na upanju v rešitve avtoritarnih voditeljev. Ko se bo to upanje razblinilo, lahko zdrsnemo

v kaos, kakršnega imamo na Bližnjem in Srednjem vzhodu. Bližnji vzhod ni blizu samo geografsko, ampak tudi v družbenem smislu. Ne Davos ne Bruselj ne bosta ponudila rešitev, saj sta prej prav tako del problema.

Kakšen domet imajo nova levičarska gibanja, kot so Siriza v Grčiji, Podemos v Španiji, Die Linke v Nemčiji in ne nazadnje Združena levica v Sloveniji?

Siriza se je, kot ugotavljajo nekateri grški misleci, prodala. A je po drugi strani res vprašanje, kakšne možnosti je imela, ko so ji zaprli vse finančne pipe. Grčiji bodo dolgove sicer morali odpisati, saj jih ne bo nikoli mogla odplačati. Kot jih nekoč ni mogla Nemčija.

Kot pravi stara levičarska teza, se mora najprej nekaj spremeniti v centru – Franciji, Italiji, Nemčiji, Veliki Britaniji. Če se valovi alternativnih zamisli o novi Evropi in svetu ne bodo razširili od tam, dvomim, da se bodo s periferije. Pričakovanja, da se bodo spremembe razširile iz Grčije, Portugalske, Španije, so bila preveč optimistična. Mislim tudi, da so nova leva gibanja nekoliko preveč teoretično usmerjena na račun pragmatične kompetence.

Samo mimogrede, bodo šli po vašem mnenju britanski laburisti pod vodstvom Jeremyja Corbyna po poti teh gibanj ali bodo ostali, tako kot vedno, na svoji strani?

Tako Corbyn kot Bernie Sanders v ZDA sta znamenji, prvi lastovki. *Eppur si muove*. Očitno določen del bivše politične elite spoznava, da po starem ni mogoče več naprej.

Če se še nekoliko vrneva k terorizmu: kje je v tej zgodbi Slovenija? Se vam zdi mogoče, da bi se skrajneži urili tu, kakor je poročal avstrijski časopis Die Presse?

Na vprašanje bi morali odgovoriti obveščevalci. Po mojem je ta zgodba v interesu avstrijske države; da bi ustražovali državljane in bi ti sprejeli rešitve, ki prihajajo – zapiranje meje proti Sloveniji, kriminalizacija muslimanskih državljanov. Koristi pa tudi delu slovenske politike. Del politike bo to unovčil.

Slovenija torej ni tako ogrožena, da bi potrebovala nacionalno gardo?

Imamo že vojsko, ki je zelo podhranjena. Kaj bi pomenila nacionalna garda za financiranje vojske? Tu bi se navezal še na diskurz o domoljubih. V nacionalno gardo bi lahko vstopili samo domoljubi. Kdo bo odločal, kdo so domoljubi? Mislim, da bi primerno financirana vojska povsem zadostovala. Nacionalna garda je strankarska agenda. Iz zgodovine pa imamo zelo slabe izkušnje s tem, da so stranke pobudniki takšnih idej ali da si jih lastijo. Skratka, predlog »diši« kot le še en strankarsko motiviran prispevek k delitvi Slovencev in ustvarjanju izrednih razmer, ki ga bolj kot enotnost Slovencev zanima trajno stanje državljanske vojne.

Obljubljena Evropa

Zgodovinski projekt Evropske unije, ki je še ne dolgo tega ne le v Evropi, temveč tudi zunaj nje, vzbujal upanje in pri nekaterih tudi vzor alternativne civilizacije, se bolj hitro, kot bi si lahko mislili, poslavlja od velikih pričakovanj. V zadnjih dveh, treh desetletjih, ko je vodenje EU prevzela politična elita, ki sliši samo še na banke, denar in korporacije, smo bili priča njenemu oddaljevanju od idealov prve generacije, ki se je pri njenem ustanavljanju opirala na antifašistično (demokratično) inspiracijo.

Opirajoč se na neoliberalno ideološko vodilo, na katerega se opira današnji politični razred, postaja EU vedno manj demokratična in samo še bolj politično ter ekonomsko polarizirana. Najbolj očitno, čeprav ne prvič, se je to pokazalo na primeru »kazenskega« obravnavanja Grčije, ki se jo je v spregi s tamkajšnjimi političnimi »sorodniki« (oligarhi, tajkuni in klientelo) načrtno zadolževalo, na koncu pa račun izstavilo vsem grškim državljanom. Niso pretiravali tisti, ki so ravnanje EU (»eksekutorsko« vlogo je v tem primeru bila naložena t.i. »troiki«) brez dlake na jeziku poimenovali s »kanibalizacijo demokracije«.

Tragična grška zgodba ima veliko skupnega s tem, kako EU obravnava aktualno »begunsko krizo«. V obeh primerih gre za poskus »discipliniranja«, čeprav z različnimi sredstvi: pri Grčiji za dejanski odvzem njene suverenosti in z razprodajo njenega premoženja, v primeru beguncev pa s postavljanjem fizičnih in mentalnih zidov, ki se jih je v preteklosti obravnavalo in tudi upravičeno obsojalo kot »izum« ideološkega repertoarja »državnega socializma«. Omeniti pa je treba še eno skupno točko: tako nad Grki kot današnjimi begunci se je in se še uporablja metoda zastraševanja, ki je uperjena tako proti lastnemu prebivalstvu, kot tudi proti nesrečnikom, ki bežijo pred vojno in strahovlado v njihovih državah.

Strašenje lastnega prebivalstva z načrtno »islamizacijo« Evrope ali pred »roji«, kot svarita madžarski voditelj in angleški predsednik vlade, je dobro znano iz

evropske zgodovine ter kako se je to tudi končalo. Francoski pregovor govori o strahu kot o najbolj smrtonosnem ubijalcu, ki sicer ne ubija, vendar ti tudi ne pusti (dostojno) živeti. Namen ustrahovanja pa služi tudi temu, da nevtralizira ali oslabi take dragocene lastnosti ljudi, kot so to naše zmožnosti za socialnost, izražanje solidarnosti, empatijo, zavzemanje za avtonomijo in pravičnost ter druge. Nadalje, s strahom se poskuša, kot se je to že nič kolikokrat pokazalo v zgodovini, ljudi utišati ali pa pri njih spodbuditi najbolj nečlovečno krutost in nasilje proti »drugim/drugačnim« in različnim.

Finančni fetišizem ni kos zgodovinskim izbiram

Ne le pri populistih in skrajnih nacionalistih, temveč tudi pri politikih, ki se sicer sami prištevajo k »zmernim« (ljudski in socialdemokratski blok) se srečujemo z opuščanjem racionalnega razmišljanja. Vzemimo takšnega, ki bi trezno razmislilo, ali lahko manj kot ena tretjina odstotka beguncev resnično ogrozi pol milijarde državljanov EU? Begunci se proti Evropi tudi niso napotili z namenom, da bi jo hoteli prevzeti ali uničiti, temveč zato, ker si želijo svobode in jim je blizu njen družbeni model in vrednote, povezane z njim. Morda imajo nekateri med njimi tudi drugačne namene, vendar so taki primeri tudi med evropskimi državljani. Ob tem je treba vseeno spomniti, da Evropa ni bila njihova edina izbira. Blizu dva milijona Sircev se je, na primer, odločilo za pot proti Turčiji, en milijon v Libanon, ki šteje komajda tri in pol milijona prebivalcev, medtem ko jih je Jordanija s komaj šestimi milijoni prebivalstva prevzela okrog tri četrt milijona, itd.

Racionalni pristop k begunskemu »problemu« zahteva, da evropski politiki spomnijo svoje državljane, doslej je ta pogum zbrala nemška kanclerka Angela Merkel, da so se še ne v ne tako oddaljeni preteklosti iz Evrope pred vojno, lakoto, političnim in rasnim preganjanjem ter revščino preko Atlantika v Severno in Južno Ameriko podali milijoni Evropejcev in tam zaživele bolj prijazno življenje. Na drugi strani bi jih morali opozoriti na strukturalni problem Evrope, povezan z njenim demografskim izumiranjem. Evropa je pred eksistencialnim demografskim problemom in v tem smislu potrebuje imigrante. Brez njih ji grozi nevarnost, da ne bo mogla ohraniti ekonomske prosperitete, visoke stopnje socialne varnosti in še marsičesa drugega. Že sedaj predstavlja nesorazmerno veliko število upokojenega (starejšega) prebivalstva v odnosu do aktivnega prebivalstva Evropi že na srednji rok težko vzdržno stanje.

Projekcije OECD napovedujejo, da bo EU v obdobju ene generacije in pol primanjkovalo najmanj petdeset milijonov delovnih rok, ki si jih bo lahko

zagotovila edinole s proaktivno(i)migrantsko politiko, kot to v najboljšem primeru delajo ali se v najslabšem zavedajo v ZDA. V nasprotnem primeru bo Evropa dokončno obsojena na dolgotrajno ekonomsko stagnacijo in se bot kot demografsko shiran kontinent znašla na svetovni periferiji.

Direktor Centra za begunske študije na Univerzi v Oxfordu Alexander Betts že dalj časa opozarja EU, žal ga razen redkih še kompetentnih evropskih politikov nihče ne posluša, da ta potrebuje na tem področju poleg globalne vizije o (i)migranstkem oziroma begunskem vprašanju tudi njej ustrezajoče ukrepanje. V času globalizacije postajajo vedno bolj intenzivne in množične migracije ljudi osnovno obeležje 21. stoletja. Za njih obstajajo številni razlogi: od ekoloških, ki se nanašajo na ogrevanje planeta ter v tej zvezi na spreminjanje pogojev za življenje ljudi na njem pa vse do njihovega bega pred oboroženimi vojaškimi spopadi in ekonomsko (socialno) deprivacijo. Številka, da je bilo leta 1970 sedemdeset milijonov mednarodnih migrantov in da je danes ta številka narasla na preko dvesto milijonov, je sama po sebi dovolj zgovorna.

Merkantilistično ali z drugimi besedami samo tržno in na finančnem fetišizmu zamišljena EU seveda ni in ne more biti kos takim zgodovinskim izbiram. S tem, ko tiste, ki trkajo na njena vrata, zaustavlja čedalje več na novo zgrajenih zidov na njenih mejah, obravnava kot »barbare« v resnici sama odkriva svoj barbarski obraz. To lahko povežemo z opuščanjem vseh tistih mednarodno-pravnih norm, ki se nanašajo na položaj in pravice beguncev in jih je sama nekoč sprejela, ker je hotela dokaz(ov)ati svojo civilizacijsko vlogo.

Danes se moramo zato vprašati, kje je obljubljena Evropa, ki je svetu napovedovala prijazno alternativo, medtem ko si bodo zgodovinarji v prihodnosti zastavljali vprašanje, kako je bilo mogoče tako hitro zapraviti njen nekdanji moralni in socialno sočutni kapital? Seveda pa ne bojo mogli tudi mimo zgodovinske ironije, da so v »evropske sanje«, kot so si EU na začetku zamislili njeni politični »očetje«, kot zadnji (res zadnji?) verjeli ravno tisti, ki ta čas trkajo na njena vrata.

(Večer-Pogledi, 26. 9. 2015)

Vladavina tržno-finančnega »stalinizma«

Še nikoli doslej ni bila Evropska unija pred tako velikimi in usodnimi delitvami, kakor se te razkrivajo danes. Čeprav posveča EU ta čas največjo pozornosti Grčiji, ta še zdaleč ni odgovorna za izbruh globalne finančne krize in politično nedomišljeno, na daljši rok pa ekonomsko nevzdržno uvedbo evra. V resnici ima EU tudi brez Grčije velike kritično eksistencialne probleme.

Od nekdanje atraktivne evropske ideje - geopolitične družbene pogodbe med članicami te politične skupnosti – ostaja vedno manj. Klasičnih vojn med državami članicami EU sicer ni več, vendar so njihovo mesto zamenjale finančne vojne, ki jih Evropska komisija skupaj z zloglasno »trojko« izvaja proti posameznim državam, ki so se ujele v past dolžniške kolonije. Toda tudi te vrste vojn puščajo za seboj gospodarsko razsulo, odstavljanje neželenih vlad in političnih režimov, sesuvanje srednjega razreda, ne nazadnje pa tudi uničena življenja starejših in mlajših generacij.

Nacionalna suverenost za velike

Nekdanjo blokovsko delitev na Zahod in Vzhod je danes v EU zamenjala delitev na Sever in Jug, na razvite in nerazvite ekonomije, na velike in majhne države, pri čemer prvim niti na misel ne pride, da bi se odrekle svoji nacionalni suverenosti, medtem ko to pri zadnjih ni več tako samoumevno. EU si je nakopala delitve in z njimi povezane spore tudi s tem, ko se je devetnajst njenih članic uvrstilo v evrsko območje (vendar prihaja tudi med njimi do konfliktov), devet članic pa zunaj njega. V Nemčiji ta čas že načrtujejo radikalno zmanjšanje števila evrskih članic, kar pa bo omenjene delitve in konflikte le še povečalo in dokončno razdelilo EU na »center«, »pol-periferijo« in »periferijo«. To ne bo več ista EU, če bo seveda preživela.

K temu dodajmo še prevladujoči neoliberalni diskurz, ki ga je nekdo ironično poimenoval s »tržno-finančnim stalinizmom«, in na njem (vz)postavljen politični konsenz, ki v EU že sedaj pospešeno razgrajuje prepoznavno socialno državo, solidarnost in demokracijo. Brez teh ključnih političnih vrednot pa si EU ni mogoče zamišljati.

To, da je EU posvojila nek izključujoč in političnemu pluralizmu sovražen ideološki (neoliberalni) projekt, je nekaj najslabšega, kar se ji je lahko zgodilo, in utegne uničiti zgodovinsko zamisel evropske integracije. Odgovornost za to najdemo v Maastrichtski pogodbi iz leta 1991, ki predstavlja kompromis med Delorsovo zamisljivo socialne EU in neoliberalno zasnovane ideje skupnega trga, za katero se je zavzemala Margaret Thatcher. Danes je očitno, da je pri tem nekdanji predsednik evropske komisije Jacques Delors potegnil krajši konec. Pot od tod naprej, če zanemarimo naraščajoči upor na periferiji in anoreksične posledice omenjene ideologije za ekonomsko življenje, vodi nujno v realno obstoječi avtoritarni kapitalizem.

Kaj je ostalo od »evropske ideje«?

Kaj ostaja od »evropske ideje«? Predsednik italijanske vlade Matteo Renzi je na enem od frustrirajočih srečanj voditelje EU opozoril, da si ta ideja zaradi njihovega perverznega razumevanja vloge EU ne zasluži, da bi si jo lahko lastili. O agoniji EU priča tudi nedavna nočna(!) seja, na kateri so ob kričanju(!) nemškega finančnega ministra Schäubla njeni udeleženci Grčijo potisnili v protektorat in jo praktično oropali za suverenost, to državo in njenega demokratično izbranega voditelja pa poniževali ter jima kratili dostojanstvo. Na tej dramatični seji, ki je dokončno načela politično podobo EU, pa ni šlo le za različne poglede med Grčijo in evropskimi voditelji, temveč tudi med ključnimi članicami EU Nemčijo in Francijo na eni strani ter političnim »jastrebom« Schäublom in šefom Evropske centralne banke Draghijem na drugi. Vse to je občutno zamajalo politično kredibilnost EU tako med njenimi državljani kot tudi drugod po svetu.

Nemška stran obravnava Grčijo podobno kot nekdanj Nemško demokratično republiko po njeni vključitvi v Zvezno republiko Nemčijo, t. j. kot entiteti, ki ji ne pripada suverenost, ki je brez kakršnekoli politične kredibilnosti in lahko z njenim premoženjem razpolagajo drugi. Po poročanju *Financial Timesa* je pri sramotnem »križanju« predsednika grške vlade Ciprasa sodeloval tudi njegov slovenski »kolega«, pri čemer se je Ciprasu postavil v bran že omenjeni Renzi. Toliko o »etiki«, »človekovih pravicah« in razumevanju

»evropske ideje« pri tretji politični generaciji v EU, ki danes nepremišljeno upravlja z njo.

EU je bila zamišljena kot politični projekt, ki temelji na doseganju konsenza in sodelovanju med njenimi enakopravnimi članicami, danes pa jo prej (pre) poznamo po diktatih, ultimatih, pogojih, (finančnih) blokadah in prisili. Zadnji program »pomoči« Grčiji vsebuje po pisanju Der Spiegla prej »katalog krutosti«, ki je v nasprotju s hipokritičnim zatrjevanjem Merklove in Junckerja, da ostaja Grčija še naprej »članica evrske družine«. Sramotenje in infantilizacija Grčije ter njenih demokratično izvoljenih voditeljev predstavlja v resnici poskus, da se prikrije prizadejana krutost upnic do nje.

O odgovornosti za agonijo EU

Agonija, v katero je zabredla EU, terja odgovornost. Bilo bi seveda preveč neresno, če bi jo, kot se to poskuša, naprtili Grčiji. Za starosto nemške in mednarodne politične znanosti s Humboldtove Univerze Clausa Offeja, ni nobenega dvoma, da pade ta odgovornost na politično in ekonomsko najmočnejšo (vodilno) članico EU – Nemčijo ki je pod pretvezo »solidarnosti z Grčijo«, na katero je poleg drugih držav ubogljivo nasedla tudi slovenska politika, reševala v prvi vrsti problem svojih bank. Offe dodaja, da je nemška vlada pri tem odigrala nepošteno in nemoralno vlogo. Der Spiegel je šel pri tem še dlje, ko je odgovornost za to, da se »grška kriza odvija v smeri evropske tragedije« pripisal Merklovi.

Nemčija je svojo ogromno ekonomsko (pre)moč v EU enostavno prevedla v politično moč, pri čemer se je lahko vseskozi opirala na avtokratsko delovanje evropske komisije, ki predstavlja regresijo, če pomislimo na nekdanjo privrženost EU idealu demokracije in enakopravnosti med članicami EU, ki jih je v pristopnih pogajanjih zahtevala od kandidatk.

Na evropski periferiji (na levici Siriza in Podemos, na desnici pa radikalna populistična in nacionalistična gibanja ter stranke) se ta čas razraščajo odpori, usmerjeni proti tako zamišljeni EU in izpostavljeni vlogi Nemčije v njej. To je tudi razlog, da evropska komisija skupaj s »trojko« tako s finančnimi kot političnimi sredstvi neusmiljeno obračunavata z Grčijo z namenom, da se »uporniški« virus ne bi razširil na druge krizne države na Jugu Evrope. Namesto nujno potrebnih sprememb v EU, t. j. politične alternative, kraljuje v Bruslju, Berlinu in drugih evropskih prestolnicah politično enoumje pod imenom NINA – »ni nobene alternative«.

Se ponovno odpira »nemško vprašanje«?

Zunanjepolitični komentator New York Timesa Roger Cohen ugotavlja, da je EU, končno dobila odgovor na staro vprašanje Henrija Kissingerja o telefonski številki EU. S tem, ko nemško-francoski »vlak« v EU ne predstavlja več dveh enakopravnih partnerjev, je pravi naslovnik urad nemške kanclerke. Tretja generacija evropskih politikov je zapravila politično dediščino prejšnjih dveh generacij, ki so vztrajale pri »evropski Nemčiji«, medtem ko bi za njih »nemška Evropa« pomenila vrnitev v že videno preteklost in konec EU. Avtor ne dvomi o tem, da nemška dominacija ne more biti kompatibilna z evropsko integracijo in da to ponovno odpira »nemško vprašanje«.

Aktualno kanclerko, ki vztrajno zasleduje v prvi vrsti ekonomske in politične interese svoje države, ne skrbijo opozorila dveh njenih predhodnikov, ki prihajata iz različnih političnih taborov, Helmuta Kohla in Helmuta Schmidta. Oba sta izražata skrb za obstoj EU v primeru, če bo postala Nemčija gospodarski in politični hegemon, zanju bi bilo nevzdržno že to, če bi si njuna država v EU zahotela položaj »prve med enakimi«.

Drug problem je trdo stališče Nemčije do dolgov, pri čemer ta pozablja, da je bila sama v zgodovini večkratna rekorderka tako glede na višino dolga kot tudi na njegov odpis. Carmen M. Reinhart s Harvarda - (pri)znana mednarodna strokovnjakinja za dolg, se je v svojih raziskavah dokopala do dveh relevantnih spoznanj: prvič, da so se dolgovi v preteklosti praviloma končali z njihovim znižanjem ali odpisom; in drugič, da sta se, dlje, ko se je s tem odlagalo, odpis in vsota celotnega dolga samo še povečala. Težko je računati na to, da se bo kanclerka Merklova v korist Evrope (njene periferije) odrekla gospodarsko in politično uničujoči dogmi o dolgovih in finančni neprožnosti (zategovanju/varčevanju), pa četudi je pred kratkim potrkala na njeno zgodovinsko vest in odgovornost kopica uglednih ekonomistov, med njimi Thomas Piketty (2014) in Jeffrey Sachs (2011).

Koliko časa ostaja EU, da se bo izognila usodi nekdanje Lige narodov?

(Delo-Mnenja, 21. 7. 2015)

Grčija (ponovno) odkriva Evropi demokracijo

Na primeru uvedbe evra in vzpostavitvi evrocone lahko uporabimo star pregovor o tem, kako tudi najboljši nameni vodijo v pekel. Gre za na prvi pogled zelo prepričljivo idejo, ki spomni starejše generacije na zamudno in z dodatnimi stroški povezano menjavo valut pri prestopanju mej v Evropi. Evropski politiki, predvsem pa nemški in francoski, so bili prepričani, kako bo enotna valuta utrdila povezovanje med državami-članicami Evropske unije in še posebej med njenimi državljani. Niti na misel jim ni prišlo, da bi o uvedbi razpisali referendum ali poslušali pomisleke uglednih ekonomistov, med njimi tudi nobelovcev, in drugih družboslovcev, da se ta politični račun ne bo dobro končal.

Danes je Evropa (EU) razdeljena bolj kot kdajkoli prej in za številne njene državljanke ali celo države, to ne še tako dolgo politično atraktivno rešitev čedalje bolj povezujejo prej z »moro« kot pa s »sanjami«. Tako kot pri igranju šaha bi morali tudi politiki misliti vsaj eno, če ne več potez naprej. Vse, ki jih še naprej povezuje oziroma verjamejo v idejo združene Evrope v miru in prosperiteti, mora skrbeti stanje, v katerem se je ta znašla po tistem, ko se je nova evropska politična elita oddaljila od ustanovitvene (pionirske) zamisli EU s tem, ko se je spajdašila z neoliberalistično dogmo vsemogočnega in nereguliranega trga ter opustila zamisel socialne in civilizacijsko prepoznavne politične skupnosti.

Z evrom smo ustvarili pošast (Piketty)

Seznam usodnih delitev, ki utegnejo ogroziti EU, je obsežen in ga je težko opisati na kratko. Med najbolj kritičnimi omenimo naslednje: bogati Sever in revn(ejš)i Jug Evrope, nevzdržno povečevanje ekonomske in družbene neenakosti tako znotraj posameznih držav kot tudi med samimi državami, zevajoči

generacijski prepad, ki obsoja mlajše generacije na življenje brez smisla in perspektive, nadalje na prevlado bančne, finančne in politične oligarhije nad preostalimi materialno in duhovno produktivnimi sektorji družbe, delitev na države posojilodajalke in tiste, ki so zadolžene ter nenazadnje tudi na »delitev« pristojnosti na ravni EU med Brusljem in Berlinom, pri kateri igra druga evropska »prestolnica« očitno dominantno vlogo, seveda v njenem interesu.

Omenjene delitve predstavljajo »tempirane bombe«, ki igrajo ali bodo (od igrane različno odmerjene vloge v nadaljnjem življenju EU, pač odvisno od tega, ali bo evropska politična elita sprejela potrebne reforme ali pa jo bodo na to prisilili naraščajoči problemi in pritiski od spodaj (upori?). Lanske volitve v Evropski parlament so resno opozorilo v tem smislu, da bo lahko cena za politiko »nič spremeniti«, torej kontinuitete, vzpon skrajnih nacionalističnih, tudi rasističnih in populističnih vodij in strank iz že videne evropske zgodovine v preteklem stoletju med obema svetovnima vojnama.

Vendar so si tako najbolj vplivni politiki kot akademiki enotni, da na kratki rok EU najbolj ogroža nekoč tako opevani »združevalni« evro. Spomnimo na izjavo Angele Merkel: »Če pade evro, pade Evropa«. Podobnega mnenja so ugledni ekonomski in politični misleci ter raziskovalci, čeprav ti navajajo drugačne argumente in rešitve. Medtem, ko prva zagovarja nadaljevanje uničevalne doktrine varčevanja za vsako ceno (četudi to pomeni uničenje ekonomskega in socialnega sistema v neki državi – Grčiji in nepriznavanje elementarnega dejstva, da dolgovi tudi teoretično ni mogoče vrniti), predlagajo drugi omenjeni bolj razumne predloge.

Najbolj citirani ekonomist s svetovnim slovesom Thomas Piketty (2014) in prav tako avtoriteta z Oxforda politolog Timothy Garton Ash (2011) izhajata iz skupne trditve, da ni monetarne unije brez politične. Absurdno je namreč verjeti v daljši obstoj skupne valute za devetnajst držav, od katerih ima vsaka svoj davčni sistem in fiskalno politiko ter brez ustrezne politične volje, da bi se ta dva uskladila. Piketty gre v tem pogledu v nedavnem intervjuju za *Der Spiegel* še dalje, ko trdi, da »smo z evrom ustvarili pošast«.

Dolžniške kolonije v EU

Najmanj absurd, če ne paradoks pa predstavlja dejstvo, da je EU v pristopnih pogajanjih od držav zahtevala, da spoštujejo oziroma v njihovem političnem življenju implementirajo demokracijo, medtem ko (danes) sama tega pogoja ne zadovoljuje. Prav in dobro je, da so na demokracijo spomnili v Grčiji, to je v njeni domovini, na katero se sicer tolikokrat, žal samo deklarativno, sklicuje

Evropa. Grčiji je bilo »dovoljeno«, da se je lahko tokrat vendarle demokratično izrekla o dosedanjih ekonomskih »nasvetih« Bruslja (beri: Berlina) do Grčije, ki so na koncu tudi po spoznanjih ene od t.i. »troike« - Mednarodnega monetarnega sklada, tako kot že dosti prej v Južni Ameriki, pripeljali do uničujočih ekonomskih in socialnih učinkov. Sramotno za EU je, da je Grčijo praktično pripeljala do stanja, ki ga je ugledni Financial Times, ki ne zagovarja levičarskih idej ali stališč sedanjega (progresivnega) papeža, proglasil za dolžniško oz. približek »suženjske kolonije«.

V tem smislu je mogoče govoriti o »geniju« demokracije, ki se je danes vladajoči neoliberalni ekonomski dogmatiki in politiki v EU in drugod bojijo kot hudič križa, če se izrazimo slikovito. Spomnimo, da je EU (beri: Berlin) pred leti prepovedala (demokracijo), tako kot nekoč grška vojaška hunta, referendum, na katerem bi se o varčevalnih ukrepih na rovaš gospodarske rasti, izrekli grški državljani pred poznejšim spoznanjem Mednarodnega denarnega sklada, da je bila ta pogubna tako za Grke kot tudi njihove upnike. Rezultat grških volitev moremo potemtakem razumeti kot uslugo in upanje za Evropo, v katerem zaenkrat še prevladujeta enoumje obeh prevladujočih političnih »mainstreamov« - samo po imenu levega in pristno desnega.

Grčija se ni odzvala enako kot nekaj vplivnih nemških politikov na čelu z Merklovo, ki so uporabili razlikujoči sintagmi »lenih Grkov« in »delavnih ljudi« iz severne Evrope (tj. Nemčije). Namesto do Grkov podcenjujoče politične retorike je ponudila Grčija za Evropo (EU) bolj dostojno alternativo: ekonomsko in socialno vzdržno politiko, s katero v prvi vrsti ne bi pridobivali privilegirani (»zero-sum game«), temveč vsi. V demokraciji, kot se lahko poučimo iz zgodovine, se vsaka nova produktivna ideja pojavi preko manjšine: danes je lahko to Grčija, vendar ji utegnejo slej ko prej slediti tudi drugi – večina. Če pa to zgodovinsko spoznanje tokrat ne bo dobilo priložnosti, se bo na koncu pisalo slabo vsem v Evropi (EU), nenazadnje tudi nam.

(Večer–Pogledi, 18. 3. 2015)

Oropani za odločanje o svoji usodi

Velika politična in medijska pozornost Grčiji po zmagi Sirize na zadnjih volitvah zamegljuje nekaj, kar je bolj pomembno. Gre za samo zamisel evra, njene denarne enote, o kateri veliko priznanih ekonomistov še naprej dvomi, da bo preživela, če se ne bo reformiralo evrsko območje. To pa najprej zahteva slovo od nevarne in diskreditirane dogme varčevanja. Brez reforme so številne države EU, če se opremo na glavnega političnega in ekonomskega komentatorja Financial Timesa Martina Wolfa, obsojene na »zadolževalno suženjstvo«. Ključni »greh« uvedbe evra po neoliberalni mantri je, da je bil ta uveden, ne da bi istočasno obstajala tudi politična volja za nastanek podpornih institucij, ki bi omogočale njegovo delovanje, med njimi v prvi vrsti fiskalni transferni mehanizem, ki pa se mu Nemčija ves čas upira.

Ekonomska blaznost

Večji problem od grškega je v resnici Evropa (EU), ki, če ne bo rešila svojih resničnih problemov, kot razmišlja nekdanji nemški zunanji minister Joschka Fischer, drvi v prepad. Nobelovec Joseph Stiglitz ima dogmo varčevanja, ki se ne ozira na gospodarsko rast, za »ekonomsko blaznost«, ki vsej Evropi, ne le Grčiji, prinaša in bo še prinesla veliko trpljenja. Vendar je istočasno tudi napovedal, da to, da so bili zaradi evra in varčevanja evropski državljani oropani za odločanje o svoji ekonomski in politični usodi, ne more trajati v nedogled, ker fiat demokracije tega preprosto ne bo dovolil. Ponovno »odkritje« demokracije v Grčiji, ki je dobro tudi za Evropo, je kmalu potrdilo Stiglitzovo napoved.

Ker evropske drame še zdaleč ne bo konec, je velika verjetnost, da bo demokracija po Grčiji »spregovorila« tudi drugod, v Španiji (Podemos). Za razliko od teh dveh, ki se zavzemata za EU demokracij, boj proti korupciji ter finančni

oligarhiji in za reformirano strukturo evra, Evropi grozijo, tako kot v času prve svetovne krize v tridesetih letih prejšnjega stoletja. Gre za skrajne nacionalistične, tudi rasistične, in populistične stranke ter gibanja, ki pozivajo na rušenje »totalitarizma EU in finančnih trgov« (Marine Le Pen). Če bo Sveti koaliciji (beri: nominalni desni in levi politični mainstream v EU) z rigidnim varčevanjem in suspenzom demokracije na transnacionalni (EU) in nacionalni ravni uspelo zadušiti porajajočo se demokracijo, se bodo še bolj okrepile že opažene nevarnosti iz novejše evropske zgodovine.

Dolžniške kolonije

Kako »resno« misli EU oziroma evropska komisija z reformami, priča njena kozmetična sprememba »troike« v »komisije« (!). O tem, kakšno škodo je »troika« povzročila Grčiji in drugim, ki so se znašli v položaju »dolžniških kolonij«, je bilo že veliko povedanega. Naj vseeno spomnim na nekaj statističnih podatkov: nasprotno od obljub in napovedi »troike« v času, ko je bila grška vlada prisiljena uresničevati njen program, se je Grčija po njem znašla v precej hujšem položaju kot ZDA v času njihove prve velike depresije. Razmerje med dolgom in bruto družbenim proizvodom (BDP) se je v tem času precej povečalo, trideset odstotkov Grkov se je znašlo pod mejo revščine, štirideset odstotkov jih ostaja pozimi brez ogrevanja, brezposelnost med mladimi je preseгла petdeset odstotkov, gospodarstvo se je skrčilo za eno četrtno itd. Za temi številkami so številna uničena življenja, razpadle družine, prekinjene sanje (predvsem mlade in srednje generacije), samomori (starejša generacija) in podobno.

Glede na izpostavljeno vlogo vse manj »evropske« Nemčije v »nemški« EU (Ulrich Beck), ki ji po navedbah Financial Timesa med razvitimi državami v novejši zgodovini ne more konkurirati nobena druga po enormnem odpisu dolgov, je treba povedati, da se »receptov«, kakršne je »troika« vsilila Grčiji, Nemci sami ne držijo. O klasičnem keynesijanskem fiskalnem ekspanzionizmu, ki bi danes prišel prav Grčiji, Španiji, Portugalski in drugim članicam EU, da bi se izkopale iz dolžniškega pekla, nočejo nemški politiki ničesar slišati, čeprav se morajo za gospodarsko rast zahvaliti prav Keynesu. Naj omenim dva primera iz njene novejše zgodovine: obsežno pomoč, ki jo je prejela z Marshallovim planom (1948–1951) in masovne finančne transferje pri prestrukturiranju nekdanje Nemške demokratične republike po združitvi Nemčije.

Doktrina varčevanja se ni obnesla ne v ZDA v času njene krize v prejšnjem stoletju in ne pozneje, ko jo je v zadnjih desetletjih Mednarodni monetarni sklad (MMS) vsilil državam Vzhodne Azije in Latinske Amerike. MMS jo

je, potem ko so prišle v težave Grčija in druge države, te vseeno in spet prisilil, da so izvajale isti varčevalni »program«. V Nemčiji tako med ekonomisti kot politiki (J. Fischer) se povečuje prepričanje, da je politika rigidnega varčevanja za vsako ceno propadla. O tem priča podelitev prestižne nagrade, ki so jo pred dobrima dvema mesecema prav v Nemčiji podelili Marku Blythu za knjigo *Varčevanje: zgodovina nevarne ideje*.

Orientalizem in balkanizem

Merklova je v predvolilnem času dajala izjave, ki so merile na to, da so Grki »leni«, za kar pa v statističnih podatkih OECD ni dokazov. V EU pogosto delijo njene članice na nacije upnice in dolžniške nacije, redkeje pa govorijo o evropskih nacijah. Ameriški ekonomist in antropolog Arturo Escobar (2018) je opazil, da sta ekonomska in politična miselnost v EU obremenjeni s političnimi in kulturnimi predsodki, ki jih je predstavljal orientalizem. Maria Todorova (2010), ki prav tako predava v ZDA, je k temu dodala še njegov kulturni diskurz – balkanizem, ki vključuje diskriminatorno prepričanje, da so se ljudje v Južni Evropi pripravljene zadovoljiti z nižjimi družbenimi standardi kot v severni Evropi.

Moralistična delitev na dobre posojilodajalce in slabe dolžnike (»grešnike«) otežuje reševanje problemov v tej zvezi. Mednarodno pravo nasprotno zagovarja, da odplačevanje dolgov ni absolutna norma. Poleg tega so na voljo prepričljivi pravni argumenti, ki opravičujejo časovno omejen suspenz odplačevanja dolgov ali tudi njihov delni/popolni izbris, k čemur navaja 103. člen Ustanovne listine OZN. To velja še posebno v primerih tako imenovanih odioznih dolgov (»*odious debts*«), ki so jih pridelali avtoritarni režimi, in korupcijskih praks korporacij, med njimi tudi nemških Siemens, Daimler in Deutsche Bahn.

K temu dodajmo še sofisticirane bančne mahinacije, Stiglitz piše o zvijačah, v grškem primeru predvsem nemških in francoskih, vendar tudi vplivne ameriške banke Goldman Sachs, ki je »pomagala« grški finančni in politični oligarhiji prikriti resnično finančno in gospodarsko stanje. Vendar imajo te iste banke tudi še danes pomembno vlogo pri »reševanju« grške dolžniške krize, če vemo, da je 90 odstotkov »pomoči«, ki so jo IMF, ECB in EU namenile Grčiji, v resnici končalo v trezorjih evropskih bank – to je pri nepremišljenih in špekulativnih dajalkah posojil Grčiji. Krugman se zato upravičeno vpraša, kakšna je evropska demokracija (beri: »finančna hunta«), ki zahteva, da je treba (od)plačati dolgove, se pravi »iztisniti kri iz kamna«, ali pa grozi, da bo zrušila grški finančni (bančni) sistem. Ali je to sploh v resničnem interesu upnikov?

Zloraba solidarnosti

Na koncu ne moremo mimo vprašanja, kako se je na novo vlado v Grčiji, ki je vsaj v simboličnem pogledu odprla novo poglavje evropske zgodovine, odzvala slovenska politika? Odziv aktualnega ministra slovenske vlade za finance lahko uvrstimo med sramotna dejanja mlade slovenske države, kjer imamo najmanj že dva primera: »izbrisane« in podpis »vilenske izjave«. Namesto da bi si politik in (finančni) ekonomist vzel za zgled grškega finančnega ministra Yanisa Varoufakisa, ki si upa pogledati v oči svojim obubožanim državljanom in kot ekonomist v razsvetljenskem duhu pogumno uporabiti razum, je uslužno podprl demokraciji sovražno izjavo svojega nemškega kolega Schäubleja, da »volitve ne spremenijo ničesar«.

Naš finančni minister je povrhu tega zlorabil besedo solidarnost s tem, da je zamolčal, da so bila od Bruslja (beri: Berlina) izsiljena večstomilijonska posojila in jamstva slovenskih davkoplačevalcev za »Grčijo« v resnici namenjena reševanju nemških ter francoskih bank, in ne grškega prebivalstva oziroma gospodarstva. Za državljane Slovenije pomeni sedanji finančni politik predvsem poučen primer, da bodo morali razlikovati in posledično izbirati med politiki s prepričanjem, moralnim kompasom ter tistimi, ki inspirirajo, in po drugi strani tehnokratskimi politiki, ki ponujajo zgolj videz »kompetentnosti« s tem, ko menedžerirajo in ponujajo svojo ubogljivost. Če (nam) seveda ni vseeno, da bi se jutri znašli v Evropi, v kateri bi bile njene konstitutivne države oropane za suverenost, demokracijo in solidarnost v korist vladavine bankirjev in (političnih) tehnokratov.

(Delo-Mnenja, 7. 3. 2015)

Četrto del Patologija politike

*Tiranija vladarja v oligarhiji ni tako nevarna za javno dobro,
kot apatija državljanov v demokraciji.*
(Montesquieu, 1784)

*... v kulturnih vojnah se širijo predsodki
eksponentno, razum pa linearno.*
(Paul Mason, britanski pisatelj in komentator)

Začarani krog terorja in vojne

Po množičnem pokolu v Nici se ponovno postavljajo stara vprašanja v zvezi z varnostjo, kakršna so se porajala ob številnih prejšnjih tragičnih dogodkih v Evropi in drugod v svetu. Ko se je predsednik François Hollande ob 4. uri zjutraj – komaj nekaj ur po množičnem zločinu – bled in skrušen pojavil na televiziji, je že z osebnim videzom razkril ne le svojo nemoč, ampak tudi nemoč držav(e) pri (ne)učinkovitem spopadanju z valovi terorja in terorizmom, ki smo mu priča v zadnjem desetletju in pol.

Past islamske države

Predsedniku Hollandu, ki uživa najmanjšo podporo med svojimi državljani med dosedanjimi predsedniki v času pete republike, nasprotujejo tako na desnici kot na levici, da je njegova protiteroristična strategija, če jo je sploh mogoče tako imenovati, anemična oziroma neučinkovita. Na desnici mu očitajo, da pomeni podaljšano izredno stanje kozmetični ukrep z namenom umirjanja javnosti. Na levici po drugi strani opozarjajo, da uvedba izrednega stanja ni preprečila zadnjega terorističnega napada. Še več, poleg dajanja lažnega občutka varnosti, kot se je to tragično pokazalo na primeru Nice, imamo opraviti še z omejevanjem državljanskih svoboščin, to je pravice do demonstracij, hišnimi preiskavami ter pripori ljudi brez sodne odredbe in še posebno z militarizacijo javnega prostora, kjer je oblast ohromila delovanje civilne družbe, ki je nepogrešljivi dejavnik pri spopadanju s terorizmom.

Skrajni (nacionalistični) desnici, tako kot je to na primer tudi v drugih državah, ki se spopadajo s terorizmom (Evropa, ZDA in drugod), gre vse to seveda na roko in jo krepi, kar v primeru Francije potrjujejo napovedi, da se bo voditeljica Nacionalne fronte Marine Le Pen na naslednjih predsedniških volitvah

zanesljivo uvrstila v drugi krog. Paradoks je, da ne ta stranka in ne levi ali desni politični mainstream ne ponujata prepričljivih kratkoročno in dolgoročno usmerjenih predlogov, s katerimi sicer ne bi bilo mogoče povsem izkoreniniti terorizma, lahko pa bi se ga omejilo. Pri Nacionalni fronti pa je še huje, ker v vlogi »uporabnega idiota« skupaj z drugimi skrajnimi strankami in gibanji po Evropi in prek nje naseda(?) spretno nastavljeni smrtonosni pasti islamske države, to je, da se v Evropi zaneti neobvladljiv (rasni, civilizacijski?) konflikt med »krščansko« oziroma sekularno večino in muslimanskimi manjšinskimi skupnostmi, ki v Franciji šteje več kot šest milijonov(!).

Muslimani del rešitve

Izjave evropskih politikov, da je šlo pri posameznih terorističnih dejanjih za »napad na Evropo«, k čemur je ameriški predsedniški kandidat Donald Trump prispeval še trditev, da »Belgija in Francija razpadata«, so vsekakor pretirane in so jih komentatorji upravičeno prepoznali za ceneno pridobivanje političnih točk, hkrati pa tudi v vlogi »megafona« islamske države. Statistiki, ki jim moramo v tem pogledu bolj verjeti, so nasprotno postregli z izračuni, da je bilo v zadnjih osmih terorističnih napadih v Franciji ubitih 247 ljudi, kar pomeni, da ima 66 milijonov Francozov dve deset tisočinki od enega odstotka možnosti, da bi lahko bili sami žrtev terorističnega napada. Kaj naj na to porečejo na Bližnjem vzhodu, Afriki in Aziji, kjer so po podatkih Washington Posta našteali 50-krat več žrtev terorizma, kot v Evropi in ZDA?

Namesto podžiganja strahu o muslimanih kot »peti koloni« v njihovih družbah, je spopadanje s terorizmom lahko uspešnejše, če so muslimani obravnavani kot del rešitve in ne problema. Varnostne službe in strokovnjaki resno opozarjajo na nevaren pojav vse več pogromov skrajne desnice nad temi skupnostmi v Evropi, ki v veliki večini nasprotujejo poskusom islamske države, da se jih (u)porabi za »talce« njihovih zločinskih zamisli, in zavračajo, da so kolektivno odgovorni za kriminalna dejanja posameznikov iz njihovih vrst. Za učinkovitejše delovanje varnostnih služb bo gotovo treba veliko spremeniti, vendar, če povzamemo vodilnega francoskega strokovnjaka za radikalni islam in profesorja na pariški univerzi (Sciences Po) Gillesa Kepela (2018), bo morala pri tem predvsem največ narediti sama francoska družba, ki se bo morala spopasti s svojimi napakami, zmotami in pomanjkljivostmi.

Eden od takih kritičnih družbenih izzivov, če povzamemo Pierra Haskija (Libération), je obstoj getov na obrobju velikih mest, kjer ostajajo mladi ljudje brez dela in vsakodnevno izkušajo, da niso zaželeni ter enakopravni člani

francoske družbe. Ni treba biti sociolog, da ugotoviš, da v razmerah, kjer se mladi čutijo odtujene od družbe, prikrajšani za aktivnosti in statusne simbole, ne razvijejo in tudi ne morejo razviti čuta pripadnosti družbi, v kateri živijo, in njenim »vrednotam«. Kot je znano iz biografij teroristov, postanejo nekateri izmed njih po tistem, ko zaidejo na pota kriminala, hiter plen terorističnih skupin, ki jim moralno »odpustijo« kriminalno preteklost ter jim ponudijo priložnost v »pravičnem« boju, njihovo življenje pa, kot je to primer islamske države, opremijo z »atraktivnejšimi« smisli: s »tovarištvom«, »duhovno izpolnitvijo« in aktivno (so)udeležbo pri izgradnji »islamske distopije«.

Strategija jujitsa

Omenili smo samo nekaj »notranjih«, se pravi družbenih vzrokov, ki pripeljejo posameznike na pot (množičnega) zločina. Poleg teh pa so še »zunanj«, ki jih moramo izpostaviti. Dolgoletni raziskovalni novinar in svetovna avtoriteta za Bližnji vzhod Robert Fisk (The Independent) že dolga leta opozarja Zahodni svet (najprej seveda ZDA), da prevladujoče vojaško »reševanje« problema terorizma ni rešitev, temveč ga kvečjemu le še povečuje, kot to dokazuje poldrugo desetletje neuspešne »vojne proti terorizmu«, ki spominja na mimetično povzročanje nasilja v smislu »zob za zob, oko za oko«. Joseph Nye (2011), profesor političnih znanosti na Harvardu, pa je dodal še drugi pomembni vidik zgrešene vojne proti terorizmu, to je, da teroristi v bistvu uporabljajo strategijo jujitsa, ki je v tem, da šibkejši igralec izkoristi močnejšega z namenom, da z izčrpanjem njegovih materialnih in moralnih resursov porazi samega sebe.

Najmanj po Nici, če že ne prej, bi bil čas, da bi tako odločujoči politiki kot tudi najvplivnejši strokovnjaki na tem področju kritično revidirali ali premislili dosedanje strategijo, če si ta sploh zasluži to ime, »vojne proti terorizmu« in spoznali, da se je Zahod znašel v začaranem krogu vojne in terorja, iz katerega bi bilo nujno izstopiti. Zahod bi se po Fisku po številnih zgodovinskih lekcijah na tem področju moral naučiti, da se, če se vojaško angažira v Iraku, Siriji, Libiji, Maliju, Jemnu in drugod, ne bo mogel počutiti varnega na domačih tleh.

Čas za razum in človečnost

Medtem ko preštevamo in obžalujemo »naše« (civilne) žrtve, za kar nimajo njihovi storilci (zločinci) navkljub vsemu prej omenjenemu, nobenega opravičila, je treba povedati, da pa ni prav tako nobenega opravičila za žrtve vojaških intervencij zahodnih držav v muslimanskem svetu. Več neodvisnih organizacij

za človekove pravice (Zdravniki za družbeno odgovornost iz ZDA, Zdravniki za globalno preživetje iz Kanade in Mednarodni zdravniki za preprečitev nuklearne vojne iz Nemčije) se je v skupni raziskavi dokopalo do realnih podatkov o številu žrtev dvanajst let trajajoče neuspešne »vojne proti terorizmu« na treh vojnih območjih v Iraku, Afganistanu in Pakistanu. Njihova »konservativna ocena« je bila, da je v teh vojnah izgubilo življenje najmanj 1,3 milijona večinoma civilnih oseb, njihovo pravo število pa bi utegnilo celo preseči dva milijona. Ali naj se Zahod s tem ponaša, da zmaguje nad teroristi, ko posledično pomnožuje njihove vrste in se v moralnem ter mednarodnopravnem pogledu v resnici sam kriminalizira?

Do podobnih spoznanj se je dokopal tudi neodvisni Mirovni raziskovalni inštitut s sedežem v Oslu in sicer, da je 98 odstotkov žrtev nastalo šele po tistem, ko so v notranje konflikte držav posegle (intervenirale) zunanje sile. Navedli bi lahko še več drugih študij neodvisnih raziskovalnih ustanov na Zahodu, ki potrjujejo omenjena spoznanja ter potrjujejo, da je uspelo Al Kaidi in islamski državi pri uresničevanju njunega cilja, da potegne Zahod »čim globlje in bolj ali manj trajno v močvirje«, pri čemer bo to kritično načelo njegovo notranjo kohezijo, materialne ter kulturne resurse in občutno povečalo raven uporabljene nasilja tako doma kot tudi v državah, kjer se bo vojaško angažiral.

Notranji in zunanji generatorji terorizma, ki smo jih omenili, sami po sebi ponujajo odgovor na vprašanje, kaj bi bilo treba narediti, da bi se države in družbe uspešno spopadle z aktualnim valom terorizma, ki sicer spremljajo evropsko (svetovno) zgodovino po francoski revoluciji, se pravi zadnjih dvesto let. Za zdaj, pri čemer mislimo na zgrešeno in kontraproduktivno (vojaško) doktrino »vojne proti terorizmu, ni videti, da bi za to obstajala potrebna politična volja. Koliko nedolžnih žrtev bo še potrebnih, preden bosta odločujoča globalna in nacionalna politika dali prednost razumu in človečnosti?

(Delo-Mnenja, 23. 7. 2016)

Patologija politike

Populizem se zaradi prilagodljivosti različnim družbenim okoliščinam izmika opredelitvi in bi ga po Prokrustovi metodi težko spravili v rigidno definicijo. O njem bi morali v resnici govoriti v množini, na kar je opozorila Danica Fink-Hafner (2016) v svoji tipologizaciji populizmov na pred-modernega, modernega-nacionalnega, avtoritarnega-nacionalnega in post-modernega. Kljub zgodovinski spremenljivosti pa populizmi predstavljajo družbeni in politični pojav, ki zaradi morebitnih in resničnih transformacijskih posledic usodno (pri)zadeva tako posameznike oz. državljane kot širše politične skupnosti.

Ne le politični analitiki, tudi družboslovci so vedno znova presenečeni nad trdoživostjo tega družbenega pojava, kar pomeni, da ga oboji podcenjujejo. Kot dokazujejo politična dogajanja v Evropi in ZDA (Trump), populistično retoriko postopno, zlasti v predvolilnem času, posnemajo, če že ne izrecno sprejemajo etabrirane tradicionalne leve (socialdemokratske) stranke, še hitreje in z manjšimi zadržki pa tradicionalne (ljudske) stranke na desnici. Ob tem preseneča, da se na pojav v smislu iskanja analitičnih in teoretičnih orodij za njegovo razumevanje premalo in zapoznelo ozirajo v družboslovnih vedah, kjer je raziskovanje tega družbenega problema potisnjeno na obrobje.

Populizem in demokracija

Neki avtor je pred časom ironično opozoril, da družboslovci v tem pogledu zaostajajo za seizmologi, ki se ne čudijo, da prihaja do potresov, temveč razvijajo znanja, s katerimi se je mogoče (za)varovati pred uničujočimi potrebnimi učinki. Na področju družboslovnih ved čaka veliko dela dve poddisciplini, ki sta v času prevlade študij s področja identitet (od etničnih in spolnih do drugih) preveč zapostavljeni, pri čemer mislimo na politično sociologijo

in/ali sociologijo politike. Seveda jima ni treba začeti z ničelne točke, temveč se lahko opreta na pretekla spoznanja, ki jih je doletela usoda izbrisa ali pozabe. K znanju na tem področju so prispevali tako različni klasični misleci kot poklicni politiki, katerih miselni svet ni bil zamejen s časom od enih do naslednjih volitev. O(d) njih se lahko tudi danes poučimo, kako pomembno za razumevanje družbenih problemov je, da politične/socialne ideje imenujemo s pravim imenom. Vseeno pa je treba omeniti problem, na katerega je opozoril nemško-britanski sociolog Ralf Dahrendorf (2013), tj. problem spoznavne asimetričnosti populizma in demokracije, češ da je prvi relativno preprost, medtem ko demokracija predstavlja precej kompleksnejše področje.

Preden nagovorimo populizem, si oglejmo, kako so nekateri misleci in politični vizionarji prepoznali podobne politike in ideje v tedanjem času. Politolog in državnik Woodrow Wilson je imel leta 1911 za radikalizem oziroma radikalce tiste, ki gredo predaleč, med konservativce je prišteval ljudi, ki ne gredo dovolj daleč (naprej), med reakcionarje pa tiste, ki se sploh ne premaknejo. Komaj trideset let za Wilsonom je ameriški predsednik F. D. Roosevelt podal podobno ugotovitev, s katero se je mogoče strinjati ali pa tudi ne: radikalce je označil kot ljudi, ki ne živijo v realnem svetu, konservativce kot tiste, ki ne uporabljajo svojih nog, kot reakcionarne ljudi, ki hodijo nazaj (ritensko), in kot liberalce ljudi, ki uporabljajo obe nogi in si pri tem pomagajo še z glavo. Oba sta verjela, da na ta način v politične in družbene razmere časa aplicirata Aristotelovo idejo zmernosti kot vrline, v resnici pa gre za ideje klasičnega liberalizma, pri katerem bi danes v njegovi neoliberalni preobleki težko prepoznali Aristotelovo vrline. Seveda še toliko manj v Napoleonovi trditvi o »revoluciji, ki jo podpirajo bajoneti« ali poznejši ideji Mao Cetunga, da »revolucija ne predstavlja nečesa, kar bi spominjalo na kosilo«. Eden najbolj priznanih ameriških pesnikov Robert Frost je svojo življenjsko pot podredil maksimi zmernosti, kar najbolje razloži njegova trditev iz leta 1936, da ga v mladih letih ni mikal radikalizem, ker se je bal, da bi v starih letih postal konservavec.

Za razliko od Napoleona in Mao Cetunga so drugi opravičevali politične ideje časa z omenjeno vrline zmernosti, niso pa posebej izpostavljali populizma kot potencialne politične izbire, ki ima tako radikalno kot konservativno plat, torej lahko bodisi sproži družbene spremembe ali pa ohranja status quo. Angleški zgodovinar A. J. P. Taylor je poudarjal nekonformistični vidik populizma, ki služi družbenemu napredku. Menil je, da bi brez nekonformistov, ki povzročajo (družbene ali politične) probleme, ljudje še vedno živeli v jamah. Še pred Taylorjem je John Stuart Mill opozarjal na nujnost političnih idej in gibanj, ki

so odprta do zahtev po družbenih spremembah. Mill je bil v nasprotju z današnjimi zagovorniki neoliberalizma, ki zavračajo vsakršno alternativo, prepričan, da ni nikoli preveč radikalcev, ki nas (pri)silijo, da znova preverimo svoje poglede, da razmišljamo naprej in damo spet prednost kakšnim starim, vendar (primerno za današnji čas) revidiranim idejam.

Z dosedanjim razmišljanjem dajemo priložnost načelno odprtemu razumevanju populizma, kar pomeni, da lahko ta opravlja različne, tudi protislovne družbene funkcije. Tako je lahko na eni strani izraz patologije demokratičnega sistema, na drugi pa poziv politični eliti k ponovnemu zagonu in oživitvi demokracije. Populizem pogosto uporablja konspirativne ideje, vendar ne gre sklepati, da je njegova politika zaradi tega nerealna oziroma fiktivna. V politiki, kot vedno, štejejo resnični ljudje z realnimi in tudi namišljenimi stališči, ki tako politiko podpirajo. Prav tako se ni mogoče povsem zanesti na poenostavljene razlage, ki enačijo (korelirajo) družbenoekonomski status ljudi z njihovo pripadnostjo populističnim gibanjem in strankam. Jan Werner Müller (2017) je opozoril na nekaj socioloških raziskav, ki so pokazale, da ekonomsko sicer uspešni državljani pogosto sprejemajo socialdarwinistične poglede, s katerimi zagovarjajo populistične in desne politike z izgovorom, »če je meni uspelo, zakaj tega ne bi zmogli tudi drugi«.

Seveda pa ni mogoče prezreti, da populisti posojajo svoj glas ali se identificirajo z jezo in srdom marginaliziranih družbenih skupin, na katere je vladajoča elita bodisi pozabila ali pa jih je zaradi svojih koristi namerno in zavestno izključila. Spomnimo na besede Donalda Trumpa na republikanski državni konvenciji, da predstavlja »glas« ameriških državljanov, in avtoritarno začinjeno trditev, da »lahko sam vse uredi« (»I alone can fix it«). Mednarodno uveljavljeni raziskovalec populizma Cas Mudde (2004) odpira ključno vprašanje, in temu se ne bi smel izogniti nihče, ki raziskuje populizem: kaj če so argumenti populistov resnični in v kolikšni meri odsevajo tako njihove zmage kot poraze?

Ker beseda populizem izvira iz latinske besede »populus« (ljudstvo), je razumljivo, da je ta pojav nepogrešljiv spremljevalec demokracije. Vseeno pa je razmerje med njima ambivalentno in tudi konfliktno, kar spravlja v težave tiste, ki si prizadevajo, da bi se dokopali do prepričljive definicije populizma. Pri prepoznavanju njegovih idej in organizacijskih posebnosti ostanejo raziskovalci zaradi kameleonske narave populizma prej nemočni, kot pa da bi iznašli optimalno »vodotesno« definicijo. Celo slavni Isaiah Berlin je pri svojih prizadevanjih na koncu obupal in se zadovoljil samo z opisno, tudi metaforično razlago, po kateri »populizem spominja na obliko čevlja, v katerega ni mogoče spraviti nobene noge«.

Pravo ljudstvo proti skorumpirani eliti

V literaturi o populizmu lahko sicer zasledimo različne definicije. Tako je Tjitske Akkerman (2016) navedla nekaj pristopov, kako priti do opredelitve. V institucionalnem smislu se lahko populizem nanaša na skrajne desne ali leve stranke, vendar je to preveč ozko razumevanje, ker obravnava izključno taktiko, s katero si poskušajo stranke zagotoviti prednost ali podporo v javnosti, pri tem pa ne postavljajo pod vprašaj ustavno zagotovljene reprezentativne demokracije. Zadnje seveda pod pogojem, da jo predstavljajo sami. Populizem se lahko pojavlja tudi v obliki ideologije, torej kot konkurent liberalizmu, socializmu ali konservativizmu, pri čemer pa ostaja za razliko od omenjenih, ki ponujajo odgovore na skoraj vse probleme družbenega življenja in mesto/vlogo človeka v njem, bistveno bolj omejen na parcialne vidike. Drugi izpostavljajo populizem v prvi vrsti kot protestno gibanje, usmerjeno na manjši nabor družbenih problemov, ki skrbijo ljudi in na katere se politika ne odziva. Če bi skušali poiskati skupni imenovalac za različne pristope k definiciji populizma, bi ga lahko našli v nasprotovanju ljudstva elitam, natančneje »pravega ljudstva« proti »skorumpirani eliti«.

Populizem se prej ali slej pojavi tam, kjer ljudje zaradi najrazličnejših razlogov izgubijo zaupanje bodisi v vladajočo elito bodisi v delovanje realno obstoječe demokracije (democratic disease). Raziskovalci populizma ugotavljajo, da je lahko vzrok v porušenem razmerju med liberalnim konstitucionalizmom in večinsko (majoritarian) demokracijo oziroma v napetosti med vladajočo ideologijo in nedelujočo demokracijo, ki služi izključno ozkemu krogu politične in ekonomske (finančne) oligarhije. Populisti imajo sami sebe za »resnične demokrate«, ki v »imenu ljudstva« kot homogene, obveščene in samozavestne skupnosti zastavljajo svoj glas za to, da se ljudstvu vrne tisto, kar mu v demokraciji pripada – oblast. Poleg sklicevanja na »enotno ljudstvo« in »navadne ljudi« se neredko srečujemo tudi s »homogenizacijo ljudstva« na način, da demos mutira v etnos zaradi povečanja mobilizacijskih učinkov.

Populistični voditelji se običajno predstavljajo kot rešitelji demokracije, naroda in še posebej »malih« ljudi, na katere z oblastjo zasvojeni politiki praviloma pozabljajo. Nekateri se uspejo dokopati do statusa karizmatičnih voditeljev, kar je mogoče pripisati njihovim demagoškimi spretnostim, ko s prstom kažejo na bodisi realne bodisi izmišljene notranje in zunanje sovražnike. Med njimi sta v novejšem času izstopala Berlusconi in Haider, prvi z razlagami, da stojijo za kazenskimi postopki proti njemu »komunistični« sodniki, medtem ko je drugi našel prikladno žrtev v slovenski manjšini. Še bolj svež primer politične demagogije predstavlja izjava Victorja Orbána, ko je leta 2002 proti

pričakovanjem izgubil volitve: da narod ne more biti v opoziciji (svojo stranko je izenačil z »narodom«).

Iliberalna demokracija

Danski politolog Tom Bryderse v nasprotju s trditvami kritikov, ki populizmu očitajo protidemokratsko delovanje, zagovarja stališče, da se populizmi postavljajo na protipolitično stališče. Če je demokracija načelno zavezana ideji o odprti in pluralni družbi, razume populizem družbo predvsem kot zaprto kolektivno identiteto, ki zatira individualnost. Populistom ne gre za odpravo demokratičnega sistema, temveč za take reforme, ki napovedujejo neposredno vladavino ljudske volje in posledično uveljavitev pristne demokracije. Elite in zapletene demokratične procedure bi zamenjali s karizmatičnim političnim voditeljem, ki najbolj pozna in uteleša voljo ljudstva. Populisti si enostavno želijo »večjo vlogo voditeljev/voditeljstva in manj participacije«. Med instrumenti neposredne demokracije priznavajo samo referendum in volitve, izrecno odklonilni pa so do manjšinskih in temeljnih individualnih pravic ter (političnega) pluralizma. Pri demokratičnem nasprotovanju populizmu in zlasti njegovemu odporu do pluralizma je seveda določena meja, ki je ni mogoče prestopiti, ne da bi se s tem odrekli nekaterim temeljnim predpostavkam samega pluralizma.

Doslej povedano potrjuje trditev, ki je bila ničkolikokrat potrjena v novejši in tudi antični politični zgodovini: da demokratični sistem nima na voljo vzvodov, s katerimi bi se lahko učinkovito zavaroval pred demagogijo in populizmom. Čeprav populisti izrecno ne nasprotujejo demokraciji in se ne zavzemajo za diktaturo, pa s svojimi predsodki, nestrpnostjo in trditvami, da edini zagovarjajo, kar je dobro za »ljudstvo«, spodkopavajo dva ključna postulata vsake demokracije – odprtost in solidarnost. V zadnjem času liberalno demokracijo ogroža populizem, ki ga v najnovejši preobleki poznamo pod imenom »iliberalna demokracija«. V več evropskih državah (ne le na Madžarskem ali v Turčiji) ta danes predstavlja glavni tok politike oziroma politično stranko na oblasti. Od te vrste populizma je iluzorno pričakovati, da bi prispeval k »prebujanju« demokracije ali ozaveščanju vladajoče elite o nujnosti reševanja družbenih problemov, kar pri drugih populizmih, ki so predstavljali učinkovit izziv statusu quo (po ugotovitvah ene prvih sistematičnih raziskovalk populizma Margaret Canovan, 1981), ni bilo tako redko.

Vseh populizmov ne kaže vreči v isti koš, zlasti ne avtoritarnega, ki se je v zadnjem času okrepil tako v Evropi kot v ZDA. Za avtoritarni populizem sta po Paulu Masonu (2016) značilni proti-imigrantsko, proti-evropsko (EU)

in cinično stališče do človekovih pravic. S podobno skrajno politiko je imela Evropa opraviti v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja. Družboslovci, ki so skušali razumeti in razložiti pojav skrajne politike, tako prek analiz njenih voditeljev kot vodenih (množice) v času med obema svetovnjima vojnama, so svojo raziskovalno pozornost usmerili na problem »želje biti voden«. Med najvidnejšimi raziskovalci na tem področju je izstopal psiholog Erich Fromm, ki je nastanek skrajne politike povezal s »strahom pred svobodo«, torej z nezmožnostjo zanesti se na samega sebe, biti neodvisen.

Misliti zgodovino

Čeprav so Frommove analize v marsičem merodajne tudi za današnji čas, pa je vseeno treba upoštevati pomembne razlike med njim in časom pred dobrimi osemdesetimi leti. Hitler se je na primer lahko zanašal na podporo ekonomsko obubožanega in prekariziranega srednjega razreda, medtem ko mu večina delavstva na začetku ni bila naklonjena. Če je takrat ločitveno črto predstavljal razred, je današnja situacija bolj kompleksna, v sociološkem pogledu pa tudi manj transparentna. Spomnimo, da je zadnje obdobje evropske in svetovne zgodovine doživelo največji tehnološki napredek v petsto letih, skupaj z njim pa tudi največji porast individualne svobode, ki je tokrat, za razliko od preteklosti, vključila žensko populacijo. Danes pridobivanje podpore na strani skrajnih populističnih politik ni več toliko odvisno od razredne pripadnosti, čeprav je tudi ni mogoče povsem zanikati, temveč od starosti in izobrazbe. Statistični podatki iz Velike Britanije pričajo, da prihaja skoraj 40 odstotkov »avtoritarnih populistov« iz starostne skupine nad 60 let, medtem ko se odstotki podpore zmanjšujejo pri nižjih starostih. Pri ljudeh v starosti med 50 in 60 let se odstotek že prepolovi.

Zgodovino je dobro poznati, vendar ne zato, ker bi se ponavljala. Če bi se to v resnici dogajalo, bi bilo mogoče z dobrim računalniškim programom napovedati tako bližnjo kot bolj oddaljeno prihodnost. Današnjim avtoritarnim populistom ne moremo pripisovati lastnosti, značilnih za diktatorje v 20. stoletju, saj bi s tem preveč poenostavljali zgodovino, ki je ni mogoče »recitirati«, temveč jo je treba misliti. Zgodovinske primerjave so vedno na mestu in v pomoč, vendar same po sebi ne zadostujejo, če v današnjih družbenih dogajanjih (ki bodo prav tako postala »zgodovina«) ne znamo razbrati novih družbenih oblik, procesov in institucionalnih obrazov uveljavljanja avtoritarne politike, zlasti takrat, ko vdirajo v organizirane ustanove civilnega, družbenega in političnega življenja. Pri tem moramo biti posebej pozorni, kot predlaga Grahame Thompson (2015), na prizadevanja avtoritarne politike, da bi zakonodajo,

uveljavljene sekularne norme, družinsko in versko življenje podredila skrajnim konservativnim vrednostnim vzorcem.

Pravzaprav smo že priče radikalni transformaciji nekaterih nepogrešljivih družbenih institucij, kot so mediji, politične stranke, parlamentarna demokracija in pravna država, kakršne smo poznali doslej. Avtoritarni populisti po Thompsonu praviloma kažejo odklonilen odnos do vseh štirih omenjenih institucionalnih pojavov civiliziranega demokratičnega življenja. S podrejanjem medijev interesom kapitala in posledično njihovo marginalizacijo so ljudje v informacijskem pogledu prepuščeni sami sebi in tako prikrajšani za nujno »nacionalno konverzacijo« o vitalnih družbenih problemih, ki jih kritično zadevajo.

Mainstream posnema populizem

Neoliberalni establišment je populizmu naredil veliko uslugo, saj je najmanj polovico državljanov potisnil v položaj, ko niso več pripravljeni poslušati tistega, kar jim »servira« prevladujoča politika; v sistemu, ki jih je tako v ekonomskem kot družbenem (socialnem) pogledu marginaliziral, pa tudi ne vidijo potrebe po oblikovanju lastnega političnega mnenja. Če so politične stranke nujne za demokracijo, potem se zastavlja vprašanje, kaj je sploh ostalo od njih, če sta na primer v Veliki Britaniji vanje včlanjena le še dva odstotka volilnega telesa, osemindvetdeset odstotkov ljudi pa meni, da niso potrebne. Populisti so seveda znali ta politični vakuum dobro izkoristiti: politične stranke drži pokonci le še denar najbolj premožne elite – oligarhije, ki želi vzdrževati svojo klientelo – politično elito.

Kritičnega stališča in zavračanja političnih strank pa ni treba vzeti preveč resno, če vemo, da sta jih Donald Trump in Nigel Farage uporabila pri doseganju volilnega oziroma referendumskega uspeha. Populistične stranke z opiranjem na kult voditelja ne poznajo orodja, ki bi kolikor toliko spominjalo na notranjo demokracijo. To je logična posledica zavračanja uveljavljenih postopkov v reprezentativni demokraciji, ki jo, kot napovedujejo, nameravajo zamenjati s plebiscitarnim tipom. Ali jim bo to uspelo, je seveda drugo vprašanje, saj politični mainstream sam vidno prevzema zamisli populistične politike. Zahteve populistov se začnejo z agresivno retoriko, kot piše Thompson, če pa jim uspe na srednji rok uresničiti napovedane institucionalne spremembe prej omenjenih vitalnih štirih področij, lahko populizem za daljši čas okrepi svoj odločilni položaj v politični družbi.

V običajnem političnem diskurzu pogosto naletimo na nepremišljene izjave, da nima populizem nič skupnega z liberalno demokracijo. Pritrdimo lahko

nekonvencionalnim razmišljanjem Maxina Molyneuxa in Thomasa Osborna (2017), da populizem kot konstitutivna sestavina liberalnih demokracij terja odgovor na vprašanje, kdaj in kako v realnem političnem življenju demokracija, liberalizem in populizem sodelujejo in kdaj delujejo drug proti drugemu. Pravzaprav si je lažje predstavljati demokracijo brez liberalizma, kar danes trdijo »liberalni« zagovorniki populizma, kot liberalizem brez demokracije.

Neoliberalni konsenz med desno in levo strujo

Za demokracijo, če naj upraviči svoje ime, je veliko premalo, če je omejena na volitve in referendumne. Paradoks je, da se avtoritarni populizem in neoliberalna politična struja na tej točki medsebojno hranita in podpirata. Zadnja je prvemu na široko odprla vrata, ko so stranke desnega in levega centra vzpostavile »zgodovinski konsenz«, da ni alternative neoliberalni (hiper)globalizaciji, kar ni bilo (z besedami Chantal Mouffe, 2018) nič drugega kot podrejanje nekdanjih različnih političnih agend diktatom globaliziranega finančnega kapitalizma, med prvimi žrtvami pa sta padla državni intervencionizem in skupno (družbeno) dobro. To je potegnilo za seboj bistveno omejitve vloge predstavniških teles (parlamentov) ter civilnodružbenih agensov, preko katerih bi lahko državljanji vplivali na ključne notranjepolitične in geopolitične odločitve.

Moralno obsojanje, demonizacija in razglašanje populizma za iracionalnega predstavljajo zgrešen in kontraproduktiven način soočanja z njim, kar je pokazala že evropska zgodovina. Odpor proti naraščajočemu in agresivnemu populizmu mora potemtakem poleg aktivnega zavračanja njegovih avtoritarnih (nedemokratskih) in izključevalnih (rasnih, etničnih, spolnih in ksenofobnih) politik v prvi vrsti ponuditi pravo in umestno alternativo »morbidnemu« (Antonio Gramsci) stanju, v katerega sta današnje družbe in svet pripeljala neoliberalna ideologija ter njej podrejena politika. Za to pa bo potrebna najmanj nova družbena pogodba.

(Mladina-Posebna številka 7, 2016)

Neporavnane travme

Na pobudo nemškega predsednika Joachima Gaucka so v Bundestagu navkljub močnemu nasprotovanju in tudi grožnjam turškega avtoritarnega voditelja Erdoğana izglasovali resolucijo, s katero so pokole otomanske države v letih 1915 do 1917 nad poldrugim milijonom Armencev po zgledu Francije, Rusije, Italije, Vatikana in večjega števila drugih držav v Evropi in svetu označili za genocid.

Armenci, ki so v zgodnjem četrtem stoletju kot prvo ljudstvo sprejeli krščanstvo za svojo vero, so v otomanski državi že dolgo predstavljali tujek. Leta 1914 je v Turčiji živelo blizu dva milijona armenskih kristjanov, leta 1922 pa so jih našteali le še 400.000. Kaj se je zgodilo z ostalimi? Prva svetovna vojna je ponudila priložnost, da se je z izgovorom o obrambi otomanskega imperija in v interesu varnosti države Armence proglasilo za sovražnike ter na ta način »upravičilo« množične poboje nad njimi.

Medtem, ko uradna Turčija od vsega začetka vztrajno zanika povzročeno zgodovinsko krivico, je Nemčija sto let pozneje s tem dejanjem priznala svoj del zgodovinske odgovornosti, ker je, po besedah Gaucka, v času prve svetovne vojne svoji tedanji vojaški zaveznici nudila vojaško in logistično podporo pri deportacijah armenskega prebivalstva, katerih zadnja postaja je vodila v množično smrt. Pozneje, že prej pa kot kolonialna sila v Namibiji, ko je med leti 1904 in 1909 na izrecni ukaz generala Lotharja von Trotha pobila 80 odstotkov pripadnikov ljudstva Herero in polovico ljudstva Nama (skupno okoli 90.000), se je nacistična Nemčija s holokavstom in množičnimi zločini nad drugimi narodi med drugo svetovno vojno – ne nazadnje tudi nad Slovenci – uvrstila med države, ki so bile najhujše izvajalke teh zločinov v zgodovini človeštva.

Sto let pozneje, leta 2004, se je nemška vlada opravičila za množične zločine nad Hereri in Nami, obenem pa je priznala njihovim potomcem, da je

predstavljal množični umor njihovih prednikov genocid. Od takrat naprej so redki raziskovalci tega zločina lahko prenehali opozarjati na »pozabljen nemški genocid«. Vseeno pa je problem še vedno aktualen. Gre za dolgoletne pravne zahtevke potomcev teh žrtev, ki so od nemške države in dveh nemških korporacij terjali reparacije, vendar so jih ti zavrnili, češ da takrat še niso veljala mednarodna pravila, ki bi civiliste varovala v času oboroženih spopadov. Tak izgovor seveda ni v čast današnji nemški državi.

Genocid nad Armenci je »inspiriral« tudi samega Hitlerja, ki je svojim generalom 25 let pozneje zabičal naslednje: »Odrede smrti sem poslal na vzhod z ukazom, da brez kakršnekoli milosti pobijajo moške, ženske in otroke, ki pripadajo poljski rasi ali govorijo ta jezik. Samo na ta način si bo lahko Nemčija zagotovila življenjski prostor (»Lebensraum«), ki ga potrebuje. Sicer pa, kdo danes sploh še govori o uničenju Armencev?« Ta primer daje prav staremu reku, da so tisti, ki bodisi namerno ali nenamerno pozabljajo (na) zgodovino, obsojeni na njeno ponavljanje.

Nemčiji je sicer treba priznati, da je v primerjavi z drugimi državami, če se omejimo na Evropo, naredila še največ, ko gre za opravičila in razčiščevanje njene odgovornosti za množične zločine v minulem stoletju, ki ga je poljsko-ameriški politolog in državnik Zbigniew Brzezinski (2017) označil za »stolettje mega-smrti«. Ostaja pa odprto vprašanje, ali bo Nemčija svoja zgodovinska spoznanja tudi hotela in zmogla uporabiti tukaj in sedaj, se pravi tudi v aktualno odvijajočem se zgodovinskem dogajanju?

V prvem delu (i)migrantskega eksodusa, ko je Nemčija (Angela Merkel) s sprejemom enega milijona beguncev pokazala svoj prijazen obraz, se je izkazala kot dobra učenka zgodovine, kot zgled drugim v Evropi. V nadaljevanju, ki se nanaša na tragične življenjske usode in zgodbe nesrečnežev z vojnih območij, pa se zdi, da je zgodovinska modrost dala prednost (geo)političnemu preračunavanju in mešetarjenju, ki se ni ustavilo niti pred podkupovanjem. Tak obrat so avtoritarni politiki v državah EU in Turčije ter ne nazadnje tudi čedalje bolj vplivna skrajna desnica ter populistični nacionalisti v Evropi razumeli, da je, tako kot v tridesetih letih prejšnjega stoletja, napočil njihov čas. Gre za politiko sovražstva do drugih in drugačnih – »Mi proti Njim« -, ki ima za posledico nastajanje koncentracijskih taborišč na periferiji Evrope in smrt tisočih v Sredozemskem morju.

Ob tem moramo posebej izpostaviti aktualni problem Kurdov, ki jih je turška oblast v preteklosti spretno uporabljala proti Armencem in si istočasno z zatiranjem njihovega jezika ter zanikanjem identitete prizadevala narediti iz njih Turke. Kurdi so po tragični usodi Armencev nazadnje tudi sami spoznali, da

jih hoče turški etnični in od države podprt šovinizem ne le nasilno asimilirati, temveč tudi fizično iztrebiti. Samo v letih 1937 in 1938 so Atatürkovi nasledniki pobili preko 50.000 Kurdov in Alevov.

V tej luči je treba razumeti turškega predsednika Erdoğan, ki ta čas spreminja politični sistem njegove države v teokratski sultanat, medtem ko mu Evropska unija v zameno za zadržanje beguncev v njegovi državi nakazuje milijarde evrov. Povrh tega pa mu je obljubila tudi odpravo viz za turške državljane. Odlični poznavalec tega zgodovinskega in političnega območja Robert Fisk je hitro prepoznal avtokratovo slabo prikrito namero: Kurde z upornih območij Turčije na jugovzhodu države z dodatno represivno politiko pod pretvezo »vojne proti terorizmu« prisiliti, da zapustijo Turčijo ter jo na ta način po zgledu nacistične Nemčije etnično očistiti. Se pravi »turkizirati«, kurdski problem pa preložiti na EU (beri: Nemčijo, Dansko in Švedsko). Erdoğan ne dolgo tega ni naključno pohvalil Hitlerjeve vladavine.

Medtem, ko se Evropa, sploh pa ne vse njene države, ni prepričljivo soočila s povzročenimi množičnimi zločini v preteklosti na njenih in tujih tleh (kolonializem), smo priča že novim, za katere se utegnejo nove generacije državljanov in države čez leta ali desetletja opravičevati ter pozivati k spravi. V tem tragičnem smislu aktualna zgodovina dodaja k neporavnanim starim nove zgodovinske travme.

Na koncu si moramo zastaviti resno vprašanje, kaj ostaja od prepričanja ali boljše upanja subtilne poznavalke totalitarizmov in genocidov v človeški zgodovini Hannah Arendt (2017), ki je verjela v to, da se človeška vrsta od drugih (živalskih) vrst razlikuje predvsem po tem, da je sposobna začeti »na novo«, delati drugače kot v preteklosti in se zamisliti (reflektirati) nad svojo dosedaj tragično zgodovino?

(Večer-Pogledi, 3. 6. 2016)

Ponavljanje zgodovine?

Generacijam, ki so se rodile šele po koncu druge svetovne vojne in uživale desetletja v miru, je bilo nepredstavljivo, kako sta se mogla na primer v Nemčiji Hitler in nacizem z njunimi skrajnimi rasističnimi in drugimi enako skrajnimi zamisljimi zaviheteti na oblast ter povrh tega okupirati velik del Evrope in sprožiti svetovno vojno. Pustile so se uspavati s prepričanjem, da se kaj takega ne more in tudi ne sme »nikoli več« ponoviti. Za podobno amnezijo so bolehalo tudi po prvi svetovni vojni, nemara tudi po strašni tridesetletni vojni, ki je človeško in materialno opustošila Evropo v 17. stoletju.

Koncentracijska taborišča in plinske celice – tokrat za muslimane

Šele danes, ko smo po vsej Evropi brez izjeme priča pojavljanju podobnih zgodovinskih pošasti, lahko sedanje generacije spoznavajo in na svoji koži izkušajo, da se zgodovina vendarle ponavlja in da se iz nje človek oziroma ljudje bolj malo naučijo. Mark Twain bi ob tem seveda duhovito pripomnil, da se zgodovina ne ponavlja, temveč v resnici rima. Z dolžnim spoštovanjem do Twaina dodajmo, da poleg rimanja vseeno ostaja tudi ponavljanje, če spomnim na nedavno Erdoğanovo, aktualnega velikega zaveznika Evropske unije pri begunskem vprašanju, hvaljenje Hitlerja ali pa na izjavo organizatorja proti-muslimanskih protestov v Pragi Martina Konvicka, ki zagovarja postavljanje koncentracijskih taborišč in plinskih celic za muslimane. Na facebooku je Konvicka podprlo preko 134.000 ljudi(!). Dodajmo, da eden od osrednjih voditeljev Alternative za Nemčijo Björn Höcke v svojih (na)govorih večkrat uporablja ideje iz nacistične doktrine, vzemimo o »različnih reprodukcijskih strategijah« med Evropejci in Afričani. O širjenju jezika, ki nagovarja genocid, priča ne nazadnje tudi zapis Katie Hopkins, znane televizijske osebnosti, v visokotiražnem angleškem časopisu Sun, ki je tragedije beguncev v Sredozemskem morju opisala kot utapljanje »ščurkov«.

Da bi ohranjanje spomina na množične zločine in vojne, samo po sebi prispevalo k temu, da se ti ne bi več ponovili, je seveda preveč naivno verjeti. Žal tudi v tem pogledu ne gre nasedati utvari, da je nastopil čas »konca zgodovine« in je človeštvo, zahvaljujoč novoodkritemu »zdravilu«, postalo immuno pred velikimi odmerki »banalnosti zla« (Hannah Arendt, 1998), s katerim se je soočalo v preteklosti in ki grozijo tudi današnjim generacijam. S tem ne mislim, da predstavlja grozeče zlo usodo, ki se ji ne bi bilo mogoče upreti ali se pred njo ne bi dalo na različne načine zavarovati. Eden od njih, ki ga uporabljam v tem prispevku, se nanaša na njegove vzroke, prepoznavanje, razlago, politični jezik, zgodovinske izvore in internacionalizacijo.

Profesorica za politično teorijo na Harvardu Danielle Allen, ki si je prav tako dolgo in neuspešno zastavljala vprašanje o Hitlerju in nacizmu, je našla odgovor pri Donaldu Trumpu, pri čemer pa se je za razlago, ki jo lahko uporabimo tudi za vzpon evropskih populistov (neo)fašistov in drugih skrajnih politikov, oprla na evropsko (in ameriško) filozofinjo Hannah Arendt. Pri tem ji ni šlo toliko za neposredno primerjanje Trumpa oziroma evropskih skrajnežev s Hitlerjem kot pa za skupni imenovalec, ki jih družijo: *prvič*, kako demagoški oportunisti izkoriščajo krizo (ekonomsko, finančno, begunsko, enormno poveč/ev/anje neenakosti, strašenjem pred tujci, terorizem in drugo) za doseganje njihovih političnih ciljev; in *drugič*, kako politični demagogi s tem, ko prezirajo ključna načela ustavne demokracije in demokratičnega pojmovanja državljanstva, praktično odpravljajo ustavno zagotovljene pravice.

Kameleonska narava populistične politike

Hannah Arendt (1998) je svojo razlago »banalnosti zla«, izvrševanje individualnih in množičnih zločinov, ko se skrajneži dokopljejo do oblasti, oprla na zagovor storilcev (množičnih morilcev), da so s tem »samo opravljali svoje delo«. Drug problem pa je, ker se ljudje pri vzponu političnih samodržcev in odpravljanja demokracije, kar sicer še daleč ne odobravajo, raje umaknejo v »interni eksil«, naredijo »nevidne« in s tem pripomorejo k prevladi »zla«. Javni prostor in arena politike sta na ta način po besedah Theodorja Adorna povsem prepuščena tistim, ki niso toliko dovetni za racionalno utemeljene interese, temveč iščejo zadovoljevanje svojih emocionalnih potreb v navezavi na najbolj primitivne in iracionalne želje in strahove.

Kako poimenovati politike, ki z zagovarjanjem postavljanja »zidov«, kriminalizacije in izganjanja etničnih in verskih skupin, s sovraštvom do žensk (mizoginijo), z zaničevanjem medijev in novinarjev, z zagovarjanjem

mučenja in drugim oporekajo ustavno in mednarodnopravno zagotovljenim pravicam? Razlage in definicije, ki na tem področju opisujejo in označujejo to zvrst politike, si velikokrat nasprotujejo ali pa so celo konfuzne, kar nekateri pripisujejo njeni izrazito sovražni, paranoični in kolerični govorici ali stilu. Da gre za populizem se zdi eni največjih avtoritet na tem področju zgodovinarju Michaelu Kazinu (2017) preveč splošno, ker je težko prepoznati, za katero »ljudstvo« gre pri taki politiki. Vojaški zgodovinar konservativnih prepričanj Max Boot sicer nima navade, da bi kogarkoli označil za fašista, prepoznal pa ga je v Donaldu Trumpu. Pri New York Timesu, kjer so opravili kvantitativno analizo Trumpovih govorov, so se pridružili mnenju večjega števila zgodovinarjev, da vsebujejo številne trditve, ki ciljajo na povečevanje delitev v družbi, na njegovo podžiganje sovraštva med Američani in nasilju naklonjeno retoriko, kar vse spominja na znane politične demagoge iz prejšnjega stoletja

Na drugi strani pa nekateri poznavalci vseeno vztrajajo pri oznaki, da gre za populistične politike. Vzemimo primere Putina, Orbána, Erdoğan in drugih, ki uživajo velikansko in za demokracijo sporno večinsko podporo v javnosti. Za vse omenjene lahko rečemo, da znajo dobro izkoristiti kameleonsko naravo populistične politike, ki se prilagaja spremenjenim družbenim in političnim okoliščinam in zna v tem smislu »prisluhniti« ljudem.

Implozija Evropske unije

Vzemimo samo Orbánovo demagoško in populistično retoriko, ki je večinsko (72 odstotkov!) javno mnenje o tem, da je bilo Madžarom bolje pod komunizmom, prevedel v politično sintagmo o »ukradeni tranziciji« in se, kljub temu, da je k njej prispeval in še prispeva veliko, obrnil proti njej in se pridružil večinskemu političnemu razpoloženju. Nekdanji ostri kritik »sovjetske« Rusije je danes odločni zagovornik neliberalne demokracije in Putinovih (ruskih) geopolitičnih interesov, tako kot v Franciji skrajna Nacionalna fronta. Drugi primer je Orbánov govor v Tusnádfürdőju o »zatonu zahoda«, sploh zahodnega tipa demokracij - in posledično Evropske unije, na katerega ni reagiral noben od vodilnih politikov Evropske unije, čeprav je Orbán napadel ključne politične vrednote te politične skupnosti. Podobni populistični jezik uporabljajo poleg njega tudi politiki drugod po Vzhodni in Centralni Evropi, tudi v »zrelih« demokracijah«, od koder so jih uvozili. Ne nazadnje v Sloveniji, kar se je dobro pokazalo in se še kaže na primeru skrajnega potenciranja nevarnosti pred muslimanskim življenjem in še posebej na primeru beguncev.

To, da Evropska unija ne jemlje dovolj resno svoje vloge kot supra-nacionalne politične skupnosti pove veliko o tem, da se je odpovedala kriterijem, ki jih je pred tem pogojevala za pristop k njej: stabilne institucije, ki zagotavljajo življenje demokracije, pravno državo, človekove pravice in zaščito manjšin. Te priložnosti skrajni populistični politiki, ki zagovarjajo v zgodovini že videni radikalni populizem, nacionalizem in ksenofobijo, seveda ne bodo in ne izpuščajo. Nova konservativna oblast na Poljskem je svoj zaničevalni odnos do EU že pokazala s tem, ko je njena predsednica vlade Beate Szydlo na tiskovni konferenci ukazala odstraniti evropsko zastavo z razlago, da daje raje prednost poljski »najlepši beli in rdeči zastavi«. Orbánizacija Evrope (EU), lahko pa dodamo še njeno putinizacijo, se uvršča ta čas poleg drugih med glavne akterje ki spodkopavajo še do včeraj obetavni evropski projekt. Čeprav je Rusija iz notranjih in geopolitičnih razlogov zainteresirana za slabljenje Evropske unije in s tem namenom tudi izdatno podpira skrajno desne politične stranke (od Nacionalne fronte na čelu z Le Penovo v Franciji in številne druge v EU, ki zasledujejo podobne cilje) pa imamo v tem pogledu prej opraviti z njeno implozijo. Vzroke zanjo je treba potemtakem (po)iskati najprej pri njej sami in šele potem pri drugih geopolitičnih igralcih, vključno z Združenimi državami Amerike, ki so evropske države (Poljsko, Ukrajino, baltiške države in druge) z nerazumno strategijo uporabljale pri svoji konfrontaciji z Rusijo, kar je tej ponudilo priložnost, da »vrača udarec« s tem, ko izstavlja svoje (geo)politične »račune« Evropi.

Legitimizacija (»mainstreamizacija«) skrajne politike

Za vzpon skrajne politike, če se omejimo na Evropo, ki spominja na zlovešča dogajanja v tridesetih letih prejšnjega stoletja nosita največji del odgovornosti desni in levi politični mainstream. Desni politični pol nosi pri tem mnogo večjo odgovornost, če pomislimo na to, da je večina evropskih vlad v zadnjem obdobju v njegovih rokah, medtem ko se je levi politični blok zlizal z desno politiko. Ne en in ne drugi že dalj časa ne ponujata alternative oziroma rešitev za probleme, ki že dolgo pestijo evropske državljane: od finančnih oziroma gospodarskih (kriza) in monetarnih (zadolženosti, negotovost evra) do problema beguncev in imigrantov vse do terorizma in soodgovornosti za njih. In kadar ni alternative ali pravih rešitev se uveljavijo najslabše med njimi. Ljudi, ko ni nič drugega na izbiro, postanejo na koncu ujetniki lažnih upanj – iluzij.

Paradoks ni le v tem, da »rešitve«, za katere je zgodovina že povedala, kako tragično so se končale, danes ponujajo skrajne desničarske politike po rasističnih, ksenofobnih in nacionalistično obarvanih receptih. Večji paradoks je to,

kot ugotavlja ugledni politični komentator *Financial Timesa* Tony Barber, da se za razliko od turbulentnih političnih razmer v Evropi pred dobrimi devedesetimi desetletji, danes ne postavlja vprašanje, ali bo prišla radikalna desnica na oblast z novimi Mussoliniji in Hitlerji, temveč njena »mainstreamizacija«, se pravi legitimizacija skrajne politike, ki se sklicuje na rasistične ideje in zagovarja v nasprotju z odprto zamisel zaprte družbe, dobro (za)varovane z(a) žico. Zahvaljujoč političnemu mainstreamu se na ta način skrajna politika spretno predstavlja in gradi v javnosti podobo, da gre za zmerno in povsem normalno ter legitimno politiko, ki lahko zasede oblastni položaj. Strokovnjak za migracijsko pravo Steve Cohen (2006) je v svojem delu z naslovom *Na ramenih fašizma* (*Standing on the Shoulders of Fascism*) sistematično in prepričljivo pokazal na linearno ideološko in politično povezavo med brutalno politiko in represijo nad migranti v režiji političnega mainstreama in nastajanjem avtoritarne zakonodaje v tej zvezi, ki jo inspirirajo (neo)fašistične ideje.

Tako kot se ni mogoče pogajati ali dogovarjati s fašisti, rasisti in ksenofobi iz prejšnjih obdobij, kot se je mogoče poučiti iz zgodovine, bi morale isto veljati za njihove današnje zgodovinsko reciklirane naslednike, pri katerih je, na primer, nekdanjo vlogo osovraženelega Juda zamenjal musliman. V nasprotnem primeru gre lahko samo za kratkovidno politiko, pri kateri bi se lahko današnji politiki ponovno naučili iz zgodovine, da volivci raje izberejo »original« kot pa »kopijo«. To še toliko bolj v primeru, ko so državljani/volivci izgubili še zadnje iluzije o vladajoči politiki in njenem političnem razredu.

Nostalgija za »zlatimi časi«

Virus skrajne politike, začinjeno z nestrpnostjo, se je praktično razširil po vsem kontinentu: od Francije, Nizozemske, Avstrije, Finske, Danske, Grčije pa v vzhodni in centralni Evropi, čeprav seznam držav s tem še zdaleč ni dokončen. Centralna Evropa se je v zadnjem času po mnenju številnih spremenila v laboratorij za raznobarvne populistične samodržce in populistične manipulatorje. Zato se je mogoče le strinjati s trditvijo, da je v Evropi (EU) težko najti več kot dve državi (Nemčija in Švedska), za katere bi lahko zanesljivo trdili, da predstavljata stabilni demokraciji in kolikor toliko zdravo gospodarsko stanje.

Prvič v novejši zgodovini Francije se desničarska Nacionalna fronta pod vodstvom Marine Le Pen predstavlja in tudi uveljavlja kot »priznani« legitimni tekmovalci v francoski politiki. Čeprav se Le Penova ponuja kot »rešiteljica« Francije, v resnici ne ponuja pravih rešitev za družbene in ekonomske probleme. Tisto, kar ponuja so iluzije: njen ekonomski program napoveduje umik

iz Evrope in sveta (globalizacije), medtem ko socialno vizijo sestavlja mit o homogeni Franciji, ki pa ni v zgodovini nikoli obstajala. Če se leta 2017, ko bodo potekale volitve za mesto predsednika države, potrdijo rezultati merjenj javnega mnenja, ki napovedujejo zmago Le Penove nad sedanjim predsednikom Françoisom Hollandom, če bo ta kandidiral, to ne bi pomenilo le tega, da bi imeli opraviti s politično povsem spremenjeno Francijo, temveč tudi uničujoče posledice, če dodamo še verjetni odhod Velike Britanije iz EU, za samo Evropsko unijo.

Natalie Nougayrède, zunanjepolitična komentatorka pri Guardianu in nekdanja urednica pri Le Mondu, vidi vzroke za vzpon Nacionalne fronte predvsem pri sami francoski politični eliti, ki je znala poskrbeti za sebe, medtem ko najmanj tri desetletja ni reševala kritičnih družbenih in ekonomskih problemov. V prvi vrsti omenja problem množične brezposelnosti, de-industrializacijo in globalizacijo, v kateri vidijo številni francoski državljani zaradi izgube delovnih mest prej eksistencialno grožnjo kot pa priložnost. Pred nastopom globalizacije je Francija dobra tri desetletja (1945-1975) z modernizacijo in povečano vlogo v svetu doživljala vzpon, ki ga je v času pešanja njene ekonomije in pomanjšanega mednarodnega vpliva zamenjala nostalgija za takimi »zlatimi časi«. To seveda odpira priložnosti za skrajno desnico, ki se opira na njeno tradicionalistično, avtoritarno, ultra-katoliško in proti-republikansko politično dediščino, poleg tega pa še na zgodovino skrajnih desničarskih gibanj: od ultra-nacionalizma Charlesa Maurrasa v 19. stoletju, nadalje na pojav reakcionarjev v tridesetih letih v prejšnjem stoletju, kolaboracijo z nacisti (Vichy) in akumuliranjem sovraštva, ki mu je botrovala alžirska vojna za neodvisnost.

O moči prepričanosti in ozkosti duha

Medtem, ko skrajna desnica v centralni in vzhodni Evropi bolj ali manj posnema politično retoriko in diskurz svojih predhodnikov v prejšnjem stoletju, je skrajna (populistična) desnica v zahodni Evropi osvojila jezik liberalnih vrednot, kar se kaže med drugim tudi v tem, da se predstavlja kot zagovornica istospolnih izbir in ženskih pravic. Čeprav je vodja angleške populistične (nacionalistične) desnice Nigel Farage Marino Le Pen oz. Nacionalno fronto označil, da gre za fašizem, se druga tej oznaki upira. Pravi, da se v resnici zavzema za obrambo francoskega sekularizma in za obnovo tradicionalnih vrednot, ki jih je francoski »politični razred« opustil in izdal. Podobno bi lahko rekli za skandinavsko skrajno desnico, ki pri svoji kriminalizaciji muslimanov uporablja tako liberalne (»temna stran liberalizma«) kot tudi socialdemokratske argumente. Prav tako se vodja Svobodnjaške stranke Geert Wilders, tako

kot pred njim umorjeni Pim Fortyn, proglašajo za branitelja nizozemskega liberalizma pred islamskimi skrajneži. Tako v prvi kot drugi ideološki dedišcini – če hočete pri Johnu Locku, Johnu Stuartu Millu, ne nazadnje tudi pri samem Karlu Marxu – ne manjka idej, ki jih je mogoče izkoristiti za izključevanje »drugih« na rasni ali nacionalni podlagi.

Ob naraščanju in krepitvi skrajne politike, ki zbuja resno zaskrbljenost in bi si zaslužil večjo pozornost civilne in politične družbe, se lahko strinjamo z oceno britanskega publicista Rafaela Behra, da ne obstajata niti dve državi, v katerih bi bilo mogoče govoriti, o analognih politikah tega pojava. Tisto, kar pa je tej skrajni politični dinamiki skupno, so zagotovo ekonomska (finančna) kriza, demografska ter varnostna negotovost, pa naj si bo ta realna ali politično (s)konstruirana, in kulturna odtujenost političnih elit (med njimi še posebej samopašne finančne) od svojih državljanov. Od Pariza do Varšave imamo opraviti z vladajočo politiko, ki v resnici ne ponuja nobenih idej, zamisli in alternativ. Gre za od družbe ločeno in samozadovoljno kasto, ki zase zatrjuje, da je nad ideološkimi izbirami in nasprotno ravna in odloča izključno v funkciji tehnokratskega poslanstva, kar pa je za politiko in politike seveda dosti premalo.

Primanjkljaj racionalnih alternativ, »churchillianskega« anti-fašističnega refleksa, razumevanja za usodno povečevanje neenakosti in socialnih razlik, solidarnosti, odprtosti duha in tolerance, za katerega je v prvi vrsti odgovoren politični mainstream v Evropi, predstavlja žal enkratno priložnost za reprizo že videne v najbolj mračnih časih, ki jih je v prejšnjem stoletju izkusila Evropa. To, da globoka kriza iz leta 2008 še ni mimo in da se z gotovostjo napoveduje že nova, kakor tudi napovedana (eno se je medtem že uresničilo v Bruslju) teroristična dejanja, pomenijo nove priložnosti za skrajno populistično in nacionalistično desnico v Evropi, ki je na to že pripravljena in ji gre na roko. Gustave Le Bon, eden največjih poznavalcev sociologije množic, danes živečim generacijam v Evropi ne bi zavidal, ker je dobro vedel, kakšno zlo predstavljajo ljudje in gibanja, ki se opirajo na »moč prepričanosti v kombinaciji z ozkostjo duha«. Sigmund Freud je dobrih deset let pred prihodom Adolfa Hitlerja na oblast svarilo Le Bona lahko dodal le še svojega – nastop »primitivnih karizem«.

(Dnevnik-Objektiv, 2. 4. 2016)

Kako se odzvati na pokol v Bruslju?

Prva in razumljiva reakcija na krvavo teroristično dramo v Bruslju je povezana z mobilizacijo emocij, torej z jezo in žalostjo. Nekateri gredo pri tem še naprej in zahtevajo maščevanju, torej »oko za oko«. Ta gre seveda na roke teroristov, ki pa je daleč od rešitve, prej del problema, o katerem je govora. Je čas za emocije, take in drugačne, vendar tudi čas za resno refleksijo, strateške zamisli in politiko, s katero bi bilo mogoče zmanjšati teroristično zlo, medtem ko je njegova popolna eliminacija bolj utopično pričakovanje.

Gre seveda za nemajhen izziv za države in družbe, ki se sklicujejo na demokracijo in odprtost. Na izbiro imajo, da se odzovejo racionalno ali iracionalno oziroma, da pristanejo na igro islamskih ali katerihkoli drugih teroristov ali pa da v spopadu z njimi upoštevajo in se držijo civilizacijskih in mednarodnopravnih norm, na katere se sicer sklicujejo in ki so pripeljale do marsikje v svetu še do včeraj občudovanega mirovnega in socialnega projekta – Evropske unije.

Čeprav si ne bi smel nihče v svetu vzeti »pravice« ubijati nedolžne ljudi, si moramo sami vendarle zastaviti nekaj neprijetnih vprašanj. Ali tudi sami, kot države in družbe, kot posamezniki, komu povzročamo podobno zlo, o katerem pa o »njihovih« žrtvah nismo tako dobro in podrobno obveščeni kot o »naših«. Resnična empatija mora vključevati tako prve kot druge oziroma ne bi smela delati razlike med njimi. Neprijetno vprašanje pa je povezano z vojaškimi intervencijami oziroma vojnami, ki jih je »krščanski« svet (tako Zahodna Evropa in ZDA kot Vzhod, Rusija) sprožal v muslimanskih državah, puščal za sabo številne prav tako civilne žrtve, ne nazadnje tudi milijone beguncev, in pustil v razsulu številne države (Afganistan, Irak, Libija, Sirija in druge).

Michael Flynn, nekdanji direktor ameriške vojaške obveščevalne agencije (DIA) je odkrito povedal, da brez vojne v Iraku ne bi bilo Islamske države, ki se ta čas širi ne le tam, temveč v širšem geopolitičnem prostoru, zadnji čas

poleg Sirije tudi v Libiji. Kaj je ostalo od obljub politikov, ki so odgovorni za te vojne in ogromne pošiljke orožja v omenjene države, da bo to prineslo tem državam demokracijo in blagostanje?

»Trženje« države s strahom

Resnega premisleka in iskrene obsodbe individualnega terorizma ni brez enakega stališča do državnega terorizma in v tem smislu imamo opraviti z nepripravljenostjo najbolj vplivnih in močnih držav v bližnjevzhodni regiji in onkraj nje, da bi (samo)kritično premislile tako kratkoročne kot tudi dolgoročne posledice njihovih nepremišljenih, tudi po mednarodnem pravu kriminalnih dejanj, za katerimi ostajajo množični (vojni) zločini in porušene države. V nadaljevanju pa »maščevalci«- teroristi na nekoliko drugačen način in drugje opravijo svojo krvavo dejanje nad nedolžnimi civilisti.

Ameriški filantrop George Soros je že velikokrat opozoril, da nas tako teroristi kot tudi domači politični demagogi – ti v vlogi »uporabnih idiotov«, predvsem pa z namenom, da tržijo politične točke – prepričujejo, da moramo živeti v stalnem stanju strahu. V taki družbi seveda ni mogoče sprejemati racionalnih odločitev, ker strah nasprotno aktivira iracionalno v naših možganih in barska ravnanja.

Od trženja s strahom, česar bi se morali zavedati predvsem politiki, ki sprejemajo na tem področju pomembne odločitve, si potemtakem ne moremo obetati odpravljanja vzrokov za terorizem in bolj učinkovitega nadzora nad njegovimi izvrševalci. Spomnimo na to, da traja napovedana vojna »proti terorju« že petnajst let in da v tej vojni izgublamo, če pomislimo, da je danes terorizma kvečjemu več in ne manj.

Preseneča in šokantno je, da politika in politiki tako malo vedo ali bolje ignorirajo spoznanja eksperimentalne psihologije o obvladovanju terorizma. Izjema je predsednik italijanske vlade Matteo Renzi, ki je v Guardianu opozoril, da zahteva spopad s terorizmom ne le varnostne izvedence, na primer vojake in obveščevalce, temveč tudi »socialne delavce«. Vrsta najbolj uglednih eksperimentalnih psihologov je razvila tako imenovano »teorijo upravljanja (management) s terorjem«, ki pravi, da človekovo obnašanje oz. ravnanje motivirata podzavestni strah pred smrtjo. Rešitev pred njim se nahaja v kulturi, ki lahko ponudi rešitve, in ne v reciklaži strahu, ki aktivira pra-staro in primitivno v delu človeških možganov. Te pa seveda ne ponujajo take v bistvu z decentno kulturo skregane politične izbire, ki se ponujajo pod oznako ksenofobije, skrajnega nacionalizma, populizma in moralističnih predsodkov.

Na koncu si lahko zastavimo vprašanje, koliko podobnih tragičnih dejanj v evropskih mestih in drugod po svetu bo še potrebnih, da se bodo odgovorni politiki zaved(a)li, da so lahko neustrezne reakcije na teroristična dejanja, na primer omejevanje svoboščin in z ničemer omejen nadzor nad državljani, celo bolj nevarne od samega terorizma«? V čem se islamski teroristi, ki so se večinoma rodili in izobraževali na evropskih tleh, razlikujejo od drugih teroristov, ki jih je spoznala Evropa po drugi svetovni vojni: od morilcev Alda Mora, nemške skupine Baader-Meinhof ali Breivika? Čeprav ne mislimo zabrisati razlik med njimi, pa jih povezuje predvsem to, da so vsi najhujši kriminalci. O tem, kako spodobna družba ravna z njimi, ne da bi iz njih naredila mučence, njihove skupnosti pa stigmatizirala ali kriminalizirala, pa imamo zgleden norveški primer z zadnje omenjenim Breivikom.

(Večer-Pogledi, 24. 3. 2016)

Asimetrična geopolitika čustev

Pod še svežim vtisom terorističnega napada v Parizu je povsem človeško, da se na žrtve odzovemo z naklonjenimi čustvi. Pri tem pa bi bilo prav, da bi izražena čustva vključevala tudi nedavne žrtve v Bejrutu, na Sinaju in drugod, kakor tudi še dosti številčnejše civilne žrtve v t.i. »vojni proti terorizmu«. Temu pa v današnjem globalnem času, v katerem se, žal, žrtve delijo na »naše« in »njihove« in kot take različno štejejo, še zdaleč ni tako. Dodajmo, da si strokovnjaki s področja mednarodnih odnosov v tej zvezi pomagajo s čustveno hladno sintagmo o »asimetrični geopolitiki čustev«.

Vendar zahtevajo (vse) žrtve od mednarodne politike (politikov) tudi odgovor na vprašani »zakaj« in »kako« naprej – s kakšno dobro zamišljeno ali premišljeno politiko se jim bo mogoče v prihodnje, če že ne izogniti, pa vsaj bistveno zmanjšati število žrtev individualnega in državnega terorizma? Največkrat se pri tem misli na hitre in odločne vojaške aktivnosti, kot sta to silovito bombardiranje ali morebitni kopenski poseg. Odgovorni mednarodni strokovnjaki na tem področju, četudi se to praviloma opravičuje še s tako dobrimi nameni, kaj takega odsvetujejo. Pri tem omenjajo Irak, Afganistan in Libijo (njihov dokončni seznam je seveda še dosti daljši), ki so razmere v omenjenih državah kot tudi intervencijskih državah (z uvoženim terorizmom kot posledico) samo še do skrajnosti poslabšale.

Maščevanje iz strasti

Andrew J. Bacevich, zaslužni profesor za mednarodne odnose in vojaške študije na Univerzi v Bostonu, ki je sam izgubil sina v vojni v Iraku, svari pred nadaljnjimi vojaškimi avanturami na Srednjem vzhodu in namesto tega daje prednost politiki. Podobno misli tudi mednarodno referenčni francoski

družboslovec Pierre Hassner (2015) v njegovi nedavno izdani knjigi z naslovom »Maščevanje iz strasti« (La Revanche des passions). Oba sta prepričana, da ponuja »politika« boljšo izbiro/alternativo od izključno vojaške.

V času asimetričnih in »novih vojn« se je potrebno posloviti od razumevanja vojn v še ne tako davni preteklosti, v katerih sta si stali nasproti dve regularni vojski, za njimi pa države s svojimi teritorialnimi in ideološkimi cilji. Danes vodene vojne, kot piše Hassner, so se relegitimizirale v obliki džihada, globalne vojne proti terorizmu ali z namenom uveljavljanja oz. »izvoza« demokracije. V tem smislu je težko računati, da bi se lahko Francija sama odločila za klasično vojno proti islamski državi, ki obsega znatni teritorij v Siriji in Iraku, po tistem, ko to ni uspelo ZDA (in njenim zaveznicam), kjer sta tako njihov predsednik kot tudi javnost opustila upanje na vojaško rešitev.

V tej zvezi si omenimo dva poglobitna cilja, ki jih zasledujejo samozvani voditelji islamske države. Po tistem, ko so nasilno uveljavili (razširili) svojo oblast v znatnem delu Sirije in Iraka, so se v zadnjem času predvsem osredotočili na naslednje cilje.

Prvič, z najbolj človeško odvrtnimi dejanji izzvati Francijo in druge države, da se te na »njenem« prostoru bodisi iz zraka ali na kopnem bojujejo proti ISIS-u. To, da so se ZDA umikale iz Iraka in se niso bile pripravljene kopensko angažirati v Siriji, ji ne gre na roke. Še bolj pa ISIS »skrbi«, da danes v bombnih napadih v Siriji sodelujeta le še Amerika in Francija, medtem ko so se Kanada, Avstralija, Nova Zelandija in štiri arabske države umaknile.

Faustovska kalkulacija

Za nekatere je taka politika islamske države iracionalna, v resnici pa gre za faustovsko preračunljivost: v zadnjih petnajstih mesecih je Amerika s svojimi zavezniki (z)bombardirala 10.000 tarč, vendar to islamske države ni oslabilo, čeprav so po navedbah Pentagona izgubili najmanj 20.000 svojih borcev oz. podpornikov. Civilistov kot »manjvrednih ciljev« seveda ne ena in druga stran ne štejeta. Ameriški obveščevalni viri so poročali, da se je septembra lani navkljub ali bolje rečeno ravno zaradi intenzivnega bombardiranja ISIS pridružilo 15.000 novih borcev in to iz 80. držav, eno leto pozneje pa je njihovo število naraslo na 30.000, sedaj že iz 100 držav.

Če k tem številkam dodamo 300.000 pobitih in sto tisoče ranjenih, nadalje, milijone, ki so morali zapustiti svoje domove, ter kaotične razmere v Siriji in Iraku, si lahko predstavljamo, s kakšnim velikim rekrutacijskim potencialom

lahko računa ISIS kot nekdo, ki se proglašča, da brani napadeni islamski svet pred »zahodnimi križarji« ter zahvaljujoč temu širi svoje ideje in pridobiva nove pristaše v Afganistanu, Kavkazu, severni in vzhodni Afriki in drugod.

Drugi cilj islamske (para)države, ki jo skrbi dovolj prepoznavna sekularizacija muslimanov v Evropi, je usmerjen v razpihovanje islamofobije, pri tem jim pride prav »pomoč« radikalne (tudi zmerne) desnice v Evropi, ki lahko v vlogi »uporabnih idiotov« prispeva k večjemu dotoku rekrutov iz evropske diaspore. Nekateri med njimi so že ponudili predloge iz že videne evropske zgodovine, ki jim tokrat sicer ne bi rekli koncentracijska taborišča, temveč detencijske (pridrževalne) zapore za osumljene, omenja se število več deset tisoč muslimanov z evropskim državljanstvom, po zgledu na ameriški Guantanamo.

Eni in drugi, prvi s terorističnimi zločini, drugi pa s politiko sovraštva do »dru-gačnih« evropskih državljanov in omejevanjem njihovih človekovih pravic, ki ga sedaj pod pretvezo »islamizacije Evrope« razširjajo še na nesrečne begunce in migrante, si prizadevajo za tako prihodnost, v kateri bo ostal prostor, če parafraziramo pesnika in Parižana Charlesa Baudelaireja, le še za »bolehne rože zla« in »petke trinajstega v mesecu« (glej njegovo Polnočno izpraševanje vesti).

Najslabši, polni besne vneme

Za sedaj ostaja odprto, ali se bodo globalni igralci (predvsem Evropa, Amerika in Rusija) znali izogniti obema omenjenima pastema, ki ju Zahodu nastavlja ISIS ali pa bodo priložnost, in to na obeh/vseh straneh, po besedah irskega pesnika na koncu dobili predvsem »najslabši, ki so polni besne vneme« (W. B. Yeats)?

Medtem, ko evropska in predvsem francoska politika iščeta(?) odgovore ali se bosta morebiti po zgodovinsko odgovornem premisleku tudi dokopali do vzdržne strategije, ki bo bolj spominjala na »norveško« (Breivik) kot pa na ameriško (»vojna proti terorizmu«), bo potrebna velika mera samo-izpraševanja in jemanja/učenja iz vsaj najnovejše politične zgodovine. Predvsem pa se ne bosta smeli pri tem izogniti tistim (ne)namenoma prezrtim vprašanjem, ki si jih je treba postaviti že iz najbolj elementarnega spoštovanja do izgubljenih življenj v Parizu ali kjerkoli drugje v svetu.

Morda smemo za to potrebni pogum in lucidnost (Agnès Poirier) pričakovati predvsem od države in mesta (Pariza), ki predstavljata zibelko razsvetljenstva, rojstni kraj sekularizma in ločitve med državo in cerkvijo, svetilnik svobode misli, skepticizma in satire?

Malo nenavadno je, da je eno takih političnih »tabu« vprašanj, povezanih z razumevanjem vzrokov in posledic, zastavil britanski premier David Cameron. Z njim, kar je razumljivo, ni mislil na posledice številnih vojaških intervencij njegove države oz. Zahoda na Bližnjem/Srednjem vzhodu in drugod, temveč na rusko (Putinovo) bombardiranje v Siriji, ki da bo Cameronovih besedah samo še bolj prispevalo k »radikalizaciji in povečevanju terorizma«. Na podobne posledice, predvsem za samo Rusijo, je opozoril ameriški sekretar za obrambo Ashton Carter.

Ključno Keynesovo vprašanje

Seveda pa niso ta opozorila nič manj veljavna za zahodne države. Zakoni geopolitike namreč veljajo za vse in ne le za poljubno izbrane, tako kot to velja, če posplošimo, tudi za Newtonov tretji zakon termodinamike: če prvo telo deluje na drugo telo s silo, deluje to na prvo z enako veliko, a nasprotno usmerjeno silo. To, npr., potrjujejo raziskovalne ugotovitve Znanstvenega sveta pri ameriškem obrambnem ministrstvu iz leta 1997 o zgodovinskih dokazih za močno korelacijo med ameriški aktivnostmi v mednarodnih situacijah in povečevanjem terorističnih napadov na ZDA. Slednje potrjuje tudi priznanje predsednika Obame, da je »ISIS posledica ameriške invazije na Irak«.

Pošastni barbarizem, kot je (2011) opozoril francoski mislec Étienne Balibar (2015), si ne zasluži simetričnega odgovora z »racionalno brutalnostjo«, ki jo prakticira še vedno odvijajoča se »vojna proti terorizmu«, v kateri pride na enega ubitega terorista, devet uničenih civilistov. Agenda konfrontacije s terorizmom, v kateri ne bo prostora za vladavino (mednarodnega) prava, za mir, ki zahteva pogum in odločnost (ne strahopetnost in kompromise) in vzdržno socialno varnost za vse in vsakogar, je že vnaprej obsojena na neuspeh.

Še pomembneje od vsega naštetega in poroštvo za decentno preživetje globalne civilizacije, pa je za sedaj še neodgovorjeno vprašanje, ki ga je leta 1939 John Maynard Keynes (2011) naslovil na tedanje britanske politike: kako naj bi izgledal svet po tistem, ko bomo zmagali?

(Delo-Mnenja, 19. 11. 2015)

Strah hrani fašizem

Kriza z begunci se je napovedovala, visela je v zraku, čakala je, da se bo zgodila. Evropa je sedaj presenečena. Od kod ta množica, se sprašuje, kje je bila prej? Evropa je seveda imela dovolj časa, da bi se pripravila, gre za sprenevedanje.

To je glavna značilnost sodobne evropske in nacionalne politike. Deluje kratkoročno, od volitev do volitev, težave rešuje šele po tistem, ko ji začne teči voda v grlo. Stvari so še hujše, če pomisliva, kako nepripravljeni sta bili nacionalna in »globalna« (nacionalna) politika na izbruh finančne krize pred sedmimi leti in da se ta še vedno »rešuje« z neoliberalnimi ideološkimi in ekonomskimi recepti, ki so pripeljali do nje. Begunska kriza ni v tem pogledu nič drugačna od gospodarske, če ekološke, ki vodi v planetarno katastrofo, ne omenjam.

Če se kdo opre na razvpito taksonomijo (ne)vedenja nekdanjega ameriškega obrambnega ministra Donalda Rumsfelda, ki ga je mogoče zaradi agresivnih vojn v Afganistanu in na Bližnjem vzhodu uvrstiti najmanj med soodgovorne za sedanjo begunsko krizo, lahko hitro ugotovi, da politiki ne izpolnjujejo niti prvega pogoja, se pravi tistega, kar ljudje vemo (*known knowns*), kaj šele, da bi prestopili prag tistega, za kar vemo, da še ne vemo (*known unknowns*), ali celo tistega, o čemer niti ne vemo, da ne vemo (*unknown unknowns*).

Evropa je soodgovorna za razmere na Bližnjem vzhodu in širše, celo nekdanji britanski premier Tony Blair priznava, da je šlo pri napadu na Irak za »napako«.

To, kar 12 let po začetku agresivne (nepravične) vojne v Iraku spoznava Blair, ki je bil skupaj z Bushem njen povzročitelj, je deset milijonov ljudi vedelo, še preden se je ta napad začel, vedelo in izrazilo z demonstracijami v številnih velikih mestih po svetu ...

... če uskočim, vedelo je tudi veliko ljudi v Ljubljani, ki so protestirali proti vdoru, a jih nihče, niti domači politiki, ni želel slišati.

S priznanjem, da je šlo za napako, se Blair ne more izogniti dosti hujši zgodovinski sodbi: na nürnberškem sojenju nacističnim voditeljem je bila odgovornost za vojno opredeljena kot največji zločin, danes je to veljavna norma v mednarodnem pravu. O tem, zakaj mednarodno kazensko sodišče zahodnih in ruskih (Čečenija, priključitev Krima) voditeljev ne pokliče na odgovornost, ni treba ugibati.

Paradoks je, da na dolgi rok učinkujejo slabo zamišljene in sprejete odločitve politike. Tu ne mislim toliko na običajne vojne, temveč na gospodarske vojne, ki jih razvite države, še posebej Evropa, vodijo proti nerazvitim, predvsem v Afriki. Te vrste vojn poleg ekološkega opustošenja planeta generirajo državljanske vojne, spopade v zvezi s surovinami in posledično velike begunske valove. Gre za še en paradoks, da veliki zagovorniki proste trgovine z njo ne mislijo resno, ko gre za zavarovanje gospodarskih koristi najrazvitejših držav. Še več: prevladujoča neoliberalna politika ni verodostojna, ko na eni strani zagovarja deregulacijo, tj. deregulacijo (umik države) v korist prevlade zasebne pobude, pri odnosih z Afriko pa tega kreda ne prakticira. Predvsem Zahod s subvencioniranjem kmetijskih presežkov že desetletja onemogoča afriškimi državam dostop do svojih trgov in tako uničuje tamkajšnja gospodarstva.

Izvor beguncev je v bistvu neenakost.

Britanski ekonomist in avtor knjige Eksodus Paul Collier (2013) že dalj časa – že od devetdesetih let – opozarja na nevdržno človeško ceno, ki jo povzroča čedalje globlji prepad, kar zadeva zaslužke, med Afriko in preostalim svetom. To, da Evropa z milijardami evrov subvencionira svoje kmetijstvo in ga varuje s carinami, ni le ekonomsko in politično kratkovidno, temveč tudi nesprejemljivo z moralnega vidika. Konec koncev ne udari le Afričanov, temveč dvakratno tudi evropske državljane – kot davkoplačevalce in potrošnike. Begunska tragedija, ki poteka pred našimi očmi in tudi na naših tleh, je bila programirana že pred desetletji. Danes žanjemo njene sadove. Že na začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja so nove in samozavestno usmerjene države v razvoju od OZN zahtevale sklic konference o trgovini in razvoju (UNCTAD), od Zahoda pa so namesto »pomoči« zahtevale trgovino, vendar jih ta ni hotel uslišati. Evropa se je odtlej še bolj spreminjala v trgovinsko »trdnjavo«.

V zadnjih dobrih 40 letih je Zahod »uspešno« zadrževal Afriko zunaj mednarodne trgovine in 20 let pozneje, na začetku devetdesetih let, doživljal prihode Afričanov iz Maroka proti Španiji v čolnih. Malo pred tem je Mednarodni denarni sklad afriškimi državam odsvetoval industrializacijo, s čimer so

se kritično zmanjšale tamkajšnje potrebe po delovni sili, to pa je pripeljalo do tega, da so začele afriške države uvažati celo surovine. Zgleden primer je sladkor, ki ga je Evropa, zaradi državnih subvencij, začela sama proizvajati, to pa je potem spodrinilo uvoz sladkornega trsa iz tropskih krajev. Da je Evropa lahko še bolj bogatela, je morala Afrika prevzeti vlogo »berača«. Toliko o »ekonomskih« migrantih, ki so žrtev političnih izbir po okusu in interesu bogate in »krščanske« Evrope ...

Vrniva se k ljudem, ki prihajajo. Evropejce je strah, da to pomeni konec Evrope krščanskih korenin. Ampak ali ne velja nasprotno, to bi bil lahko začetek nove Evrope, novo rojstvo, ne zaradi demografskih zakonitosti, ampak ker ima Evropa pred sabo popravní izpit.

Žal veliko članic, predvsem v Srednji in Vzhodni Evropi, ni kos temu novemu izzivu, kar bo samo še bolj zmanjšalo težo Evropske unije kot globalnega igralca. Države (in z njimi njihove državljane), ki bodo zaradi preživetvenih interesov politične elite še naprej obsedene z varovanjem in zavarovanjem – tudi z bodočo žico, če bo treba – svoje primarne (nacionalne ali ozko konfesionalno razumljene) identitete, ne da bi to navezale ali vpele v širši okvir sodobne družbene in globalne transformacije, čaka nazadovanje v kulturnem in gospodarskem pogledu.

Ob sedanjem begunskem valu z Bližnjega vzhoda pozabljamo na »begunce« iz perifernih in polperifernih članic EU, tudi iz Slovenije, ki se množično in najverjetneje za vedno odpravljajo v države, ki poleg »identitete« ponujajo tudi osebno in družbeno prosperiteto. Takih imigrantskih članic v EU ni veliko, morda komajda tretjina, vendar utegne tudi tak referendum »z odhajanjem« vplivati na dosedanji kritični demografski manko v preostalih dveh tretjinah. Med sirskimi in »našimi« migranti so številne podobnosti: mladi, ambiciozni, izobraženi, globalno odprti ...

Kako razumete nemški obrat? Še včeraj je bila Nemčija egoistična država, ki je dušila Grčijo, danes jo postavljamo za zgled.

Nemški obrat je zanimiv z dveh vidikov: najprej se je treba spomniti, na kolikšno podporo v EU je lahko računala stroga trdoliberalistična nemška politika do Grčije, njena sedanja odprta in dobronamerna (»krščanska«) politika do migrantov pa je prej ko ne osamljena. Ker smo pri nemški državi do Grčije z njo obremenjeni, je razumljivo, da politika Angele Merkel do migrantov preseneča. V resnici pa je treba povedati, da v tem primeru nemška politika vztraja pri kontinuiteti, ki jo prepoznamo v t. i. novejši izdaji politike »drugega obrata« (die zweite Wende), prvi se je nanašal na ponovno združitev Nemčije.

Če posebej ne omenjamo prejšnjih let, naj bi Nemčija letos sprejela več kot 800 tisoč migrantov (beguncev), v prihodnjih letih pa naj bi njihovo število po besedah podkanclerja Sigmarja Gabriela znašalo okoli pol milijona. Kanclerka Merklova priznava, da gre za precedens, ki bo spremenil nemško družbo. Pomembno je, da kanclerka na migrante ne gleda samo kot na »delovno silo«, ki jo potrebujejo zaradi demografskega primanjkljaja, temveč kot na ljudi, ki bodo prispevali k preoblikovanju Nemčije in seveda tudi samih sebe. Nemčija ima večdesetletne izkušnje s kar nekaj valovi migrantov, začeni s Italijani, Jugoslovani in Turki, zato navkljub odporu desničarskih in nacionalističnih skrajnežev njihova razmeroma uspešna integracija v nemško družbo ne preseneča toliko. Vsakoletni »integrationbarometer«, ki ga pripravlja strokovni svet pri nemški ustanovi za migracijo in integracijo, praviloma ugotavlja pragmatična in naklonjena stališča, nanašajoča se na migracijo in integracijo, med Nemci in samimi migranti. Seveda pa je integracija migrantov v tej državi, pa tudi drugod zelo kompleksna in odvisna od številnih dejavnikov: izobrazbe, dolžine bivanja, vrste zaposlitve, članstva v družbenih omrežjih, zaslužka in drugega.

Koliko solidarnosti je še v Evropi? Spomnimo se, koliko milijard evrov smo dali za reševanje »grških« bank, sedaj so težave z nekaj milijardami evrov pomoči Turčiji za begunska taborišča.

Gre za logično nadaljevanje erozije solidarnosti do lastnih državljanov – s postopnim odpravljanjem socialne države. Moram pa tudi opozoriti, da solidarnost ni le moralna kategorija, temveč navsezadnje tudi ekonomska, če politične ne poudarjam posebej. To z drugimi besedami pomeni, da bo nazadnje poleg moralnega izstavljen tudi ekonomski račun, ki bo pogosto višji od sredstev, s katerimi bi bilo mogoče to težavo reševati danes.

Obojega, moralne odgovornosti in ekonomskih razlogov za sprejemanje beguncev, se na srečo dobro zavedajo nemška kanclerka Merklova in tudi nekateri izmed skandinavskih vodilnih politikov. Drugi, v Vzhodni in Srednji Evropi, s slovensko uradno politiko vred, se prej zgledujejo po Orbánovi Madžarski. Politično kratkovidno in za Evropo (EU) potencialno katastrofalno je, če bo ta del Evrope v času globalizacije hotel ostati etnično še naprej homogeniziran – kar je seveda »zasluga« ali posledica etničnega čiščenja med drugo svetovno vojno in po njej –, vlogo etnično raznolikih (multikulturnih) skupnosti pa bo prepustil zahodnim državam, v katere se iz Vzhodne in Srednje Evrope izseljuje najbolj izobrazena in mlada generacija. Takega očitno »asimetričnega« političnega sprenevedanja se sprejemne (imigrantske) zahodne države verjetno ne bodo dolgo šle.

Polovica Evrope govori, da nas bodo rešile ograje, da ne gre za Berlinski zid, ampak za »ograje, ki varujejo svobodo«. Ne potrebuješ veliko zgodovinskega spomina, da se spomniš hladne vojne.

Evropa se vrača v tisti zgodovinski čas, ki ga je irski pesnik, dramatik in politik Yeats prepoznal v tem, da »najboljšim manjka sleherna prepričanost, a najslabši so polni besne vneme«. Pri tem ne gre le za odnos do beguncev ali migrantov, temveč za zrcalno razmerje, tj., da smo se znotraj teh ograj – ali če hočete bodeče žice – znašli tudi sami. Ograje nimajo nič skupnega s svobodo, temveč so najprej simbolna, na naslednji stopnji pa tudi realna napoved vladanja s trdo roko in v pričakovanju neizbežnega upora ljudi vzpostavljanja nadzorovalne države kot nadomestka za izginjajočo socialno državo, srednji razred in demokracijo.

Lahko rečemo, če nas seveda ni povsem zapustil zgodovinski spomin, da je politični razred v Evropi, ki je sam nehal verjeti v (Schumpetrovo) kreativno destrukcijo oziroma mutacijo kapitalizma, z izgovarjanjem na prebežnike in v interesu svojega političnega preživetja pod pretvezo reševanja pred begunci napovedal latentno vojno lastnim državljanom.

Jezik »ograj« je prej, kot si je bilo mogoče misliti, pozabil na leto »1989«; to mu je danes v resnici samo še v breme. Avtentični disidenti iz tistih let so slutili prihod take zgodovinske digresije, kakor zadnje čase opozarja Adam Michnik in v tej zvezi omenja Vaclava Havla, za katerega je bilo sprejemanje tistih, ki bežijo pred vojno, revščino in trpljenjem, temeljni imperativ univerzalne človeške solidarnosti.

Upam, da večina državljanov, ki mislijo s svojo glavo in imajo vsaj kanček zgodovinskega spomina, vseeno ne bo nasedla vsiljenemu političnemu novoreku, ki bi v imenu svobode slavil »bodečo žico« ali na primer zatrjeval, da je vojna v resnici mir, in še kaj podobnega, kar poznamo iz Orwellovega repertoarja in rasistične desničarske politike.

Vrniva se k izvoru begunske krize. Zahodni svet je raje podpiral totalitarne sekularne vladarje na Bližnjem vzhodu, kot da bi podprl demokratična vrenja ali, bog ne daj, že prej socialistični arabski nacionalni eksperiment. In ko se je ta ideja zlomila, so se ljudje namesto k nacionalnim raje zatekli k verskim identitetam. Zdaj smo, kjer smo, razpadle države, razpadli družbeni sistemi, islam je postal islamizem, ne versko, pač pa politično, v radikalni različici tudi totalitarno gibanje.

Tako politiko so narekovali interesi, dobički korporacij (nafta, surovine itn.) in ne dolgoročni interesi za skupno dobro ljudi v teh državah in mednarodne skupnosti kot celote. Ogroža nas naša lastna politika (Zahoda) v preteklosti in, žal, tudi današnja. Ali ni absurd, da nas strašijo z islamizacijo, češ da ogroža

»krščansko« Evropo, pri čemer ima »krščanski« svet (predvsem ZDA) nekaj sto vojaških oporišč v islamskem svetu, ta pa ne premore niti enega samega v našem svetu? Kdo je v resnici ogrožen? Če obrnemo to razmerje, utegnemo bolje razumeti strahove drugih, čeprav nisem prepričan, da je »strah« dobra naložba v politiki in nasploh v medcivilizacijskih razmerjih.

Ni treba, da imamo o zahodni civilizaciji previsoko mnenje. Gandi je imel prav, ko jo je označil za odlično idejo in sočasno obžaloval, da se tako redko uporablja v praksi. Žal bodo morali slej ko prej, če še niso, to spoznati tudi begunci. Pravzaprav to ta čas že spoznava kakih tri tisoč beguncev v Calaisu, katerih življenjske razmere Univerza v Birminghamu in organizacija Zdravniški sveta imenujeta »diabolične«. V šotorih ti nesrečneži že mesece »so-bivajo« s podganami, pijejo vodo, ki je kontaminirana s fekalijami, številni boleajo za tuberkulozo. Eden od njih je novinarju povedal, da je tako živel v Darfurju in da si nikoli ni predstavljal, da bi ga lahko kaj takega čakalo kjerkoli v Evropi.

Imate prav, ko omenjate strahove, ti so neracionalni, politika pa svari pred milijonom ali dvema beguncev, čeprav v Evropi živi več kot 500 milijonov ljudi.

Kot je te dni opozoril Jeffrey Sachs, si je treba priznati realno dejstvo, da ni preprostega odgovora na vprašanje migrantov. Oba skrajna odgovora: da jih je mogoče ustaviti pred mejami in ograjami ali da jih lahko Evropa sprejme v neomejenem številu, ne zadovoljujeta. Vendar Evropa še ni na točki, ko jih ne bi mogla spreje(ma)ti.

Skrajna desnica v Evropi (EU), žal ne le ta, v času krize ta problem izkorišča za pridobivanje političnih točk, tudi moči in vpliva, ki že tako ni majhen. Gre za politiko, če spomnimo na Theodorja Adorna, protidemokratske propagande, pri kateri ne gre za racionalne interese, temveč za emocionalne potrebe, najpogosteje pa za najbolj primitivne in iracionalne želje in strahove. Taka politika nas oddaljuje od rešitev in pomnožuje težave. Njen največji neuspeh bi bila uspešna integracija, pri čemer bo, opirajoč se na njej naklonjene in od tega živeče medije, do skrajnosti napihnila posamezne zlorabe begunskega statusa oziroma incidente, povezane z begunci.

Se bojite fašizma? Pojav »tujcev« je vedno odlična priložnost za mobilizacijo skrajnosti. Če bo prevladal strah, bi bilo to najboljše zagotovilo za zmago ali prevlado fašizma. Prebežniki oziroma begunci so razlog, da ga lahko celo prej prepozna(va)mo in odvrnemo. Ne bi bilo prvič v novejši evropski zgodovini. Naj pa še dodam, da pri tem odpor oziroma rezistenca sama po sebi ne zadoštuje, da potrebujemo alternativno zamisel družbe. Pri tem je najnevarnejša, kot jo je poimenoval J. K. Galbraith, »kultura vztrajanja pri samozadovoljstvu«, češ da stvari niti niso tako slabe, ker bi lahko bilo še slabše.

*Kar se dogaja z Orbánom, me ne preseneča, celo požigi azilnih domov me ne prese-
nečajo, preseneča me, da je najbolj »leva« političarka v Evropi Angela Merkel.*

Kar se tiče Orbána in njegovih posnemovalcev v politični regiji, bo zanesljivo prišel tudi dan, ko bo gospodarska politika skupaj z njegovim avtoritarnim vodenjem Madžarske doživela poraz. Ni dolgo, kar so njeni državljani izrazili odločno nasprotovanje njegovi politiki, a ga je temu politiku z instrumenta-
lizacijo begunske krize uspelo za nekaj časa nevtralizirati. Orbán, ki ga ima ameriški senator John McCain (ali je to slovenska desnica slišala?) za »neo-
fašističnega diktatorja«, izkorišča obe krizi (finančno in begunsko) za zgodovinsko enkratno zamisel Evrope: uničenje »liberalne identitete« (demokracije) in zamenjavo te z nacionalno oziroma »krščansko« identiteto. V tem okviru je skrajno sporno njegovo govorjenje o »ukradeni tradiciji«, pri čemer bolj ali manj izrecno obtožuje EU in demagoško nasprotuje neoliberalni »financijalizaciji« evropskega in svetovnega gospodarstva.

Žal se po letu 1989 »evtanazirana« evropska levica še ni prepričljivo postavila proti takim pogubnim in skrajno avtoritarnim zamislim, še manj pa, da bi se skupaj z drugimi progresivnimi evropskimi političnimi akterji in civilno družbo domislila česa, kar bi spominjalo na nasprotovanje radikalnemu in kameleonskemu populizmu z oblikovanjem »ljudskih front« v tridesetih letih prejšnjega stoletja.

Pojma desnice in levice sta preživeta, natančneje bi bilo reči, da imamo na eni stani skupino, ki malo bolj sodeluje s finančnim kapitalom, na drugi pa tisto, ki z njim sodeluje malo manj. Koliko je sploh demokracije v Evropi, koliko je prave izbire? Trdim, da so težave, s katerimi se spoprijema Jeremy Corbyn, dokaz tega. Pa je to dovolj za upanje?

Pravzaprav je res levica tista, ki je v bistveno bolj kritičnem stanju, čeprav je zadnje čase nekaj zgodnjih »lastovk«, ki napovedujejo, da se utegne prebuditi iz »kome« (v Veliki Britaniji – Corbyn, v Kanadi – Trudeau). Žal je takih izbir še premalo, vendar bolje pozno in čeprav zamujeno. Upanje, ki je samo po sebi tudi premalo, pa mora vendarle ostati, četudi rešitve krize iz leta 2008 še ni na vidiku in ugledni ekonomisti v svetu napovedujejo skorajšnji izbruh nove. Več izbire oziroma nabora alternativnih zamisli in praks, ki se postopno akumulirajo, vidim pri tistih ekonomistih, ki vidijo onkraj ortodoksnega neoliberalizma in ki ne častijo »božanstva« trga za vsako ceno (Piketty, Krugman, Stiglitz, Skidelsky in številni drugi). Ker pa sta izbira in udejanjanje alternativ odvisna od realno obstoječe ali neobstoječe demokracije, to, da imamo še vedno opraviti s hegemonijo idej, ki so zabredle v krizo, veliko pove o njenem kritičnem deficitu ali bolje – realnem stanju politične distopije.

Ali v tem postdemokratskem svetu res potrebujemo revolucijo, da bomo dosegli pravičnejše urejanje družbenih odnosov?

Prenicljivejši družboslovni pisci in politični prognostiki so si edini v tem, da stvari ne morejo iti naprej tako kot doslej, da je sedanji model (neoliberalnega) kapitalizma nevzdržen in tako rekoč uničuje samega sebe (Joseph Stiglitz in drugi). Tako razklane kapitalistične družbe dosedanja zgodovina človeštva še ni poznala: še naprej in navkljub globoki krizi se materialne razlike med ljudmi poglobljajo. Bolj skeptični med njimi omenjajo poleg revolucije še drugo izbiro – vojno. Obe imata seveda težave z »demokracijo«, vojna še najbolj.

Vendar je hkrati tudi res, čeprav ju absolutno ne zagovarjam, da sta gospodarska kriza in vojna (kriza pred dobrimi 85 leti) pripeljali do znosnejšega kapitalizma: na primer bogati in korporacije so »priznavali« družbo in so plačevali dosti večje davke kot danes. Danes se zaradi oportunitizma (interesov) politične elite korporacije postavljajo nad pravno državo. Če ne bo prevladal razum, ki zahteva takojšnje in radikalne strukturne reforme, seveda (pre)ostajajo revolucije, ki si jih v tem trenutku niti ne znamo niti ne moremo predstavljati. Kapitalizem se sam po sebi ne bo in se ni nikoli, tako kot noben družbeni sistem v zgodovini pred njim, spreminjal. Kapitalizem nima vgrajenega česa takega, čemur bi lahko rekli samokorektivni mehanizem. Dodajmo še besede ameriškega državnika Johna Adamsa, »... da ne pozna demokracije, ki ni kdaj napravila samomora nad samo seboj«.

Podobno bi lahko rekli za tipično levičarsko pričakovanje, da krize same po sebi, samodejno, pripeljejo do sprememb. Če je torej po začetku krize pred sedmimi leti kdo pričakoval družbene spremembe – preobrat –, se je globoko (z)motil. Neoliberalni režim ne le da je ostal nedotaknjen, temveč so njegove politično-finančne elite le še intenzivneje izkoristile krizo za nadaljnje prisvajanje (redistribucijo) družbenega bogastva in erodiranje demokracije, slabljenje delavskih pravic in socialne države. Zgodovina ne pozna tako velikega transfera javnih virov v korist zasebnikov in bank, kot smo mu bili priča po zadnji krizi.

Živimo v avtoritarnem svetu kapitalizma. Kje prepoznavate to avtoritarnost?

Če odmislim skandinavske družbe, smo danes priča dovolj prepoznavni konvergenci realno obstoječega kapitalizma z avtoritarno politiko. V času življenja državnih socialističnih sistemov je zahodni kapitalizem zaradi ugleda postavljaj v ospredje demokracijo v paketu s človekovimi pravicami. Danes te potrebe ni, čeprav države, ki imajo same težave z demokracijo, ne da bi trenile z očesom, s sklicevanjem nanjo upravičujejo svoje vojaško posredovanje v surovinsko ali kako drugače geopolitično »zanimivih« državah (Afganistan, Irak, Libija, Ukrajina, Sirija itd.).

Avtoritarnost je mogoče prepoznati na različne načine: v delovanju mednarodnih finančnih ustanov (Mednarodnega denarnega sklada, Svetovne banke, tudi t. i. trojke), pri velikih korporacijah in finančnem kompleksu (financionalizacija, nekateri omenjajo tudi pred kratkim uvedeno »finančno represijo«), ki čedalje bolj marginalizirajo vlogo držav s tem, ko vplivajo na izbiro politikov na oblasti in ne plačujejo davkov, nadalje s »tajnimi« sporazumi (eklatanten primer je TTIP), ki grejo še dlje in podarjajo korporacijam pristojnosti nad nacionalnimi državami. Vidi se tudi recimo pri vodilni vlogi edine stranke v usmerjanju kapitalizma na Kitajskem ali pa v vlogi politične elite v navezavi s tajkunskim omrežjem v Rusiji ...

Različno ideološko »podkovani« kapitalizmi upravičujejo marginalizacijo demokracije oziroma uveljavljanje avtoritarnosti tudi s tem, da v času globalizacije, za katero je značilna radikalna kompresija prostora in časa, preprosto ni več časa za večnivojsko in časovno zapravljivo odločanje, povrhu vsega pa demokracija menda slabi konkurenčne prednosti.

Vse to je res, a kriviti kapitalizem za tokratno postavljanje zidov, je preveč preprosto. Neoliberalizem k temu prispeva, ni pa edini razlog.

Imate prav, stvari niso tako preproste in krivec je, odvisno od pogleda, vedno drugi. Omenimo, da, ko že govorimo o Orbánu, ta politik, ki ni kak marksistični ideolog, govori ravno o globalnem kapitalizmu kot o krivcu za migracije in obenem kot o sistemu, ki se zvija v smrtnem krču. Seveda ni dvoma, da bi rad ta politik skupaj z drugimi avtoritarnimi pajdaši (Le Pen, Farage in druga gibanja) po Evropi in svetu na mestu realno obstoječega kapitalizma ustoličil nekaj, kar je dosti slabše od njega. Morda navsezadnje tudi v zgodovini že videno »darfurizacijo« svoje države, če že ne kar vse Evrope.

Kako nenavadno, a na srečo imamo vsaj Nemčijo.

Če bi šla Nemčija po poti, ki jo danes zagovarja Orbán, ki se ima za »zadnjega branilca Evrope«, bi morala revidirati vso svojo povojno politično zgodovino in se namesto spoprijemanja z resničnimi globalnimi problemi in vztrajanja pri bolj ali manj proevropski smeri oprijeti avtoritarne in etnično (nemško) izključujoče politike.

Za zdaj je težko verjeti, da bi se kaj takega lahko zgodilo v bližnji prihodnosti.

(Mladina 46, 13. 11. 2015, intervjuval Jure Trampuš)

Zloraba nacionalnih interesov

Profesor Rizman, začniva najin intervju s problematično tezo, da neoliberalna politika nima alternative. Ali se strinjate, da se mora globalni svet, predvsem »periferne« države, kot je Slovenija, sprijazniti z dominantno vlogo ZDA na ekonomskem in političnem področju? Ali to pomeni, da interesi finančnega kapitala ostajajo alfa in omega celotnega družbenega dogajanja v svetu?

Gre za zelo sestavljeno tezo, ki je kot takšne torej ne smemo razumeti preveč ozko. Teza vidi samo sebe, če se tako izrazim, kot dediča zgrešene napovedi po padcu berlinskega zidu in zlomu državnih socializmov o »koncu zgodovine«. V tem smislu neoliberalci oziroma neoliberalna ideologija resda ne vidijo ali bolje nočejo videti, da bi lahko obstajala še kakšna alternativna ideja ali konkurenčna ideologija. Tu neoliberalizem spominja na prejšnjo zgodovinsko poraženo ideologijo – na stalinizem, lahko mu rečemo tudi državni socializem, ki je prav tako zapoved(ov) al in odpravljal (tudi sankcioniral) vsakršno pomisel na udejanjanje političnega pluralizma. Vemo, kako je končal, in upoštevajoč to zgodovinsko izkušnjo, kot tudi številne druge v dolgi zgodovini človeštva, ni težko napovedati, da čaka podobna usoda v prihodnosti tudi neoliberalizem. Vendar pa ni nobenega dvoma, če gledamo iz demokratske perspektive, da družba oziroma družbe potrebujejo soočanje in konfrontacijo različnih idej in predstav o tem, kako upravljati/usmerjati družbeni razvoj. Morda je ravno tu priložnost za periferne države, da glede na njihovo eksistencialno stisko ponudijo nove ideje, kot to dokazuje ravno najnovejši primer Grčije po zadnjih volitvah. Je pa res, da idej, ki bi bile konkurenčne neoliberalizmu ni pogosto videti na javnem in diskurzivnem »radarju« – čeprav te v resnici obstajajo –, ker uživa neoliberalizem privilegirani status, pri čemer mislim tako na podrejeno vlogo države in premočno podporo prevladujočega ali bolj oligarhično zasnovanega finančnega kompleksa, ki mu je neoliberalizem napisan na kožo.

Vloga ZDA je v tem kontekstu ne glede na geopolitične, geoekonomske in geofinančne premike (vzrok držav, ki jih predstavlja BRICS: Brazilija, Rusija, Indija, Kitajska in Južna Afrika) dominantnega pomena.

Vseeno pa moram dodati, da je aktualna politična oblast bolj privržena ali uslužna do nemške politike, kar je še slabše, kot pa če bi posnemala aktualno ameriško ekonomsko politiko, ki spodbuja gospodarsko rast in zaposlenost v nasprotju z nemško varčevalno doktrino, ki obe duši.

ZDA si svojo dominantno vlogo zagotavljajo z ekonomsko in finančno premočjo, nenazadnje pa tudi z ogromnim kulturnim vplivom in vojaškimi oporišči po širnem svetu. Dominantni položaj kakšne države, tu nas zgodovina spet lahko veliko nauči, pa ni nekaj trajnega. Omenil sem že skupino držav BRICS (dodati pa bi bilo treba še druge države v Južni Ameriki), ki ni več toliko odvisna, kot je bila v času »ameriškega 20. stoletja«, in uvaja v ekonomsko in politično življenje lastne, izvirnejše modele, ki so prav tako ali celo ekonomsko uspešnejši od ameriškega. Resda ti, če se milo izrazimo, trpijo »demokratični deficit«, vendar je na drugi strani tudi res, da imajo težave z demokracijo tudi nekoč »vzorne« države, na primer poleg ZDA tudi države članice Evropske unije.

V svoji najnovejši knjigi »Čas (brez) alternative« (2014) ste zapisali, da pri reševanju krize tako v globalnem svetu kot pri nas sodelujejo tudi ljudje, ki so v tej krizi nemoralno obogateli in so odgovorni za generiranje same krize. Kaj menite, na kakšen način je mogoče te vplivne posameznike odstraniti z oblastnih pozicij?

Ker je težko verjeti v to, da smo na koncu krize, še več: vrsta uglednih ekonomskih in družbenih mislecev že napoveduje izbruh nove v bližnji prihodnosti, lahko pričakujemo poglobljanje in zaostrovanje družbenih in političnih protislovij, ki bodo navrgla na površje skupaj z novimi gibanji tudi alternativne zamisli in zahteve po pravičnejši družbi, ki bo bolj naklonjena upoštevanju skupnega dobrega.

V preteklosti smo v tem pogledu lahko videli, da je do transformacijskih družbenih premikov prišlo tako od zgoraj kot od spodaj, skoraj nikoli pa ne brez odpora in uporov državljanov, ki niso bili več pripravljeni prenašati neznoznega stanja. Prvi primer se nanaša na ekonomsko in socialno politiko »New Deal«, kjer je prosvetljeni in napredni del ameriškega političnega razreda na čelu s predsednikom Rooseveltom enostavno spoznal, da po starem ne gre več in da se brez nujnih sprememb obeta razpad kapitalističnega sistema. To je seveda imelo za posledico omejevanje in tudi odpravo »baronov« v tej državi, ki so kapitalizem razumeli in tudi udejanjali kot pljenje.

Drug novejši primer pa sta seveda odpor in upor, ki vključujeta tudi zahtevo za legitimne volitve, ki so jih izrazili državljani v Islandiji (pisanje nove ustave), v

Grčiji (Siriza), nekaj podobnega pa vidimo danes tudi v Španiji (Podemos) in drugje, kjer je čutiti podobno družbeno vrenje. Zaenkrat gre šele za prve embrionalne procese, ki bodo zahtevali več (zgodovinskega) časa, da bodo slej ali prej udeležili nujne spremembe ter še prej oblikovali novo družbeno pogodbo skupaj z njej ustrežajočim normativnim (pravnim) redom, ki bo učinkovitejši pri preprečevanju zlorab politične in ekonomske moči, kakršnim smo priče zadnje čase v Sloveniji in drugod.

Polemika za in proti privatizaciji bank in podjetij je pri nas vse hujša. Poraja se vtis, da gre za napačno dilemo in da vprašanje lastništva ni ključno vprašanje. Bistveno je spoznanje, da je polovica naših podjetij ekonomsko premalo učinkovitih, da je njihovo upravljanje slabo in da je politikom in tehokratom malo mar, kot vi pravite, za skupno dobro, za družbeno blaginjo, za socialno državo. Kako preprečiti ponovno socializacijo izgub in privatizacijo dobičkov?

V Sloveniji je v tem času iz različnih vzrokov (kriza, interesi koruptivnih elit, plenilski interesi zunanjih igralcev itd.) težko vzpostaviti racionalno razpravo o njenih ključnih družbenih problemih. Če so zlorabljeni nacionalni interesi, ki se jim ne odreka nobena normalna država, je družbena klima v Sloveniji danes usmerjena proti njim kot takim. Če so nekatera podjetja v državni (nekoč družbeni lasti) neučinkovita ali pa so jih izropali posamezniki, se jih je treba kar vseh po vrsti znebiti oziroma privatizirati, med njimi tudi uspešne. Enako seveda velja za vnaprejšnje zavračanje zasebnega lastništva kot takega. Razumem pa odpor proti privatizaciji, če gre pri njej v resnici za razprodajo in ko v odsotnosti jasnih (transparentnih) pravil igre prevzamejo vlogo posamezniki in skupine, ki vidijo v tako pridobljeni lastnini izključno in samo špekulantski interes. Žal, kot lahko vidimo, se v Sloveniji kočija postavlja pred konje in ne konje pred kočijo, s čimer merim na to, da je bila najprej nedemokratsko oziroma netransparentno sprejeta odločitev na vrhu, ne da bi se vprašalo ljudi, šele pozneje, ponavadi prepozno, pa steče pogovor o pravilih igre in o tem, kaj hočemo s prodajo podjetij z obširnega seznama sploh doseči.

V svetu financ govorimo predvsem o globalni finančni krizi in krizi bank, ki so jih države, tudi naša, reševale z ogromnimi proračunskimi sredstvi. Sociologi na drugi strani govorite o družbeni krizi, krizi vrednot in eroziji človekovih svoboščin. Kje vidite korenine družbene krize v Evropi in Sloveniji? Ali je res za vse tegobe EU kriva ameriška neoliberalna ideologija? Ali nima tudi evropska komisija svoje lastne neoliberalne doktrine o vsemogočnosti trga?

Imate prav, takšno sklepanje – o izključni odgovornosti ameriške ideologije – bi bilo preveč poenostavljeno. Naj v navezavi na prejšnje in to vprašanje dodam, da prevladujoča ideologija neoliberalizma, ki jo je tudi evropska komisija

uvozila iz anglosaksonskega sveta ter se ji vedno bolj priklanja, ogroža tudi veliko večino (»99 odstotkov«) ameriških državljanov. Le en ali mnogo manj kot ta odstotek jih v tej in drugih državah s podobno ekonomsko/ politično doktrino nezasluženo uživa v materialnem in finančnem izobilju. Številne analize (mednje se uvršča tudi prepričljivo delo Thomasa Pikettyja, 2014)) dokazujejo nevzdržno naraščanje prepada med bogatimi in revnimi, še več, tudi samo izginjanje srednjega razreda kot zgodovinsko preverjene varovalke vzdržne ter demokratične družbe. Nasprotovanja in upori takšni krivični družbeni ureditvi razumljivo ne potekajo samo v državah periferije in pol-periferije, temveč tudi pri njeni geopolitično dominantni »matici«.

Reševanje, o katerem sprašujete, je, kar ni težko videti, prav tako napisano na kožo vladajočih institucij in politične kaste. Tisto, kar najprej in najbolj bode v oči, je, da nihče ne odgovarja za zgrešene odločitve in povzročeno škodo v finančnem in ekonomskem svetu, medtem ko mora večina državljanov, ki pri tem ni sodelovala ali imela koristi, pogosto tudi na račun eksistencialnega preživetja, poravnati (socializirane) račune, ki so jih povzročili (privilegirani) drugi. Tako seveda ni mogoče priti do vzdržne gospodarske rasti, sploh pa ne v primeru, ko se »asimetrično« razdeljuje davkoplačevalski denar enim (bankam), medtem ko se posledično (tudi z »varčevanjem«) znižuje kupno moč večini državljanov, kar seveda nič drugega kot recept za gospodarski upad in depresijo. Državljanji so tako dvakrat »udarjeni«: prvič z ukradenim davkoplačevalskim denarjem in drugič z močno znižanimi dohodki oziroma manjšo kupno močjo.

Tako ekonomska kot tudi družbena kriza imata, poleg drugih, svoj skupni vzrok v neoliberalni doktrini, ki pripisuje neomejenemu (»svobodnemu«) trgu v bistvu status božanstva, medtem ko preostaja državi kvečjemu podrejena vloga ali pobiranje davkov od večine tistega prebivalstva, ki si ne more privoščiti njihovega izogibanja, skrivanja v varčnih bančnih oazah. Politika, ki sta pred dobrimi tremi desetletji utrla pot neoliberalizmu, Margaret Thatcher in Ronald Reagan, še posebej prva, sta praktično odpisala družbo in posledično prevzela model socialdarwinistične družbe, v kateri je prostor samo za posameznike, to je za tiste med njimi, ki so najbolj »sposobni in močni« (»fittest«). S takšnim političnim DNK-jem se je odprla pot krizam, ki jih omenjate: finančni, ekonomski, politični in moralni. Država in njene ustanove, ki bi bile dolžne varovati socialne in človekove pravice (socialna država), so bile tako oslABLJENE ali marginalizirane, da je zakon moči praviloma prevladal nad zakonom pravičnosti.

Treba je tudi dodati, da je »kriza« neenakomerno »porazdeljena«: za nekatere je kriza pravi »zlato rudnik« za bogatenje in za druge boj za preživetje, ki v skrajnem primeru prinaša popolno obubožanje, ki vključuje tudi razmišljanje,

ali je vredno živeti. Ko je dostojanstvo posameznika tolikanj načeto, da ta ne vidi izhoda, se je treba vprašati, v kakšnih družbah živimo, zakaj smo v tak položaj prišli, kdo je zanj odgovoren in kaj moramo ali moremo storiti, da bi se stanje spremenilo?

Slovenci in drugi narodi v nekdanji skupni državi Jugoslaviji, pa tudi baltske države, so videli zgodovinsko priložnost za gospodarsko prosperiteto v polnopravnem članstvu v EU in prevzemu skupne evropske valute evra. Žal se je pokazalo, da je razvojna razlika med velikimi državami, še posebej Nemčijo, ter majhnimi državami zelo velika. Ali so potemtakem t. i. periferne države, države PIIGS in Slovenija, dejansko obsojene na polkolonialni status?

V zgodovini ni tako redko, da dobijo sanje prednost pred resničnostjo. Evropska unija se danes razlikuje od tiste, v katero smo se vključevali oziroma vključili. Za osemindvajset članic EU lahko danes rečemo, da so sicer formalno enakopravne, v resnici pa so, prosto po Orwellu, nekatere bolj in druge manj enakopravne. Stvari so celo hujše, kot to ugotavlja eden najbolj vidnih in lucidnih nemških družbenih mislecev, nedavno preminuli Ulrich Beck (2013) z univerze v Münchnu: vlogo prve violine v EU je medtem prevzela Nemčija, ki je po združitvi obeh Nemčij politično mutirala iz evropske Nemčije v nekaj, kar je bilo še do nedavnega nepredstavljivo za ustanovitelje EU: in sicer v to, da smo dobili nemško Evropo.

Mnogi analitiki zunaj Evrope so v njej videli primer alternativne civilizacije in pri tem omenjali njene visoke socialne standarde, varovanje človekovih pravic in uveljavljanje demokracije. No, tisti čas je danes že za nami in na njenem čelu ni v prvi vrsti nekdo, ki bi zagovarjal in udejanjal takšne vrednote, temveč človek, ki je na prejšnji funkciji v mali državi zagotavljal bogatim zunaj nje, da so v njenih bankah skrili svoje bogastvo in se izognili plačevanju davkov v matičnih državah. Če je bilo vse to »zakonito«, kakor zatrjuje aktualni predsednik evropske komisije, se lahko ponovno vprašamo, za kakšne zakone gre, za koga so bili napisani in kaj se je medtem zgodilo s pravno državo, ki je bila nekoč eden poglobitnih pogojev za vključitev v to politično (z)družbo.

Podobno usodo je doživela demokracija, kjer so finančni interesi v tem pogledu vplivnih držav diktirali njeno odpravo – primer napovedanega in potem odpovedanega referenduma v Grčiji v zvezi s pogoji »trojke« oziroma Bruslja (predvsem Berlina). Ironija zgodovine je, da je nekoč odpravila demokracijo vojaška hunta, medtem ko danes to prakso nadaljuje druga institucija, ki se ponaša z imenom »troika« in uživa podporo evropske komisije (do kdaj?).

Evro, ki je bil skrajno nepremišljeno uveden, je obljubljal višjo stopnjo medsebojne povezanosti in integracije v Evropski uniji, nastalo pa je, kar se sicer

pogosto dogaja z obljubami politikov in ekonomskih ideologov, nekaj povsem drugega.

Evro prinaša nekaterim državam Severa (predvsem pa Nemčiji) velikanske dobičke, medtem ko druge zaradi nedoslednega in nedomišljenega centralno-bančnega mehanizma spravlja v ekonomsko bedo in popolno finančno/monetarno odvisnost, ki spominja in tudi dejansko je – (neo)kolonialni položaj. Sprašujem se, ali je kakšna druga beseda, ki bi bolje ponazorila to, da so posamezne države (na jugu Evrope) po uvedbi varčevalne doktrine na »ukaz« EU oziroma »trojke« polovico svoje mladine obsodile na brezposelnost?

Ekonomisti govorijo o tem, da je edina rešitev za evropske ekonomije vzdržna gospodarska rast, nekateri nobelovci, kot je Stiglitz (2012), opozarjajo tudi na vse bolj pereč problem povečevanja neenakosti. Thomas Piketty (2014) je s knjigo »Kapital v 21. stoletju« empirično dokazal, da se neenakost v svetu povečuje in da se dohodek med kapitalom in delom deli odločno v prid kapitala. Toda Piketty ne napoveduje konca kapitalizma. Ali to pomeni, da moramo iskati izhod iz sedanje krize znotraj kapitalističnega sistema?

Pomembno je, kaj kdo razume pod gospodarsko rastjo. Če je dodan pridev »vzdržna«, to gotovo meri na to, da je treba upoštevati okoljske omejitve in da se moramo posloviti od tistega njenega razumevanja, kakršnega smo, uničujočega za naravo in posledično za človeka, poznali doslej. Seveda pa prave rasti ne bo, če se bo nadaljeval dosedanji trend skrajnega in praktično neomejenega povečevanja neenakosti. Revni in srednji sloji zaradi nje ne razpolagajo s finančnimi sredstvi, s katerimi bi lahko ustanavljali nova podjetja oziroma investirali, medtem ko presežno bogate zadnje prav tako ne zanima in raje varno hranijo svoje neobdavčeno bogastvo v bančnih oazah, kupujejo prestižne jahte ali pa nadstandardna stanovanja (vile) na Manhattnu, v bogatih predelih Londona in drugje.

Morda bi bilo bolje kot o koncu kapitalizma govoriti o različnih kapitalizmih. Za (neoliberalni) ameriški in kitajski (avtoritarni) kapitalizem, če se omejim samo na ta dva primera, je resnično težko verjeti, da bi lahko preživela, če se ne bosta spremenila. Po prvi svetovni krizi je to uspelo ZDA, mislim na Rooseveltov »New Deal«, medtem ko je Evropa zakorakala v različne totalitarizme. Tudi danes so ZDA relativno uspešnejše od Evrope pri obvladovanju krize, čeprav še daleč od njenega obvladanja, medtem ko se je Evropa (EU) zakopala v okope varčevalne dogme in rigidne finančne zdržnosti, ki zavirata gospodarsko rast in – tako kot v času obeh svetovnih vojn – obuja k življenju skrajna populistična in nacionalistična, tudi neo-fašistična oziroma neonacistična gibanja in stranke.

Na drugi strani imamo primer »dobrega« in tudi »inkluzivnega« kapitalizma v posameznih skandinavskih državah. Lahko rečemo, da so tam, bolj kot v drugih delih Evrope, ohranili ključne značilnosti socialne države, ki je, kot poznamo iz zgodovine, posledica tega, da so v okvirih kapitalizma zaživele tudi določene prvine tistega, kar običajno poimenujemo z »utopičnim socializmom«. Morda sem prevelik optimist, če še vedno verjamem v možnost, da je mogoče, če hoče preživeti, s takšno sintezo »dobrega« pri enem in drugem nadaljevati. S sintagmama »konec socializma« in »konec kapitalizma« kar tako in nasploh se bojim, da ne pridemo daleč.

Slovenija je v ekonomski in družbeni krizi, o tem ni dvoma, saj se število stečajev podjetij v zadnjih nekaj letih povečuje, socialne pravice se zmanjšujejo, banke pa tudi naša država rešuje z davkoplačevskim denarjem. Po drugi strani se povečuje število začasno zaposlenih ljudi, ki so brez elementarnih pravic, ki niso pokojninsko ali zdravstveno zavarovani in podobno. Kje vidite izhod iz slovenske družbene krize, ki se očitno nadaljuje?

Ta kriza traja že (pre)dolgo in v njej so odpovedale vse dosedanje politike (vlade, stranke), ki z njo kvečjemu manipulirajo in jo izrabljajo kot nadomestek za »izredno stanje«. Politične elite slovenske državljanke kar naprej pošiljajo na volitve in to mnogi, ki še niso razočarani, vzamejo kot poslednje upanje, da se bo kaj spremenilo. Seveda se ne spremeni nič, zamenjajo se le obrazi.

Ker mislijo raznobarvne politične garniture (kaste) izključno na sebe, se mi zdi, da je lahko slovo od take politike edinole avtonomno samoorganiziranje državljanov po zgledu takih iniciativ na Islandiji, ki bi kot svoje najbolj pomembno dejanje pripeljalo do tako zasnovane družbene pogodbe, ki bi ponudila zdržne rešitve za izhod iz krize. Ideje in dejanja samo posameznikov, ki so še tako pogumni in inovativni, sama posebej ne bodo zadostovala, če ne bodo pritegnila širše družbe.

Nekateri tuji ekonomisti, kot denimo Joachim Becker, opozarjajo na podlagi analize privatizacije v državah višegrajske skupine (Češka, Madžarska, Poljska, Slovenija) na nevarnost množičnih odpuščanj v podjetjih infrastrukturnih storitev, podkupovanja vladnih uradnikov in odlivanja dobičkov v tujino. Kaj so po vaši presoji potencialne pozitivne ali negativne plati prodaje bank in podjetij tujcem s širšega zornega kota družbenega razvoja, socialnih potreb, kakovosti življenja, okoljskih standardov?

Nismo osamljeni ali edini na tem planetu in me zato pri nas vedno znova čudi »odkrivanje Amerike«. Na vsak naš problem gledamo, kot da je lasten samo nam. Veliko bi se lahko namreč (na)učili – povrh vsega še zastonj od drugih, ne bi nam bilo treba delati njihovih napak.

Seveda je razumljivo, da se tuji lastniki težje ali sploh ne identificirajo z okoljem, v katerem delajo. Pri bankah je treba to še toliko bolj poudariti, ker se nanaša na zaupanje, ki je sociološka kategorija in kot taka še zdaleč ni omejena zgolj na jamstvo, da boš dobil vloženi denar vrnjen in oplemeniten.

Poleg tega je v primeru bank v lasti tujcev težje pričakovati, da bodo opravljale v vprašanju omenjeno širšo odgovornost in funkcije do družbe, v kateri se nahajajo, ker jih bo zanimal izključno dobiček in iskanje priložnosti za izogibanje plačevanja davkov. Seveda pa se lahko to dogaja tudi v primeru bank v državni lasti, če država in politika opustita svojo pregledno nadzorstveno in regulativno vlogo. Kot pa so pokazale zadnje izkušnje v Evropi in ZDA, so tudi najbolj ugledne – in to ne glede na lastništvo in »etični« renome – podlegle takim skušnjavam, kot so pranje denarja, potvarjanje bilanc in nerazumno (špekulativno) kreditiranje.

Sicer pa tudi velike države, kar pa bi moralo še bolj veljati za male, kot sta to na primer Francija in Nemčija, na tem področju strateško varujejo svojo državo in z njo interese svojih državljanov in jim ne pade na pamet, da bi se pri tem odrekle zasledovanju nacionalnega interesa.

Ciklična brezposelnost postaja tudi v Sloveniji strukturna brezposelnost, posledice pa čuti zlasti mlada generacija, pa tudi upokojenci in srednji sloj, ki se jim življenjski standard vztrajno poslabšuje. Toda politične in finančne elite, lastnike kapitala, tajkune ali kvazi menedžerje to ne skrbi preveč, armada delavcev in sindikat pa sta nemočna. Kje so meje eksistenčne vzdržnosti, kdaj se lahko poleg arabske in še kakšne pomladi zgodi tudi slovenska pomlad? Zakaj so mladi tako apolitični in anemični?

Tudi sam se, tako kot drugi sociološki in politološki kolegi, pogosto sprašujem o meji vzdržnosti in ali se realno obstoječa politika sploh zaveda, s kako socialno eksplozivnim problemom se sooča s tem, ko tudi vrhunsko izobraženi mladi ljudje ne vidijo prihodnosti v svoji državi in se morajo zaposlovati v tujini. Apolitičnost mladih je v resnici prikrita jeza in gnev nad ignoranco družbe in politike do njih, ki pa utegne, kot to ponovno uči zgodovina, v naslednji fazi prerasti v upor. V Španiji, kjer je brezposelnost mladih že presegla petdeset odstotkov, ta čas velikokrat omenjajo, da so današnje generacije nemara pred podobnim problemom, kot je bila francoska družba oziroma država leta 1789.

Taka razmišljanja so seveda odgovor na to, da politiki na oblasti zaradi slepe privrženosti vsiljenemu nemškemu modelu varčevanja, ki ni vezano na gospodarsko rast, zanemarjajo in še več, eksistencialno ogrožajo svoje lastne državljanke. Nemci si lahko pri tem samo manejo roke, ker pridejo k njim visoko izobraženi delavci, pri čemer jim ni bilo treba za njihovo izobraževanje prispevati niti enega samega evra. Spet en dokaz v tem svetu, kako revni pomagajo

bogatim. In to se dogaja v tisti Evropski uniji, ki je evropskim državljanom dajala povsem drugačne obljube.

Brez prepričljivih, ne »gasilskih« rešitev, ki pa jih trenutno ni videti na ravni Evropske unije in posameznih nacionalnih držav, vodijo ti procesi k uporom s posledicami, ko vsi izgubljam. Zanimivo je, da so lahko v tem primeru ZDA boljši, čeprav ne idealen zgled na področju zaposlovanja mladih in še posebej v zvezi z gospodarsko rastjo. Iz njihove novejšje zgodovine pa je nemara še vedno za evropski problem brezposelnosti uporaben »New Deal«.

Na nedavnih grških volitvah je zmagala levičarska stranka Siriza. Njen voditelj in novi premier Aleksis Cipras je pred volitvami obljubljal konec politike varčevanja, odpis velikega grškega javnega dolga ali njegovo reprogramiranje, večje varstvo delavcev in brezposelnih, nove službe v javnem sektorju in podobno. Če pustimo te obljube in dogajanje v Grčiji ob strani, kaj pomeni zmaga levičarske Sirize za Evropo in druge periferne države? Novo upanje za procese demokratizacije EU, za odpise dolgov, za revne družbene sloje? So ta upanja čista iluzija?

Ne vem, kako bi lahko politika, katera koli, sploh shajala brez obljub. Grki so tako na dnu, in to že kar nekaj let, da so tokrat dali priložnost stranki, ki doslej še ni imela priložnosti, da bi zapustila svoje volivce. Spomnimo se, da sta bili evropska komisija in »troika« tisti, ki sta obljubljali, da bodo njihovi predlagani oziroma implementirani ukrepi zagnali gospodarsko rast v Grčiji in zmanjšali njeno brezposelnost, zgodilo pa se je nasprotno.

Zmaga Sirize je sicer samo prvo spodbudno znamenje tako za Grčijo kot tudi za preostalo Evropo (EU), da bosta morali opustiti rigidno politiko varčevanja in striktno odplačevanje dolgov, ki ni vezano na gospodarsko rast. Pod danimi pogoji, kot jih je diktirala »troika«, dolgov sploh ni mogoče nikoli odplačati, da gospodarske rasti nasploh ne omenjamo. To bi seveda morala že prej spoznati Nemčija sama, in sicer na podlagi svoje zgodovinske izkušnje, ko so ji zavezniški, skupaj z Grčijo, po drugi svetovni vojni odpisali dolgove.

Siriza in te dni tudi vodilni ekonomski in politični komentator Financial Timesa Martin Wolf (2015) sta z dobro utemeljenimi argumenti opozorila Bruselj (in Berlin), da EU ni bila ustanovljena z namenom, da bi bila imperij, temveč zveza (unija) demokracij. V tem smislu je naredila Grčija EU in njemu političnemu enoumju dragoceno uslugo s tem, ko ji je ponudila politično alternativo in z njo obudila upanje, da v njej vendarle obstaja tudi »opozicija«, kar je ključna predpostavka za (ne)obstoje demokracije. To, da jo je morala na to spomniti ravno Grčija, ne preseneča, če spomnimo, da gre za državo, v kateri se je demokracija »rodila«, na kar se tudi pogosto sklicujejo zagovorniki evropske »civilizacije«, še posebej pa EU.

Pred nekaj leti ste v parlamentu dejali, da je država pri nas ujetnica strank, da daje finančne injekcije bankam, ne rešuje pa sistema. Maja lani ste na združenju Manager v razpravi o iskanju izhoda iz krize dodali, da potrebujemo paradigmo novega sveta. Ali Slovenci lahko imamo svojo paradigmo, svojo vizijo razvoja in lasten koncept premagovanja krize ali pa smo usodno odvisni od politike evropske komisije?

Zaenkrat vsaj vsakokratna vladajoča politična garnitura, kar bi bila sicer njena prvenstvena naloga, za katero pa je tudi v času krize dobro plačana, z vsem omenjenim ne razpolaga. Kar pa je še huje, je, da za to niti ne kaže posebnega zanimanja ali skrbi. Kar pomeni, da ji obstoječe stanje, mislim na krizo, pravzaprav celo ustreza in služi kot izgovor, da se ne da veliko narediti.

Ali bi jo v primeru, da bi razpolagala z alternativnimi političnimi zamislimi, pri tem ovirala evropska komisija? To je seveda mogoče glede na to, da ta v zadnjih letih bolj ali manj sledi neoliberalni politični in ekonomski doktrini. Vendar je paradoks v tem, da takega poguma dosedanje politike oziroma vlade na oblasti v Sloveniji niti niso pokazale. Še več, kot me prepričujejo moji mednarodni kolegi, ki dobro poznajo kolesje delovanja ustanov v Bruslju, se naši politični predstavniki v njej uvrščajo med njene bolj ubogljive partnerje s skromnim, če sploh kakšnim dometom politične inovativnosti, kaj šele imaginacije.

Če odgovorim na kratko: nastajajoča paradigma lahko kvečjemu pride od avtonomne civilne družbe in od strankarsko neodvisnih intelektualcev ter strokovnjakov, ki pa se bodo morali pred tem konfrontirati s problemom premočne strankokracije na Slovenskem, ki kaže nenaklonjenost do slehernih idej in inovacij, ki bi ogrozile njene dosedanje in dobro varovane monopole ter vkopane materialne položaje.

V enem od člankov v časopisu Delo ste zapisali, da sta delovanje pravne in socialne države ter ustrezen institucionalen okvir pomembnejša od privatizacije. Citirali ste guruja sodobnega menedžmenta Petra Druckerja (2011), da mora svobodno podjetništvo služiti celotni družbi, ne pa samo biznisu. Na kakšen način in kdaj bomo ta cilj dosegli v Sloveniji? Ali bomo potrebovali deset, dvajset, petdeset let?

Vprašanje je, če imamo sploh toliko časa na voljo? Do sprememb bo moralo priti prej, ker obstoječe stanje tako na globalni, regionalni (EU) in lokalni (nacionalni) ravni preprosto ni več vzdržno. Zadnja leta, še posebej pa izbruh krize leta 2008, so najboljši kazalniki stanja, v katerem smo se (z)našli, poleg tega pa tudi prepričljiv dokaz za to, da po starem ni več mogoče naprej.

Če parafraziram lucidnega Antonija Gramscija, bi rekel, da smo sedaj na točki »pesimizma intelekta«, ko so v svetu ponujene že dosti domišljene in prepričljive ideje in predlogi neortodoksnih mislecev (od ekonomistov do sociologov,

politologov in nenazadnje tudi iz humanističnih ved in drugih) o tem, kaj bi bilo treba spremeniti, vendar še manjka »optimizem (politične) volje«, ki bi te ideje implementirala v življenje. Nihče, ki je razumen in dobronameren, si sicer ne želi poglobljanja ali zaostrovanje krize, vendar je po drugi strani res, da bo ravno to prispevalo k prihodnjemu in nujnemu transformacijskemu preobratu.

(Bančni vestnik, 3/2015, intervju je pripravil Emil Lah)

Peti del Kdo predstavlja prihodnost?

*History says, don't hope
On this side of the grave
But then, once in a lifetime
The longed for tidal wave
Of justice can rise up
And hope and history rhyme.*

(Seamus Heaney, irski pesnik in dramatik)

Univerza v 21. stoletju

Ob stoti obletnici ljubljanske univerze je na mestu kritični razmislek, v kakšni kondiciji deli ta svojo po-klicno in institucionalno usodo z evropskimi in drugimi univerzami v svetu? Ali imajo univerze danes v resnici razloge za veselje - *Gaudeamus igitur* ali pa se soočajo s problemi nadležne starosti - *post mole-stam senectutem*, kot to v zadnjem času ugotavljajo akademiki in raziskovalci v razpravah ter knjigah z naslovi, ki opisujejo njihovo stanje v razponu od resne krize do terminalne smrti?

V času, ko se je rojevala ljubljanska univerza, je predsednik harvardske Lawrence Lowell spomnil, da se univerzam praviloma ni treba bati, da bi jih kdo ubil, temveč predvsem tega, da bi se za to odločile same s tem, ko bi se odrele svojemu temeljnemu poslanstvu. O trdoživosti univerze kot institucije govori dejstvo, da se jih je od petinosemdeset, ki so v zahodnem svetu nastale pred letom 1520, ohranilo najmanj sedemdeset.

»Akademski patriotizem«

Univerze so seveda veliko več kot institucije, zato je na mestu vprašanje, ali so »preživele« univerze skupaj s več tisočimi, ki so se pojavile v svetu po omejenem letu, ostale zveste svojemu temeljnemu smotru: kritičnemu mišljenju, svobodnemu raziskovanju in avtonomiji, ne da bi zadnja istočasno varovala tudi mediokritetnost in nekompetentnost. Namesto lažne akademske solidarnosti, protokolarnih oz. ceremonialnih nečimrnosti in tega, da del iznajdljivih univerzitetnih elit malikuje Mámona, bi se morale univerze v imenu pristnega »akademskega patriotizma«, vprašati, ali bi bile pripravljene zagovarjati današnje nekonformistične »Sokrate« in ali bi se na njih našlo mesto za takega velikega misleca, kot je bil Ludwig Wittgenstein, ki je v svojem življenju objavil

eno samo knjigo? Veliki misleci 20. stoletja Walter Benjamin, Theodor Adorno in Hannah Arendt pa so od izobraževanja zahtevali več: da po holokavstu med drugo svetovno vojno prispeva k temu, da se podobne morije ne bi ponovile v prihodnosti. Danes se človeštvo sooča še z mnogo hujšimi apokaliptičnimi grožnjami, med njimi predvsem s podnebno in jedrsko.

V kontingentnem, negotovem in fluidnem času, če uporabim sociološke koncepte Zygmunta Baumana (2007), je kritično število univerz opustilo razsvetljensko (sokratsko) idejo o univerzi, ki išče resnico/znanje v dobro človeka, družb in človeštva, k univerzi, ki streže instrumentalnim, natančneje ekonomskim in profitnim imperativom na (globalnem) trgu dela. Kant in Humboldt univerze kot »služabnice« trga v njunem času ne bi prepoznala: oba sta delila prepričanje, da se mora univerzitetno izobraževanje (in raziskovanje) osredotočiti na pridobivanje temeljnih znanj, s katerim je mogoče pozneje lažje pridobiti specifične delovne veščine. Prva jih bo usposobila za prihodnost, ko se bodo v njihovem življenju soočili s permanentno spremenljivo naravo poklicev, ki jih je danes še bolj kot v njunem času, praktično nemogoče vnaprej napovedati. Humboldt bi tudi nasprotoval aktualnim zahtevam evropskih politikov, da lahko Evropa v času globalizacije preživi le na ta način, da postanejo njene univerze konkurenčne. Po njegovem je sodelovanje in ne konkurenčnost temeljno gibalno napredovanja tako znanja kot človeštva.

Poročila OECD, ki ostajajo gluha za Kantova in Humboldtova sporočila, praviloma obravnavajo vlogo (visokošolske) izobraževalne sfere v funkciji servisiranja ekonomije na račun njenih širših družbenih in razvojnih kompetenc. Po njihovem so izobraževalni produkti samo eno od blag na trgu, kar zahteva od institucij, ki jih proizvajajo, podjetniško obnašanje. Za takim razumevanjem se skriva neoliberalni model marketizacija izobraževalnega kompleksa, ki potegne s seboj njegovo bolj ali manj tiho privatizacijo z namenom, da namesto države za izobraževalne produkte po njihovi tržni ceni plačujejo tisti, ki to zmorejo - posamezniki (študenti, starši).

Ameriški zgodovinar Steven Conn (2019) izpostavlja v tej zvezi vlogo poslovnih šol v njegovi državi in po svetu, ki se razraščajo, postajajo vedno premožnejše in spodrivajo humanistične in družboslovne ustanove izobraževanja. Skrbi, da se tudi nekatere klasične in prestižne ekonomske fakultete vdajajo čaru poslovnih veščin s tem, ko kritični del svojega izobraževalnega programa podrejajo poslovnim imperativom. Če se omejujejo, kar je v večini primer, na poučevanje poslovnih tehnik, te po Connu zanesljivo ne sodijo na univerzo. Na ključno vprašanje, ali učijo in raziskujejo poslovni svet ali pa delajo za

njega, so že dale odgovor s tem, ko so se nehale pretvarjati, da bi jih zanimalo kaj drugega, kot pridobivanje denarja.

Ideja univerze

Britanskega kritika privatizacije visokega šolstva Stefana Collinija (2017), predavatelja na Cambridgeu, posnema marketizacija znanja proizvodnjo klobas z minimalnimi stroški in maksimalnim številom potrošnikov. Isti recept ponuja tak model tudi za druga vitalna področja v družbi: od javnih služb, transporta, socialne oskrbe, zdravstva in drugih. Za demokracijo(?) je nenavadno, da se je o tem v državah odločalo brez javnih/političnih razprav(!).

Neoliberalno razumevanje izobraževanja preprečuje njegovim »izvajalcem«, da bi se lahko oprli na samo-refleksijo, tj. na konceptualna orodja, ki bi jim pomagala razumeti eksistencialne negotovosti in tveganja v svetu. Brez njih tako ostanejo ujetniki nepreglednega števila informacij, kar jim onemogoča, da bi (raz)ločevali bistvene od nebistvenih, predvsem pa, da bi raziskovalce usposobile za suvereno generiranje novih idej. Tisti, ki se zavedajo negotovosti in dosejajo meje znanja presegajo (samo) »informirane« posameznike in praviloma odpirajo vrata novemu znanju ter odgovornemu javnemu delovanju.

Paradoks je, da si danes vladajoči akademski mainstream, ki streže menedžerski in podjetniški miselnosti, tj. ohranjanju *statusa quo*, praviloma ne zastavlja več temeljnega vprašanja o tem, »kaj je univerza«? Spet lahko spomnimo na Kantove trditve, ki se navezujejo na izobraževanje. Na prvo naletimo v njegovih *Predavanjih iz pedagogike*, v katerih obravnava izobraževanje za »največji in najtežavnejši problem, ki je naložen človeškemu bitju«. »Največji« se nanaša na to, da postane človeško bitje človek samo z izobraževanjem, »najtežavnejši« pa na dejstvo, da trpijo tisti, ki izobražujejo, številne pomanjkljivosti.

Skepsis in polemos

V eseju *Kaj je razsvetljenstvo?* ponudi Kant definicijo razsvetljenstva, ko se človekov (raz)um emancipira od svoje nedoletnosti, ki sta jo pred tem obvladovala lenost in bojazen. Zadnje po njegovem najbolje karakterizira, trditev koga, da mu ni potrebno misliti, ker so itak na voljo »knjige, ki mislijo namesto njega, duhoven/pastor, ki skrbi za njegovo vest, in zdravnik, ki ga zdravi«. Kritično in avtonomno razmišljanje zahteva vztrajnost in napor, poleg tega pa pomeni osebno tveganje, če vemo, da so socialne strukture, ki določajo naša

življenja vzpostavljene z namenom, da nagrajujejo konformno obnašanje in (za)ostajanje v nedoletnosti.

Največji del bremena pade pri tem na učitelje/profesorje, katerih vloga se ne konča s poučevanjem (predavanji), posredovanjem znanja, temveč nadaljuje z odpiranjem širših/novih horizontov znanja študentom. V tem smislu ni prostora za rigidne paradigme, kánonsko znanje, temveč za *skepsis* in *polemos*. Še manj pa za instrumentalizacijo znanja ali njegovo reduciranje na vsakokratni pragmatizem, v novejšem času predvsem (neoliberalnemu) ekonomskemu determinizmu. Na polju znanstvenih metodologij se običajno zmotno prikazuje, da gre pri tem za spopade med kvalitativnimi in kvantitativnimi metodologijami, v resnici pa se je mogoče več naučiti iz konfrontacij pod naslednjimi naslovi: dejstva proti znanju/vednosti, večine proti modrosti, informacije proti analitičnemu razumevanju, itd.

Akadska verzija »protireformacije«

Akadska svoboda, ki je podrejena tržni racionalnosti in »piarovstvu«, ne podpira vloge vitalnega stebra odprtih družb. Po Craigu Calhounu (2011), bivšem direktorju London School of Economics (LSE), njen resni primanjkljaj zrcali podobo družbe, kakršna se je izoblikovala v zadnjih štirih desetletjih. Zanj so značilni prevlada (neoliberalne) ekonomske doktrine, po kateri »pripada vse zmagovalcu« - novodobni ekonomski darvinizem, neizprosna in ubikvitarna globalizacija ter zaostreni, tudi perverzni pogoji za napredovanje profesorjev, ki privilegirajo kvantitativno merjenje »produktivnosti« pred njihovimi kvalitativnimi raziskovalnimi dosežki.

Akademiki se upravičeno pritožujejo, da jim ostaja vedno manj časa za študij, predavanja, pisanje in študente(!), ker jim ga vzamejo stalno povečujoča se administrativna opravila, sestankovanje, prijavljanje in pisanje poročil v zvezi s projekti, itd. S tem so univerze paralizirane pri svojem poslanstvu, ne nazadnje pa tudi materialno oškodovane: evropske univerze izgubijo vsako leto približno 1,4 milijarde evrov samo iz naslova zavrženih prijav za raziskave. Resno je treba vzeti tudi podatek iz Velike Britanije, kjer se je neoliberalna praksa najbolj zarezala v akademsko tkivo, da je koncem prejšnjega desetletja število univerzitetnih menedžerjev in administracije naraščalo dvakrat hitreje od akademskega osebja(!).

Pri diverziji visokošolskega izobraževanja, za katero je značilno reduciranje znanja na goli pragmatizem, je odigral ključno vlogo »bolonjski proces«, ki ga lahko obravnavamo kot akademsko verzijo »protireformacije«. Gre za

promocijsko zlorabo najstarejše univerze (1088) v zahodnem svetu z namenom implementacije neoliberalne ideologije o »ekonomiji znanja«, ki podreja *homo academicusa* *homo economicusu*. Zlorabljena, ali bolje, ideološko »nadgrajena« pa je bila tudi sama sintagma o »ekonomiji znanja«, skupaj z »družbo znanja«, ki sta po besedah profesorja zgodovine na Svobodni univerzi v Amsterdamu Chrisa Lorenza (2020) »civilizirani Evropi« (po)znani že najmanj 250 let. Kako bi se lahko evropske in izvenevropske ekonomije sicer razvijale brez znanja z univerz? Evropski misleci, vzemimo Voltaira, Comta, Heideggerja, Foucaulta in drugi, so namreč že najmanj od razsvetljenstva naprej, pisali o sistematični produkciji znanja kot o izpostavljenem značaju »modernih« evropskih družb.

Konvergenca »bolonjske« in »sovjetske« univerze

Spomnimo, da so »bolonjski proces« leta 1999 z Bolonjsko deklaracijo napovedali evropski ministri za izobraževanje. Z njim se je po besedah Lorenza »začela tiha transformacija Humboldtove ideje o raziskovalni univerzi v idejo neo-liberalne, tržno implementirane ‚McUniversity«. Proces spreminjanja univerz spominja na postopno segrevanje žabe v loncu vode, pri čemer se ta počasi privaja na višje temperature in ne poskuša pobegniti iz lonca, dokler ni skuhana. Omenjena deklaracija zagovarja potrebo po krepitvi vloge visokega šolstva na trgu dela ter integraciji in homogeniziranju množice različnih nacionalnih sistemov visokega šolstva v EU s ciljem, da se vzpostavi globalno konkurenčen skupni evropski izobraževalni »trg«. Z razširjenim naborom obveznosti (novih predmetov, izpitov in druge birokratske navlake) so bili študenti skupaj s profesorji oškodovani za kultiviranje kritičnega mišljenja. Za študent(k)e je to še posebej stresno in zato ne presenečajo šokantni podatki o naraščanju njihovih mentalnih zdravstvenih problemov.

Bolonjsko deklaracijo je treba umestiti tudi v kontekst drugih dokumentov (pred njo Pariške deklaracije iz leta 1998 in poznejše Lizbonske iz leta 2000), ki so visoko šolstvo v Evropi izpostavili stalnemu nadzoru in reformam. Poleg omenjenih dokumentov je treba omeniti še aktivno vlogo Svetovne trgovinske organizacije (WTO), Splošni sporazum o trgovini in carinah (GATT) in Splošni sporazum o trgovini s storitvami (GATS). Zadnji trije se zavzemajo za odpravo regulacije in ovir za svobodno trgovino v svetu. Še posebej simptomatičen je zadnji, ki jemlje državljanom Evrope v njihovih državah ustavno pravico do visokošolskega izobraževanja in jo spreminja v »tržno storitev« (blago), ki jo je treba plačati od kateregakoli mednarodnega dobavitelja. Neoliberalizem prek aplikacije tržne dogme z re-individualizacijo javnih dobrin/

služb vrača zgodovinsko uro na začetke 19. stoletja in na ta način odpravlja njihovo socializacijo iz druge polovice 19. in 20. stoletja.

Bivši predsednik Ameriškega sociološkega združenja (ASA) in Mednarodnega sociološkega združenja (ISA) Michael Burawoy (2019) je prepoznal med »bolonjskim procesom« in sovjetskim modelom planiranja presenetljivo konvergenco rigidne regulacije in komodifikacije. Tako kot so v Sovjetski zvezi s planom določali in merili proizvodne rezultate v tovarnah, na identičen način zahtevajo nekaj podobnega »bolonjski« načrtovalci od evropskih univerz, da njihovo delo dokazujejo s tako imenovanimi »ključnimi pokazatelji učinka« (Key performance indicators - KPI). Pri tem uporabljena metrika gradira objavljene raziskovalne »produkte« odvisno od tega, ali so bili objavljeni v publikacijah, ki gredo skozi recenzentske postopke (peer review) ali brez njih. Poleg tega se upošteva faktor »vpliva« (impact). Uporabljena metoda v bistvu služi komodifikaciji znanstvenih »proizvodov«.

V obeh primerih imamo opraviti z dvema verzijama »planiranja«, opirajočima se na »šok terapijo«, pri čemer deluje kvečjemu »šok«, medtem ko terapija izostane. Burawoja preseneča, da je Evropa za svoj model univerze prihodnosti izbrala ruski model univerze iz sovjetskih časov(!).

Akademsko integrirana Evropa

Nemški filozof Jürgen Habermas (1992) si omenjeni utilitarni obrat od zunaj vsiljenih idej in politike univerzam v 21. stoletju razlaga s tem, da kapitalistične ekonomije, tako kot je to veljalo še v času »poznega kapitalizma«, ni več mogoče ideološko legitimirati z znanstvenimi orodji. Namesto tega se, kar je paradoks, od znanosti zahteva, da upraviči ekonomsko učinkovitost. Poleg ideološke podreditve evropskih univerz je »bolonjskemu procesu« botrovalo tudi prizadevanje evropske politike, da se ob politični (nadnacionalni) integraciji vzpostavi tudi »akademsko« integrirana Evropa. Prvi poskus je z obema neuspešima referendumoma v Franciji in na Nizozemskem sicer padel v vodo, slej ali prej pa se utegne podobno ponoviti tudi na akademskem področju.

Nekaj takega napoveduje, vzrok je razočaranje evropske politike nad njenimi skromnimi rezultati, prenašanje uresničevanja ciljev Lizbonske deklaracije na članice EU. Kritika »bolonjskega procesa« se seveda ne nanaša na nekaj pozitivnih dosežkov, kot so izmenjave profesorjev in študentov, programi Erasmus in priznavanje spričeval. Med nje pa ni mogoče uvrstiti evropskega sistema prenašanja in zbiranja kreditnih točk (ETCS), ki v bistvu posnema uvedbo

evra. Ta je bil uveden z birokratskim namenom, sprtim z duhom univerz(e), da so ocene v Evropi kompatibilne in primerljive.

Če povzamem, po dvajsetih letih »bolonjskega procesa, ki so ga nekatere evropske univerze, med njimi naša, uvajale na način, ki je »bolj papeški od papeža«, imamo danes več razlogov za zaskrbljenost kot za proslavljanje.

Rangiranje univerz

Naslednji logični korak od »marketizirane«, z logiko biznisa inficirane univerze, predstavlja njihovo rangiranje. To, da jih mnogi jemljejo resno, ni za profesorja semantike na Univerzi v Sydneyju Nicka Riemerja (2018) nič drugega kot travestija visokega šolstva, ki si zasluži prezir. Zagovorniki rangiranja se sklicujejo na njegovo uporabnost, vendar pri tem pozabljajo na pravilo, da uporabno ni tudi vedno dobro. Tomaž Akvinski bi dodal, da je modrost več kot samo, da nekaj deluje ali koliko je uporabno. Po Riemerju nečesa tako raznovrstnega in subjektivnega, kot je to »kvaliteta« univerz, enostavno ni mogoče meriti. Povrh tega reduciranje univerz na domnevno objektivno številčno metriko zakriva (subjektivne) omejenosti uporabljene metodologije.

»Atraktivnost« in vztrajanje pri rangiranju lahko pripišemo temu, da so izbire v življenju lažje, če je pri roki ustrezna metrika. Naslonitev na številke običajno nadomesti samostojno razmišljanje in presojo. Rangiranje univerz ima politično poreklo: sovpada z nastopom Ronalda Reagana in Margarete Thatcher v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko sta uveljavila »logiko trga«. S pristajanjem nanjo so univerze začele posnemati prakso biznisa (podjetij) in posledično obravnavati študente namesto kot državljane kot potrošnike. Še posebej v anglo saksonskem svetu predsedniki univerz spominjajo na voditelje (CEO) korporacij. Ob tem pogrešam samo-kritiko, če že ne upore akademikov proti korporatizaciji univerz(e) in njihovo zavzemanje za močno načete intelektualne svoboščine.

Na koncu spomnimo na še vedno aktualno trditev Hannah Arendt (1998), da se visoko šolstvo/univerze nahajajo na točki, ko njihovi člani še niso pokazali, da imajo »dovolj radi svet, da bi prevzeli odgovornost zanj«. Ali, če zapišemo drugače, da bi univerze usposabljale državljane, opremljene s kritičnimi, samo-refleksivnimi kompetencami in razvijanjem novih znanj, za politične in moralne presoje v dobro inkluzivne in empatične družbe. Tako vlogo univerze ne bojo mogle odigrati, če se bodo omejile le na njihov notranji prostor organiziranosti in ne bodo razvijale kritičnega diskurza ter pridobljeno javno znanje uporabile na več ravneh, od lokalne in nacionalne do globalne.

Ubijanje »kanarčka«

Neoliberalni svet temelji na tržnem modelu in permanentni konkurenci, ki puščata za seboj zmagovalce in poražence ter še naprej povečujeta že itak nevzdržno neenakost. Skupno mu je tudi to, da daje prednost hitrosti tržne dinamike pred potrebnim časom za refleksijo v tem pogledu, kar je sprto z že omenjenim razsvetljenskim konceptom izobraževanja. Tako akademski kot upravljavski deležniki se danes nahajajo pred eksistencialno zgodovinsko alternativo: kako (za)misliti prihodnost, ki bo presegala stare dihotomije med trgom in državo, naravo in kulturo (civilizacijo) ter enakostjo in svobodo.

Ne gre za enostavno nalogo, še posebej ne danes, ko avtoritarni voditelji s pomočjo sofisticirane informacijske tehnologije zanikajo nekatera ključna spoznanja znanosti. Moderna vera v znanost in napredek je prinesla veliko dobrega in uporabnega, vendar po drugi strani tudi množično uničevanje življenj. Pred grozečimi okoljskimi in podnebnimi katastrofami, krvavo zgodovino imperializma, jedrsko grožnjo, vojnami in genocidi bodo morale univerze in raziskovalne ustanove, še posebej s področja humanistike in družbenih ved, če si hočejo povrniti njihovo integriteto, znova kritično premisliti vlogo (raz)uma, znanosti in tehnologije, da bi se izognili ponavljanju zgodovine.

Univerze skupaj z demokracijo, če si zaslužijo to ime, razpolagajo z velikim racionalnim in imaginativnim potencialom. Vendar podrejenost trgu in izključno profitnemu motivu izniči njihovo izvorno poslanstvo. Brez njih, če parafraziramo ameriškega pisatelja Kurta Vonneguta, ubijemo »kanarčka«, ki je v rudniških rovih reševal življenja rudarjev s tem, da je ta ptica ob prisotnosti smrtonosnega metana (za vedno) prenehala peti.

(Delo-Sobotna priloga, 30. 11. 2019)

Valutni behemot na pohodu

Libro, virtualno valuto – idejo zanjo so dobili iz starega Rima – naj bi dali v obtok prihodnje leto. Če bo projekt zaživel, se bo Facebook tako rekoč inkarniral v banko s statusom monopolista, ki bi užival imuniteto pred zakoni.

Tehnološki gigant Facebook je v partnerstvu z osemindvajsetimi velikimi korporacijami (Amazon, Mastercard, Uber, Visa, PayPal in druge) mimo vlad in njihovih centralnih bank napovedal, zgledujoč se po denarni enoti iz starega Rima, novo valuto – libro. Za njeno delovanje bi skrbela novoustanovljena Facebookova podružnica pod imenom Calibra. Neodstavljivi izvršni direktor Facebooka Mark Zuckerberg ne skriva, da njegove korporacije ni mogoče obravnavati kot tradicionalne družbe, temveč prej kot državo, ki ji pripada pravica do lastne denarne enote, ne nazadnje tudi do »ustave« in »vrhovnega sodišča«.

Že danes imperij Facebooka po navedbah Der Spiegla šteje najmanj dvakrat več ljudi, kot jih ima največja država na svetu, poleg tega tržna vrednost njegovih podjetij presega proračune številnih držav. Če bo projekt libre zaživel, se bo Facebook tako rekoč inkarniral v banko s statusom monopolista, ki bi užival imuniteto pred zakoni. Te bi pisala sama, njen prvi človek pa bi kot predsednik globalne banke postal najbolj vplivni bančnik na svetu, pred katerima bi bile (centralne) banke v svetu povsem nemočne.

Demonstracija politične moči kapitala

Po mnenju Katharine Pistor (2019), ki predava primerjalno pravo na kolumbijski univerzi, je ta tehnološka korporacija z napovedjo lastne kriptovalute in plačilnega sistema jasno izrazila namero, da prevzame v svoje roke globalno ekonomijo in prek nje postane svetovni hegemon na tem področju.

O podobnih poskusih smo doslej prebirali samo v futurističnih knjigah, tokrat pa smo priča nastajanju globalne valute v realnem času. Ker se ji države doslej niso hotele ali (z)mogle upreti, lahko ta poskus privatizacije političnega monopola nad »tiskanjem« denarja razumemo kot novo agresivno demonstracijo (samo)osvojene politične moči kapitala. Državam oziroma njihovim vladam preostaja zato dolžnost, da zavarujejo svoje držav(ljan)e pred libro.

Naslednji korak bo nedvomno pritisk korporacij na države in centralne banke, da zagotovijo kritje oziroma likvidnost njihovi kriptovaluti. Za zdaj je težko napovedati, ali bo ta tehnološki behemot ta(ka) jamstva tudi v resnici dobil. Če bodo države še naprej opuščale vsak(ršn)o regulacijo na tem področju, z neplačevanjem davkom vred, je odgovor jasen že danes. Kar bi v najboljšem primeru pomenilo, da se bodo države, ki so vedno bolj odvisne od korporacij, politične elite pa od njihovega denarja, spremenile v njihove dekline, namesto da bi ustavile nevaren poskus Facebooka dokopati se do denarne enote, ki bi samo pomnožil njegove že tako velike donose.

Zamisli o v bistvu zasebnem in od nobene druge oblasti odvisnem plačilnem sistemu, ki bi lahko računal s približno dvema in pol milijardama aktivnih uporabnikov Facebooka, je po Pistorjevi sicer privlačna. Vendar se pri tem postavlja vprašanje, katera država na svetu bi sploh bila zmožna v naslednji finančni krizi zagotavljati njegovo likvidnost? Spomnimo, da leta 2008 tega njenim zasebnim bankam in finančnemu sektorju irska država ni mogla zagotoviti.

Eksperiment z »monetarno alkimijo«

Če tega tveganja države ne bodo pravočasno ustavile še pred predvideno uvedbo libre naslednje leto, bo državam, še prej pa (centralnim) bankam, po mnenju Maxine Waters, predsednice odbora za finance v ameriškem kongresu, preostalo le še, da napišejo »oporoko«. Izdani račun pa bodo, kot običajno, za to denarno avanturo seveda plačali davkoplačevalci. Vlade preprosto ne bi smele dopustiti, da bi zasebne ustanove, ki jih zanima izključno dobiček, razpolagale za možnostjo, da ogrozijo globalni finančni sistem. Še med zadnjo finančno krizo so se politiki sklicevali na to, da so »banke prevelike, da bi lahko propadle«, zdaj pa drži to še bolj za države.

Facebook (skupaj z Googlom) ne ogroža le monetarne suverenosti držav, temveč bo glede na dosedanje škandale v zvezi z razpolaganjem in služenjem (monetarizacijo) astronomske količine podatkov o državljanih, na področju njihovih finančnih transakcij, neomejeno nadzoroval življenja državljanov.

S kolonizacijo poslednje (monetarne) sfere, na katero (nadzorovalni) kapitalizem doslej ni imel neposrednega vpliva, bo lahko uresničil svoje najbolj totalitarne zamisli.

Zato kritični komentatorji upravičeno izražajo pomisleke, kako je mogoče, da se je Facebook podal v kriptovalutni biznis, natančneje eksperiment z »monetarno alkimijo«, potem ko že daljši čas ne rešuje ali obvladuje problemov, ki so se nakopičili v njegovem dosedanjem delovanju? Še več, Facebookove afere v zvezi z delovanjem Cambridge Analytice in Onavo VPN, ki so razkrile vohunjenje nad njenimi uporabniki, druge množične kršitve zasebnosti, protikonkurenčne prakse na področju tržnega oglaševanja, ogrožanje svobode tiska, etično problematično ponujanje strojne opreme za izvajanje deportacij beguncev, vključno z ločevanjem njihovih otrok, in spodbujanje etničnega čiščenja dodatno dokazujejo, da si Facebook ne zasluži zaupanja.

Denar pred zaupanjem

Države utegnejo imeti v zvezi z libro tudi pomisleke, ki zadevajo njihovo nacionalno varnost in suverenost. Napovedani odprti pretok denarja prek vseh mej je povezan s tvegano politično izbiro, za katero je težko računati, da jo bodo države zlahka izpušile iz rok. Poleg tega, kot opozarja Matt Stoller, ameriški raziskovalec pri Open Markets Institute, je odločanje o usmeritvah na področju denarne in plačilne politike praviloma v pristojnosti demokratičnih ustanov.

Ključni problem v tej zvezi je velikost Facebookovega družabnega omrežja, ki gotovo prinaša določeno strateško prednost, vendar je zaradi tega tudi toliko bolj ranljiv, če spomnimo na usodo Titanika. Po napovedih revije *The Economist* bi utegnila uvedba libre potegniti s seboj v brezno tudi družabno omrežje, kot smo ga poznali doslej. Tako kot v tem primeru Mark Zuckerberg in Facebook tudi v zvezi z napovedano digitalno valuto ne bosta mogla izpolniti danih obljub, da ta prinaša pravičnejši svet, optimalno demokracijo in svobodo, kar spominja na podobne obljube bankrotiranih ideologij in milenijskih gibanj v zgodovini človeštva.

Nobelovega nagrajenca za ekonomijo Josepha Stiglitz (2019) s kolumbijske univerze preseneča, da se je pobude za novo valuto lotil ravno Facebook, ki je v kratkem času, bolj kot je to »uspelo« kateri koli banki ali podobni finančni ustanovi v preteklosti, zapraviti zaupanje svojih uporabnikov. Facebook je ničkolikokrat dokazal, da se je pri izbiri med denarjem in zaupanjem praviloma odločil za prvega. Valuta brez zaupanja njegovih uporabnikov je vredna manj,

kot je vreden kos papirja, na katerem je napisana njegova vrednost. Po njegovem bodo le bedaki zaupali svoje finančno dobroimetje Facebooku oziroma njegovi denarni enoti, ti pa se bodo gotovo našli, ali pa bo s svojimi nadzorovalnimi tehnikami prepričal zadostno število ljudi v nepregledni množici dveh in pol milijarde njegovih uporabnikov.

Zavajajoča zagotovila

V resnici, kot opozarjajo v *The Economist*, ne gre za libertarno alternativo obstoječemu finančnemu sistemu, temveč za njegovo dopolnilo. Povrh vsega je tehnološka izvedba tega denarnega projekta, ki operira s številnimi neznankami, še nepreizkušena in se utegne marsikaj zalomiti. Ena od neznank se nanaša na upravljanje tega sistema, ki zahteva dvotretjinsko večino za vsako pomembno odločitev. Iz nedavne zgodovine informacijske tehnologije je znanih več primerov, ko so se projekti zaradi notranjih (osebnih) konfliktov sesuli.

V nasprotju z drugimi kriptovalutami, kot so bitcoin, ethereum, ripple, venmo in druge, naj bi libra kot globalna digitalna valuta zagotavljala njeno stabilnost, odpravila bančne račune, sploh vsakršne stroške, zamude in druge ovire pri pretoku denarja ter na ta način, po zagotovilih njenih pobudnikov, finančno opolnomočila polovico človeštva. Vsa omenjena zagotovila so seveda zavajajoča, še posebej stabilnost. Libra je namreč zamišljena kot nadržana, in ne nacionalna valuta, kar pomeni, da se njena stabilnost nanaša na košaro valut, in ne na neko konkretno (nacionalno) valuto. Libra bi bila v resnici skrajno špekulativna naložba in bi se kot taka razlikovala od tradicionalnih bančnih depozitov, ki so denominirani v nacionalnih valutah. Poleg tega njeni organizatorji nimajo nobene odgovornosti v primeru neizpolnjevanja plačilnih obveznosti. Edino, kar je gotovo, je, da bi libra Facebooku in njegovi družini zagotavljala bajne finančne donose.

Zamenjava liber v druge realne valute – te bi se stekale v rezerve, česar druge kriptovalute ne omogočajo – bi bila tako rekoč brez provizije, na začetku, kot napovedujejo, bi procesirala najmanj tisoč transakcij v eni sekundi v nasprotju z drugimi kriptovalutami, ki jih zmorejo procesirati le sedem. Nadalje, da bo manj razvitim državam odprla dostop do finančnega sistema in zavarovala težko prislužene prejemke njihovih državljanov pred inflacijo ter sprožila obsežne inovacije na področju financ. V resnici pa bi Facebook tudi v tem primeru z libro nadgradil in izdatno obogatil predvsem svoj finančni imperij.

Človek – surovina za produkcijo in prodajo

Ena najbolj priznanih svetovnih raziskovalk družabnih omrežij Shoshana Zuboff (2019), ki predava na Harvard Business School, je v nedavno objavljene knjigi *Čas nadzorovalnega kapitalizma* opozorila, da so tehnološki giganti na tem področju grožnja demokraciji. Ti se danes več ne zadovoljujejo s tem, da z zbranimi podatki o uporabnikih napovejo njihova ravnanja, temveč tudi aktivno vplivajo na to, da te spremenijo. Z zavajajočo retoriko, ki je preslepila tako zakonodajalce kot tudi uporabnike, da bi njihovo reguliranje ustavilo inovacije, si vlade in države zatiskajo oči pred tem, da so ti giganti medtem postali država v državah.

Eden od ustanoviteljev Googla Larry Page se je leta 2013 pritoževal, da stare inštitucije, kot je pravo, ovirajo svobodni razvoj te »industrije«, kar spominja na »roparske barone« v ZDA proti koncu 19. stoletja, ki so podobno zatrjevali, da ni nobene potrebe po zakonih, ker da že dobro delujejo »zakoni evolucije, kapitala in industrijske družbe«. Takrat so milijonarji, danes pa milijarderji, zavzeli isto stališče, da je treba demokraciji postaviti meje, če se hočemo izogniti ekonomski katastrofi.

Zuboffova se ob tem zaveda, da nadzorovalnega kapitalizma ne kaže enačiti z digitalno tehnologijo. Pri prvem gre za (neoliberalno) ekonomsko logiko, ki je zadnje uporabila z namenom, da si prilasti zasebno človekovo sfero kot prsto surovino za produkcijo in prodajo. Z delno socializacijo kapitalizma, predvsem pa z angažiranjem zakonodajalcev, civilne družbe in nazadnje same države, je v ZDA najbolj razvpitim »roparskim baronom« odklenkalo. Ker se tudi današnji tehnološki »baroni« najbolj bojijo aktivne države, zakonodajalcev in demokracije, ostaja nekaj upanja, če še ni prepozno (?), da lahko napovemo tudi njim podobno neslaven odhod v zgodovino.

(Delo-Sobotna priloga, 7. 9. 2019)

Smrt v Blatnem jezeru

Devetnajstega julija se je med plavanjem v Blatnem jezeru končalo življenje madžarske in mednarodno (pri)poznane filozofinje ter disidentke Ágnes Heller (1999), prejemnice številnih uglednih mednarodnih priznanj. Okoliščine njene smrti ostajajo nepojasnjene, če upoštevamo, da je bila odlična plavalka in obdukcija ni ugotovila zastoja srca, anevrizme ali kakega drugega zdravstvenega vzroka, da se je plavanje končalo tragično.

Ágnes Heller se je od življenja poslovila komaj devet tednov po tistem, ko je še vedno polna življenjskih energij v širokem krogu prijateljev in prijateljic praznovala 90. rojstni dan. S polno energijo mislimo tako na njeno nasprotovanje zakonu o razpustitvi Madžarske akademije znanosti, ki je napoti Orbánovemu avtokratskemu režimu, kot tudi njeno odzivanje na zaskrbljujoče politične razmere v njeni državi in drugod po Evropi. Pred odhodom na poletni oddih je še izdala zadnji del Zgodovine filozofije, za revijo Social Research, ki jo v New Yorku izdaja New School for Social Research, na kateri je poučevala dobri dve desetletji in pol, pa je prispevala tehtno razpravo o politični tranziciji z naslovom Madžarska: kako je bila izgubljena svoboda. Številna spoznanja avtorice v tem članku so relevantna za širši postkomunistični svet, ne nazadnje tudi za našega.

Ágnes Heller, mati dveh otrok, je mnogim doma in v svetu z odkrivanjem starih in novih filozofskih spoznanj odpirala svetlobo v najbolj mračnih časih 20. in 21. stoletja. Ti so trajali – in še trajajo – predolgo ter dokazujejo ogromno moč nenehnega generiranja nasilja in krhkost nenasilja, zadnjega pod geslom po drugi svetovni moriji »nikoli več«. Sama se je večkrat »pohvalila«, da ima štiri identitete: madžarska patriotinja, madžarska Judinja, ženska in filozofinja. Ideologije, ki so hranile te mračne čase, se pravi fašizem, (sovjetski) komunizem in Orbánova avtoritarna politika, so postavile pred hude eksistencialne preizkušnje vsako izmed njih posebej in skupaj v eni osebi.

Travmatična izkušnja

Prijatelj Jürgen Habermas, ki je letos prav tako dopolnil 90 let, je v nekrologu njen posebni dar za filozofijo povezal z »občudovanja vrednim odločnim osebnim značajem te ponosne, pogumne ter življenjsko modre ženske«. Nemški filozof je pri njej občudoval neverjetni talent za »kombiniranje prodornih idej s presenetljivimi primeri spoznanj iz vsakdanjega življenja«. Med svojimi študenti je kot profesorica na treh kontinentih, v svoji državi, Avstraliji in ZDA, uživala mitski status, kar so običajno povezovali z njenim stalnim presežkom energije in svobode, ki sta značilni za mladostno osebo – otroka, in z miselno erudicijo velikana. Te njene lastnosti sem imel tudi sam priložnost spoznati v času delovanja mednarodnega Russellovega razsodišča in z občasnim dopisovanjem. Še posebej njeno vztrajanje pri univerzalnem razumevanju in uveljavljanju človekovih pravic v svetu, ki ne prenesejo njihovega podrejanja ideološkim preferencam.

Ágnes Heller se je rodila 12. maja 1929 v Budimpešti v tamkajšnjem judovskem getu, njena starša sta se uvrščala v srednji razred. Oče Pal Heller je med vojno kot pravnik s svojim znanjem pomagal številnim Judom, da so emigrirali iz Madžarske, leta 1944 pa so tudi njega deportirali v Auschwitz, kjer so ga umorili. Z materjo Angelo Ligeti sta ostali v Budimpešti in živeli v stalnem strahu, da bosta tudi sami doživeli soprogo oziroma očetovo usodo. Iz koncentracijskih taborišč se ni vrnil noben od njihovih številnih družinskih članov, prijateljev in prijateljic iz njunih otroških časov.

Ta travmatična izkušnja mladega dekleta je za vedno zaznamovala njeno življenje. Na podelitvi Wallenbergerjeve nagrade – gre za švedskega diplomata, ki je med vojno rešil pred gotovo smrtjo na desetine tisoče madžarskih Judov – se je Heller v svojem nagovoru dotaknila svoje travme, za katero je povedala, da je ni mogoče pozabiti. Če pa si kdo za to vseeno prizadeva, se ta še toliko bolj in boleče zasidra v spominu.

Rekviem za minulo stoletje

Heller pa je šlo še za mnogo več kot le za ohranjanje spomina. Kot odgovorno politično bitje in filozofinja si je zadala, da bo poskušala najti odgovore na »umazane skrivnosti 20. stoletja, ki je tega zaznamovalo z nezaslišanimi množičnimi zločini, z genocidi oziroma holokavstom, in to v času, ki se je ponašal z vladavino humanizma in prosvetljenstva«.

S pisanjem o moralni filozofiji in filozofiji zgodovine si je po svojih besedah prizadevala, da odplača njen dolg, ker je preživela, vsem tistim, ki niso imeli te

sreče, ter da posreduje naslednjim generacijam tudi svojo izkušnjo z drugim – komunističnim totalitarizmom. Heller je ohranjanje spomina skupaj z žalovanjem oprla na Heglovo »aktivno spominjanje« (»Andenken«), njen »rekviem« za minulo stoletje.

Pri raziskovanju in razmišljanju ji je najbolj pomagala naključna izbira njenega študija – filozofije. Leta 1947 se je najprej odločila za študij kemije in fizike, vendar je to odločitev spremenila po tistem, ko jo je njen prijatelj povabil na predavanje uglednega filozofa Györgyja Lukácsa. Ko ga je prvič poslušala, je komajda razumela kakšen stavek, vseeno pa je začutila, da je slišala nekaj, kar doslej v življenju še ni slišala. Z izbiro filozofije je verjela, da se bo usposobila za boljše »razumevanje sveta«. To dejstvo jo je potegnilo v svet politike. Prva taka priložnost se je pojavila leta 1947, ko je delala v sionističnem delavskem kampu, kjer se je zavezala, da bo vedno »lojalna do revnih ljudi«. Naivno je verjela, da lahko zvezo z njimi ohrani predvsem s tem, da vstopi v Komunistično stranko. Naivnost je plačala slabi dve leti pozneje, ko so jo iz nje izključili zaradi »kontrarevolucionarnih idej«.

Webrovo opozorilo

Pri študiju filozofije so nanjo vplivale ideje Lukácsa in njegovega intelektualnega kroga, kar jo je pripeljalo do tega, da je leta 1963 postala ena od vidnih članic budimpeštanske šole, ki jo je ustanovil Lukács. Pri njem je bilo v pisanju sicer pogosto zaslediti dogmatične ideje, vendar ga to ni oviralo pri spodbujanju študentov in študentk h kritičnemu razmišljanju praktično o vsem. Pozneje se je večkrat vprašala, kako bi se obrnilo Lukácssevo, morda pa tudi njeno življenje, če bi Lukács upošteval Maxa Webra, ki ga je v nekem pismu nagovarjal, naj ne podpre Leninovih boljševikov, ki naj bi za vsaj sto let zavrli socializem.

Člani budimpeštanskega filozofskega foruma so se zavzemali za obnovo marksistične kritike realno obstoječega totalitarnega socializma. Heller se je posebej posvetila vlogi politične avtonomije, kolektivni določenosti družbenega življenja, transformacijskim potencialom družbe in politike (oblasti) od spodaj ter alternativni vlogi »vsakdanjega življenja« v neavtoritarnem socializmu.

Leta 1955 je Heller pod Lukácssevimi mentorstvom doktorirala in se zaposlila kot njegova asistentka. Eno leto pozneje se je zgodila zgodovinska madžarska revolucija, ki jo je imela Heller za »najbolj pomemben politični dogodek v življenju in edino pravo socialistično revolucijo v zgodovini«. Pod njo je razumela revolucijo v smislu ameriške revolucije, kot pridobitve neodvisnosti na eni strani in na drugi kot politično osvoboditev. S Hannah Arendt, s katero se nista nikoli

srečali, je z njenim delom *O revoluciji* delila prepričanje, da resnične revolucije presejajo običajni politični dogodek in kot take predstavljajo sodobne inspiracije, nanašajoče se na to, kaj pomeni biti politično svoboden. V nasprotju z Arendtovo je Heller sodila, da spada v politične revolucije tudi socialno vprašanje.

Zadušena revolucija

Lukács in Heller sta podprla madžarsko vstajo, natančneje njeno gibanje za neodvisnost, ki jo je krvavo zadušila sovjetska soldateska, zaradi česar so Heller že drugič izključili iz stranke. Temu je sledila odpustitev z univerze, ker se je uprla, da bi Lukácsa obremenila zaradi njegovega sodelovanja v revoluciji. V tem času sta se oba odrekla »znanstvenemu socializmu«, ki ga je na univerzi izvajal posebni oddelek za »marksizem in leninizem«. Zadnje je Heller zaradi njegovega ortodoksnega značaja zavračala kot »obliko religiozne prakse«, ki nima nič skupnega z avtentično filozofijo. Sama se nikoli ni imela za pravoverno marksistko. Ko je Lukács leta 1971 umrl, so vsi člani budimpeštanske šole poleg tega, da so izgubili službe, že prej, ko se je po vojaški intervenciji Sovjetske zveze v Češkoslovaški leta 1968 še dodatno povečala represija, postali žrtve stalnega političnega preganjanja in policijskega zasledovanja.

Heller je leta 1977 skupaj s soprogom Ferencem Fehérjem, sijajnim madžarskim umom, ki je izgubil očeta v holokavstu in še kot desetletni deček komaj preživel nacistično mučenje, emigrirala v Avstralijo, kjer sta predavala filozofijo na Univerzi La Trobe v Melbournu. Od leta 1986 do 2009 je predavala na omenjeni ustanovi New School of Social Research v New Yorku kot Hannah Arendt profesorica za filozofijo in politično znanost, pozneje so ji tam podelili dosmrtni naziv zaslužne profesorice.

Po padcu komunističnega režima leta 1989 se je vrnila v Budimpešto, kjer se je po odstranitvi s tamkajšnje univerze Eötvös Loránd pred dobrima dvema desetletjema lahko ponovno vrnila nanjo in so ji pozneje prav tako podelili naziv zaslužne profesorice. Pisala in predavala je v treh jezikih in vedno ohranjala upanje, da bo lahko svoje znanje posredovala doma in bila tam tudi pokopana. Imela se je za srečno, da ji je oboje, kar je redko dano disidentom, še posebej pa disidentkam, na koncu tudi uspelo.

Koncept kontingentnosti

Kot navaja odlični poznavalec njenega dela Jonathon Catlin z Univerze Princeton, je Heller napisala in uredila preko štirideset knjig, nekaj skupaj s

soprogom Fehérjem. Med njimi omenimo O marksistični teoriji vrednosti (1972), Teorija potreb pri Marxu (1976, 2018), Vsakdanje življenje (1970, 1984), Človek renesanse (1978), Moč sramu: racionalistični pogled (1985), Onkraj pravičnosti (1988), Ali lahko moderna preživi? (1990), Filozofija zgodovine v fragmentih (1993), Etika osebnosti (1996), Teorija moderne (1999) in druge.

Glavne konture njenega filozofskega razmišljanja je prepričljivo predstavila italijanska filozofinja Laura Boella, ki predava na Univerzi v Milanu. Najprej, Heller zavrača vsakršno metafizično razumevanje filozofije, vključno s filozofijo zgodovine in teorijo progressa. Konceptualno sidro, na katero se opira, je kontingentnost v smislu samozavesti, ki jo je moderna razvila v postmoderinem času. S tem, ko se je pretrgala kontinuiteta med sedanostjo ter preteklostjo, je prva ostala brez jamstev za tranzicijo v prihodnost.

Koncept kontingentnosti nima veliko uporabno vrednost le v filozofiji, temveč tudi v družbenih in drugih humanističnih vedah, s tem ko vključuje v svoj konceptualni repertoar pojme diferenciacije, pluralnost življenjskih stilov, odprtost, nedoločnost in osrednjost vsakdanjega življenja. Ne nazadnje je bil ta koncept v veliko oporo sami Heller kot disidentki, ker ji je pomagal na eni strani pri kritičnem razkrivanju »totalitarne imaginacije, ki obljublja nebesa na zemlji«, in na drugi pri pogojnem (reluctant) sprejemanju moderne.

Fatalistični cinizem

Ko je Heller dvajset let po »spremembi režima« leta 1989 na Madžarskem in v drugih postkomunističnih državah raziskovala, kaj so te prinesle, se je lahko oprla na skrbno in premišljeno domišljen konceptualni repertoar. Kot dobra poznavalka zgodovine je hitro uvidela, da gre za staro zgodbo, ki spominja, kako je Bog v Egiptu osvobodil Izraelce izpod suženjstva v zameno za to, da so lahko zatem častili samo njega in spoštovali njegove zakone. Kmalu je sledilo razočaranje ljudi nad tistim, kar so ali niso dobili, z oziranjem na preteklost polnih loncev mesa v Egiptu in nazadnje s čaščenjem zlatega teleta. S temi besedami se Heller, ki je sama izkusila zaslužjenost in zatiranje ter je zato znala ceniti svobodo kot najvišjo vrednoto in darilo, ni odrekla tistemu, kar je upala in komajda verjela, da se lahko uresniči – čudežu »spremembe režima«. Ob tem je spomnila na pesem Jánosa Vajde iz leta 1876, da je ženska, ki je v zadnjih dvajsetih letih grešila, še vedno (t)ista ženska, ki jo je nekoč ljubil.

Postkomunističnim politikom je po njenem še vedno tuje, da bi upoštevali pravila demokratične igre. Ko niso na oblasti, se ne ravnaajo kot opozicija proti

demokratsko izvoljeni vladi, temveč kot opozicija proti partijski diktaturi. Ko pa so enkrat sami na oblasti, bolj ali manj nadaljujejo isto paternalistično, v bistvu populistično politično igro. Desnica pogosto sprejema podporo skrajno protidemokratskih in rasističnih političnih sil, ki jih, ne da bi upoštevala demokratske vrednote, izkorišča za svoje politične cilje. Tako desnica kot levica se prevečkrat opirata na (za)stare(le) ideje, ne da bi te dobro premislili in jih ovrednotili glede na izzive in potrebe, ki jih narekuje nov čas.

V letošnji razpravi za revijo Social Research je Heller podrobno analizirala svoje razočaranje, ker se je madžarska demokratska tranzicija, tako kot drugod v Srednji in Vzhodni Evropi, ustavila pri osvoboditvi, kar ni isto kot udejanjena svoboda, in se ni razširila na emancipacijo. Drugače povedano, poleg vzpostavljenih demokratskih ustanov je izostala pripravljenost »osvoboditeljske« politične elite, da bi državljanom odpirali priložnosti za to, da bi te institucije v resnici zadihale po meri in resničnih potrebah ljudi. V madžarskem in ne samo v tem primeru je bila priložnost, da bi (liberalna) demokracija pognala korenine, zapravljenega. Vladajoča stranka Fidesz in njen voditelj Victor Orbán sta se namesto tega oprla na prejšnjo politično tradicijo, ko ljudje sledijo voditelju in strežejo njihovim (pri)prošnjam po maniri ius suplicationis in fatalističnem cinizmu, da tako ali tako ne more biti drugače.

Refevdalizacija

Orbánova stranka se je po zmagi na volitvah leta 2010 dokončno spremenila v orodje za uveljavljanje volje, odločitev in prepričanj njenega voditelja. Natančneje, nič drugače, kot je bil to v preteklosti primer s Komunistično stranko, ki v resnici niti ni bila prava stranka, temveč mehanizem za izvrševanje politične volje Centralnega komiteja in njene centrale v Moskvi. Danes Orbán in voditelji Fidesza poleg tega, da ustvarjajo svoje oligarhe, ki so poslušni politiki, in ne obratno, kar je veljalo za tradicionalno korupcijo, ustvarjajo tudi stranki in voditelju zvesto armado tehokratov, ki naj bi še dolgo v prihodnost upravljali z madžarsko državo. Orbánu je »uspelo« vzpostaviti kleptokratski režim in mafijsko državo, v kateri je, po oceni ekonomista Janosa Kornaija, zahvaljujoč neposrednim ali posrednim povezavam z Orbánovim omrežjem obogatilo najmanj deset tisoč Madžarov.

Gre za dolgoročni politični projekt, ki ga Heller poimenuje z »refevdalizacijo«, zamenjavo sedanjih elit z »njihovimi«. Za ta politični projekt plačujejo največjo ceno javne univerze, ki so jim v zadnjih letih najmanj za pol zmanjšali državne subvencije, o tem, ali lahko profesorji še predavajo po 62.(!) letu, pa

odloča pristojno ministrstvo. Na drugi strani država z milijoni (evropskih?) evrov ustanavlja in podpira »svoje« raziskovalne inštitute in visoke šole, obenem pa je iz države izgnala eno najodličnejših mednarodnih univerz – Centralno evropsko univerzo (CEU).

Preseneča, da je ravno Madžarska, poleg Poljske, med postsovjetskimi državami najbolj brutalno pometla s svobodo tiska (90 odstotkov državljanov ima dostop le do propagande Orbánove stranke), sistemom zavor in ravnotežij med vejami oblasti, sploh s pravno državo, avtonomijo univerz in se znašla v sistemu, za katerega je bila Heller prepričana, da si zasluži ime tiranija. V tem primeru ne gre za obliko države, kot so to demokracija, fašizem ali komunizem, temveč za tip vladavine, kjer ena sama oseba, praviloma moška, odloča v državi o vsem in ne gre nič mimo njene volje.

V nasprotju s predsednikom države, čigar mandat je omejen in ceremonialen, razpolaga Orbán v vlogi predsednika vlade neomejen mandat in brezprizivno politično moč. Pri tem je presegel režim medvojnega avtokrata Miklósa Horthyja, kjer je vladajoča stranka v dvajsetih letih izmenjala šest predsednikov vlad, medtem ko Fidesz, »sestrska« stranka največje stranke v našem parlamentu, že dvanajst let ostaja pri Orbánu. Horthyjev režim je bil resda obkrožen s fašističnimi državami, Orbánov pa podobnega »izgovora« nima na voljo – Madžarsko namreč danes obkrožajo demokratične države, članice EU.

Evropa, talka preteklosti

V preteklosti so vlade, zahvaljujoč volilni zmagi, upravičeno uživale demokratično legitimnost. Danes so tirani po Heller večkrat zaporedoma izvoljeni z večino glasov. Vendar v tem primeru ne gre za demokratične države, temveč za tiranije. Orbán, nekdanji borec za demokracijo, v resnici pa nadobuden oportunist, ki je že na samem začetku svoje politične kariere sledil volji do moči, zagovarja sicer svoj sistem kot »liberalno demokracijo«, ki pa pomeni v resnici likvidacijo demokracije. Režim, ki ga je vzpostavil, nima seveda nič skupnega s hotenji in cilji obeh madžarskih demokratičnih revolucij iz let 1956 in 1989.

Gre pa tudi za primer agresivnega uveljavljanja negativne ideologije in mobilizacije velikodržavnega posttrianonskega nacionalizma, zanju pa je značilno nenehno produciranje sovražnikov in targetiranje »drugih« (emigrantov, liberalizma, intelektualcev, judovskih pripadnikov, svobodomiselnih intelektualcev in drugih) v škodo zavzemanja za pozitivne cilje v dobro prihodnosti Madžarske. Liberalizem in liberalci sta danes v Orbánovi državi bolj očrnjeni besedi kot nacizem in komunizem. V svetu skorajda ni diktatorja, ki mu Orbán ne

bi namenil lepih besed. S tem se dobro ujema tudi njegova napoved, da misli ostati v politiki še najmanj naslednjih 15 do 20 let. K temu dodajmo, da Orbán nagovarja izključno svoje privrženke med (etničnimi) madžarskimi državljani v matici in diaspori, zadnji ga po podelitvi madžarskega državljanstva volijo z 98 odstotki (!).

Zaradi ostrih kritik Orbánove politike in njegovega režima je bila Heller stalna tarča napadov predstavnikov režima in anonimnih piscev, ki so ji zaradi njenih kritičnih stališč do režima grozili s smrtjo in izgonom ter uporabljali podoben (antisemitski) jezik, kakršen je bil značilen za prejšnja totalitarna režima. Če so Heller v prejšnjem režimu obtožili in sankcionirali kot »kontrarevolucionarko«, jo danes, še po njeni smrti, zmerjajo s »komunistično golaznijo« in podobnimi izrazi. Na vratih njenega njenega kabineta in po vsej univerzi so se znašli letaki z antisemitskim napisom »Judje, univerza je naša, ne vaša!«. Gre za znan sovražni in hujskaški govor, nekoč avtoritarne leve in danes skrajne desne provenience, uperjen proti ljudem, ki so si v demokraciji dovolili vzeti pravico, da javno izražajo svoja stališča. Pri nas imata podobne izkušnje kot Heller s politično patologijo v dveh režimih Spomenka Hribar in Svetlana Slapšak.

Avtorica na koncu povzema lekcijo iz zgodovine, da tiranije vedno propadejo, ob tem pa si zastavlja vprašanje, ali bo zaradi posledic, ki jih bo ta pustila pri državljanih, tem vseeno (pre)ostalo dovolj modrosti in demokratičnega poguma za nov začetek. Heller se je proti koncu življenja poslovala z resnim opozorilom, da Orbánov avtoritarni projekt ruši Evropsko unijo, ki pomeni zadnjo priložnost za kontinentalno Evropo. Absurd in nevideno v zgodovini je, da EU svojemu potencialnemu »grobarju« vsako leto podari dve in pol milijardi evrov, brez katerih bi njegov režim, kot pišejo v konservativnem Economistu, bankrotiral. EU za zdaj še predstavlja v političnem in kulturnem pogledu pomembnega alternativnega igralca v svetu, z njenim morebitnim koncem pa bi se ta dokončno obsodila na preteklost in obenem poslovala tako od sedanjosti kot prihodnosti.

(Delo-Sobotna priloga, 20. 7. 2019)

Maj je napovedal prihodnost

Francoski »maj« je mnogo bolj kompleksen in ambivalenten, kot si običajno mislimo in kakor ga predstavlja (aktualno) pisanje o njem brez potrebne kritične distance. V resnici lahko govorimo o treh »majih«.

Leta 1968 so zahodni svet zaznamovali številni upori in izbruhi nezadovoljstva, ki so spomnili na prejšnja revolucionarna dogajanja v evropski zgodovini. V primeru Francije se zgodovinarji strinjajo, da je šlo za največjo množično in stavkovno gibanje v njeni zgodovini, ki se je na začetku izrazilo v aktivni solidarnosti med študenti in delavci. Pri štrajkih, demonstracijah, zasedbah tovarn in univerz je z zavedanjem, da pišejo zgodovino, sodelovalo prek dve tretjini francoske delovne sile, tj. najmanj deset milijonov delavcev in študentov, kar je državo pripeljalo na rob zloma, kot je to ocenil njen predsednik, general Charles de Gaulle, in jo v tajnosti za dva dni zapustil.

Predsedniku vlade Georgesu Pompidouju, ki je verjel, da je de Gaulle pobegnil iz države, ni uspelo uresničiti svojega ukaza, da de Gaulle pri njegovem »begu« spremlja vojaški radar. Šele pozneje je zvedel, da se je de Gaulle zatekel h generalu Jacquesu Massuju v francoski vojaški bazi v Baden-Badnu v Nemčiji. Svojemu zetu je zaupal, da upornikom »ni hotel dati priložnosti, da napadejo predsedniško palačo« ali »da bi prišlo do prelitja krvi, ko bi ga morali braniti«. Nič drugače se niso obnašali drugi visoki politični funkcionarji in premožneži, ki so bili prepričani, da sta pred vrati revolucija in/ali državljanska vojna, kar jih je pognalo k dviganju denarja iz bank, iskanju zasebnih letal in pridobivanju ponarejenih osebnih dokumentov.

Leti 1968 in 1848

Mnogi so takrat verjeli, da je sto let po pariški komuni (1871), ki so jo sprožili revni pariški delavci, in petdeset let po obeh ruskih revolucijah (1917)

napočil čas za radikalno levo revolucijo, kar se je pokazalo v občasnih romantičnih pogledih na uporabo nasilja in s postavljanjem barikad. Karkoli si že kdo misli o tem, ali je šlo za revolucijo, ki je bila bodisi uspešna ali je spodletela, pa ni mogoče mimo njenih takojšnjih in dolgoročnih socialnih in kulturnih učinkov. Eden od protagonistov takratnega dogajanja Daniel Cohn-Bendit (»rdeči Dani«), takrat se je imel za anarhista, danes pa je član evropskega parlamenta, vidi uspeh upora delavcev in študentov v tem, da imajo pozitivno mnenje o »maju 1968« tudi volivci desnega bloka. Nasprotujejo mu kvečjemu katoliški tradicionalisti in nekdanji predsednik Nicolas Sarkozy, ki je obljubil, da »bo uničil njegovo dediščino«. Drugačno mnenje o njem je imela Hannah Arendt; po njenem si bodo prihodnje generacije leto 1968 zapomnile tako kot njena leto 1848.

Še 15. marca 1968 je glavni urednik enega najbolj vplivnih časopisov v Franciji *Le Monde* pisal o tem, kako Francija trpi zaradi dolgočasje, kar je bila sicer dobra diagnoza, a je kot prognoza povsem zatajila. Samo sedem dni pozneje se je Francija najprej z zavzetjem univerze v Nanterre in 3. maja s protestom na najbolj prestižni francoski univerzi Sorbonni, ko je policija aretirala več sto študentov in jih več deset z uporabo brutalnega nasilja tudi ranila, pridružila študentskim protestom v svetu (Nemčija, ZDA in drugod). Še več: te je preselila tako po množični plati kot po njihovi radikalnosti. Zadnje sta dobro poznazorila dva grafita s pariških ulic: »Bodimo realisti, zahtevajmo nemogoče!« in »Živeti, hitro!« V šestdesetih letih, ko je prebrodila alžirsko krizo iz prejšnjega desetletja, je Francija vstopila v relativno obdobje stabilnosti. Francoski imperij je pristal v zgodovini, izboljšalo se je stanje ekonomije, ki je dosegala petodstotno rast, prebivalstvo je bilo v večini mlado, predsednik de Gaulle pa je med ljudmi užival znatno popularnost. V tistem času je bilo število študentov mnogo manjše v primerjavi z današnjim, med njimi so prevladovali tisti iz višjih slojev, tj. iz vrst buržoazije. Na drugi strani pa je bilo neprimerljivo višje število industrijskih delavcev, ki so se opirali na močne in vplivne sindikate (C.G.T.), ti pa na Komunistično stranko Francije, ki je lahko računala na dobro petino volilnega telesa.

Sovražnik(i) družbenih sprememb

Pod družbenim površjem pa je že nekaj časa tlelo in se povečevalo nezadovoljstvo študentov nad zastarelim univerzitetnim sistemom in pomanjkanjem priložnosti za zaposlitev po diplomi, skupaj s številnimi, med njimi karizmatičnimi francoskimi intelektualci (na primer Jean-Paul Sartre), ki jih je čedalje bolj omejeval konservativizem starega političnega razreda, temu je ostal zvest

de Gaulle. Ta se je namreč formiral v časih druge svetovne in alžirske vojne ter je posebej nasprotnik družbenih sprememb.

Študentskemu uporu na Sorbonni in v Parizu so se pridružili delavci s splošnim štrajkom, ki je ohromil vso državo. Gre za unikatni primer, ki se kljub podobnim prizadevanjem ni zgodil v Nemčiji in ZDA. V Franciji ga poznajo kot *convergence des luttes* (konvergenca bojev), ki kot potencialna nevarnost tudi danes vznemirja aktualno politično elito v Franciji skupaj s predsednikom Emmanuelom Macronom. Ta najavlja (neoliberalne) reforme, kar (ponovno?) spodbuja odpor študentov, delavstva in javnih uslužbencev. Ironija zgodovine je, da ga pri tem podpirajo nekateri študentski voditelji iz leta 1968, med njimi tudi Cohn-Bendit. Resnici na ljubo je treba povedati, da gleda Macron pozitivno na zgodovinsko vlogo leta 1968, predvsem na njegov prispevek v zvezi s sproščeno spolno moralo, pluralizacijo družbe ter upoštevanjem raznolikosti francoske nacionalne kulture ob sočasnem poudarjanju, da pa svet pred petdesetimi leti nima veliko skupnega z izzivi, s katerimi se sooča leto 2018. Javno je sicer razmišljal o tem, da bi se država ob letošnji obletnici dostojno poklonila »maju 1968«.

Po najhujših spopadih v Parizu na večer 24. maja, ki so zahtevali življenje enega policista, so revolucionarni študenti zasedli pariško borzo. V istem času so pozivi radikalnih študentskih voditeljev na revolucijo povzročili, da so izgubili podporo sindikalnih voditeljev in Komunistične stranke Francije, ki je z nasprotovanjem revoluciji hotela ohraniti volitve. Poleg tega se je bala, da bi se utegnila revolucija sprevreči v državljansko vojno, ki bi poleg gaullističnega establišmenta odplaknila tudi njih. Pri tem so s prsti (po)kazali predvsem na anarhiste in trockiste v študentskih vrstah ter zavrnilo »pseudorevolucionarje, ki da ponujajo svoje lekcije delavskemu razredu«. Pozneje so se pojavile obtožbe, da so bila sežiganje avtomobilov, uničevanje in ropanje prodajaln ter metanje »molotovk« med neredi v resnici delo specialnih enot policije, ki je v ta namen uporabila provokatorje (*agents provocateurs*).

Kdo predstavlja prihodnost?

Po vrnitvi v Francijo 30. maja je predsednik de Gaulle, ki mu pred tem ni uspelo zadušiti študentskega in delavskega upora ter zahtev po družbenih spremembah, po radiu razpustil nacionalno skupščino in napovedal volitve, pri čemer ni skrival namena, da bo za vsako ceno, če bo treba, tudi z vojsko, vzpostavil v državi »red in mir«. Delavski protesti so kmalu zatem pojejnili, študentski pa so se nadaljevali vse do srede junija, ko jih je preklicala

Nacionalna študentska zveza in je policija prekinila okupacijo Sorbonne. »Konvergenca« med delavci in študenti je bila v resnici načeta že prej, kar je postopoma pripeljalo do njihovega medsebojnega nezaupanja. Poglobljaj ga je predvsem prepad med utopičnimi cilji študentov, ki so zahtevali radikalno spremembo družbene ureditve in krivičnih ekonomskih, socialnih in razrednih razmerij, ter zahtevami delavcev, ki jih niso v prvi vrsti zanimale politične zahteve prvih, temveč, kot so zatrjevali sindikalni voditelji, praktične, povezane z zagotavljanjem »kruha in masla«.

Na dvokrožnih volitvah v nacionalno skupščino, s katerimi so soglašali tudi komunisti, je v nasprotju s strahovi de Gaulla njegova stranka dobila največ glasov v parlamentarni zgodovini Francije. Sledila so pogajanja vlade s sindikalnimi voditelji pod imenom Grenelle, ki so prinesla občutna povečanja delavskih plač in izboljšanje njihovih delovnih razmer. Kmalu zatem je vlada sprejela nov zakon o izobraževanju, namenjen njegovi modernizaciji. S tem je bila nazadnje odstranjena revolucionarna grožnja. Ne glede na de Gaullovo zmago ta ni bila tudi njegova osebna. Eno leto pozneje je po enajstih letih v vlogi predsednika po porazu na referendumu odstopil s tega mesta in ga prepustil Pompidouju z besedami: »Jaz sem preteklost, vi pa predstavljate prihodnost.«

Z referendumom so Francozi svojemu predsedniku sporočili, da je prestar, preveč zagledan vase, avtoritaren, protiameriški ter konservativen in so dali prednost »golizmu brez de Gaulla«, se pravi vladavini politične desnice, ki se je praktično nadaljevala vse do leta 1981, ko so zavladali socialisti z Mitterrandom na mestu predsednika republike. Ti pa so imeli malo skupnega s politično dediščino leta 1968. Malo pred njegovim osemdesetim letom in eno leto po referendumu pa se je de Gaullovo življenje izteklo.

Trije »maji«

Francoski »maj« je mnogo bolj kompleksen in ambivalenten, kot si običajno mislimo in kakor ga predstavlja (aktualno) pisanje o njem brez potrebne kritične distance. V resnici lahko govorimo o treh »majih«. Prvi »maj« se nanaša na že omenjene revolucionarne zahteve študentov in intelektualcev, drugi pa na zahteve delavcev za reforme, s katerimi so hoteli izboljšati svoj ekonomski položaj.

Tretji »maj« pa je prej ko ne prevečkrat zamolčan in bi ga lahko uvrstili pod oznako »zarote molka«. 30. maja je namreč na Elizejskih poljanah demonstriralo okoli 800 tisoč ljudi z nacionalnimi zastavami v podporo predsedniku de Gaulle (!), kar je bila nemara največja in najbolj množična

demonstracija v obdobju, o katerem pišemo. Kar pomeni, kot zatrjuje Mitchell Abidor (2018) v knjigi *Maj me je naredil: ustna zgodovina upora v letu 1968 v Franciji*, da francoska družba, ki so se ji uprli študenti, še daleč ni bila tako mrtva, kot se je mislilo. S tem si je mogoče pojasniti več kot desetletno vladavino politične desnice po »revolucionarnem« letu 1968 in ne nazadnje tudi njegov politični poraz.

Tudi drugod v svetu so samo v dveh letih po »maju 1968« namesto leveice slavile volilne zmage desnice, kar dokazujejo Pompidou, Richard Nixon in Edward Heath, k njim moramo prišteti še nadaljevanje fašističnega režima v Španiji in začetek dolgotrajne Andreottijeve politične vladavine v Italiji, v kateri je politična oligarhija mirno sodelovala z mafijo. Na drugi strani je restaliniziran sovjetski režim, tokrat pod vodstvom Leonida Brežnjeva, pred pol stoletja (1968) s tanki pregazil praško pomlad. Edino izjemo je predstavljal nastop socialnega demokrata Willyja Brandta v Zahodni Nemčiji, ki se je zavzel za politične spremembe in se spopadel z dediščino iz njene tragične preteklosti. Paradoks je, da so se pozneje radikalne demokratične spremembe zgodile v avtoritarnih evropskih državah in ne v »represivno tolerantnih demokratičnih«, kot jih je označil eden od študentskih gurujev v šestdesetih letih Herbert Marcuse.

Dolgo leto 1968

Leta 1968 ni mogoče omejiti samo na maj 1968 ali samo na Francijo. V resnici predstavlja mnogo daljše obdobje, »dolgo leto 1968«, kakor ga označujejo v literaturi s tega področja, ki vključuje številne države in njihove študentske voditelje, poleg zahodnih tudi države, kot so Japonska, Mehika in ne nazadnje tudi naša nekdanja država. Njihove politične agende so vključevale najširši možni repertoar zahtev, in sicer od protikapitalističnih (Francija, Nemčija) do egalitarnih in demokratičnih (Poljska, Jugoslavija), pravico do svobodnega govora, participativno demokracijo, zavračanje militarizma, sploh vojaških intervencij (ZDA in ZSSR) itd. Gre za razpon, ki ga dobro ponazarja na eni strani brezkompromisno zavračanje vladavine de Gaulla in na drugi soglašanje z osebno vladavino Tita skupaj z monopolom e(di)ne stranke.

Razlike pa se ne nanašajo le na države, temveč tudi na študentske voditelje. Kot član Russellovega razsodišča in tedanji odgovorni urednik študentske Tribune in revije Problemi, če omenim še svojo osebno izkušnjo, sem imel med letoma 1966 in 1969 priložnost srečati in spoznati mnoge med njimi, predvsem v Veliki Britaniji, Franciji, Nemčiji in ZDA, na primer Rudija Dutschkeja, že omenjenega Cohn-Bendita in Joschka Fisherja, poznejšega nemškega

zunanjega ministra. Prvi je zagovarjal radikalno stališče na strani »ponižanih in razžaljenih«, pri tem je pogosto citiral Marxa in Dostojevskega, ki se je spogledovalo tudi z morebitno aktivizacijo urbane gverile, medtem ko sta se zadnje omenjena priključila zeleni stranki.

Med osebnimi znanci naj omenim še oba ustanovitelja ameriške Students for Democratic Society (SDS) in že pokojna Roberta Haydna in Carla Oglesbyja; prvi je bil tudi avtor znamenitega demokratičnega manifesta *Port Huron Statement*. Januarja 1969 sem v Tribuni z uvodnikom počastil češkega študenta Jana Palacha, ki je s samosežigom izrazil sorojakom in svetu svoje nasprotovanje sovjetski okupaciji njegove države. Cohn-Bendit in Robert Hayden sta nadaljevala politično kariero med zelenimi in demokrati v evropskem parlamentu oziroma v Kaliforniji, medtem ko je Dutschke umrl za posledicami neonacističnega atentata, Palach pa se je za vedno poslovil z že omenjenim tragičnim dejanjem.

Nastop novih družbenih gibanj

Za (globalno) študentsko gibanje v šestdesetih letih prejšnjega stoletja je kljub njegovi kompleksnosti in ambivalentnosti mogoče podati nekaj skupnih oznak. Za Richarda Vinena (2018), pisca knjige *Dolgo leto 1968: radikalni protesti in njihovi sovražniki*, so protesti vključevali dve različni, čeprav tudi vzajemno prežemajoči se verziji: politično in kulturno. Prva je predstavljala socialni izziv obstoječemu družbenemu redu – kapitalizmu in je študentske zahteve povezala s širšimi družbenimi, predvsem delavskimi, pri tem pa se je v nasprotju z ortodoksnim opirala na bolj ali manj avtentični (neo)marksistični diskurz. Če pa je kdo pričakoval konkretne zamisli, kako organizirati »novo družbo«, je ostal pogosto razočaran.

Druga, kulturna verzija, ki je ni toliko zanimala odprava družbenega reda, pa se je v prvi vrsti zavzemala za prelom z zacementiranim stanjem družbe, ki je blokiralo družbene skupine in posameznike, še posebej na ravni spolnih in drugih identitet. Zadnja vprašanja je takratna uporniška generacija iz kulturnih in osebnih sfer prestavila na raven javne politike. V tem pogledu je upor vsaj do nastopa »konservativne revolucije« spodbudil procese demokratizacije v zahodnih družbah. Od takrat naprej, na primer, se je o vprašanih enakopravnosti žensk in pravicah istospolnih razpravljajo v parlamentih in ne le marginalnih družbenih skupinah.

Študentski upor je s svojim nasprotovanjem obema, tržno(potrošniški) in državni(planski) ideološki binarnosti v času hladne vojne, na široko odprl

prostor novim družbenim gibanjem, da so se lahko izvila iz ideoloških prisilnih jopičev in da so namesto tržno dirigirane politike zagovarjale družbene spremembe, opirajoče se na demokracijo, ki bi namesto optimizacije profita dala prednost optimizaciji javnega dobrega. V kontekstu zgodovinskega kroženja elit ga je mogoče razumeti tudi kot odgovor in pripravljenost mlade generacije, da sodeluje pri ustvarjanju novih institucij in družbenih dogovorov, ki naj bi zamenjali zastarele in disfunkcionalne. Pozneje se je pokazalo, da pri tem ni šlo toliko za odpravo kapitalizma in državnega socializma kot pa za njuni »kreativni destrukciji«, če si sposodimo sintagmo Josepha Schumpetra.

Se pravi k njegovi bolj fleksibilni, sočutni, decentralizirani in socialno odgovorni podobi ali z drugimi besedami nasprotovanju na eni strani birokratskemu kolektivismu in na drugi potrošniško podprtemu hiperindividualizmu. Régis Debray, nekdanji sotovariš Cheja Guevare, je pozneje »obtožil« študentske upornike, da so s tem, ko so postavljali v ospredje avtonomijo, spontanost, mobilnost, fleksibilnost, identiteto in kreativnost, samo prispevali k »novemu duhu« kapitalizma, v končni posledici tudi k restavraciji hegemonije neoliberalizma – v nasprotju z nekdanjo »protestantsko etiko« (Max Weber), ki je prej dobro služila industrijskemu kapitalizmu.

Poraz zahodnega liberalizma in revolucionarnega socializma

S primerjavo med »majem 1968« in poraženo »pomladjo narodov« iz leta 1848 je imela Hannah Arendt prav. Več komentatorjev in analitikov je opozorilo na to, da uporom leta 1968 ni uspelo rešiti stare dileme čartističnega gibanja ali uporabiti »fizično« ali »moralno« silo. Leto 1968 je nekaj časa gojilo »lirično iluzijo«, kot se je takrat izrazil lucidni francoski sociolog Raymond Aron, o koncu politike, ki uporablja fizično silo, vendar ostaja vprašanje, ali je to tudi zanesljivo spoznanje, glede na to, da je v tem času »moralna sila« v slabi kondiciji. Spričo deficita »revolucionarnega momenta« so edini obet za prihodnost, kot kaže, reformizem in alianse med progresivnimi političnimi silami. V nasprotnem primeru bo realno obstoječi (neoliberalni) kapitalizem še naprej drsel v regresijo v predindustrijsko dobo in z njo v neofevdalne forme izkoriščanja, na kar opozarja eminentni nemški politolog Claus Leggewie (2018).

Za relevanten uvid in analize leta 1968 sta potrebni večja zgodovinska distanca pa tudi pripravljenost, da nanj pogledamo neobremenjeno, se pravi ne le z »evroatlantske« perspektive. Enega od svežih uvidov ponuja v tem pogledu ruski zgodovinar Ilya Budraitskis (2018), ki ga skrbi depolitizacija duha leta 1968 s tem, ko ta inspirira samo kulturno (umetniško) sfero in akademske

ustanove, medtem ko ostaja brez moči v svetu politike in ne ponuja opore nižjim razredom. Če se bodo družbe zadovoljile s takim nevzdržnim stanjem, bo to potrdilo konservativno prepričanje, da revolucije samo okrepijo tisto, čemur sicer nasprotujejo. Zato ostaja za Budraitskisa edina možnost za reanimacijo avtentične dediščine leta 1968 to, da se ga prepozna kot tragedijo njegovega zgodovinskega poraza. Znebiti se iluzij v tem pogledu zanj ne predstavlja izgube, temveč korist.

Vendar ne kaže pozabiti, da milijoni ljudi v svetu, medtem ko težko čakajo na alternativo, zavračajo korporativni kapitalizem skupaj z njegovo inkarnacijo v različne avtoritarne vladavine, ki razširjajo strah in se hkrati napajajo iz njega. Immanuel Wallerstein (2014) je v letu 1968 razbral svetovni prelom in slovo od dveh velikih racionalnih dediščin: od zahodnega liberalizma in revolucionarnega socializma. Ne da bi podcenjevali to, da so šestdeseta leta na eni strani izborila glas ženskam, manjšinam in številnim narodom s tem, ko so se konfrontirala s patriarhatom, rasizmom in (neo)imperializmom v njihovih najrazličnejših pojavnih oblikah, na drugi strani pa so posvetila premalo pozornosti sociološkimi strukturnimi problemom.

To vse je nazadnje prispevalo k temu, da so ostali dominantni ekonomski in tehnološki režimi nedotaknjeni vse do danes. Tj. v času neoliberalnega *dictuma*, da »ni druge alternative«, ko (p)ostajajo družbe, zahvaljujoč njej, brez močne opozicije (alternative) »enodimenzionalne« in kot take plen totalitarne (avtoritarne) vladavine, kakor je to pred pol stoletja napovedal Herbert Marcuse.

(Delo-Sobotna priloga, 26. 5. 2018)

Homo digitalis

Ko je pred slabimi petimi leti Edward Snowden razkril domače in globalne razsežnosti protiustavnega prisluškovanja ameriške varnostne agencije (NSA), je New York Times delovanje te agencije označil za »kriminal«. Od tistih časov pa do danes se je na tem področju stanje v škodo zasebnosti državljanov samo še poslabšalo. Sedanji predsednik Purdue University in bivši guverner Indiane Mitch Daniels vidi v tem, da je bil narejen korak naprej od »vedenja o tem, kje kdo živi«, k temu, da danes vemo tudi, »kje kdo trenutno je«, znaten »napredek«. Medtem se je število nadzorovalnih držav (v svetu samo še povečalo in ZDA niso več osamljene, kot so bile na začetku. Tekma spominja na jedrsko oboroževanje, ko se povečuje število držav s tem orožjem, ki grozi samemu obstoju človeške civilizacije.

Triumf nadzorovalnih držav, ki jih ta čas vodijo avtoritarni voditelji v najmanj štirih največjih državah sveta, najbolj ponazarja paradoks, da postajajo državljanji za države čedalje bolj »odprta knjiga«, države pa so zanje vedno bolj skrivnostne, netransparentne in odtujene. O tem, kam vodi politika, ki prepoznava v novih družbenih medijih »orožje za popoln nadzor o tem, kaj mislijo državljanji« in obljublja absolutno varnost, ni, glede na zgodovinske izkušnje, seveda nobenega dvoma – k porazu, ki bo državljanje osiromašil za njihove svoboščine in na koncu tudi za življenje. John Locke je že pred dobrimi tremi stoletji opozarjal na to nevarnost: »Tisti trenutek, ko se ljudje odločijo, da so dovoljena vsa sredstva v boju proti zlu, se tudi njihov dobri namen izenači z zlom, ki so se ga namenili uničiti«. Kritično stališče je v tem pogledu na koncu predsedniškega mandata zagovarjal tudi general iz druge svetovne vojne Dwight Eisenhower.

Svetovno odmevna afera v zvezi z dejavnostjo Cambridge Analytice (CA) je razkrila tisto, kar sicer že dolgo ni skrivnost, tj. da so se državam pri poseganju

v zasebnost njihovih državljanov in kratenjem njihove svobode pridružile korporacije na čelu z njihovimi oligarhi. Njim za to usposobljene ustanove ponujajo analize podatkov z družbenih omrežij, s katerimi je mogoče vplivati na izbiro politikov in politik, ki, po zaslugi podarjenih finančnih zneskov, strežejo njihovim interesom.

Desničarski ekosistem lažnih novic

Spomnimo, da gre v tem primeru za dva tudi v svetovnem okviru velika igralca: na eni strani je podjetje CA z Univerze v Cambridgeu, ki se uvršča na drugo mesto med najboljšimi v svetu, in na drugi strani bogati in politično vplivni podporniki podjetja, kot sta to republikanski milijarder in Trumpov podpornik Robert Mercer – 90-odstotni lastnik CA in nekdanji Trumpov svetovalec ultranacionalist Steve Bannon. Zadnji je podjetje vodil med letoma 2014 in 2016 ter seveda delal za Donalda Trumpa, ki je podjetju nakazal šest milijonov dolarjev. Poleg njiju pa je treba omeniti še pobudnike in finančne podpornike gibanja za brexit na čelu z Nigelom Farageem, naročnike v Rusiji in druge. Dodajmo, da so Mercer, ki je bil 90-odstotni lastnik te družbe, Bannon in Farage ne le ideološki somišljeniki, temveč tudi resnični prijatelji, ki so skupaj načrtovali in iščejo nove priložnosti (tarče), predvsem volilne kampanje in poznejše vzdrževanje avtoritarne vladavine, in to na globalni ravni. Pojav, o katerem pišemo, je raziskovalna novinarka Carole Cadwalladr časopisa *The Observer* upravičeno poimenovala kot »desničarski ekosistem lažnih novic«.

V konkretnem primeru je CA izkoristila podatke o 50 milijonih profilov na Facebooku, ne da bi pred tem od uporabnikov dobila dovoljenje za njihovo zbiranje, uporabljanje in hranjenje. Ni treba biti naiven in verjeti, da bo zato CA doletela kakšna kazen, ker je s tem prekršila zakone, ki varujejo zasebnost podatkov. Problem je v sociološkem pogledu mnogo bolj kompleksen in fluiden, kot bi si bilo želeli. (Ne)obstoječa zakonodaja na tem področju močno zaostaja za razvojem informacijskih tehnologij in je bila v najboljšem primeru napisana v času analognih tehnologij, danes pa živimo v digitalnem obdobju.

William Davies (2019) ugotavlja, da je taka uporaba podatkov, predvsem pa njihova monetizacija, postala praktično prevladujoča praksa v digitalni ekonomiji, za kar so izvedenci s tega področja uporabili ime »nadzorovalni« (Shoshana Zuboff, 2019) ali tudi »platformni kapitalizem« (Nick Srnicek, 2016). Ne gre samo za opozarjanje pred tem, kaj nas čaka v (distopični) prihodnosti, ker bi ta danes presenetila tudi samega Huxleyja ali Orwella, če bi se lahko ta čas danes sprehodila pred reklamnimi panoji na londonskem Piccadilly

Circusu. Kamere, nameščene na njih, namreč 24 ur na dan pridobivajo psihografske podatke z analiziranjem obrazov ljudi v množici, ki se naključno znajdejo pred njimi.

Internet – sredstvo nadzorovanja misli

Nujno potrebna zakonodajna regulacija tega področja v smislu zaščite zasebnosti uporabnikov interneta in varovanja podatkov je danes pred težkim problemom. Dodajmo, da je tovrstna regulacija varovanja zasebnosti v ZDA šibka. Po mnenju odličnih poznavalcev te problematike bi njihova regulacija nasprotovala logiki delovanja teh korporacij, njihovi komercialni uspešnosti ter poslovnemu modelu, ki temelji na stalnem nadzoru internetnega dogajanja in prodajanju nelegitimno in nezakonito pridobljenih podatkov. Gre pa tudi za korporativne velikane, ki lahko na drugi strani računajo na močno podporo politične elite, ki si te storitve »zaračuna«, obe pa seveda na ta način eksistenčno ogrožata in praktično odpravljata demokracijo.

V devetdesetih letih v prejšnjem stoletju, ko je splet produciral izobilje informacij, ki so jih uporabljali ljudje, še ni bilo jasno, ali pomeni internet grožnjo kapitalizmu ali pa njegovo novo priložnost. Odgovor v korist priložnosti je prineslo spoznanje, da je lahko internet učinkovito in poceni sredstvo nadzorovanja misli, informacij, občutij in odnosov ne le v nacionalnem, temveč tudi globalnem prostoru. V tem času so se, če vzamemo samo primere ZDA, Rusije in Velike Britanije, pojavile številne »Cambridge Analytica«, ki so bolj ali manj uspešno, vsekakor »uspešno« za njihove dobičke, vplivale na izide kakih 200 volitev v najmanj štiridesetih državah, poleg sodelovanja v volilni kampanji na strani Donalda Trumpa, pri brexitu, pa tudi na nedavnih volitvah v Keniji, Nigeriji, Mjanmaru, Indoneziji, Šrilanki, Rusiji, Kolumbiji in drugod.

Omenjene volitve večinoma ne zdržijo lakmusovega preizkusa zakonitosti in legitimnosti. *Washington Post* sodi, da takšno delovanje CA uveljavlja podatkovni neokolonializem. Facebook je za plačilo ponujal svojim strankam iz različnih držav, praktično njihovim državam, oglaševalski prostor, s katerim so se tem odprla vrata do milijonov njegovih uporabnikov. Za 100.000 dolarjev je tako »tolskim farmam« v Rusiji omogočil dostop do internetnih računov 126 milijonov ameriških uporabnikov. Seveda pa ni nobenega dvoma o tem, da je podobna »trgovina« potekala tudi v obratni smeri. Ko pridejo taki kompromitirajoči podatki na dan, ker se je kakemu njihovemu »ekspertu« zalomilo, se mu sicer javno odrečejo, vendar ga kmalu zatem »aktivirajo« v kaki drugi državi.

Delovanje Facebooka diametralno odstopa od obljub, ki jih je njegov ustanovitelj Mark Zuckerberg dal leta 2014: »Pri vsem, kar delamo, so ljudje na prvem mestu«. Spet je poudaril, da s tem izrecno misli, da Facebook omogoča »nadzor nad tem, kako njegovi uporabniki delijo svoje informacije«. V resnici pa digitalnih sledi spričo očitnega primanjkljaja kakršnekoli regulacije in monopolnega položaja tega tehnološkega Goljata, ki bi ga lahko obvladal samo kakšen demokratični David – država, sploh ni mogoče izbrisati. Ob tem spomnimo na model, ki so ga razvili raziskovalci v Stanfordu in Cambridgeu, s pomočjo katerega je mogoče že samo z analizo »všečkov« na Facebooku s presenetljivo natančnostjo oceniti značajske lastnosti (osebnost) njegovih uporabnikov. S podobnimi modeli pa je mogoče (iz)meriti tudi politične preference uporabnikov interneta. Dovolj je že deset »všečkov« na računalniku, da uporabnika bolje (s)poznaš kot pa njegovi delovni kolegi. Če je uporabnik kliknil 150 všečkov, lahko model bolje napove njegova prihodnja ravnanja/vedenja kot pa njegovi starši ali najbližji sorodniki. S 300 kliki pa »(s)pozna« model tako osebo celo bolje kot njegova soproga.

Laž premaga resnico

Lahko se vprašamo, kaj je še ostalo od zanosnih napovedi in obljub ob rojstvu interneta, da je znanilec enakosti in svobode, z eno besedo nova tehnoutopija, ki je osvobodila informacije pred cenzuro in jih brezplačno ponudila v naspotju s klasičnimi mediji (časopisi in radiotelevizijo). Še več, napovedovali so, da bo internet pomagal spreminjati svet, omejil (pre)močne ter podaril moč šibkim. Nazoren primer takega idealizma lahko najdemo v knjigi Davida Patrikarakosa (2017) z naslovom *Vojna s 140 znaki*, v kateri osamljeni posameznik, ki ga imenuje *Homo Digitalis*, oborožen (samo) s svojim pametnim telefonom, vpliva na globalne percepcije družbenih konfliktov, ki potekajo v njegovem okolju.

Po zmagi na zadnjih volitvah v Italiji se je skrajni desničar Matteo Salvini javno zahvalil Facebooku za podporno vlogo med volilno kampanjo. Roger McNamee, ki je med prvimi investiral v Facebook, je mirno priznal, da se je ta družba oprla na tehnike na področju propagande in igralnštva (»get rich quick scheme«), ki so psihološko zasvojile njegove uporabnike, dodatno pa na še takšne »dražljaje«, kot so nenehno obveščanje, ponujanje različnih »nagrada« in drugo. Raziskovalci z ameriške univerze MIT so uporabo omenjene propagandne tehnike potrdili s tem, da so analizirali obsežno banko podatkov, tj. tvitov med letoma 2006 in 2017, pri čemer so ugotovili, da so tviti, ki so objavljali lažne novice, dosegali neprimerno večjo odmevnost (retweeted) kot pa

tisti, ki so temeljili na resničnih dejstvih. Tako je, na primer, največkrat ponovljena resnična novica dosegla kvečjemu 1000 ljudi, gornji odstotek zlaganih (političnih) novic pa je dosegel tudi do 100.000 bralcev.

Ameriški publicist Anand Giridharadas (2018), ki je študiral na Harvardu, je v najnovejši knjigi o zablodah tehnoloških elit, ki prihajajo iz Silicijeve doline, skrajno kritičen tako do Facebooka kot tudi do njegovega ustanovitelja Marka Zuckerberga, ki ga omenjene elite nagovarjajo za Trumpovega »naslednika«. Za zdaj je to sicer domneva, ki se utegne uresničiti ali pa tudi ne. Je pa na drugi strani res, da vplivne in premožne elite vedno bolj zagovarjajo prepričanje, da bi morali nadaljnje (neoliberalno) spreminjanje sveta prepustiti zasebni moči, tj. bogatim in močnim, ne pa demokratičnemu sredstvu, kot je to politična reforma. V dokaz, da pelje to na mlin avtoritarne in protidemokratske politike, ki se ta čas v Ameriki in drugje že uresničuje, pa ni treba navajati dodatnih argumentov.

Če imajo lažni tviti po ugotovitvah omenjenih raziskovalcev 70 odstotkov večjo verjetnost od resničnih, da jih uporabniki retvitajo, se upravičeno zastavlja vprašanje o tem, kaj ostane od demokracije. Za CA in podobna komunikacijska podjetja je vsekakor bolj dobičkonosno zagovarjanje avtoritarnih ideologij in politik kot pa demokracij(e). S tem, ko je ključno torišče njihovega »know-howa« propaganda, je razumljivo, da se opirajo na množične emocije, ki jih mobilizirajo v družbeno omrežje spravljene dezinformacije, izmišljeni škandali, instrumentalizacija strahov in sovraštva, upanje in sanje pa uporabijo kot priročna demagoška orodja. Kot je to na primer Trumpov predvolilni govor v Pensilvaniji, ki ga je naslovil na »milijone naših delavcev, ki živijo v revščini in trpljenju«.

Spodjedanje demokracije

Za razpihovanje strahu in netenje sovraštva pa spletni manipulatorji niti ne potrebujejo veliko domišljije, ker je v evropski in ameriški politični »kulturi« in družbeni patologiji zasidrana že nekaj stoletij, omenimo samo primere rasizma, mizoginije in ksenofobije. Bivši direktor CA Alexander Nix je prostodušno priznal, da je potreben le majhen napor, sunek, da se neka »zainteresirana« (lažna) informacija ali novica spravi v krvni obtok spleta, in potem preostane le še to, da kdo opazuje, kako se ta balon povečuje. Nix je navedel primer »sprijene Hillary« (*crooked Hillary*), vendar je bilo podobnih primerov še mnogo več. Prepoznamo jih lahko, ko so zaničevalno in prostaško ciljale na posamezne nacionalne (etnične), verske, druge družbene skupine, ne nazadnje

pa tudi na posameznike – od političnih konkurentov, vojnih veteranov, novinarjev in invalidov.

Njihovi »eksperti«, ki so, kot navaja komunikacijski ekspert Nathan Oxley, pripravljeni (u)streči avtoritarnim in skrajnim populističnim gibanjem ter strankam, praviloma delujejo »v senci«, tudi podtalno, ter s sofisticiranim poznavanjem in obvladovanjem družbenih medijev manipulirajo s sto tisoči in milijoni državljanov. Glavni uporabni »material« nadaljnje obdelave so pri tem njihova brezštevila prijateljstva, medosebni odnosi in skupnosti, ki nastajajo in se ohranjajo na družbenem omrežju. CA, ki seveda pomeni le vrh ledene gore, se, kot pišejo v *Washington Postu*, ni ustavila niti pred najbolj sramotnimi dejanji, kot so to dajanje podkupnin in spolno izsiljevanje, vse zato, da bi pomagala svojim naročnikom do volilne zmage.

Avtoritarne politike oskrbuje CA tako, da črpa ideje tudi iz levih in progresivnih političnih krogov s tem, ko materialno prikrašanim in obubožanim srednjim in nižjim družbenim slojem obljublja pravičnejšo redistribucijo družbenega bogastva. Ali pa se je s teatralnim nasprotovanjem političnim elitam na oblasti sočasno zamolčal njihov končni cilj, zasesti njihovo mesto. Po tistem, ko avtoritarni politiki na volitvah zmagajo, pa se vloga »Cambridge Analytic« še ne konča, takrat pridejo na vrsto konsolidacija avtoritarne oblasti in pridobivanje njihove »doživljenjske rente« za minule usluge in nadaljnja podpora, seveda ne zastoj, pri vzdrževanju in utrjevanju novega režima.

Direktorja (CEO) LRN (Legal Research Network) s sedežem v New Yorku Dova Seidmana zato resno skrbi, ker se doslej v zgodovini še ne videna informacijska tehnologija uporablja za spodjedanje demokracije in nasploh decentne družbe, ki lahko temelji edinole na resnici in zaupanju. Vzrok za ta patološki družbeni pojav, ki je že pridobil nevarne razsežnosti, je po njegovem v tem, da biznis dandanes ni več samo biznis, temveč se je ta začel ukvarjati z družbo – »the business of business is now society«. Biznis seveda ni zainteresiran v uporabnikih informacijske tehnologije prepoznati državljanov, temveč le uporabnike.

Ideološka shema neoliberalizma

Preveč naivno bi bilo nasesti opravičilom ustanovitelja Facebooka Zuckerbergu in obljubam, da je mogoče njegovo korporacijo enostavno »popraviti« s kakšnim reprogramiranjem ali minimalno regulacijo, ne pa z radikalnimi rezi. O decentralizaciji in kaj šele nacionalizaciji te globalne korporacije, za katero praktično »dela« že dobra tretjina svetovnega prebivalstva, njen ustanovitelj

(še) ne razmišlja. Paradoks je, da v resnici deregulirano delovanje Facebooka podpira globalna hegemonija neoliberalizma, ki sicer prisega na konkurenco, vendar v isti sapi omogoča monopolnim družbam razmere, v katerih se jim te ni treba bati. Aktivnosti Cambridge Analytice se zato logično umeščajo v ideološko shemo in prakso neoliberalizma, ki ga njegovi pronicljivi analitiki predstavljajo kot naslednika geografskega imperializma, in sicer kot najbolj surovo obliko kapitalizma, ki politično in komercialno zlorablja pridobljene psihometrične profile svojih državljanov in volivcev. Bolj kot na Zuckerberga je zato treba s prstom pokazati na vladajoči politični mainstream v realno obstoječih kapitalističnih državah, ki so ne le dopustile, temveč tudi asistirale pri tem, da je zasebni denar (kapital) koloniziral celotno digitalno javno sfero.

Kot lahko vidimo, je neoliberalizem dobesedno marketiziral demokracijo, namesto prejšnje formule »ena oseba, en glas« je ta mutirala v »en dolar/evro za en glas«. Ali drugače: podatki so na voljo, naprodaj, najboljšemu ponudniku. Priznati je treba, da je neoliberalizmu uspelo, kot piše politični ekonomist z Univerze v Londonu Will Davies (2017), »z ekonomijo odčarati politiko«. Veliki Britaniji, ki je med prvimi podlegla čaru neoliberalizma, je po njegovi zaslugi, po besedah enega vodilnih strokovnjakov za mafijo Robertu Savianoju (2016), uspelo postati najbolj koruptivna država na svetu. Tako kot imamo v državah z razvito industrijo nafte opraviti z močnimi naftnimi lobiji, se tudi ta država ponaša z močnim lobijem, ki omogoča pranje denarja. Zato ni presenetljivo, da je CA v tej državi, seveda ne le v tej, naletela na široko odprta vrata.

Eden od ekspertov za podatke pri CA, tudi njen soustanovitelj, žvižgač Christopher Wylie, je razkril zanimivo povezavo te družbe s Palantir Technologies (PT), ki deluje v Silicijevi dolini in dela pogodbeno z ameriški obveščevalnimi službami in Pentagonom. Družbo je, zaradi udejanjanja neoliberalne dogme o privatizaciji (tudi) vojaške propagande, leta 2003 ustanovil ameriški bogataš Peter Thiel, ki ga srečamo tudi med prvimi investitorji v CA. Thiel poleg tega sedi še v upravnem odboru Facebooka in je bil nasploh eden najbolj gorečih Trumpovih podpornikov ter drugih republikanskih kandidatov na volitvah pred dvema letoma. Med glavnimi delničarji PT najdemo tudi druga imena. Te sestavljajo v nasprotju s prejšnjim »vojaškim industrijskim kompleksom« (Dwight Eisenhower) člani elite, ki danes pomenijo kognitivno industrijski kompleks, med njimi so britanski feldmaršal in nekdanji poveljnik britanske vojske lord Charles Guthrie, kot svetovalec pa tudi pred dvema letoma preminuli nekdanji vodja izraelskega Mosada Meyer Dagam. Guthrie dela tudi za eno vodilnih zasebnih obveščevalnih agencij Arcanum in svetuje Združenju veteranov za Britanijo, ki je finančno podpirala izstop Velike Britanije iz Evropske unije.

Zloraba volitev

V kontekstu prihajajočih volitev v Sloveniji so relevantna opozorila in spoznanja o tem, kako skrajna politika in skrajni politiki zlorablajo demokratično politiko. Že omenjeni Wylie je podrobno opis(ov)al, kako je CA »ukradene« podatke o volivcih s Facebooka »izkoriščala z namenom, da cilja na njihove notranje demone«. Pri tem igrajo uporabljene lažne novice eno ključnih vlog. Raziskovalci z ameriške univerze MIT so pred kratkim objavili raziskavo, v kateri navajajo, da se lažne novice na internetu (raz)širijo šestkrat hitreje in tudi zdržijo mnogo dlje kot resnične.

V času zlorab interneta v korist avtoritarne politike igrajo volitve še posebej kritično vlogo. Ugotovitve raziskave, opravljene na Univerzi v Oslu, navajajo, da se je okoli petdeset odstotkov padcev režimov, med njimi tudi diktatur, zgodilo v volilnem letu. Volitve niso samo »praznik demokracije«, temveč tudi, kar je ironija, priložnost za utrjevanje ali vzpostavljanje avtoritarne oblasti, ko pade kot njena prva žrtev načelo demokratične enakosti. Takšno zlorabo volitev je imel v mislih že Aristotel, za katerega je žrebanje med izbranimi kandidati za javne funkcije mnogo bolj demokratična rešitev kot pa volitve, s katerimi si oligarhi podaljšujejo politično življenje. Zdi se, da je za Aristotela, tudi za kar nekaj današnjih akademskih in političnih zagovornikov alternativnega izbiranja »predstavnikov ljudstva«, taka rešitev učinkovito sredstvo za preprečevanje prihoda koruptivnih, oblasti lačnih in narcisoidnih politikov na oblast. Izbira z žrebom bi po njihovem tudi bolje reprezentirala prebivalstvo, in ne nazadnje, namesto vsiljene strankarske lojalnosti tudi okrepila individualno presojo – odločanje po vesti.

Industrija produkcije podatkov je v zadnjem desetletju zavzela obseg, ko je praktično nemogoče najti kak osamljeni »otok« človekovega delovanja, ki bi se ji lahko izmaknil. Samo Facebook je ta čas, kljub temu da je njegova vrednost po zadnjih škandalih občutno upadla, še vedno vreden okoli 460 milijard dolarjev. S to vsoto bi lahko pokupil vse tri velike družbe: Coke, Pepsy in McDonald. Medtem več internetnih družb, od Amazona do Appla, napoveduje, da bodo vstopile v verigo distribucije hrane in zdravstvene sisteme, kjer pa si tudi Facebook obeta svoj kos pogače. Gre seveda za nov problem za države in mednarodno skupnost, da zagotovijo uporabnikom interneta glede na dosežanje negativne izkušnje na tem področju popolno algoritmično transparentnost, varnost osebnih in drugih podatkov ter okrepijo priložnosti za njihovo sodelovanje v družbenem življenju, ne da bi pri tem ti (u)trpeli politično in komercialno eksploatacijo.

Digitalne oligarhije

Neznosno in nevzdržno je, da bi se državljani – uporabniki interneta in svetovnega spleta – sprijaznili s tem, da ti dve dragoceni invenciji človeške civilizacije v novejšem času, ki sta ob rojstvu napovedovali decentralizacijo podatkov in moči, končata v objemu korporacij (beri: oligarhov), političnih strank in nadzorovalno zasnovane države. Spomnimo: zasebna ogromna multinacionalna korporacija, ki ne ustreza nikomur, ima na voljo natančne podatke o več kot četrtini svetovnega prebivalstva in tako pridobljene profile ljudi, ki niti niso njene stranke, poniža na produkte, ki jih pri ustvarjanju dobička prodaja najboljšim ponudnikom.

Digitalne oligarhije, ki, kot smo videli, s prevzemanjem funkcij in vlog, kakršne običajno pripadajo državam, v bistvu podpirajo avtoritarni ustroj družbe, je seveda mogoče, če obstaja za to potrebna politična volja, zaustaviti. Nič drugače kot v primeru, ko so podobne monopole zaustavili v ZDA pred manj kot sto tridesetimi leti antitrustovski Shermanovi zakoni, pozneje v socialdemokratski verziji pa je bilo to, ko je šlo za varovanje javne dobrine, narejeno mnogo učinkoviteje z njihovo nacionalizacijo. Vse z namenom, da bi lahko državljani na spletu svobodno delili ideje, usklajevali skupne interese in varovali svoje pravice.

(Mladina-posebna številka, 2018)

Paradoks nepredvidljive preteklosti

Stota obletnica oktobrske revolucije je priložnost za razmislek o njenem zgodovinskem pomenu ter današnjih izgledih (?) za revolucije. Pri tem so v pomoč številne zgodovinske monografije, ki so izšle v zadnjem času. Zgodovinarji in družboslovci so se v njih dokopali tako do skupnih kot do nasprotujočih si spoznanj. Nihče od njih pa ne more uiti temu, da njihove interpretacije ne bi narekovali sedanjost in z njo povezana nova spoznanja o »nepredvidljivi preteklosti«.

O revolucijah obstajajo, razumljivo, različna mnenja tako na levi kot desnici. Običajno prepričanje, da je prva naklonjena oziroma druga nenaklonjena revoluciji, ni vedno točno. Navedel bom samo nekaj primerov: Victor Hugo, ki se je močno zavzemal za delavske pravice, je zagovarjal stališče, da je »revščina tista, ki trasira pot do revolucije, po njeni zmagi pa so ljudje ponovno pahnjeni vanjo«. Eden najbolj vplivnih mislecev v zgodovini liberalizma John Stuart Mill je na politične revolucije v smislu odpravljanja ali rušenja etabliranih institucij gledal kot na posledico predhodnih moralnih prepričanj, ki jih je stari družbeni red pred tem zavračal.

Winston Churchill o Leninu

Na drugi strani je sicer oster nasprotnik boljševikov Winston Churchill njihovega voditelja Lenina označil za »odličnega misleca, ki je razgrnil vso podobo njegovega časa, njegovo zgodovino, tegobe, neumnosti, sramote in predvsem njegove napake«. Pri utemeljitelju modernega konservativizma Edmundu Burku, ki sicer sploh ni bil naklonjen revolucijam, lahko naletimo na misel, da se država, ki nasprotuje družbenim spremembam, s tem odpoveduje tudi lastnemu obstoju. Vseeno pa ni pozabil opozoriti, da se sprememba nepravilnega družbenega reda konča z nastankom novega.

Zgodovinar Jurij Perovšek je pisal o zanimivem stališču politika Slovenske ljudske stranke dr. Antona Korošca iz leta 1932, ki si zasluži, da ga v celoti citiram: »Kapitalizem se je v svetu za svoj kapitalistični privilegij poslužil orožja in tako so se tudi mase nižjega ljudstva organizirale in tudi prijele za orožje. Bodoča vojska, katera se že sedaj pripravlja, bo socialna vojska. Komunizem ima v sebi veliko dobrega in kar ima dobrega, bo povzel cel svet, kar pa ima umetnega, nenaravnega, bo pa vsak narod vrgel iz sebe in tudi ruski narod je tako močan in zdrav sam v sebi, da bo to vrgel iz sebe.« Njegova stranka je imela pozitivno stališče tudi do Zveze sovjetskih socialističnih republik. Leta 1923 je predlagala narodni skupščini Kraljevine SHS, da se zbliža z Bolgarijo in Rusijo, ki sta »naši naravni zaveznici in prijateljici«.

Za britanskega zgodovinarja Erica Hobsbawma (2008) je bila ruska revolucija osrednji dogodek 20. stoletja, ki je po globini in globalnem učinku presegel prejšnjo – francosko revolucijo. V treh, štirih desetletjih se je tretjina človeštva znašla v režimih, ki jih je vsilila ali inspirirala sovjetska država po (Leninovem) organizacijskem modelu komunistične stranke. S padcem berlinskega zidu (1989) je večina teh režimov (pro)padla, Hobsbawm pa se je pred dvajsetimi leti izognil vprašanju o vplivu ruske revolucije v prihodnosti. Od peščice komunističnih držav, ki so »preživele«, omenimo Severno Korejo, Kubo, Laos in Kitajsko, zadnja je s hibridno kapitalistično ekonomijo in enopartijsko vladavino komunistična samo še po imenu.

Vladavina strahu

Revolucije, kot vidimo v zgodovini, nimajo »sreče« pri njihovem nadaljevanju. Njihovo življenje ne poteka (nujno) v skladu z zamislivi njihovih »arhitektov«. To je lahko spoznal Lenin že leta 1921, tri leta pozneje, malo pred smrtjo, pa tudi zapisal v svoji politični oporoki. Pri tem ni bil tako prepričljiv in samokritičen kot njegov revolucionarni sotovariš in glavni urednik *Pravde* Nikolaj Buharin. Resnici na ljubo dodajmo, da je Lenin sicer napovedal svojo »posmrtno« usodo, ko je pisal o revolucionarjih, ki jih po smrti spreminjajo v ikone in kanonizirajo, da bi tako (u)tolažili množice, čeprav se v resnici pravi namen skriva v njihovem poneumljanju. Ko je dve leti bolehal zaradi kapi, mu je še ostalo nekaj časa za razmišljanje o poti, ki jo ubira revolucija. Pri tem je ugotovil, da se boljševizem vrača k stari caristični državi in njenemu velikoruskemu šovinizmu. Po smrti so Lenina kljub upiranju njegove vdove in obeh sester mumificirali in javno razkazovali v mavzoleju, kot da bi bil kak bizantinski svetnik.

Stalin je dal Buharina aretirati februarja leta 1937, na njegov ukaz pa so ga usmrtili leto pozneje. Ko se je pred aretacijo poslavljajal od žene Larine, je pokleknil pred njo in jo prosil, da mu odpusti, ker je uničil njeno življenje. Kmalu zatem so tudi njo odpeljali v koncentracijsko taborišče za »družinske člane izdajalcev domovine«. Slabe tri mesece pred usmrčitvijo, ko je že vedel, kaj ga čaka, je Buharin na Stalina naslovil pismo, v katerem je priznal svojo vlogo in odgovornost za nastanek sistema, ki je pripeljal do množičnih likvidacij (»čistk«), ki so temeljile na razvrščanju ljudi na krive, sumljive in potencialno krive. Buharin je v njem opozoril na nastajanje avtoritarne države, ki temelji na permanentnem stanju destabilizacije, v kateri sta sejanje političnih razdorov in strah ključni sestavini vladanja. Stalin je Buharinovo pismo shranil v zgornjem predalu svoje pisalne mize in so ga našli šele po Stalinovi smrti, objavljeno pa je bilo po razpadu Sovjetske zveze.

Jonathana Benta, raziskovalca stalinskega obdobja na Univerzi v Princetonu, ki s tem deli mnenje našega mednarodno priznanega raziskovalca carizma, ruske revolucije in stalinizma Marjana Britovška (1923–2008), preseneča, da je Stalin začel kampanjo »velikega terorja« leta 1936, v času relativnega miru in politične stabilnosti v Sovjetski zvezi. Nenadno »odkrivanje« množičnih sovražnikov v sovjetski družbi si je Stalin preprosto izmislil, da bi uveljavil prepričanje, o čemer je Buharin opozarjal v pismu, da je vsakdo lahko kriv. Milijoni nedolžnih ljudi, njihove sezname so sestavljali v Kremlju, so brez dokazov aretirali, mučili in ustrelili. S sistematičnim razgrajevanjem družbenega reda, odpravljanjem zadnjih ostankov pravne države, vcepljanjem strahu in nezaupanja med sovjetske državljane je Stalin opravičeval svoj poglavitni cilj, da se znebi vsake grožnje njegovi despotski vladavini. Ker je samo on »poznal« vse sovražnike, se je predstavljal kot edini, ki mu morajo državljani zaupati vodenje države. Na ta način se ni le fizično znebil potencialnih nasprotnikov v partiji, temveč je poslal jasno sporočilo tudi vsej družbi: če se lahko znajdejo med krivci voditelji, kot so Buharin, Kamenjev, Zinovjev in drugi, si nihče ne zasluži varnosti.

O neizogibnosti in kontingentnosti

Vzroke za regresijo ruske revolucije nekateri avtorji pripisujejo temu, da so se boljševiki, ki so se prej uvrščali med socialdemokrate, pozneje odrekli idejam socialne demokracije: bolj robustni politični demokraciji od tiste, ki jo pozna kapitalizem, in njeni uporabi na širšem družbenem in ekonomskem področju. Sicer pa je tudi ruska revolucija doživljala podobno usodo kot francoska. Spomnimo, da je zadnji komaj deset let po njej sledila Napoleonova vladavina,

zatem restavracija monarhije leta 1815, revoluciji leta 1830 in 1848, nadalje, razglasitev drugega cesarstva in nazadnje tretje republike. Slabih sto let pozneje je Francija doživela poraz v francosko-pruski vojni (1870), leta 1871 pa je bila krvavo zadušena pariška komuna.

Številni, med njimi tudi mnogi podporniki ruske revolucije, so (bili) prepričani, da je bila izgradnja »socializma v eni državi« od začetka obsojena na poraz. Med vzroki sta bila največkrat omenjena zaostala in pretežno kmečka država s komaj tremi odstotki industrijskega delavstva ter državljanska vojna in vojaška intervencija desetih držav (ZDA, Kanade, Francije, Velike Britanije, Srbije, Finske, Romunije, Turčije, Grčije in Japonske) s ciljem, da s podporo kontra-revolucionarnim (»belim) armadam vzpostavijo stari družbeni red. Pri tem so bile te vojske pripravljene uporabiti vsa sredstva za množično uničevanje ljudi, o čemer priča ukaz tedanjega in že omenjenega ministra za vojno Winstona Churchilla, da letala odvržejo na vasi in kraje na severu Rusije, ki so jih obvladovali boljševiki, 50.000 v tistem času najbolj sofisticiranih in smrtonosnih kemičnih bomb (M Device). Glavni razlog za intervencijo je bil, da je z rusko revolucijo svetovni kapitalizem praktično izgubil nadzor nad največjo državo in ozemljem na svetu.

Vendar je sovjetska država, kot piše britanski socialni filozof Sean Sayers (2007) z Univerze v Kentu, kljub državnemu terorju, čistkam, fizični likvidaciji 70 odstotkov boljševiške politične elite in nacistični invaziji ne le preživela, temveč se je proti koncu druge svetovne vojne pojavila tudi kot njena zmagovalka, industrijsko razvita država in velesila, ki je medtem odpravila nepismenost in se ponašala s 60 odstotki urbane populacije. Nadalje, v okupirani Evropi so v številnih državah komunisti vodili oboroženi odpor proti fašizmu, po vojni pa so se tam uveljavile močne komunistične stranke. Komunisti so bili prav tako na čelu odpora proti japonskim agresorjem v Aziji ter kmalu zatem izpeljali drugi val revolucij na Kitajskem, v Koreji in Vietnamu.

Na začetku in v njihovem socialnem jedru so revolucije vedno upor proti krivični družbi in uresničevanje utopičnega hotenja po novem in bolj pravičnem svetu. V tem smislu bodo revolucije vedno »aktualne« kot potencialni mobilizator in alternativa v družbah, ki dušijo svobodo in do skrajnosti poglobljajo družbeno-ekonomske neenakosti. V primeru ruske revolucije je na mestu vprašanje, ki si ga je zastavil China Miéville (2017) v knjigi *Oktober – zgodba o ruski revoluciji*: ali je morala ta neizogibno (pri)peljati do zadušitve svojega emancipatornega jedra ter končati v terorju in diktaturi? V zborniku *Zgodovinsko neizbežna? Prelomni trenutki v ruski revoluciji*, ki ga je uredil nekdanji britanski ambasador v Rusiji Tony Brenton (2016), se je večina uglednih

raziskovalcev na tem področju strinjala, da ni nič bolj fatalnega od prepričanja, da je zgodovinski proces neizogiben. Po njihovem je igrala kontingentnost večjo vlogo v ruski revoluciji kot v porevolucijskem obratu k terorju in diktaturi. Vse odgovornosti zato ni mogoče prevaliti na krvavo državljansko vojno, tuje vojaške intervencije in propadle revolucije v Evropi.

Boljševiški disident Viktor Serge (1998) je leta 1937 ponudil drug odgovor. Po njegovem sicer boljševiki nosijo največjo odgovornost za degeneracijo revolucije, vendar so njihovo stranko na začetku sestavljali tudi številni drugi »virusi«, ki niso imeli veliko skupnega z njenim malignim izrastkom – stalinizmom. Sergeu se zato ni zdelo prav, da se neki živ organizem, kot je bila ruska revolucija, po opravljeni zgodovinski »obdukciji« sodi le po enem, ki je povzročil njegovo smrt.

Nostalgija za sovjetskimi časi

Ko je Vladimir Putin na vprašanje tujega novinarja, kako se v Rusiji pripravljajo na jubilej ruske revolucije, odgovoril, da te ni na njihovem »koledarju«, je posredno priznal, da je to najmanj moteča zgodovinska tema, če ne tudi strah današnjih oblastnikov pred ohranjanjem spomina na revolucijo. Razmere v Rusiji danes seveda ne spominjajo na tiste pred sto leti, ko je Rusija med vojno že izgubila blizu sedem milijonov državljanov, medtem ko so ljudje trpeli hudo lakoto. Pa vendarle: po podatkih Credit Suisse je današnja Rusija na prvem mestu med glavnimi gospodarstvi v svetu po neenakosti. Deset odstotkov najbogatejših ruskih državljanov razpolaga s 87 odstotki bogastva. Drugi podatki, na voljo tudi v ruskih medijih, govorijo o tem, da se Putin uvršča med najbogatejše ljudi na svetu. Zato po besedah ruskega zgodovinarja Nikite Sokolova ne preseneča, da povzroča revolucija, izvedena pred sto leti, ruski državi še vedno tolikšno nelagodje, če vemo, da je bil ključni impulz revolucije povezan z zahtevami za socialno pravičnost. Ob tem ni mogoče prezreti nostalgije znatnega dela državljanov za sovjetskimi časi, kar potrjujejo javnomnenjske raziskave, po katerih se Stalin v Rusiji uvršča na prvo mesto med najvidnejšimi svetovnimi voditelji.

To, da današnji režim ignorira obe obletnici, februarsko (demokratsko) in oktobrsko (boljševiško) revolucijo, je prepričljiv dokaz njune zasidranosti v ruski družbi. Putin sicer nenehno izpostavlja pomen ruske zgodovine – z omenjanjem pomena nepretrgane zveze med imperijem dinastije Romanov, Sovjetsko zvezo in sodobno Rusijo – za ohranjanje legitimnosti obstoječega političnega režima, pri čemer se tudi predstavlja kot voditelj, ki je Rusom (po)vrnil njihov

ponos. Kot piše ruski novinar in politični komentator Konstantin von Eggert, se odnos Francozov do njihove revolucije močno razlikuje od ruskega: poleg spoštovanja do lastne države v Franciji svojo revolucijo obravnavajo kot zibelko človekovih in državljanskih pravic. Putinovo razumevanje ruske zgodovine se nasprotno osredotoča na slavljenje države in neomejeno pripravljeno nje-nih državljanov, da se zanjo tudi žrtvujejo. Zato je razumljivo, da se iz sovjetske preteklosti daje prednost letu 1945, tj. ruski zmagi in »veliki domovinski vojni« v času druge svetovne vojne.

Če smo prispevek začeli z navedbo o nepredvidljivi preteklosti, je prav, da se na koncu vprašamo, ali ponuja ruska revolucija kakšna uporabna spoznanja za prihodnost, ki utegne biti, paradoksalno, bolj predvidljiva od preteklosti. V revolucionarnem letu 1968 so se takratna radikalna študentska in družbena gibanja jasno distancirala od stare levice, ki jo je poosebljala ruska revolucija, s tem, ko so se razglašala za novo levico. Če so že imele kaj skupnega z njo, sta bila to kvečjemu politični instinkt in težnja po enakosti in svobodi ali osvobo-ženosti, drugače pa je nova levica nasprotovala realno obstoječi enodimenzio-nalni družbi, zaznamovani s potrošništvom in vladavino profitov nad ljudmi. Namesto Leninove enostrankarske diktature, razrednega boja in prevzemanja državne oblasti so novo levico zanimali individualna avtonomija, demokracija v vsakodnevem življenju in kozmopolitizem. Več navdiha je našla pri Rosi Luxemburg, predvsem v njeni kritiki ruske revolucije, pri čemer se je brez-kompromisno zavzemala za kongruentnost revolucije in demokracije.

Od »Moskve« do Davosa

V 20. stoletju sta doživela (dokončen) poraz oba modela progresivnih družbe-nih sprememb. Najprej revolucionarni, povezan z rusko revolucijo, in pozneje tudi reformistični, za katerega se je zavzemala socialna demokracija. Prvi mo-del je poskušal udejanjiti socializem (komunizem) s sredstvi, ki jih poznajo av-toritarni režimi, drugi, socialdemokratski, ki je prav tako zagovarjal socializem, pa se je, nasprotno, oprl na predstavniško demokracijo, politični pluralizem in vladavino prava. Nobenemu od njih, prvi z udinjanjem »Moskvi«, drugi pa »washingtonskemu konsenzu« in Davosu, ni uspelo uresničiti socializma. Pr-vega je zgodovina odplaknila po padcu berlinskega zidu leta 1989, medtem ko je drugi pod imenom »tretje poti« (Blair, Schröder in Clinton) žalostno končal v neoliberalizmu, ki seveda nima nič skupnega z reformami.

O tem pove veliko trditev zagovornice trdega neoliberalizma Margaret That-cher, ki si je štela za največji uspeh to, da je njeno politiko nazadnje sprejela

tudi njena glavna politična nasprotnica – laburistična stranka s Tonyjem Blairom na čelu. Mainstreamizacija socialne demokracije, kar je pomenilo, da te ne zanima (več) iskanje alternativ(e), in posledični izpad socialne demokracije v Evropi sta očitni in politično boleči dejstvi. O zadnjem najboljše priča podatek, da so dve tretjini vlad v Evropski uniji na začetku tega stoletja vodile socialdemokratske stranke, medtem ko jih je danes le še šest med 28. članicami Evropske unije.

Realno obstoječi neoliberalizem, ki ga zgodovina vsaj za zdaj (še) ni odplaknila, kljub njegovi odgovornosti za izbruh velike svetovne finančne in gospodarske krize pred devetimi leti, spominja na minule politične fundamentalizme, ne nazadnje tudi na državni socializem (stalinizem). Oba prisegata na absolutno politično resnico in različne »šok terapije«, za katerimi so ostajale marginalizirane in socialno prikrajšane množice (»devetindevetdeset odstotkov«), ki so bile povrh tega še prikrajšane za demokracijo. Prvi je ime za vsemogočnost trga, tj. marketizacija vseh sfer družbenega življenja in vladavine finančnega kompleksa, drugi pa ime za avtoritarno vladavino partije pod demagoško pretevezo uresničevanja zgodovinskih ciljev delavskega razreda.

Eksponentno povečevanje neenakosti in krivic po svetu ponovno postavlja na dnevni red vprašanja, povezana z redistribucijo nacionalnega in globalnega bogastva. Preseneča, da na te probleme danes opozarjajo in nudijo alternative nekdanji in sedanji ekonomisti Svetovne banke, npr. nobelovec Joseph Stiglitz (2012) in Branko Milanović (2016), seveda pa tudi številni drugi (Thomas Piketty, 2014). Medtem si evropski politični mainstream zatiska oči pred nakopičenimi problemi in prihajajočo krizo ter istočasno hipokritsko opozarja na uničujoče učinke uporov, čeprav s tem predvsem sam ustvarja pogoje zanje.

Omenjena socialna in v bistvu tudi razredna vprašanja so povezana s problemi, kakršnih prejšnje stoletje ni poznalo: vzemimo grožnjo biološkega in nuklearnega Armageddona, ki preti (decentnemu) preživetju človeštva. O tem, kaj čaka svet brez alternativ ter nasprotovanj in uporov, veliko pove knjiga Yuvala Noaha Hararija (2017) *Homo Deus: kratka zgodovina prihodnosti*. »Na začetku 21. stoletja«, kot piše avtor, »vlak progressa počasi zapušča postajo, gre za zadnji vlak, ki odhaja s te postaje z imenom Homo Sapiens.«

(Delo-Znanost, 22. 9. 2018)

Ali imajo narodi popek?

Eden vodilnih svetovnih teoretikov na področju naroda in nacionalizma ter zaslužni profesor na London School of Economics and Political Science (LSE) Anthony Smith je po daljši bolezni umrl v 77. letu starosti. Je eden od treh velikanov, ki so postavili sociološke temelje za raziskovanje vznika narodov in nacionalizmov. Trojica, kamor poleg Smitha prištevajo še druga dva »velikana« na tem področju, prav tako pred časom preminula Ernesta Gellnerja in Benedicta Andersona, je nesporno postavila sociološke temelje za teoretično in komparativno raziskovanje vzpona in transformacije narodov in nacionalizmov. Nadgradili so delo zgodovinarjev, politologov in sociologov iz prejšnje generacije na začetku 20. stoletja, kot so bili Carlton Hayes, Karl Deutsch, Hans Kohn, Hugh Seton-Watson in Elie Kedourie.

Smith je objavil 17 knjig, prevedenih v 22 jezikov, medtem ko je osemnajsta, ki obravnava razmerje med glasbo in nacionalizmom, še v tisku. Med najbolj odmevnimi so *The Ethnic Revival* (1981), *The Ethnic Origins of Nations* (1986), *Nations and Nationalism in a Global Era* (1995), *National Identity, Nationalism and Modernism* (1998), *Myths and Memories of the Nation* (1999), *The Nation in History* (2000), *Chosen Peoples* (2003), *The Cultural Foundations of Nations* (2008) in *Nation Made Real* (2013). V slovenščini je izšla njegova knjiga *Nacionalizem: teorija, ideologija, zgodovina* (2005).

Meka za raziskovalce

Smith se je rodil v Londonu v letu, ko je izbruhnila druga svetovna vojna. Oče je izviral iz revne družine in ni imel priložnosti, da bi se dokopal do formalne izobrazbe, čeprav se je pozneje uvrstil med bolj uspešne poslovneže. Mati z deklinškim priimkom Rosenstrauch je odraščala v razmeroma dobro situirani

nemški judovski družini v Wiesbadnu, oba starša sta imela močne korenine na Poljskem. Ko je pozneje raziskoval družinsko zgodovino, ga je to pripeljalo do presunljivega podatka, da je več kot 80 članov širše družine izgubilo življenje v holokavstu, večina v plinskih celicah v Treblinki. To je bil po njegovem pripovedovanju tudi razlog, da je svojo izbiro poklicne teme – nacionalizem – povezoval s tragično usodo njegove družine.

Kot odličen študent je prejel štipendijo za študij na Oxfordu, kjer se je posvetil klasičnim študijem, predvsem zgodovini, filozofiji, literaturi, antični grški in rimski kulturi. Po enoletnem študiju na College d'Europe v Brugesu se je vpisal na doktorski študij na LSE pod Gellnerjevim mentorstvom. Po doktoratu iz teorij(e) nacionalizma je kot strasten raziskovalec umetnostne zgodovine, klasične glasbe in starih civilizacij opravil še drugega, v tem se je osredotočil na slikarstvo in kiparstvo 18. stoletja v Angliji in Franciji.

Najprej se je zaposlil kot predavatelj na univerzah v Yorku in Readingu, od leta 1980 do upokojitve je predaval in raziskoval na LSE, kjer je pokrival področje etničnosti in nacionalizma. Smithu gre zasluga za to, da je LSE postal prava meka za raziskovalce nacionalizma iz širnega sveta, pred poltretjim desetletjem je bil glavni pobudnik nastanka Združenja za raziskovanje etničnosti in nacionalizma (ASEN), v približno istem času pa še referenčne mednarodne revije *Narodi in nacionalizem (Nations and Nationalism)*. ASEN vsako leto organizira tematske konference, naslednja, že 27., bo z delovnim naslovom Anthony D. Smith in prihodnost nacionalizmov: etničnost, religija in kultura posvečena glavnemu ustanovitelju.

Ali imajo narodi popek?

Na začetku akademske kariere je na njegovo teoretsko formiranje najbolj vplival njegov mentor Gellner, delno tudi Anderson, ki sta oba zagovarjala modernistično razumevanje narodov in nacionalizma. Modernistično prepričanje locira tako narode kot nacionalizem v zgodovinsko obdobje po letu 1789, ki so ga poleg procesov modernizacije še posebej zaznamovali politična mobilizacija, sekularno izobraževanje, urbanizacija in drugi s temi povezani procesi. Kar je pomenilo, da pred letom 1800 ni obstajalo nič družbeno in kulturno relevantnega, kar bi prispevalo k nastanku nacionalizma. Smith je k temu pojmovanju dodal poudarjeno vlogo intelektualnega razreda, vendar je postopoma čedalje bolj dvomil o po njegovem preveč togi modernistični paradigmi. Že na začetku osemdesetih je raziskovanje obeh družbenih pojavov postavil v mnogo bolj oddaljena zgodovinska obdobja, vse do antike, pri čemer je dotedanje

razumevanje etnogeneze razširil na analitične koncepte mitov, spominov, simbolov, vrednot in tradicij.

Z nadaljnjim raziskovanjem v tej smeri se je čedalje bolj oddaljeval od prejšnjih modernističnih vzornikov in ponudil alternativni pristop, ki sta ga tako on sam kot širša akademska skupnost prepoznala kot etnosimbolnega. Smithu v tem pogledu pripada primat oziroma uveljavljanje prepričanja, da študija narodov in nacionalizma ni mogoče ločiti od študija etničnosti, se pravi, da so primordiale etnične skupnosti tiste, iz katerih so v različnih in neenakomernih teritorialnih in časovnih etapah po zaslugi »nacionalistov« nastajali narodi.

K takemu preobratu oziroma produktivni obogatitvi raziskovalnega repertoarja so prispevale tudi številne razprave Smitha in drugih somišljenikov, ki so se odvijale pod skupno delovno metaforo o tem, »ali imajo narodi popek«.

Odtlej o nacionalizmu ni bilo več mogoče govoriti samo kot o gibanju in ideologiji, temveč tudi v navezavi na občutja (sentimente) pripadnosti, ozaveščenosti, identitete, na kulturno determiniranost politike ter še posebej na to, da miru in pravičnosti v globaliziranem svetu ni mogoče udeležati, če realno obstoječi narodi kot države (nacije) kakor tudi narodi brez držav ne dobijo priložnosti za tako ali drugače oblikovano nacionalno samoodločanje.

Konec narodov?

V številnih študijah se je Smith ukvarjal tudi z vprašanjem, kaj čaka narode (in nacionalizme) v času deročih procesov globalizacije ter nastajanja regionalnih političnih in ekonomskih blokov (EU). Bil je prepričan, da se od sveta političnega in kulturnega pluralizma še dolgo, če sploh kdaj, ne bo mogoče in tudi ne bi bilo dobro posloviti.

V prid temu po njegovem govorijo tile razlogi: prvič, endemičnost etnonacionalnih konfliktov; drugič, njihov obstoj določa politična nuja v svetu, ki ga označujejo tekmovanje in neenakost med državami ter s tem povezane zahteve po demokratični legitimnosti in mobilizaciji; tretjič, državljani so v glavnem še vedno prepričani, da opravljajo njihove (nacionalne) države pomembne socialne in politične funkcije; četrto, utopičnim sanjam o koncu narodov in nacionalizmov stojijo nasproti njihova vraščenost v predmoderne etnične vezi, spomine in zamišljeno dediščino.

K temu je Smith dodal, da je sicer res, da procesi globalizacije s poroznostjo mej med državami in intenzivno medsebojno ekonomsko soodvisnostjo

prispevajo k transformaciji klasičnih (nacionalnih) držav, vendar je dvomil, da bi njihov konec pomenil tudi konec narodov kot takih.

Vpliv na slovensko družboslovje

Smithovo delo, predvsem njegovi teoretski prispevki, usmeritve, etnosimbolna paradigma, definicije in klasifikacije (tipologije), ima velik vpliv tudi v slovenski družboslovni in humanistični misli. Tako se letnih konferenc omenjenega združenja na LSE redno in aktivno udeležuje več raziskovalcev iz Slovenije in drugih iz nekdanje skupne države.

Smitha so sicer vseskozi zanimali problemi sobivanja, težnje po avtonomiji in poznejši razpad večnacionalne jugoslovanske države. To je bil tudi povod za nekaj mojih predavanj na njegovih seminarjih ter povabilo v mednarodni svetovni odbor osrednje revije *Nations and Nationalism* v času, ko je ta nastajala. Žal pa mu je bolezen pred časom preprečila, da bi sodeloval na najmanj dveh mednarodnih konferencah v Sloveniji, ki se ju je nameraval udeležiti.

(Delo-Znanost, 22. 9. 2016)

Poslednji »človek renesanse«

Umberta Eca, ki se je letos v petinosemdesetem letu poslovil od življenja, verjetno ne bi dovolj prepričali številni medijski zapisi o njem. Za pravo oceno knjig bi po njegovem mnenju morale preteči vsaj deset let, medtem ko si je treba za ocenjevanje življenjskega opusa nekoga vzeti še večjo časovno distanco.

Vse, ki smo ga imeli priložnost spoznati od blizu, so vedno znova presenečali njegova odprtost do vseh ljudi, skromnost, optimizem, samokritičnost in smisel za humor. Tudi sam sem po njegovem predavanju leta 1993 v Sanders Theater na Harvardu z njim zlahka navezal stik in se dogovoril za poznejše predavanje v Ljubljani. Moje zadnje srečanje z njim predlani v Bologni je bilo v času, ko so ugotovili hudo bolezen in ko je izvedel, da je umrl njegov morda največji prijatelj Jacques le Goff, prav tako veliki mediavelist in veteran francoske »nove zgodovine« (šole Analov).

Glede na velik uspeh njegove knjige *Ime rože* (1980) – najmanj trideset milijonov prodanih izvodov v več kot štiridesetih jezikih – pozna širša javnost Eca predvsem po tem delu, ne pa tudi njegovih naslednjih šest romanov, od katerih so bili nekateri po avtorjevem mnenju napisani bolje in mu utegnejo pri tem naslednje generacije kritikov dati prav. Pri storjeni »krivici« Eco seveda ni izjema. Spomnimo samo na Gabriela Garcío Márqueza, ki je napisal petdeset knjig, vendar večina ljudi pomisli samo na *Sto let samote*.

Še manj pravično do avtorja pa je zanemarjanje njegovega znanstvenega opusa s področja teorije znanja, natančneje semiotike (teorije znakov in simbolov); sam je raje govoril o svojih prispevkih na področju filozofije jezika, ki šestkrat presegajo število knjig na literarnem področju. Eca »asimetrično« ocenjevanje oziroma vrednotenje njegovega celokupnega dela ni obremenjevalo in se je nanj tudi odzval na njemu lastni ironični način, da »piše literaturo ob koncu tedna«.

Poleg tega ne gre prezreti, da je bil kot profesor za semiotiko od leta 1975, torej več kot štirideset let, povezan z univerzo v Bologni. Leta 1990 pa je na njej tudi ustanovil fakulteto za humanistične študije, ki jo je vodil vse do svoje smrti. Prihodnje generacije študentov bodo po predavanjih pogrešale druženje z njim pozno v noč ob kozarcih vina v katerem od gostišč Bologne ali na obali v bližini njegove poletne hiše.

Eden največjih sodobnih mislecev

Več uglednih kritikov je prepričljivo dokaz(ov)alo, da med njegovimi deli, na primer od *Imena rože* do *Estetike Tomaža Akvinskega*, v resnici ne obstaja prepad, da vsa na različne načine prispevajo k širjenju vednosti na področjih semiotike in filozofije jezika. Zato ga imajo na njegovem področju mnogi za virtuoza in enega največjih sodobnih mislecev. Ko kdo vztraja pri ločevanju njegovih del, drži to kvečjemu v primeru, ko gre za število vseh prodanih izvodov. Če ostanemo pri *Imenu rože*, ki obravnava misterij umorov v srednjeveškem samostanu, gre potemtakem za delo, ki kombinira semiotiko, biblijsko analizo, srednjeveške študije in literarno teorijo.

Lucidni Jacques Derrida je že pred časom opozoril, da Ecova najpomembnejša knjiga ni *Ime rože*, temveč *Odprto delo* (1962), v katerem je avtor v postmodernistični maniri, ki je spominjala na francoskega filozofa Jeana Baudrillarda, presegel tradicionalno razumevanje umetnosti. Tako kot v istem času ameriška pisateljica in umetnostna teoretičarka Susan Sontag, je namreč tudi Eco nasprotoval »korektnim«, v resnici pa neživljenjskim hierarhijam vrednotenja dosežkov v umetnosti in arbitrarno postavljenim disciplinarnim mejam.

V nasprotju s prvima »očetoma« semiotike, ameriškim pragmatikom Charlesom S. Peirceom, ki je zagovarjal triadno členitev (znak, označevalec, razlagalec), in švicarskim lingvistom Ferdinandom de Saussurom, ki je imel literarne forme za arbitrarne, je Eco prestavil semiotiko z oblakov na zemljo in jo usposobil za kritično razumevanje popularne kulture.

Tudi med današnjimi misleci je Eco odstopal po tem, da je lahko predaval v petih sodobnih jezikih, poleg tega pa še v latinščini in starogrščini. Pri tem dodajmo še dve zasebni knjižnici, eno v njegovem stanovanju v Milanu in drugo v bližini Riminija, kjer je dal predelati nekdanji jezuitski samostan v poletno bivališče; v obeh je našlo prostor več kot petdeset tisoč knjig. Knjigi je v razvoju človeške civilizacije pripisoval vlogo »koridorja duha«.

O posamezniku, ki ne bere, je menil, da živi eno samo življenje, medtem ko jih bralci lahko doživijo več tisoč. Po njegovem knjige niso namenjene v prvi

vrsti prepričevanju, temveč nagovarjajo in spodbujajo bralca h kritičnemu razmišljanju in raziskovanju.

Med obiskom v Ljubljani leta 2009, ko mu je ljubljanska univerza podelila častni doktorat, se je Eco poleg predavanja *O zgodovini grdega* v Cankarjevem domu odzval tudi na povabilo akademskega slikarja Jožeta Spacala, da ga obišče v njegovem umetniškem ateljeju. Tam je naredil nanj, razumljivo, velik vtis Spacalov cikel mozaikov *Hommage delu Umberta Eca* na temo zažiganja knjig in cenzure v funkciji monopola oblasti nad resnico. Gre za eno od velikih tem, ki je Eca vseskozi zanimala in vznemirjala.

(Neo)fašizem ni mrtev

Ob znanstvenem in literarnem opusu je treba omeniti Ecovo javno angažiranje, s katerim se je poleg Noama Chomskega uvrščal v svetovni vrh najbolj izpostavljenih in družbeno resonančnih javnih intelektualcev. Eco je za mnoge »model odgovornega evropskega intelektualca«. V tem prispevku ni mogoče predstaviti vseh družbenih problemov, s katerimi je kontinuirano nagovarjal italijansko, evropsko in svetovno javnost.

Eco je že pred dobrimi dvajsetimi leti v *New York Review of Books* resno opozarjal, da fašizem, ki ga je opisoval kot *ur-fašizem*, še zdaleč ni mrtev. V primerjavi s tistim, ki ga je (s)poznal še kot otrok, je današnji ideološko neartikuliran in spolzek, čeprav enako ali celo nevarnejši in grši od njegovih zgodovinskih različic.

(Neo)fašizem je takrat prepoznaval v štirinajstih značilnostih, vendar za-dostuje zanj že ena sama, da lahko govorimo o fašizmu kot o realnem in nevarnem družbenem pojavu. Povzemimo samo pet naslednjih obeležij: *prvič*, kult tradicije; *drugič*, kult akcije, ki je namenjena oziroma služi samemu sebi; *tretjič*, zavračanje moderne družbe (modernosti), ki temelji na kritičnem duhu, analitični kritiki in razlikovanju; *četrtič*, potenciranje in izkoriščanje strahu pred drug(ačn)im in različnim(i) in *petič*, fašisti (fašizem) uporablja(jo) Orwellov »novorek«, se pravi osiromašeno besedišče in elementarno sintakso, ki blokirata usposobljenost za kompleksno in kritično razumevanje družbenih problemov.

Koga je strah intelektualcev

Razpon družbenih in političnih tem, o katerih je Eco pisal v publicističnih prispevkih, je izjemno velik in bi si zaslužil posebno obravnavo. Od vloge

paranoje, o svetovni univerzalni (in nacionalni) zaroti v politiki, o težavah Evrope, da iz svojih zgodovinskih korenin ustvari svojo identiteto, retoriki zatiranja, novih (hibridnih) vojnah, nevzdržni hierarhiji med kulturami, medijskem populizmu, izgubi zasebnosti, pa vse do sardonične kritike teroristov in italijanskega političnega razreda na čelu z Berlusconiem in drugim.

S paranojo (zarotami in spletkami) se po Ecu ne hranijo le diktatorji oziroma diktature, ampak jih za svoje koristi uporabljajo tudi politične elite v demokracijah. Pri tem je posebej izpostavil Berlusconijev »genij« za komuniciranje, s katerim se ta ni samo gmotno obogatil, temveč mu je omogočil dolgoletno samopašno vladavino v Italiji. Te vrste politikov je po Ecojevem prepričanju strah pred intelektualci kot kritično močjo, zato ga ni presenetilo javno hvaleisanje Berlusconija, da v dvajsetih letih ni prebral nobene knjige.

Ne nazadnje je Eco pisal in razmišljal o temi, ki se ji ne le običajni smrtniki, ampak tudi velike osebnosti, po navadi izogibajo – o smrti, tudi lastni. Eden od člankov v njegovi knjigi *Po rakovi poti* se osredotoča na vprašanja o slabih in dobrih straneh, ki jih prinaša smrt. Filozofi sprejemajo smrt kot nekaj normalnega, ker je pač v naravi stvari, da njihovo začetek implicira tudi konec. Smrt je seveda neizogibna in je prav, da se nanjo pripravljamo, vendar Eco ni prepričan, da bi se z njo morali obremenjevati že pred štiridesetim letom. V poznejših letih je njeno pričakovanje povezano z občutki žalosti, kar pa je mogoče presegati z delom, se pravi z dobrim občutkom, da bo tisto, kar človek naredi, preživelo.

Zadnje slovo od Umberta Eca – najprej pred krsto, pozneje so ga, upoštevajoč njegovo voljo, kremirali – se je odvijalo na dvorišču Castello Sforzesco, slab streljaj od njegovega stanovanja v Milanu, ki je gledalo na ta mogočni zgodovinski grad. V njem sta ustvarjala Leonardo da Vinci in Donato Bramante, poleg tega v tem gradu hranijo tudi Michelangelovo *Pietà Rondanini*.

Govorniki so se potrudili, da je svečani obred potekal skladno s tem, kako je Eco – kot poslednji človek, ki je pripadal renesansi – živel, ustvarjal in artikuliral svoj smisel za humor. Njegov prijatelj Roberto Benigni, režiser in oskarjev nagrajenec, je zato svoj nagovor začinil s številnimi humornimi vložki. Glasbeniki so zaigrali Corellijevo baročno sonato *La Follia*, ki je Eco ni le rad poslušal, ampak jo je pogosto tudi sam izvajal na klarinetu. Drugi njegov prijatelj igravec in glasbenik Moni Ovadia je aludirjal na Ecovo preobrazbo od zagnanega mladega katolika do zavzetega ateista, kar pa ne Eca ne kardinala, milanskega nadškofa Carla Maria Martinija ni oviralo, da ne bi skupaj uredila knjigo.

Ovadia je svoj nastop sklenil z besedami: »Bog ti podeljuje svoj blagoslov predvsem iz razloga, da nisi vernik. Bog sicer podpira svoje vernike, vendar ima gotovo raje ateiste.«

(Delo-Znanost, 28. 4. 2016)

Kako razumeti narode in nacionalizem?

Prejšnji mesec je v devetinsedemdesetem letu starosti v Indoneziji preminil zaslužni profesor za politične vede in mednarodne študije na ameriški Univerzi Cornell Benedict Anderson, ki je veljal za vrhunsko svetovno avtoriteto na področju razumevanja družbenega pojava naroda in nacionalizma. Med njegovimi številnimi knjigami, ki je odigrala transformacijsko vlogo pri nadaljnjem raziskovanju obeh konceptov, najbolj izstopajo »Zamišljene skupnosti – o izvoru in širjenju nacionalizma«. Izšla je leta 1983, en od njenih recenzentov pa jo je pospremil z oceno, da je »preveč marksistična za liberalce in preveč liberalna za marksiste«.

V takratnem teoretičnem okolju, ki ni kazalo velikega zanimanja za ti dve področji, je Anderson nemalokrat naletel na pikre pripombe, da njegovo znanstveno naklonjenost narodu/nacionalizmu inspirira romantični navdih. Knjiga je bila prevedena v najmanj dva ducata jezikov, pri nas pa je leta 2007 izšla pri založbi – Studia humanitatis.

Narod – podcenjeni družbeni pojav

Andersona je do raziskovanja naroda in nacionalizma pripeljalo kritično spoznanje o podcenjevanju moči nacionalizma v prevladujoči liberalni in marksistični teoriji. Predvsem ga je presenetilo to, da za razliko od drugih »izmov«, nacionalizem ni proizvedel nobenega velikega misleca, ki bi se lahko kosal s Hobbesom, Tocquevillom, Marksom ali Webrom. V svojem delu je izhajal iz treh paradoksalnih spoznanj: *prvič*, da je nacionalizem moderni pojav, čeprav so mnogi ljudje prepričani, da so narodi na svetu že od nekdaj in kot taki večni; *drugič*, da gre za univerzalno skupnost, se pravi, da pripada narod vsakemu posamezniku, čeprav je na drugi strani tudi res, da se narodi med seboj močno

razlikujejo; *tretjič*, navkljub temu, da je narode težko definirati, stoji za njimi ogromna politična moč, če samo pomislimo, da so ljudje za njih pripravljeni žrtvovati svoja življenja in moriti.

Zgodovinsko genezo naroda/nacionalizma, je Anderson oprl na trditev, da se je njihovo pravo življenje začelo po tistem, ko se je zmanjšala moč naslednjih prepričanj: da nudijo elitni jeziki, kot je bil to primer latinščine, edini možni dostop do spoznanja resnice in da je družba naravno organizirana okoli voditeljev, ki vladajo na podlagi božanske volje. Geopolitično rojstvo naroda/nacionalizma je Anderson, zahvaljujoč velikim ekonomskim spremembam (kapitalizem), znanstvenim odkritjem in mehanski reprodukciji natisnjene gradiva (knjige in časopisi), umestil v čas nastajanja nacionalne zavesti v Zahodni Evropi, ZDA, Braziliji in v nekdanjih španskih kolonijah, kjer sta proti koncu 18. stoletja oba pojava, pozneje pa še v preostalem delu Evrope in na tleh nekdanjih kolonij v Afriki in Aziji, ponudila modernemu času primernejšo vezivo za sociološko razumljeno »bratstvo« in legitimiranje politične moči. V tem pogledu moremo Andersona uvrstiti med tiste redke avtorje s področja družboslovja in humanistike, ki so se zavedali kompleksnih vzročnih povezav in učinkov med vsakokratno nastajajočo tehnologijo in političnimi strukturami (primer nacionalne države), ki so vseskozi spremljale človeško zgodovino.

S tem, ko je Anderson razumel narode za »zamišljeni« (imagined) družbeni pojav, ni zanikal njihovega realnega obstoja, temveč da se ti razlikujejo od manjših skupnosti (vas), v katerih se njihovi člani medsebojno poznajo. Globoko »horizontalno tovarištvo« zaznamuje narode kot družbeno konstruirane skupnosti, za katere sta značilna tako intenzivna stopnja empatije med njihovimi pripadniki kot tudi njihova privrženost skupinski identiteti. Za razliko od rasizma, je imel nacionalizem v smislu narodne pripadnosti za inherentno inkluzivnega, čeprav se je po drugi strani zavedal in opozarjal na to, da si ga pogosto prilaščajo šovinisti različnih barv, ki razumejo narode kot etnično izključujoče družbene skupnosti. Na podlagi njihove zamišljene identitete (usode) so bili ustvarjeni politični in ekonomski pogoji, ki so imperialne države zamenjali z nacionalnimi državami.

Zavidljiv znanstveni prestiž

Zavidljiv znanstveni prestiž, ki ga je užival Anderson, podpira tudi njegova biografija. Njegovo razumevanje naroda/nacionalizma ne izhaja iz ozke etnično oziroma nacionalno diktirane pripadnosti ali nereflektirane privrženosti. Leta 1936 se je rodil kot Benedict Richard O'Gorman Anderson v Kunmingu na

Kitajskem irskemu očetu in angleški materi. Pri devetih letih se je že naučil latinščine, pri dvanajstih grščine, po tem pa še v najstniških letih tudi francoščine, ruščine, nemščine, nizozemščine in španščine. Pozneje, ko so ga pritegnile južnoazijske študije, je obvladal tudi indonezijski in tajski jezik, uporabljal pa je še več drugih iz te regije. Več njegovih knjig je teoretično in empirično osvetlilo številne relevantne probleme, nanašajoče se na jezik, moč/oblast, nacionalizem, kontrarevolucijo, vojaške diktature, anarhizem, nasilje in ideologijo v tem svetu.

Starši so se leta 1941 iz Kitajske preselili v Kalifornijo, štiri leta pozneje pa na Irsko. Leta 1957 je na Univerzi v Cambridgeu diplomiral iz klasičnih študij, svoj doktorat iz političnih ved pa je leta 1967 pridobil na ameriški univerzi Cornell, kjer je tudi poučeval in raziskoval vse do svoje upokojitve leta 2002. Anderson je svojo pokončno držo družbeno odgovornega znanstvenika (*«citizen scholar»*) nakazal že v študentskih letih z objavo poročila o genocidu v Indoneziji v letih 1965–67, ko je indonezijska vojska pod pretvezo, da so bili člani tamkajšnje komunistične stranke ali domnevno sodelovali z njo, pobila med šesto tisoč in enim milijonom ljudi. Poleg njegovih teoretičnih prispevkov je Anderson zato užival velik ugled v demokratičnem gibanju v Indoneziji.

Andersonovo poročilo je nasprotovalo uradni razlagi pokola zaradi česar so ga oblasti leta 1972 nagnale iz države in se je lahko vanjo vrnil šele po padcu diktatorja Suharta leta 1998. CIA je pri pokolu, sploh aktivni podpori ZDA Suhartu, odigrala nemajhno vlogo s tem, ko je vojaške poveljnike seznanjala, kje so se nahajale njihove človeške tarče. CIA je morala zaradi pritiska javnosti šele pred nedavnim odpreti svoje arhive, v katerih so se nahajale njene analize iz leta 1968, ki so takratna dogajanja označile za »enega od najhujših množičnih zločinov v dvajsetem stoletju«.

Narodi ostajajo navkljub globalizaciji

Glede na njegovo transdisciplinarno usmerjenost, čeprav je bil po svoji formalni izobrazbi politolog, je Anderson suvereno obvladoval številna znanstvena področja in sicer od zgodovine, antropologije, sociologije, kulturnih študij, lingvistike in ekonomije, občasno so se na nekatere njegove kritične analize opirali tudi ekonomisti. Mnogi ga imajo upravičeno za vodilnega levo usmerjenega avtorja na področju post-kolonialne teorije.

Poleg že omenjenega temeljnega dela moramo omeniti »Jezik in moč«, v katerem je Anderson konfrontiral razumevanje karizme pri Maxu Webru in javanskimi avtorji. Več ocenjevalcev se je strinjalo v tem, da predstavlja to delo

odličen in izviren zgled za prepričljivo podano sintezo, ki uporablja akumulirana spoznanja tako iz komparativne politike kot tudi družbene teorije. O podobni ustvarjalni erudiciji pa se je mogoče prepričati tudi v preko dvesto znanstvenih razpravah in nič koliko drugih publicističnih prispevkih, tudi v filmskih zvrsteh, kjer je njihov avtor črpal iz politične kulture, biografij in avtobiografij, literature in bogatih in neposrednih izkušenj.

Andersonovo razumevanje naroda in nacionalizma kot robustnih in relevantnih političnih konceptov bo, kot vse kaže, živelo in preživelo tudi globalizacijo, če predpostavljamo, da oba pojava nista samo posledica moderne družbe, temveč njena konstitutivna sestavina. Najbolj prepričljiv empirični dokaz je nemara to, da globalizirani svet v nasprotju s pričakovani nekaterih ni odpravil (starih) narodov in nacionalnih držav, temveč je nasprotno celo pospešil nastajanje novih. Podobno kot za globalizacijo pa lahko rečemo tudi za deklarirano evropska identiteto, da ta ni usodno zamajala osrednjosti naroda oziroma nacionalizma – v dobrem in slabem – v Evropi. Narodi bodo, kot je bil prepričan Anderson, tudi v prihodnje potencialno ohranjali in razvijali svojo nepogrešljivo vlogo agensa emancipacije v modernem času in to tako zaradi globalizacije, kot tudi njej navkljub.

(Delo-Znanosz, 4. 2. 2016)

Kako zavarovati skupno dobro?

Odvijajoči se cunami privatizacije in razprodaje gospodarskega premoženja v Sloveniji prinaša večini njenih državljanov na kratki in še bolj na daljši rok materialno osiromašenje, državo pa potiska na evropsko periferijo. Križa, bodisi »konstruirana« ali realna, in vojna sta bili vedno odlični pretvezi in priložnost(i) za bogatenje peščice tistih, ki so v njiju prepoznali enkratno priložnost za bogatenje. Zato ne preseneča, da se tej skušnjavi uklanja kritični in najbolj vplivni del političnega mainstreama in ekonomistov, ki so svojo akademsko vlogo zamenjali za vlogo ideologov, to je nekritičnih zagovornikov dogme o privatizaciji in razprodaji. Dvajseto stoletje si bo zgodovino, v katero se je obkrat vpisala tudi Slovenija, najbolj zapomnila po dveh propadlih dogmah: prva se nanaša na totalitarno verzijo državnega socializma in druga na fundamentalistično vero v neomejeni prostotržni kapitalizem.

Hayekovo nadaljevanje »poti v hlapčevstvo«

Mit o superiornosti privatnega sektorja in posledično privatizacije zagovarja, da je ta sektor bistveno cenejši, bolj učinkovit, konkurenčen in dinamičen od javnega, ki je zapravljen, počasen in rigid. To gledanje se opira na družbeno in ekonomsko teorijo Friedricha Hayeka (2005), po kateri se lahko edinole superiorni trgi, zasebna lastnina in izjemni posamezniki kot varuhi demokracije in svobode uprejo »poti v hlapčevstvo«, v katero vodijo državna centralizacija, lastnina in centralno planiranje. Vendar moramo za Hayekovo protikeynezijsko in proti državi usmerjeno doktrino po nekaj desetletjih njenega uveljavljanja ugotoviti, da ni izpolnila obljubljenega cilja.

Pri tem mislim na nezno povečanje neenakosti, ki ogroža samo preživetje globalnega kapitalizma (Thomas Piketty, 2014), pa na politično in ekonomsko

centralizacijo, do katere je ob brezbržnosti držav(e) privedlo neobrzdano delovanje prostega trga. Lahko pritrdimo enemu od Hayekovih kritikov, da trg in zasebna lastnina kot taka ne varujeta demokracije in svobode nič bolj kot državno načrtovanje v sovjetskem sistemu. Ironija zgodovine je, kako hitro so zagovorniki Hayeka temu ob izbruhu krize obrnili hrbet: od nekdanjega priklanja »minimalni« državi, so se čez noč spreobrnil v največje zagovornike njenega skoraj neomejenega intervencionizma, se pravi reševanja zasebnega bančnega sistema, ki je povzročil krizo.

Sicer pa je bolje, da na ideologijo o »dinamizmu zasebnega sektorja proti neučinkovitemu javnemu sektorju«, ki je medtem v svetu zaslovela pod imenom »neoliberalizma« in se prijela slovenske politične in ekonomske (akademske) elite, pogledamo, kako se je ta obnesla v realnem svetu. Najbolj povedni so primeri iz »domovine« neoliberalnega evangelija – Velike Britanije, »pionirke« privatizacije. Subvencije privatiziranim železnicam zahtevajo danes od davkoplačevalcev v nasprotju z napovedmi njenih zagovornikov tri krat več denarja kot prej, ko je z njimi upravljala država. Poleg tega se je poslabšala kakovost uslug, prevoz za individualne uporabnike se je podražil (najdražji v Evropi!), vlaki zamujajo bolj kot prej in zasebniki v interesu ustvarjanja čim večjega profita ne investirajo v posodabljanje železniške infrastrukture, kar ima za posledico povečano število nesreč. Poleg tega lastniki spretno »strukturirajo« dejavnost svojih družb tako, da se izogibajo plačevanju davkov oziroma »izvažajo« dobičke v davčne oaze.

Demonizacija države in javnega sektorja

Tudi za druge družbene sisteme, od zdravstvenega, poštnega (komunikacijskega) in finančnega, opravljene analize ugotavljajo, da so ti zdaj dražji in manj učinkoviti. Britanski zdravstveni sistem, ki je bil pred privatizacijo eden najboljših na svetu, je (bil) v primerjavi z ameriškim, ki je pretežno v zasebnih rokah, pol cenejši. Privatizacija na tem področju ima resne posledice: poslabšanje oskrbe pacientov, odpuščanje in kritično pomanjkanje zdravstvenega osebja (medicinskih sester), poslabšanje higiene v bolnišnicah, ntransparentnost porabe in izginjanje državnega denarja v žepih zasebnikov itd. Prepad med premožnejšimi pacienti in revnejšimi se je po letu 2010 celo podvojil. Osebje se boji javno govoriti o problemih, če pa že spregovorijo, naleti na gluha ušesa. Zdravniki in njihova poklicna združenja pogosto opozarjajo na katastrofalne posledice marketizacije zdravstvenega sistema za zdravje pacientov, vendar to ne zaustavi neoliberalne politične prakse, da je »treba vse privatizirati«.

Novi lastniki skupaj z vrhunsko menedžersko elito, ki pobira mastne dohodke in odpravnine, si v španoviji s političnimi zagovorniki prostotržnega ekstremizma na vse pretege prizadevajo »spraviti politiko iz zdravstvenega sistema«. V resnici gre za to, da se odstrani demokratično odgovornost za porabljeni davkoplačevalski denar. Alternativa, to je nova politika, bo zato morala izreči odločni da demokraciji in ekonomski pravičnosti, brez katere si ni mogoče predstavljati socialne kohezije, ter enako odločni ne privatizaciji. Marketizacija in privatizacija teh občutljivih sistemov še zdaleč ne rešujeta problemov, temveč jih nepovratno (s)korumpirata in samo še množita. Številne privatizirane bolnišnice po tistem, ko njihovi lastniki »(o)bogatijo« in spravijo na varne račune v tujini, bankrotirajo ali pa jih mora reševati prejšnji »slab gospodar«, se pravi demonizirani država in javni sektor.

Povrhu vsega smo pod neoliberalno vladavino priča sistemsko zastavljeni ekonomski korupciji, v kateri menedžerska elita in institucionalni deležniki izkoriščajo male deležnike, zaposlene in »potrošnike« (paciente). S financiacijo sistema in njegovo marketizacijo se je zacementiralo interni absolutizem prvih. Še več, novi predlogi v tej smeri grejo še dalje: k privatizaciji zaporniškega sistema, izobraževanja, pridelovanja prehrabnih proizvodov, energetskega kompleksa, vode in vse tisto, kar zadeva ljudi v njihovi funkciji potrošnikov, medtem ko se preprosto prezre, da so ljudje (tudi) državljani.

Propad privatizacije in kako zavarovati državo

Privatizacija in razprodaja premoženja v Sloveniji pa je poleg tragedije tudi farsa. Tri desetletja star neoliberalni eksperiment s privatizacijo je medtem, kar dokazujejo številne sociološke in ekonomske analize, doživel propad. Privatizacija, tako kot nekoč »kolektivizacija« v nekem drugem ideološkem enoumju, preprosto ne deluje in ne daje napovedanih rezultatov ter zato ne preseneča, da se nihalo zgodovine ta čas odvrča od nje k javni lastnini. Farsa je, da slovenski politični razred in njegova ekonomska (akademska in gospodarska) elita tega ne vidita (?) ali pa zaradi »kolateralnih« koristi tega nočeta videti. Njuna moralna vest, predvsem pa odgovornost do sedanjih in prihodnjih generacij, bi zahtevala, da Slovenije oziroma njene države ne žrtvujeta nerazumnemu eksperimentiranju, za katerega ni nobene prave potrebe in ki ima največjo odgovornost za izbruh krize pred sedmimi leti. O tem bi se sicer lahko po(d)učila od nobelovcev, kot sta to Joseph Stiglitz (2012), Paul Krugman (2012) in drugi, lahko pa bi uporabila in zavarovala državo s tem, če bi rekla »ne« privatizaciji in se pri tem oprla na opredelitev privatizacije, ki jo je podal eden največjih in še živčih ameriški pesnikov Charles Simic, da pomeni ta prenos javnih sredstev v žepe privilegirane

manjšine. Sicer pa, če politična in ekonomska elita nečesa ne vidi ali ne ve, je vedno na voljo demokracija kot drugo ime za aktivno državljanstvo.

Državo potrebuje tudi družba

Od drugih bi se ta čas lahko naučili ne le to, kam je pripeljala dogmatična aplikacija privatizacije, temveč tudi o alternativah v smeri iskanja in (iz)najdevanja novih družbenih oblik lastništva. Ne mislim na utopične ideje, čeprav potrebujemo tudi te, temveč o realno obstoječih in tudi uspešno delujočih načinih odvrčanja od rigidne privatizacije ekonomskega življenja in marketizacije javnih služb (zdravstvo, izobraževanje, kultura, bančni sektor, komunala in druge). V svetu poznamo že veliko in še povečuje se število primerov deprivatizacije.

V Veliki Britaniji je polovica od 140 lokalnih svetov (»local councils«) »deprivatizirala« javne službe; v Nemčiji so, začenši z letom 2011, večino energetskega distribucijskega omrežja prenesli v javno last(nino); celo v ZDA so v zadnjem času eno petino prej privatiziranih (»outsourced«) javnih služb (po)vrnili v prejšnje stanje. Najmanj 86 velikih mest po svetu je privatno lastnino na vodo vrnilo v javno last(nino). Dodajmo, da v svetu težko najdemo primer uspešne privatizacije energetskega kompleksa in se zato ni treba čuditi, da smo na tem področju v svetu priča deprivatizaciji in vzpostavljanju demokratičnega nadzora nad njim.

Neoliberalce, ki vse stavijo na privatizacijo in častijo prosto (beri: slepo) delovanje trga ter pri tem pozabljajo, da jih je, tako kot vedno do zdaj, reševala država, je treba spomniti, da potrebuje državo tudi družba. Brez nje in njene odgovorne vloge pri (za)varovanju javnega dobrega, kot je spomnil prejšnji teden preminuli sociološki velikan Ulrich Beck (2017), ne bo mogoče narediti koraka proč od neoliberalne doktrine, da je treba ekonomizirati politiko in iz nje izriniti javno/skupno dobro, namesto da bi politizirali ali bolje socializirali ekonomijo. To pa ne izključuje tega, kot je dodal zgodovinar Tony Judt (2015), da je treba na novo domisliti vlogo in izdelati novo terminologijo za državo v 21. stoletju. Zgodovina kapitalizma ponuja veliko primerov uspešnih državnih podjetij oziroma držav, ki so odigrale vlogo glavnega investitorja in zaslužne za največje inovacije, brez katerih si ne bi znali predstavljati današnjega življenja. Z enim od gotovo največjih uspehov v zgodovini človeštva se ne nazadnje ponaša tudi ameriška vojaška industrija, ki je v državnih rokah in ki je dala velik epohalni dosežek – planetarno vzpostavitev sodobne informacijske ekonomije.

Šesti del Zaključne misli

Skrivnost prihodnosti je v tem, da se lahko zgodi karkoli.

(Viktor Orbán)

Knjiga je osredotočena na pet tem s področij družbe in politike, ki jih v času hegemonije neoliberalizma določajo procesi retrotopije na naslednjih področjih: (1) globalna recesija demokracije, (2) moralna slepota in družbeno zlo, (3) agonija Evropske unije, (4) patologija politike in (5) uvidi v prihodnost.

1

Zadnje desetletje je zaznamovala globalna recesija demokracije, ki ji za zdaj še ni videti konca. Po ugotovitvah neodvisnih raziskovalnih ustanov je nazadovanje demokracije zajelo najmanj 105 držav. To nasprotuje prejšnjim ocenam družboslovcev, ki so zatrjevali, da gre pri »tretjem valu demokratizacije« v drugi polovici prejšnjega stoletja za ireverzibilni proces. Najpozneje leta 2006 je bilo očitno, da se ta proces ni le zaustavil, temveč so se številne države obrnile nazaj v avtoritarni sistem. Zaton demokracij ni nov pojav v zgodovini, pri čemer se je treba zavedati, da so te v resnici bolj krhke in ranljive, kot si običajno predstavljamo. Njihov upad ali zlom si sociologi in politologi razlagajo kot posledico vojaškega puča, državljanske vojne, množičnega upora in preobrata, se pravi z razdiranjem demokracij(e) od znotraj. V prejšnjih dveh stoletjih je bilo 90 odstotkov »umorov« demokracij povezanih bodisi s prvim bodisi z zadnje omenjenim pojavom. V zadnjih dobrih desetih letih pa smo priča povsem novemu družbenemu pojavu: tj., da so za rušenje demokracij »zaslužni« demokratično izvoljeni voditelji, ki so s tem prehiteli vojaške udare, in sicer s pomočjo volilnih skrinjic (!).

Danes si številni družboslovci na tem področju raziskovanja zastavljajo resna vprašanja v zvezi z razočaranjem kritičnega števila državljanov nad realno obstoječo demokracijo ter nastopom avtoritarnih politikov in demagogov, ki so nezaupanje do demokracijo izkoristili v svoj prid. Enega od glavnih vzrokov ali povodov za ta preobrat so našli v enormnem povečevanju družbene in

ekonomske neenakosti, v kateri so se znašli državljani in pred katero jih demokratični sistem ni zavaroval. Breme krivde nosita pri tem oba pola političnega mainstreama – levi in desni, ki sta na stežaj odprla vrata neoliberalni dogmi prostotržnega kapitalizma. Ponižani revni in srednji sloji so svoje nezaupanje do demokracije, ki jih je v resnici opeharila, prelili v nizko volilno udeležbo, medtem, ko je bogati sloj »nagrajeval« tiste politike in njim naklonjene medije, ki so podpirali obstoječo (neznosno) družbeno stanje. Bogati so se oddolžili s tem, da so podpirali in udeleževali znižanje davkov ter se sprijaznili s politiko iz starega Rima v skladu z načelom »deli in vladaj«, ki jim je zagotavljala, da so ušli usodi ogromne večine (99 odstotkov) državljanov. Na ta način so privilegirane in denarno podprte politične elite namesto do volilnega telesa izkazovali svojo odgovornost do svojih »mecenov«.

2

Družbe do zdaj še niso iznašle varovalk, ki bi jih zavarovale pred moralno degradacijo in povzročanjem družbenega zla. Na enega od razlogov zanju je opozoril Aristotel na primeru vladavine kakistokracije (najslabših), ki jo je v zadnjem času z izvolitvijo predsednika Donalda Trumpa prepoznal tudi nobelovec Paul Krugman (2019). Pojava avtoritarnih politikov in politik v zadnjem času, kot tudi ne prej v zgodovini, ni mogoče razložiti ali omejiti na njihove osebne težave. Za njimi so družbeni kontekst in vzroki, ki omogočajo njihov vzpon. Trump in njemu podobni politiki/politike v svetu niso edini, ki vzpostavljajo avtoritarno in kleptokratsko vladavino, tj. retrogradne procese, ki se običajno začnejo že pred njihovim prihodom na oblast. Novejši vzpon avtoritarne in demagoške politike raziskovalci te zvrsti politične patologije pripisujejo neoliberalistični ideologiji, ki jim je z absolutizacijo trga in naklonjenostjo vladavini »živalskih instinktov« odprla pot na najbolj odgovorno mesto v državi. Dosedanja zgodovina nudi nič koliko primerov, kako visoka je bila družbena in človeška cena pri odpravljanju demokratičnih in moralnih (etičnih) norm. Številni današnji avtokrati na čelu s Trumpom prakticirajo politične vzor(c)e iz minulih totalitarnih (avtoritarnih) časov. Med temi po Hannah Arendt (2017) izstopa zanikanje, da obstaja razlika med resnico in lažjo, ki jo je izpodrinilo razlikovanje med zmagovalci in poraženci.

Trump ne skriva svoje naklonjenosti avtoritarnim voditeljem v svetu, v čemer analitiki njegove osebnosti prepoznavajo »jezik denarja«, ki z izključevanjem moralnih norm podpira z ničemer omejeno politično močjo. Gre za voditelja, ki pošilja nedoumen avtoritarni signal, da ga demokracija in spoštovanje človekovih pravic ne zanimata. Številni ameriški ugledni psihologi imajo Trumpa za šolski primer narcisa – za tako trditev so se lahko oprli na referenčno

ameriško ustanovo *Mayo Clinic*, po kateri je omenjena osebnostna motnja značilna za ljudi, ki pripisujejo sami sebi pretirani pomen, nadalje s potrebo, da se jih občuduje, poleg tega pa še s pomanjkljivo empatijo do drugih. V ameriškem kongresu je bil (neuspešno) podan predlog, da bi neodvisni strokovnjaki izdelali psihiatrično diagnozo, ki bi bodisi potrdila bodisi zavrnila opažanja strokovne in laične javnosti, da trpi Trump za maligno narcisoidnostjo, grandioznostjo, preobčutljivostjo do vsakršne kritike, duševno nestabilnostjo, sadizmom, antisocialnim vedenjem, nesposobnostjo ločevanja med domišljijo in realnostjo ter drugim. Spomnimo, da je ameriška vlada predhodnici današnje CIA OSS pred drugo svetovno vojno naročila študijo o psihološkem portretu tujega voditelja - Adolfa Hitlerja.

Pri tem se zastavlja vprašanje, kaj spodbuja in omogoča politike z avtoritarnimi in skrajnimi političnimi prepričanji? Tako kot v preteklosti tudi danes ponujajo humanistično in progresivno motivirani posamezniki ter gibanja prepričljive razlage in alternative – rešitve. Med politiki jih je v tridesetih letih prejšnjega stoletja prispeval predsednik Roosevelt, ki je izhajal iz spoznanja, da je demokracija ogrožena in vodi v diktaturo oz. fašizem v primeru, ko zasebna moč in kapital nadvladata demokratično državo. Iz tega je potegnil in udejanjil sklep, da mora demokratična država razbiti velike banke in ekonomske monopole (korporacije). Novejši odgovor je ponudila profesorica političnih znanosti z Univerze v Berkeleyju Wendy Brown (2015), ko je odgovornost za napredujoči politični projekt avtokracije posledično pripisala neoliberalnim elitam. Te so v zadnjih treh desetletjih ustvarile ekonomske mikrostrukture, s katerimi so vse aktivnosti in sfere delovanja ljudi, skupaj s človekom samim, podredile total(itar)ni in izključujoči ekonomski logiki prostega trga. Mera za določanje vrednosti nečesa je po njenem v izključni pristojnosti ekonomskega kriterija. Za hegemonijo te politične doktrine je značilno, da oropa državljane in družbe za demokratično izbiro (demokracijo) in pripadanje skupnosti (družbeno kohezijo). Obe sta danes tako v ZDA kot v globalnem kapitalizmu podrejeni politiki, ki služi v prvi vrsti finančni oligarhiji, denarju, bankam, (transnacionalnim) korporacijam in s strani države z ničemer omejenim ali reguliranim monopolom.

3

Evropska unija, ki se jo je doslej vodilo in usmerjalo od zgoraj, nima prihodnosti, če ne bo dala prednosti svojim državljanom. Dominantne evropske elite sicer svarijo pred proti-evropskim populizmom, vendar, kot piše Jan Zielonka (2018) z Oxforda, to nevarnost v resnici predstavljajo same z njegovim razpihovanjem; predvsem s tem, ko glavne politične in ekonomske odločitve sprejemajo

predsedniki vlad v evropskem svetu in evropska komisija, medtem ko (pre) ostane evropskemu parlamentu manj pomembno odločanje. O vlogi evropskih državljanov, kaj šele o imaginarnem evropskem demosu, je občasno slišati kvečjemu ne zavezujočo politično retoriko. Realen »demos« v demokraciji bi lahko predstavljal tisto javnost, ki bi svoje predstavnike (po)klicala na odgovornost, do česar pa praviloma ne pride. Evropski poslanci po večkratnih mandatih v evropskem parlamentu namesto tega, da bi v njem predstavljali svoje državljane, raje pred njimi predstavljajo parlament? V tem smislu EU ni vzela resno demokratičnega »klica« prelomnega leta 1989. Tega je prej razumela kot geopolitično zmago zahodnega sveta v kontekstu konca hladne vojne. Prevajanje demokracije na nadnacionalno (evropsko) raven bi moralo vključevati vsaj nekatere od ključnih sestavin pristne demokracije, npr. participacijo ali so-udeležbo državljanov, njihovo kontestacijo in odgovorno reprezentacijo. Vsaka od njih bi morala prispevati k temu, da bi bila oblast oziroma politična moč blizu državljanom, vendar je EU pri tem odpovedala. V tem pogledu pove veliko, da je podrobnosti o davčnih oazah evropskih podjetij razkril WikiLeaks in ne predsednika evropske komisije ali evropskega parlamenta. Nasprotno, evropska komisija je več mesecev nasprotovala temu, da bi evropsko javnost obvestila o poraznih rezultatih emisijskih testov Porschejevih dizelskih motorjev.

Seveda pa demokracija kot taka ni sama sebi namen. Irski predsednik, pesnik in sociolog Michael Higgins (2019) si prihodnost EU ne predstavlja brez implementacije demokratične, ekološke in socialno inkluzivne politične skupnosti. Namesto obstoječe se Higgins zavzema za alternativno paradigmo razvoja, ki daje prednost človekovim potrebam, ne njegovi nenasitnosti, ali z drugimi besedami: zasledovanju medgeneracijske socialne pravičnosti in solidarnosti. Pri tem se bosta morala svet in EU še posebej zavedati omejenosti naravnih virov in vloge, ki jo je pri globalni podnebni krizi (od)igral pohlep. Neoliberalni pristop pri »reševanju« finančne krize leta 2008 je močno oslabil EU, v prvi vrsti politika zategovanja pasu (austerity) skupaj z neregulacijo globalizacije in nepripravljenostjo, da se učinkovito sooči z begunsko krizo. Dokaz za njeno nemoč, ki je zamajal tako demokratične kot socialne temelje EU, so oslABLJENA progresivna družbena gibanja, katerih alternativne agende o socialno in demokratično vzdržni Evropi ta čas še vedno preglasita hrup in iracionalna retorika populističnih demagogov, če posebej ne omenjamo stanja letargije, ki ga poganja evropski politični mainstream. Letargija seveda ne podpira pričakovanj, da se bo lahko EU učinkovito spoprijela s posledicami neregulirane globalizacije in eksistencialne krize, v kateri se je znašel kapitalizem, in ponudile socialno privlačen in tudi uresničljiv alternativni model nove okoljsko ozaveščene družbene pogodbe. Medtem agresivna populistična strategija riše nove ali obnavlja stare politične

zemljevide razlikovanja med »nami« in »njimi«, v katerih ne vidi vloge za EU, če se jim ta ne bo uklonila. Vedno bolj smo priča temu, da staro ločnico med desno in levo politiko zamenjuje delitev na internacionalno (evropsko) in nacionalno, ki utegne v prihodnjem desetletju predstavljati glavno os, okoli katere se bodo odvijali politični boji.

S tem, ko se EU ne odziva dovolj prepričljivo in učinkovito na vedno bolj agresivno post-liberalno in avtoritarno politiko, tudi njo v končni posledici ne čaka nič dobrega. Več uglednih in kompetentnih raziskovalcev EU piše o njenem »sovražnem prevzemu« in sicer z implementacijo ideje o tej skupnosti kot v pretežno monetarni uniji z namenom vzpostavljanja »davoškega« finančnega sistema, ki bi tega zavaroval pred demokratičnimi suverenimi državami. Ta cilj je bil dosežen z maastrichtsko pogodbo leta 1992, z vzpostavitvijo ekonomske in monetarne unije (EMU) leta 1999 in tri leta pozneje z uvedbo skupne valute. Ideje in arhitekti, ki stojijo za njim, so neoliberalni think.tanki iz univerzitetnih okolij v finančnih središčih, kot sta London in (Junckerjev) Luxembourg. Otmar Issing, nekdanji glavni ekonomist Evropske centralne banke, ni pustil nobenega dvoma o tem, komu poleg uslužbencev in politikov iz britanskega finančnega ministrstva pripada botrstvo monetarne unije – neoliberalnemu mislecu Friedrichu Hayeku (2005).

Dodajmo, da je tudi sicer britanska politika, ne glede na to, ali so bili na oblasti konservativci ali laburisti, štirideset let »uspešno« razgrajevala socialno sestavno evropskega projekta s protežiranjem skupnega trga. Za Ann Pettifor (2019) predstavlja obstoječa finančna arhitektura EU največjo grožnjo njeni stabilnosti in nadaljevanju. Po Habermasu je simptomatično, da se je evropska socialna demokracija, ki je v preteklosti »reševala« kapitalizem s tem, da ga je socializirala in humanizirala, utopila v evropskem političnem mainstreamu, natančneje, zbližala z neoliberalizmom, zaradi česar evropski državljani ne vedo več, za kaj se sploh zavzema. Zgodovinski projekt Evropske unije, ki je še ne dolgo tega ne le v Evropi, temveč tudi zunaj nje, vzbujal upanje in pri nekaterih tudi vzor alternativne civilizacije, se hitreje, kot bi si lahko mislili, poslavlja od nekdanjih pričakovanj. V zadnjih dveh, treh desetletjih, ko je vodenje EU prevzela politična elita, ki sliši samo še na banke, denar in korporacije, smo bili priča njenemu oddaljevanju od idealov prve generacije, ki se je pri njenem ustanavljanju opirala na antifašistično in demokratično inspiracijo.

4

V novejši in antični politični zgodovini se je nič kolikokrat izkazalo, da demokracija nima na voljo vzvodov, s katerimi bi se lahko učinkovito zavarovala pred

demagogijo in populizmom. Populisti sicer izrecno ne nasprotujejo demokraciji v korist diktature, vseeno pa s svojimi predsodki, nestrpnostjo in trditvami spodkopavajo dva ključna postulata vsake demokracije – odprtost in solidarnost. Populizem in avtoritarna politika se v njuni najnovejši verziji predstavljata kot »liberalna demokracija«. Od nje je nerealno pričakovati, da bi lahko prispevala k »prebujanju« demokracije ali k ozaveščenju vladajoče elite o nujnosti reševanja družbenih problemov, kar pri drugih populizmih, ki so predstavljali učinkovit izziv statusu quo, vsaj po ugotovitvah ene prvih sistematičnih raziskovalk populizma Margaret Canovan (1981), ni bilo tako redko. Za razumevanje populizma je treba omeniti, da opravlja različne, tudi protislovne družbene funkcije. Po eni strani je izraz patologije demokratičnega sistema, na drugi pa poziv politični eliti k ponovnemu zagonu in oživitvi demokracije. Populizem pogosto uporablja konspirativne ideje, vendar ne gre sklepati, da je njegova politika zaradi tega nerealna oziroma fiktivna. V politiki štejejo resnični ljudje z realnimi in tudi namišljenimi stališči, ki tako politiko podpirajo. Prav tako se ni mogoče povsem zanesti na poenostavljene razlage, ki enačijo družbenoekonomski status ljudi z njihovo pripadnostjo populističnim gibanjem in strankam.

Demonizacija, moralno obsojanje in razglašanje populizma za iracionalnega predstavljajo zgrešen in kontraproduktiven način soočanja z njim, kar je pokazala evropska zgodovina. Upiranje naraščajočemu in agresivnemu populizmu mora poleg aktivnega zavračanja njegovih avtoritarnih (nedemokratičnih) in izključevalnih (rasnih, etničnih, spolnih in ksenofobnih) politik v prvi vrsti ponuditi prepričljivo in zdržno alternativo »morbidnemu« (Antonio Gramsci) stanju, v katerega sta današnje družbe in svet pripeljala neoliberalna ideologija ter njej podrejena politika. Za to pa bo potrebna najmanj alternativna zamisel družbene pogodbe. To, lažno, danes ponujajo skrajne desničarske politike po rasističnih, ksenofobnih in nacionalistično obarvanih receptih. Večji paradoks je to, kar ugotavlja Tony Barber (2016), da se za razliko od turbulentnih političnih razmer v Evropi pred dobrimi devetimi desetletji, danes ne postavlja vprašanje, ali bo prišla radikalna desnica na oblast z novimi Mussoliniji in Hitlerji, temveč njena »mainstreamizacija«, se pravi legitimizacija skrajne politike, ki se veže na rasistične ideje in zagovarja v nasprotju z odprto zamisel zaprte družbe, dobro (za)varovane z(a) žico. Zahvaljujoč političnemu mainstreamu se skrajna politika spretno predstavlja in gradi v javnosti podobo, da gre za zmerno in povsem normalno ter legitimno politiko, ki zasleduje prihod na oblast. Številne študije (Steve Cohen, 2006) sistematično in prepričljivo dokazujejo linearno ideološko in politično povezavo med brutalno politiko in represijo nad migranti v režiji političnega mainstreama in nastajanjem avtoritarne zakonodaje, ki jo inspirirajo (neo)fašistične ideje.

Primanjkljaj racionalnih alternativ, nekakšnega »churchillianskega« antifašističnega refleksa, razumevanja za usodno povečevanje neenakosti in socialnih razlik, solidarnosti, odprtosti duha in tolerance, za katerega je v prvi vrsti odgovoren politični mainstream v Evropi, zanesljivo predstavlja enkratno priložnost za reprizo že videnega v najbolj mračnih časih v Evropi. To, da finančna kriza iz leta 2008 še ni mimo, z gotovostjo pa se napoveduje nova, kakor tudi občasna teroristična dejanja, pomenijo nove priložnosti za skrajno populistično in nacionalistično desnico v Evropi, ki se na njih tudi pripravlja in jim gredo na roko. Gustave Le Bon, eden največjih poznavalcev sociologije množic, danes živečim generacijam v Evropi ne bi zavidal, ker je vedel, kakšno zlo predstavljajo ljudje in gibanja, ki se opirajo na »moč prepričanosti v kombinaciji z ozkostjo duha«. Sigmund Freud je dobrih deset let pred prihodom Adolfa Hitlerja na oblast svarilu Le Bona dodal še svojega – nastop »primitivnih karizem«. Vsekakor je paradoks, da se avtoritarni populizem in neoliberalna politika na tej točki medsebojno hranita in podpirata. Zadnja je prvemu na široko odprla vrata, ko so stranke desnega in levega centra vzpostavile »zgodovinski konsenz«, da ni alternative neoliberalni (hiper)globalizaciji, kar ni bilo (z besedami Chantal Mouffe, 2018) nič drugega kot podrejanje nekdanj različnih političnih agend diktatom globaliziranega finančnega kapitalizma, med prvimi njegovimi žrtvami sta bila državni intervencionizem in skupno (družbeno) dobro.

5

Lahko se strinjamo z Williamom Faulknerjem, da preteklost nikoli ne umre in da nam lahko njeno razumevanje pomaga pri predvidevanju prihodnosti. Zato ne pretiravajo dosti tisti avtorji, ki se sklicujejo na paradoks »nepredvidljive preteklosti in predvidljive prihodnosti«. Na primeru neoliberalizacije, tj. tržno zamišljenih univerz, in novejšim pojavom nadzorovalnih držav, lahko vidimo, kako kritično usodno je lahko opuščanje pozitivnih konceptov iz preteklosti za prve (univerze) in kako retrogradno, negativno za vračanje v že videno preteklost za druge (države).

V času hegemonije neoliberalizma je kritično število univerz opustilo razsvetljsko (sokratsko) idejo univerze, ki išče resnico/znanje v dobro človeka, družb in človeštva in jo zamenjalo z univerzo, ki streže instrumentalnim, natančneje ekonomskim in profitnim imperativom na (globalnem) trgu dela. V njenem času Kant in Humboldt univerze kot »služabnice« trga ne bi prepoznala: oba sta delila prepričanje, da se mora univerzitetno izobraževanje (in raziskovanje) osredotočiti na pridobivanje temeljnih znanj, s katerim je

mogoče pozneje lažje pridobiti specifične delovne veščine. Prva jih bo usposobila za prihodnost, ko se bodo v njihovem življenju soočili s permanentno spremenljivo naravo poklicev, ki jih je danes še bolj kot v njunem času, praktično nemogoče vnaprej napovedati. Humboldt bi tudi nasprotoval aktualnim zahtevam evropskih politikov, da lahko Evropa v času globalizacije preživi le na ta način, da postanejo njene univerze konkurenčne. Po njegovem je sodelovanje in ne konkurenčnost temeljno gibalno napredovanja tako znanja kot človeštva. Ameriški zgodovinar Steven Conn (2019) izpostavlja v tej zvezi vlogo poslovnih šol v njegovi državi in po svetu, ki se razraščajo, postajajo vedno premožnejše in spodbujajo humanistične in družboslovne ustanove izobraževanja. Skrbi ga, da se tudi klasične in prestižne ekonomske fakultete vdajajo čaru poslovnih veščin s tem, ko kritični del svojega izobraževalnega programa podrejuje poslovnim imperativom.

Na neoliberalni doktrini zasnovano izobraževanje preprečuje njegovim »izvajalcem«, da bi se lahko oprli na samo-refleksijo, tj. na konceptualna orodja, ki bi jim pomagala razumeti eksistencialne negotovosti in tveganja v svetu. Brez njih tako ostanejo ujetniki nepreglednega števila informacij, kar jim onemogoča, da bi (raz)ločevali bistvene od nebistvenih, predvsem pa, da bi raziskovalce usposobile za suvereno generiranje novih idej. Tisti, ki se zavedajo negotovosti in dosegajo meje znanja presegajo (samo) »informirane« posameznike in praviloma odpirajo vrata novemu znanju ter odgovornemu javnemu delovanju. Bivši predsednik Ameriškega sociološkega združenja (ASA) in Mednarodnega sociološkega združenja (ISA) Michael Burawoy (2019) je prepoznal med »bolonjskim procesom« in sovjetskim modelom planiranja presenetljivo konvergenco rigidne regulacije in komodifikacije. Tako kot so v Sovjetski zvezi s planom določali in merili proizvodne rezultate v tovarnah, zahtevajo na podoben način »bolonjski« načrtovalci od evropskih univerz, da njihovo delo dokazujejo s tako imenovanimi »ključnimi pokazatelji učinka« (Key performance indicators - KPI). V obeh primerih imamo opraviti z dvema verzijama »planiranja«, opirajočima se na »šok terapijo«, pri čemer deluje kvečjemu »šok«, medtem ko terapija izostane. Burawoja je presenetilo, da je Evropa za svoj model univerze prihodnosti izbrala ruski model univerze iz sovjetskih časov(!).

Pojav nadzorovalnih držav, ki jih ta čas vodijo avtoritarni voditelji v najmanj štirih največjih državah sveta, najbolj ponazarja paradoks, da postajajo državljani za države čedalje bolj »odprta knjiga«, države pa so zanje vedno bolj skrivnostne, netransparentne in odtujene. O tem, kam vodi politika, ki prepozna v novih družbenih medijih »orožje za popoln nadzor o tem, kaj mislijo državljani« in obljublja absolutno varnost, ni, glede na zgodovinske izkušnje, seveda nobenega dvoma – k porazu, ki bo državljanom odvzel njihove

svoboščine in na koncu tudi osiromašil njihova življenja. John Locke je že pred dobrimi tremi stoletji opozarjal na to nevarnost: »Tisti trenutek, ko se ljudje odločijo, da so dovoljena vsa sredstva v boju proti zlu, se tudi njihov dobri namen izenači z zlom, ki so se ga namenili uničiti«. Odgovornost za zlorabo na tem področju ni le na ustanovitelju Facebooka Marku Zuckerbergu, temveč predvsem na vladajočem političnem mainstreamu v realno obstoječih kapitalističnih državah, ki je ne le dopustil temveč tudi asistiral pri tem, da je zasebni denar (kapital) koloniziral celotno digitalno javno sfero. Neoliberalce, ki vse stavijo na privatizacijo in častijo prosto (beri: slepo) delovanje trga ter pri tem pozabljajo, da jih je, tako kot vedno do zdaj, reševala država, je treba spomniti, da potrebuje državo tudi družba. Brez nje in njene odgovorne vloge pri (za) varovanju javnega dobrega, kot je spomnil lucidni Ulrich Beck (2017), ne bo mogoče narediti koraka proč od neoliberalne doktrine, ki podpira ekonomiziranje politike in izrinja iz nje javno/skupno dobro, kar predstavlja nevaren obet za prihodnost.

Priloge

Priloga I

DONOVAN PAVLINEC, prof. umetnostne zgodovine in zgodovine: Razlaga in komentar naslovne slike Théodorja Géricaulta: *Splav Meduze* (*Le radeau de la Méduse*), 1819, 491 × 716, Musée du Louvre, Pariz.

Splav Meduze je ena najslavnejših slik zgodovine likovne umetnosti in eno velikih (tudi dobesedno velikih) romantičnih del. Slika, ki daje vtis velike epske zgodovinske slike, četudi prikazuje sodobno motiviko, je bila silno vplivna. Mladi slikar Géricault je načrtno iskal primerno temo, ki bi ga ponesla med velikane in jo končno našel v prvovrstnem političnem škandalu, tragediji ladje Medusa leta 1816. Toda končni rezultat slikarjevega dela ni več prikaz vzroka za politični škandal, marveč slika o človeškem trpljenju in življenju, o divjem boju za obstanek, preživetju navkljub delovanju elementarnih sil narave.

Zgodba admiralske ladje Medusa se začne junija 1816, ko je ta na čelu flote še treh manjših ladij odplula iz Rocheforta proti Senegalu in luki St. Louis. Pristanišče naj bi Francija prevzela kot kolonijo iz angleških rok, kar je bilo dogovorjeno po restavraciji monarhije oz. padcu Napoleona. Na krovu je bil tudi prihodnji francoski guverner skupaj z okrog 250 potniki, prihodnjimi kolonisti in vojaki ter kakšnimi 160 mornarji. Kapitan ladje je nekaj poprej postal vikont Hugues Duroy de Chaumaray, človek skoraj povsem brez izkušenj, ki pa je dobil pozicijo po zaslugi svojega plemiškega rodu in proburbonske, monarhistične drže (danes bi rekli, da je bil politično delegiran) – v Francijo se je vrnil iz izgnanstva skupaj z drugimi rojalisti po Napoleonovem padcu.

Potem ko so obpluli Madeiro, je prihodnji guverner želel, da bi čimprej dosegli St. Louis, zato je ukazal, da pljujejo direktno, torej bliže obali, kar pa je bilo nevarno zaradi plitvih čeri in spreminjajočih se sipin. Zaradi kapitanovega pritiska, predvsem pa zaradi njegove neizkušenosti, je ladja krenila po nevarnejši

poti, ne meneč se za opozorila kapitanov drugih treh ladij iz spremstva. Medusa je bila najhitrejša in je druge pustila za seboj oz. izgubila stik z njimi. Ostali so pluli bolj oddaljeni od afriške obale in varneje, Medusa pa je zašla s prave poti in se nevarno približala afriški obali pri današnji Mavretaniji ter nasedla kakšnih 100 km (ali pol manj po drugih podatkih) od obale. Kapitan ni hotel v vodo zmetati topov, kar bi lahko pripomoglo k temu, da bi ladja splavala, z oseko pa je bila njena usoda zapečatenena.

Naslednji dan je začela pokati in odločili so se zapustiti ladjo. Toda na ladji je bilo rešilnih čolnov dovolj za le 250 ljudi, ki so tako skušali doseči afriško obalo, med njimi je bil tudi kapitan. Ostalih 149 moških in ena ženska pa so zgradili 20 metrov dolg splav, ki naj bi ga čolni vlekli za seboj, a se je že kmalu odtrgal (oz. so ga odrezali, da bi hitreje pluli proti afriški obali) in prepustili so ga usodi. Splava ni bilo mogoče navigirati oz. krmariti, ni imel jader ali vesel. Brodolomci na splavu so imeli le nekaj malega vode in vina, ki pa so ga več razlili kot spili pri medsebojnih bojih za pijačo ... Sledilo je izjemno trpljenje, ki je brodolomce pripeljalo do roba – med drugim so nekateri postali kanibali, prepiri, boji in umori so spremljali njihovo pot po razburkanem morju, ki je prav tako zahtevalo vrsto žrtev. Po 13 dneh muk na robu smrti jih je po naključju našla ena od ladij iz izgubljenega konvoja. Živih je bilo le še 15 mornarjev, v naslednjih dneh pa je od rešenih umrlo še pet ljudi.

Ko so reševalci pozneje odpluli do nasedle ladje, so ugotovili, da je ostala cela na istem mestu. Zaradi tega je v Franciji izbruhnila huda afera. Kapitanu so sodili in ga obsodili na smrt (vendar je bil potem zaprt le tri leta), kar pa ni utišalo kritik na račun režima, ki je bil s svojo politiko odgovoren za nesrečo. Država je sprva skušala celotno zgodbo pomesti pod preprogo, a dva od preživelih (eden je bil ladijski zdravnik) sta objavila svojo zgodbo o dogajanju na ladji, Francija je bila zgrožena ...

Slika je nastajala počasi, več let z vrsto pripravljanih risb. Géricault je podrobno preučil, kaj se je dogajalo. Navezal je stik z enim od preživelih, ki mu je opisal splav. V bolnici je študiral obraze umirajočih, amputirane ude in trupla v želji, da bi dosegel pravi izraz trpljenja. Za dogajanje na nebu oz. morju je potoval v Le Havre, da je zadel prave barve morja oz. neba. Celotno skupino figur je nato z modeli postavil v svojem velikem, prav v ta namen najetem studiu. Pri poziranju so mu pomagali prijatelji – med njimi tudi slikar Delacroix. Géricault je slikal z velikih entuziazmom, vedoč, da bo to njegovo najslavnejše, najboljšo delo, ki ga bo za vselej povzdignilo med velikane slikarstva. Poglavitni poudarek slike je oster naturalizem prikazovanja tragedije: kot denimo trupla žrtev, ki so grozljive mrtvaške barve.

Géricault je sprva hotel prikazati najhujše trenutke na splavu (kanibalizem in spopade), a se je pozneje odločil splav in njegove »potnike« upodobiti v trenutku, ko v daljavi ugledajo ladjo Argus, ki pa jih še ne vidi – našla jih bo istega dneva zvečer. To je trenutek novega upanja, ki se tedaj izkaže za jalovo, saj je ladja predaleč in to med drugim kaže resignirana figura na levi strani. Med preživelimi ležijo tudi trupla (za tisto spodaj desno naj bi poziral Delacroix), posamezniki so videti napol nori ... Podoba je dogajanju ustrezno mrakobna po svoji vsebini kot tudi po barvnih tonih. Slika je temačna, težka, neprijetna – danes še bolj, kot je bila nekoč. Slikar je namreč uporabljal bitumen, ki po dveh stoletjih grozi, da bo povsem izničil ostale barve. Potrebno bi bilo restavriranje, a bo gotovo zelo težavno.

Géricault je kompozicijo oblikoval kot zaporedje dveh piramid z značilnimi baročnimi diagonalami, vrh katere je temnopolti brodolomec (ki je očitno odmev slovite skulpture Belvederski torzo), ki maha s srajco, da bi opozoril ladjo. Slika je pravzaprav za umetnika 19. stoletja značilen akademski izziv: velika kompozicija z akti, različnimi kompliciranimi držami, različni oblikami čustvovanja. Toda akti niso več klasični – ne gre za lepoto golih teles, marveč za izčrpanost, grozljivost golih teles, pri oblikovanju katerih se slikar zgleduje pri klasičnih visokorenesančnih vzorih (Michelangelo).

Slika je tako na nek način tradicionalna, toda obenem šokantna in tradicijo negira. S takšnimi slikami ali deli, kot so srhljive Goyjeve podobe, se zdi, da se končujejo nekateri ideali razsvetljenstva: ti ljudje so s svojimi dejanji daleč od racionalnega, daleč od razuma – namesto tega kažejo grozljiva, nizkotna dejanja, ki jih je očitno zmožen človek.

Géricaultova slika je bila velik šok na Salonu 1819. Liberalni krogi, ki so naprotovali obnovitvi burbonske monarhije, so sliko brali politično: kot simbol propadajoče monarhije. Spet drugi so jo videli upravičeno kot umetniški manifest zoper neoklasicistični idealizem. Kritiki so sliko hvalili ali kritizirali zaradi domnevno političnih tonov, vsi po vrsti pa so spregledali kakovost njenih likovnih prvin. Auguste Jal (kritik) pravi: »*Naša celotna družba je vkrcana na splavu Meduze!*«. Oblast se (značilno) ni hotela opredeljevati in se je skušala distancirati od vsega – za vsak slučaj pa so Géricaultu podelili medaljo na Salonu ...

O tedanjem in poznejšem pomenu slike najbolj priča izjemen vpliv, ki ga ima slika vse do danes. Splav Meduze je vzor številnim romantičnim delom s svojo grozovitostjo, naturalističnostjo in neposrednostjo. Po drugi strani pa je slika postala nekakšna »ikona« in se kot taka pojavlja vedno znova v popularni kulturi kot vzor. Géricault je ustvaril sliko, ki spregovori še danes – smo (še vedno) kot družba na taistem splavu?

Priloga II

Iz knjige Karla Prušnika – Gašperja *Gamsi na plazu*:

»Nekoč sem obiskal lovca, ki je preplezal za gamsi vse Karavanke, pretaknil Svinško planino, Peco, Obir. Ogleдал sem si njegove trofeje. Na steni pa je poleg močnih gamsovih rogov imel obešenih tudi nekaj rogov mladih gamsov. Vprašam torej izkušenega moža:

»Ali ste tudi te vi postrelili?«

Mož, rajni Strošekov oče, ki je imel takrat že precej nad sedemdeset let in jih je po najinem srečanju preživel še dvajset, mi je z očakovsko besedo odvrnil:

»Veš, Kori, te razposajene gamsije pa je vzel sneg. V svoji lahkomiselnosti so preslišali svarilni materin žvižg.«

Včasih se mi zazdi, da je usoda mojega rodu podobna gamsom na plazu ...

V domovini gamsov vedno drče plazovi. Toda gamsov rod se drži kljub plazovom – razen tistih gamsov, ki preslišijo materin žvižg in se ločijo od neugnana, ponosnega, vsem viharjem in plazovom kljubujočega tropa.«

Uporabljena literatura

- Abidor, Mitchell (2018): *May Made Me: An Oral History of the 1968 Uprising in France*. London: Pluto Press.
- Abraham-Hamanoiel, Alejandro, Des Freedman, Gholam Khiabany, Kate Nash in Julian Petley (eds. 2017): *Liberalism in Neoliberal Times – Dimensions, Contradictions, Limits*. London: Goldsmiths Press.
- Adam, Frane (2019): *Med meritokracijo in populizmom – O kakofoniji podatkov v postfaktični družbi*. Ljubljana: IRSA.
- Akkerman, Tjitske (2016): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe: Into the Mainstream?* London: Taylor & Francis Ltd.
- Anderson, Benedict (2013): *The Age of Globalization*. London: Verso Books.
- Arendt, Hannah (1998): *The Banality of Evil*. Lanham, MD, USA: Rowman & Littlefield.
- Arendt, Hannah (2017): *The Origins of Totalitarianism*. London: Penguin Press.
- Ash, Garton Timothy (2011): *Facts Are Subversive*. New Haven: Yale University Press.
- Atkinson, Anthony (2015): *Inequality: What Can Be Done?* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bachevich, Andrew (2020): *The Age of Illusions: How America Squandered its Cold War Victory*. New York: St. Martin's Press.
- Balibar, Étienne (2015): *Citizenship*. Cambridge: Polity Press
- Barber, Benjamin (1984): *Strong Democracy*. California: University of California Press.
- Barber, Benjamin (1996): *Jihad vs. McWorld: Terrorism' Challenge to Democracy*. New York: Balantine Books.
- Barber, Benjamin (2003): *Fear's Empire: War, Terrorism and Democracy*. New York: W. W. Norton.

- Bauman, Zygmunt (2004) *Europe - An Unfinished Adventure*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (2007): *Liquid Times – Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity.
- Bauman, Zygmunt in Leonidas Donskis (2013): *Moral Blindness*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt in Leonidas Donskis (2016): *Liquid Evil*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (2018): *Retrotopija*. Ljubljana: Založba *cf.
- Beck, Ulrich (2013) *German Europe*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (2017): *The Metamorphosis of the World*. Cambridge: Polity Press.
- Ben-Ghiat, Ruth (2004): *Fascist Modernities: Italy, 1922-1945*. Berkeley: University of California Press.
- Benjamin, Walter: *Illuminations*. London: Vintage Publishing.
- Bianchini, Stefano (2017): *Liquid Nationalism and State Partition in Europe*. Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA: Edward Elgar.
- Boltanski, Luc in Eve Éve Chiapello (2018): *The New Spirit of Capitalism*. London, New York: VERSO.
- Bourdieu, Pierre (2005): *The Social Structures of the Economy*. Cambridge: Polity Press.
- Bourguignon, François (2004): *The Globalization of Inequality*. Princeton: Princeton University Press.
- Brennan, Jason (2016): *Against Democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Brenton, Tony (ur.) (2016): *Historically Inevitable?: Turning Points of the Russian Revolution*. London: Profile Books Ltd.
- Bride, James (2018): *New Dark Age: Technology and the End of the Future*. London: VERSO.
- Brown, Wendy (2015): *Undoing Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books.
- Brzezinski, Zbigniew (2017): *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. New York: Basic Books.
- Budraitskis, Ilya (2018): *1968: A Revolution to Early to Judge*. Open democracy, 17 maj.
- Burawoy, Michael (2019): *Symbolic Violence: Conversations With Bourdieu*. North Carolina: Duke University Press.
- Calhoun, Craig (2011): *Business As Usual: The Roots of the Global Financial Crisis*. New York: New York University Press.
- Canovan, Margaret (1981): *Populism*. London, New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Chomsky, Noam (2017): *The Responsibility of Intellectuals: Fiftieth Anniversary Edition*. New York: The New Press.

- Chomsky, Noam (2017): *Who Rules the World?* London: Penguin Books.
- Chomsky, Noam (2017): *Optimism Over Despair*. London: Penguin Books.
- Chomsky, Noam (2018): *Global Discontents: Conversations on the Rising Threats to Democracy*. London: Penguin Books.
- Cohen, Steve (2006): *Standing on the Shoulders of Fascism: From Immigration Control to the Strong State*. London: Trentham Books.
- Collier, Paul (2013): *Exodus: How Migration is Changing Our World*. Oxford, USA: Oxford University Press.
- Collini, Stefan (2017): *Speaking of University*. London: Verso Books.
- Conn, Steven (2019): *Nothing Succeeds Like Failure – The Sad History of American Business Schools*. Ithaca: Cornell University Press.
- Cooper, Vickie in David White (2017): *The Violence of Austerity*. London: Pluto Press.
- Crouch, Colin (2018): *The Globalization Backlash*. Cambridge: Polity Press.
- Dahl, Robert (1971): *Poliarchy*. Yale: Yale University Press.
- Dahrendorf, Ralf (2013): *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Hardpress Publishing.
- Davies, Will (2011): *Knowing the Unknowable: The Epistemological authority of innovation policy experts*. *Social Epistemology*, 25(4), 401-421.
- Davies, Will (2017): *The Limits of Neoliberalism – Authority, Sovereignty and the Logic of Competition*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, Melbourne: SAGE.
- Davies, Will (2018): *Nervous States – How Feeling Took Over the World*. London: Vintage Publishing.
- Dedijer, Vladimir (1980): *Interesne sfere: Istorija interesnih sfera i tajne diplomatije uopšte, a posebno Jugoslavije u drugom svetskom ratu*. Beograd: Prosveta.
- De Grauwe, Paul (2016): *How far should we push globalisation?* Dostopno na: <https://www.ceps.eu/publications/how-far-should-we-push-globalisation> (21. 11. 2016).
- DeLong, Brad (ur. John Boykin) (2000): *Principles of Macroeconomics: An Electronic Companion*. USA: Cogito Learning Media.
- Diamond, Larry, Marc F. Plattner in Christopher Walker (eds. 2016): *Authoritarianism Goes Global*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Donskis, Leonidas (2015): *The Unbearable Lightness of Change – Essays on Two Europes*. Lambert Academic Publishing.
- Douzinas, Douzinas (2000): *The End of Human Rights*. Oxford: Hart Publishing.
- Drucker, Peter (2011): *The Essential Drucker: The Best of Sixty Years of Drucker's Essential Writings on Management*. New York: Harper/Collins Publishers Inc.

- Eco, Umberto (2017): *Chronicles of a Liquid Society*. New York: Vintage Publishers.
- Escobar, Arturo (2018): *Designs for the Pluriverse: Radical Interdependence, Autonomy, and the Making of Worlds*. North Carolina, USA: Duke University Press.
- Fink-Hafner, Danica (2016): *A Typology of Populisms and Changing Forms of Society: The Case of Slovenia*. *Europe-Asia Studies*, 68 (8): 1315-1339.
- Friedman, Milton (2002): *Capitalism and Freedom*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Fukuyama, Francis (1992): *The End of History and the Last Man*. New York: The Free Press – MacMillan.
- Gamble, Andrew (2014): *Crisis Without End? The Unravelling of Western Prosperity*. London in New York: Palgrave MacMillan.
- Garton, Ash T. (2011): *Facts Are Subversive: Political Writing from a Decade Without a Name*. Yale: Yale University Press.
- Giridharadas, Anand (2019): *Winners Take: The Elite Charade of Changing the World*. London: Penguin Books.
- Gitlin, T. (1998): *Sixties: Years of Hope, Days of Rage*. New York: Doubleday Dell Publishing House.
- Graeber, David (2014): *Dolg: Prvih 5.000 let dolžništva*. Ljubljana: Založba *cf.
- Guibernau, Montserrat (2013): *Belonging – Solidarity and Division in Modern Societies*. Cambridge: Polity.
- Habermas, Jürgen (1992): *Jürgen Habermas on Society and Politics*. Boston: Beacon Press.
- Ha-Joon, Chang (2011): *23 Things They Don't Tell You About Capitalism*. London: Penguin Books.
- Hall, Stuart (2015): *After Neoliberalism? The Kilburn Manifesto*. London: Lawrence & Wishart Ltd.
- Harari, Yuval Noah (2017): *Homo Deus – A Brief History of Tomorrow*. London: Vintage Publishing.
- Harari, Yuval Noah (2018): *21 Lessons for the 21st Century*. London: Penguin in Random House.
- Harris, Erika (2009): *Nationalism: Theories and Cases*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hassner, Pierre (2015): *La Revanche Des Passions*. Paris: Fayard.
- Havel, Vaclav (2018): *The Power of Powerless*. London: Vintage Publishing.
- Hayek, Friedrich (2005): *The Road to Serfdom*. London: Institute of Economic Affairs.
- Held, David in McGrew, Anthony (ur.) (2003): *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*. Cambridge, Oxford in Malden: Policy Press in Blackwell Publishing Inc.

- Heller, Agnes (1999): *A Theory of Modernity* 1999. Oxford: John Wiley and Sons.
- Higgins, Michael D. (2019): *The Future of Europe: Rebalancing Ecology, Economics and Ethics*. Social Europe, 18. julija.
- Hobsbawm, Eric (2008): *Globalisation, Democracy and Terrorism*. London: Little, Brown Book Group.
- Hopgood, Stephen (2013): *The Endtimes of Human Rights*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Honig, Bonnie (2017): *Public Things – Democracy in Disrepair*. New York: Fordham University Press.
- Howard-Hassman, Rhoda E. (2018): *In Defense of Universal Human Rights*. Cambridge, UK: Polity.
- Howard-Hassmann, Rhoda E. (2020): *Human Rights and Inequality*. V: Mahmood Monshipouri (ur.): *Why Human Rights Still Matter in Contemporary Global Affairs*. London: Taylor & Francis Ltd.
- Hribar, Spomenka (1996): *Svet kot zarota*. Ljubljana: ČZP Enotnost.
- Huntington, Samuel (1991): *The Third Wave: Democratization In the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Huntington, Samuel (2004): *Who Are We?: The Challenges to America's National Identity*. New York: Simon&Schuster.
- Huntington, Samuel (2011): *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Judt, Tony (2015): *When the Facts Change: Essays, 1995-2010*. New York: Penguin Press.
- Kaldor, Mary (2018): *Global Security Cultures*. Oxford: Polity Press.
- Kazin, Michael (2017): *The Populist Persuasion: An American History*. Ithaca: Cornell University Press.
- Kepel, Gilles (2017): *Terror in France: The Rise of Jihad in the West*. Princeton: Princeton University Press.
- Keynes, John Maynard (2011): *The Economic Consequences of the Peace*. Digireads.com
- King, Stephen D. (2017): *Grave New World – The End of Globalization, The Return of History*. New Haven & London: Yale University Press.
- Kirchick, James (2017): *The End of Europe – Dictators, Demagogues, and the Coming Dark Age*. New Haven & London: Yale University Press.
- Kirn, Andrej (2008): *Varstvo narave in kriza napredka*. *Varstvo narave*, 21, 25-40.
- Klaas, Braian (2016): *The Despot's Accomplice*. London: Hurst & Company.
- Kovač Bogomir (2018): *Političko ekonomski ogledi*, Zagreb 2018.
- Kovačič, Gorazd (2013): *Proti družbi –Koncept družbenosti pri Hannah Arendt in meje sociologije*. Ljubljana: Sophia.
- Krastev, Ivan (2017): *After Europe*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Krugman, Paul (2012): *End This Depression Now!* New York: WW Norton & Co.
- Krugman, Paul (2019): *Trump's Kakistocracy Is Also a Hackistocracy.* New York Times, 25. marca.
- Kundera, Milan (2015): *The Unbearable Lightness of Being.* London: Faber & Faber.
- Kurlantzik, Joshua (2013): *Democracy in Retreat - The Revolt of the Middle Class and the Worldwide Decline of Representative Government,* New Haven and London: Yale University Press.
- Laquer, W. (2012) *After the Fall - The End of the European Dream and the Decline of a Continent.* New York: Macmillan.
- Leggewie, Claus (2018): *50 Jahre '68: Köln und seine Protestgeschichte.* Köln: Greven Verlag.
- Levitski, Steven and Ziblatt, Daniel (2018): *How Democracies Die.* New York: Broadway Books.
- Linz, Juan (1996): »Toward Consolidated Democracies«. *Journal of Democracy*, 7: 14-33.
- Lipušček, Uroš (2003): *Ave Wilson: ZDA in prekranje Slovenije v Versaillesu 1919-1920.* Ljubljana: Sophia.
- Lorenz, Chris (2020): *Constructing the Past - An Introduction to the Philosophy of Chris Lorenz.* Princeton: Princeton University Press.
- Mandelc, Damjan (2011): *Na mejah nacije: Teorije in prakse nacionalizma.* Ljubljana: Znanstvena založba FF UL.
- Mason, Paul (2016): *Postcapitalism: A Guide to Our Future.* London: Penguin Books.
- Mazzucato, Mariana (2015): *The Entrepreneurial State - Debunking Public vs. Private Sector Myths.* New York: PublicAffairs
- Mazzucato, Mariana (2018): *The Value of Everything: Making and Taking in the Global Economy,* London: Allen Lane.
- Merkel, Wolfgang (2019): *Democracy and Crisis.* New York: Springer.
- Miéville, China (2017): *October: The Story of Russian Revolution.* London: Verso Books.
- Miheljak, Vlado in Franco Juri (2019) *Smeri razvoja II. - Ilustrirani praktikum iz politične psihologije.* Ljubljana: Znanstvena knjižnica - Refleksije, Fakulteta za družbene vede in Filozofska fakulteta UL.
- Milanović, B. (2016). *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization,* Harvard University Press.
- Milanović, Branko (2019): *Capitalism, Alone: The Future of the System That Rules the World.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Mlinar, Zdravko (2012): *Globalizacija bogati in/ali ogroža?* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede UL in Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

- Molyneux, Maxine in John Osborne (2017): *Populism: A Deflationary View*. *Economy and Society*, 46: 1, 1-19.
- Mouffe, Chantal (2018): *For a Left Populism*. London: Verso Books.
- Mouk, Yascha (2018): *The People vs. Democracy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Moyn, Samuel (2018): *Not Enough: Human Rights in an Unequal World*. Cambridge, MA.: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Mudde, Cas (2004): *The Populist Zeigeist*. *Government and Opposition*, 39(4): 541-563.
- Mudde, Cas (2017): *Syriza: The Failure of the Populist Promise*. London: Palgrave Macmillan.
- Muller, Jan Werner (2017): *What is Populism?* London: Penguin.
- Nora, Pierre (2010): *Rethinking France: Histories and Memories*. V. 4: *Les Lieux de Memorire*. Chicago: Chicago University Press.
- Nowak, Manfred (2017): *Human Rights or Global Capitalism: The Limits of Privatization*. Philadelphia: University of Philadelphia Press.
- Nye, Joseph (2011): *The Future of Power*. New York: Ingram Publisher Services US.
- Ocampo, Jose A. in Jose Antonio Alonso (ur.) (2015): *Global Governance and Rules for the Post-2015 Era: Addressing Emerging Issues in the Global Environment*. London: Bloomsbury Publishing PLC.
- Patrikarakosa, David (2017): *War in 140 Characters*. New York: Basic Books.
- Paxton, Robert (2005): *The Anatomy of Fascism*. London: Penguin Books.
- Pelinka, Anton (ur.) (2016): *Europa – Hoffnung und Feibild*. Woschenschau Verlag.
- Pettifor, Ann (2019): *The Case for the Green New Deal*. London: Verso Books.
- Piketty, Thomas (2014): *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Piketty, T. (2020): *Capital and Ideology*. Cambridge: Harvard University Press.
- Pistor, Katharina (2019): *The Code of Capital*. New Jersey: Princeton University Press.
- Polanyi, Karl (1957): *The Great Transformation - The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.
- Porta, Donatella della (2013): *Can Democracy Be Saved? Participation, Liberation and Social Movements*. Cambridge: Polity Press.
- Posner, Eric (2018): *Radical Markets – Uprooting Capitalism and Democracy for a Just Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Prušnik, Karel – Gašper (1981): *Gamsi na plazu*. Ljubljana: Založba Borec.
- Rand, Any (2011): *The Virtue of Selfishness*. New York: Penguin Putnam Inc.
- Reinhart, Carmen M. (2011): *A Decade of Debt*. Washington DC: The Peterson Institute for International Economics.

- Reinhart, Carmen C. (2011): *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. New Jersey: Princeton University Press.
- Reybrouck van, David (2016): *Against Elections: The Case for Democracy*. London: Vintage Publishing.
- Ricci, David M. (1984): *The Tragedy of Political Science*. New Haven: Yale University Press.
- Riemer, Nick (2018): *Weaponizing Learning*. Sydney Review of Books, 12 June.
- Rifkin, Jeremy (2004): *The European Dream: How Europe's Vision of the Future is Quietly Eclipsing the American Dream*. Cambridge: Polity Press.
- Ringen, Stein (2009): *What Democracy is For: On Freedom and Moral Government*. Princeton: Princeton University Press.
- Rizman, Rudi (2014): *Čas /brez/ alternative – Sociološke in politološke refleksije*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica – Refleksije, Fakulteta za družbene vede in Znanstvena založba Filozofske fakultete, Univerza v Ljubljani.
- Rizman, Rudi (2014): *Odprte sociološke agende – globalizacija, demokracija in intelektualci*. Ljubljana: Razprave Znanstvena založba Filozofske fakultete, Univerza v Ljubljani.
- Rizman, Rudolf M. (2016). *Globalization. V: International Encyclopedia of Political Communication*, Wiley.
- Rodrik, Dani (1997): *Has Globalization Gone Too Far?* Washington, DC: PIIE.
- Rodrik, Dani (2011): *The Globalization Paradox*. New York: W. W. Norton & Company.
- Rodrik, Dani (2018): *Populism and the Economics of globalization*, Journal of International Business Policy, AIB.
- Roedder, Andreas (2019): *Konservativ 21.0: Eine Agenda für Deutschland*. München: Beck.
- Rupnik, Jacques (2015): *1989 as a Political World Event: Democracy and the New International System in the Age of Globalization*. London: Taylor and Francis, Routledge.
- Rutar, Boris (2012): *Militarizem: druga stran globalizacije*. Ljubljana: Znanstvena založba FF UL.
- Sachs, Jeffrey (2011): *The End of Poverty*. New York: Penguin Books.
- Salecl, Renata (2014): *Tyranny of Choice*. London: Profile Books Ltd.
- Sandel, Michael (2019): *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*. London: Penguin Books.
- Sassen, Saskia (2014): *Expulsions – Brutality and Complexity in the Global Economy*. Cambridge, Mass. London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Satz, Debra (2010): *Why Some Things Should Not Be For Sale: The Moral Limits of Markets*. Oxford: Oxford University Press.
- Saviano, Roberto (2016): *Zero Zero Zero*. London: Penguin Books.

- Sayers, Sean (2007): *Marxism and Human Nature*. London: Taylor & Francis Ltd.
- Serge, Victor (1998): *Revolution in Danger*. London: Bookmarks.
- Simonton, Matthew (2017): *Classical Greek Oligarchy: A Political History*. Princeton: Princeton University Press.
- Smith, Anthony (2000): *The Nation in History: Historiographical Debates About Ethnicity and Nationalism*. Lebanon, New Hampshire: University Press of New England.
- Snyder, Timothy (2017): *On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century*. New York: Vintage Publishing.
- Splichal, Slavko (2011): *Transnationalization of the Public Sphere and the Fate of the Public*. New York: Hampton Pres Inc.
- Splichal, Slavko (2016): *Privacy*. V: *International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy*. John Wiley & Sons.
- Splichal, Slavko (2018): *The Liquefaction of Publicness: Communication, Democracy and the Public Sphere in the Internet Age*. London: Taylor & Francis Ltd.
- Srnicek, Nick (2016): *Platform Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Standing, Guy (2016): *The Corruption of Capitalism: Why Rentiers Thrive and Work Does Not Pay*. London: Biteback Publishing.
- Stiglitz, Joseph (2002): *Globalization and Its Discontents*. New York, NY: W. W. Norton.
- Stiglitz, Joseph (2012): *The Price of Inequality – How Today's Divided Society Endangers Our Future*. New York in London: W.W. Norton&Company.
- Stiglitz, Joseph (2019): *Progressive Capitalism for an Age of Discontent*. New York in London: W. W. Norton & Company.
- Strange, Susan (1986): *Casino Capitalism*. London: Basil Blackwell.
- Strange, Susan (1998): *Mad Money: From the Author of Casino Capitalism*. Manchester: Manchester University Press.
- Summers, Larry (2020): *Secular Stagnation*. New York: Viking Press.
- Svetličič, Marjan (2017): »So volivci D. Trumpa res 'poraženci globalizacije' in ekonomski zmagovalci ameriških volitev?« V. *IB Revija*, šte. 1, let. LI, p. 25-44.
- Sweeney, Paul (2019): *A Fall From Grace: Pop Addiction Recovery versus Genuine Transformation*. Damascus Road Press.
- Szporluk, Roman (1991): *Communism and Nationalism: Karl Marx versus Friedrich List*. New York, USA: Oxford University Press.
- Thompson, Graham (2015): *Globalization Revisited*. London: Taylor & Francis Ltd.
- Todorova, Maria (2010): *Imagining Balkans*. Oxford: Oxford University Press.
- Tooze, Adam (2018): *Crashed: How a Decade of Financial Crises Changed the World*. New York: Viking Press.

- Toš, Niko (2018): Vrednote v prehodu XII – Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah ISSP 1994–2018, ESS 2002–2016, EVS/WVS 1992–2017, SJM 2018. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede UL, IDV, CJMMK.
- Turner, Dave (2017): A Response to Queen Elizabeth's Question on the Global Financial Crisis. Dostopno na: <https://oecdecoscope.blog/2017/11/22/a-response-to-queen-elizabeths-question-on-the-global-financial-crisis/> (15. 8. 2018).
- Tyler, George R. (2018): Billionaire Democracy: The Hijacking of the American Political System. Dallas, USA: Benbella Books.
- Van Reybrouck, David (2017): Against Elections: The Case for Democracy. London: Random House.
- Vinen, Richard (2018): The Long '68: Radical Protest and Its Enemies. London: Allen Line.
- Vodovnik, Žiga (2015): Demokracija kot glagol. Ljubljana: Založba Krtina.
- Wacquant, Loic (2009): Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity. North Carolina, USA: Duke University Press.
- Wahby, Noura (2017): Institutions and Populism in the Global South – Lessons for the Brexit-Trump Era. *City & Community*, 16(2): 139-144.
- Wainwright, Hilary (2018): A New Politics From the Left. Cambridge: Polity.
- Wallerstein, Immanuel (2011): Historical Materialism – With Capitalist Civilization. London: Verso Books.
- Wallerstein, Immanuel (2014): Does Capitalism Have a Future? New York: Oxford University Press.
- Weber, Max (1991): Science as a Vocation in Politics as a Vocation. V: From Max Weber: Essays in Sociology. London: Routledge.
- Wilkinson, Richard in Kate Pickett (2010): The Spirit Level: Why Equality is Better for Everyone? London: Penguin.
- Winters, Jeffrey (2015): Oligarchy. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wolf, Martin (2015): The Shifts and the Shocks. London: Penguin Books.
- Zielonka, Jan (2014): Is the EU Doomed? Cambridge, Oxford: Polity Press.
- Zielonka, Jan (2018): Counter-Revolution: Liberal Europe in Retreat. Oxford: Oxford University Press.
- Zuboff, Shoshana (2019): The Age of Surveillance: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. London: Profile Books Ltd.
- Žakelj, Viktor (2018): Družbenoodgovorno gospodarjenje. Ljubljana: VBG.
- Žerdin, Ali (2018): Ujetniki omrežij. Ljubljana: Založba UMco.

Imensko kazalo

A

Abider, M. 286
 Abramowitz, M. J. 38
 Abrams, E. 86
 Adams, J. 98, 125, 245
 Adenauer, K. 72
 Admati, A. 35
 Adorno, T. 34, 225, 243, 262
 Akkerman, T. 216
 Akvinski, T. 267, 311
 Albright, M. 44
 Alijev, I. 70
 Allen, D. 225
 Allende, S. 86
 Alston, P. 42–43
 Anan, K. 22, 138–139
 Anderson, B. 306–307, 315–318
 Andreotti, G. 286
 Arendt, H. 50, 77, 101, 114, 119,
 223, 225, 262, 267, 276–277, 283,
 288, 326
 Aristotel, 98, 214, 297
 Aron, R. 288
 Arrow, K. 105–106
 Atatürk, M. K. 223

Atkinson, T. 35
 Avgust, cesar 125
 Azmanova, A. 175

B

Baader-Meinhof, 233
 Babiš, A. 18
 Bacevich, A. J. 234
 Bakeman, J. 56
 Baker, D. 41
 Balibar È. 237
 Bannon, S. 19, 27, 86, 117, 153,
 291
 Barber, B. 59–62
 Barber, T. 228, 330
 Barroso, J. M. 20, 165
 Bartl, M. 163
 Baudelaire, C. 236
 Baudrillard, J. 311
 Bauman, Z. 12, 99, 102, 262
 Beck, U. 204, 251, 322, 333
 Becker, J. 253
 Behr, R. 230
 Benigni, R. 313
 Benjamin, W. 168, 262

- Benn, T. 132
 Ben-Ghiat, R. 96
 Benta, J. 301
 Berlin, I. 215
 Berlusconi, S. 171, 216, 313
 Bernstein, J. 136
 Betts, A. 195
 Biden, J. 136
 Blackstone, W. 68
 Blair, T. 29–30, 185, 238–239,
 304–305
 Bloom, H. 97
 Bloom, N. 122
 Bloomberg, M. 119
 Blyth, M. 205
 Boella, I. 278
 Bohr, N. 84
 Bolsonaro, J. 24, 90
 Bolton, J. 86, 90, 92
 Boot, M. 226
 Borrell, J. 148
 Bourdieu, P. 57
 Bramante, D. 313
 Brandeis, L. B. 15
 Brandon, L. 56
 Brandt, W. 286
 Brecht, B. 32
 Breivik, A.B. 233, 236
 Brennan, J. 32
 Brenton, T. 302
 Brežnjev, L. 286
 Britovšek, M. 301
 Brooks, D. 108, 115
 Brown, G. 153
 Brown, W. 98, 327
 Brownfield, W. 91
 Bryders, T. 217
 Brzezinski, Z. 222
 Buchanan, P. 119
 Budraitskis, I. 288–299
 Buharin, L. 301
 Buharin, N. 300–301
 Burawoy, M. 266, 332
 Burke, E. 299
 Bush, G. W. 86, 119, 124, 238
 Bush, H. W. 120
- C**
- Cadwalldr, C. 291
 Calhoun, C. 263
 Cameron, D. 56, 237
 Camus, A. 128
 Canovan, M. 217, 330
 Carlos, J. I. 51
 Carter, A. 237
 Cassese, A. 22
 Catlin, J. 277
 Cetung, M. 214
 Chait, J. 38
 Chang, H. J. 35
 Chaumaray de, H. D. 337
 Chávez, C. 91–92
 Chomsky, N. 5, 109, 114, 120, 175,
 312
 Churchill, W. 72, 153, 299, 302
 Cipras, A. 72, 197, 255
 Clinton, B. 29–30, 93, 304
 Clinton, H. 41, 91, 120, 294
 Cohen, R. 119, 199
 Cohen, S. 228, 330
 Cohn-Bendit, D. 283–284,
 286–287
 Collier, P. 239
 Collini, S. 263
 Comte, A. 265
 Conn, S. 262, 332
 Cooper, V. 57
 Corbyn, J. 186, 192, 244
 Corelli, A. 313
 Crouch, C. 164

D

- Dagam, M. 296
 Dahrendorf, R. 214
 Daniels, M. 290
 Darwin, C. 126
 Davies, R. 129
 Davies, W. 291, 296
 Debeljak, A. 99
 Debray, R. 288
 Dedijer, V. 123
 De Gasperi, A. 72
 De Gaulle, C. 282, 284–285
 Delacroix, E. 338–339
 DeLong, B. 36D
 Delors, J. 20, 164, 197
 Deutsch, K. 306
 Dickens, C. 55
 Dijsselbloem, J. 178
 Donskis, L. 99–102
 Dostojevski, F. M. 287
 Douzinas, C. 77
 Draghi, M. 178, 197
 Drnovšek, J. 60
 Drucker, P. 143
 Dubček, A. 73
 Duffy, E. 81
 Durkheim, É. 84
 Duterte, R. 116
 Dutschke, R. 286
- E**
- Eco, U. 310–314
 Edison, T. 84
 Eggert von, K. 304
 Eisenhower, D. 124, 290, 296
 Elizabeta II. 28
 Engels, F. 54
 Erdoğan, R. T. 24, 38, 116, 221, 223, 226

Escobar, A. 205

Etzioni, A. 157

F

- Fajon, T. 175
 Farage, N. 53, 64, 153, 160, 219, 229, 246, 291
 Faulkner, W. 331
 Fehér, F. 277–278
 Filip VI, 179
 Fillon, F. 149
 Fink-Hafner, D. 213
 Fischer, J. 203, 205, 286
 Fisk, R. 211, 223
 Flynn, M. 231
 Foa, R. S. 98
 Ford, H. 35
 Fortyn, P. 230
 Foucault, M. 265
 Franco, F. 51, 175, 179
 Francišek, papež 44, 87
 Frankel, D. 59
 Freud, S. 230, 331
 Friedman, G. 156
 Friedman, M. 19, 27
 Friedman, W. 140
 Frizzera, A. 85
 Froines, J. 129
 Fromm, E. 218
 Frost, R. 214
 Fukuyama, F. 17, 64, 71, 171
 Funke, M. 26

G

- Gabbard, T. 88
 Gabriel, S. 132, 241
 Galbraith, J. K. 243
 Gandi, M. 73, 243
 Gardner, H. 120

- Garity, E. O. 127
 Garton, T. A. 17–18, 160, 174, 201
 Gauck, J. 221
 Geithner, T. 31
 Gellner, E. 306–307
 Géricault, T. 9, 337–339
 Gibbon, E. 125–126
 Gill, T. 87
 Giridharadas, A. 294
 Gitlin, T. 129
 Glaeser, E. 62
 Goff le, J. 310
 Goya de, F. L. 339
 Gramsci, A. 35, 220, 256, 330
 Grant, U. 114
 Gray, D. 22
 Gréau, J. L. 133
 Greenspan, A. 30
 Gregorič, I. 103
 Grimm, D. 170
 Guaidó, J. 87–91
 Guevara, C. 288
 Guibernau, M. 52
 Guthrie, C. 296
- H**
- Habermas, J. 150, 170, 173, 266, 275, 329
 Haftar, H. 155
 Haider, J. 216
 Hall, S. 27
 Hamilton, A. 125
 Hammarskjöld, D. 138
 Hanna, M. 15
 Hanson, R. 87
 Harari, Z. N. 7, 305
 Hassner, P. 235
 Hastings, M. 152
 Havel, V. 18, 70, 73, 242
- Hayden, P. 127
 Hayden, T. 127–131. 287
 Hayek, F. 162, 170, 319–320, 329
 Hayes, C. 306
 Heaney, S. 259
 Heath, E. 286
 Hegel, G. W. F. 276
 Heidegger, M. 265
 Heller, A. 274–281
 Heller, P. 275
 Higgins, M. 150, 328
 Hixson, W. 109
 Hitler, A. 27, 37–38, 95, 218, 222, 224, 228, 230, 327, 331
 Hobbes, T. 13, 33, 315
 Hobsbawm, E. 300
 Höcke, B. 224
 Hoffman, A. 128
 Hofstadter, R. 118
 Hollande, F. 132, 182, 209, 229
 Holmes, O. W. 30
 Holmes, S. 41, 155
 Hoover, J. E. 130
 Hopkins, K. 224
 Horkheimer, M. 102
 Horthy, M. 171, 280
 Hribar, S. 281
 Hsiao, W. 106
 Humboldt, A. H. 262, 331–332
 Hugo, V. 299
 Huntington, S. 46, 71, 121
 Huxley, A. 291
- I**
- Issing, O. 162, 329
- J**
- Jal, A. 339
 Jelcin, B. 123–124

Jenkins, S. 74–75
 Jezus, 119
 Jiménez, M. P. 90
 Jefferson, T. 68, 131
 Johnson, B. 7, 21, 56, 152–153
 Johnson, S. 35
 Judt, T. 322
 Juncker, J. C. 20, 146, 162, 164–165,
 175, 178, 198, 329

K

Kaczyński, J. 19, 24, 38, 191
 Kafka, F. 75
 Kaldor, M. 111
 Kamenjev, L. B. 301
 Kant, I. 168, 262–263, 331
 Kazin, M. 226
 Kedourie, E. 306
 Kennedy, R. 129
 Kerry, J. 92
 Kershaw, J. 157
 Keynes, J. M. 29, 34, 204, 237
 Kim, Y. U. 24
 King, L. M. 129
 King, M. 83
 Kissinger, H. 199
 Klaus, V. 18–19
 Koch, brata 42
 Kohl, H. 199
 Kohler, P. 66
 Kohn, H. 306
 Konvicka, M. 224
 Kornai, J. 279
 Korošec, A. 300
 Krastev, I. 166–167, 169, 171–172
 Krugman, P. 71, 92, 94, 108, 205,
 244, 321, 326
 Kučan, M. 60
 Kundera, M. 20, 79

L

Lagarde, C. 148–149
 Lah, E. 257
 Laszewski, R. 108–109
 Le Bon, G. 230, 331
 Leggewie, C. 288
 Lehto-Komulainen, K. 152
 Lenin, V. I. 27, 117, 299–300, 304
 Le Pen, M. 53, 117, 159, 182, 204,
 209, 227–229, 246
 Levinas, E. 101
 Levitt, L. 107
 Levitsky, S. 38
 Lewis, B. 56
 Leyen von der, U. 146–148
 Liebert, U. 168, 172
 Lilla, M. 120
 Lincoln, A. 114
 Lindbergh, C. 125
 Linz, J. 39
 Lippmann, W. 12
 Locke, J. 230, 290, 332
 Lorenz, C. 265
 Lowel, L. 261
 Lukács, G. 276–277
 Luxemburg, R. 304

M

Macron, E. 163, 165, 284
 Madison, J. 125
 Maduro, N. 24, 85, 87–91
 Malmström, C. 133
 Mandela, N. 73
 Manning, C. 91
 Marcuse, H. 286, 289
 Márquez, G. G. 310
 Maritain, J. 75
 Martini, C. M. 313
 Marx, K. 230, 287, 315

- Mason, P. 207, 217
 Massu, J. 282
 Maurras, C. 229
 Mazzucato, M. 35
 McCain, J. 244
 McNamee, R. 293
 Mečiar, V. 18
 Mendès-France, P. 169
 Mercer, R. 42, 291
 Merkel, A. 31, 94, 122–123, 190,
 198, 199, 201–202, 222, 240–241
 Merkel, W. 42, 72
 Michelangelo, B. 313, 339
 Michnik, A. 242
 Miéville, C. 302
 Mill, J. S. 214–215, 230, 299
 Milanović, B. 17, 305
 Mills, C. W. 14, 128
 Mines, K. 97
 Mitterrand, F. 285
 Mnuchin, S. 93
 Modi, N. 24, 116
 Molyneux, M. 220
 Monbiot, G. 64–65
 Monnet, J. 72
 Monroe, J. 87
 Montani, G. 173–174
 Montesquieu, C. L. S. 207
 Moody, G. 134
 More, T. 13
 Moro, A. 233
 Mouffe, C. 220, 331
 Mounk, Y. 98, 172
 Moyn, S. 23
 Mudde, C. 215
 Mueller, R. 38, 91
 Müller, J. W. 215
 Murdoch, R. 42
 Mussolini, A. 171
 Mussolini, B. 160, 171, 228, 330
- N**
 Napoleon, B. 214, 301, 337
 Nazarbajev, N. 116
 Newton, I. 237
 Nietzsche, F. 84, 101–102
 Nix, A. 294
 Nixon, R. 96, 286
 Nora, P. 166
 Nougayrède, N. 229
 Nye, J. 211
- O**
 Obama, B. 29, 41, 93, 96, 108–109,
 120, 123–124
 Ocampo, J. A. 35
 Oglesby, C. 287
 Offe, C. 198
 Omar, I. 88
 Orbán, V. 19, 21, 24, 38, 116, 147,
 156, 160, 169, 171, 173, 216, 226,
 241, 244, 279–281, 323
 Orwell, G. 101, 133, 242, 251, 291,
 312
 Osborne, T. 220
 Ovadia, M. 313–314
 Oxley, N. 295
- P**
 Page, L. 273
 Paine, T. 69
 Palach, J. 287
 Partanen, A. 104, 106
 Pasteur, L. 8, 83–84
 Patrikarakos, D. 293
 Pavlinec, D. 9, 337
 Paxton, R. 97, 159
 Peirce, C. S. 311
 Pennachi, L. 168
 Perliger, A. 94

Perovšek, J. 300
 Peterle, L. 135
 Pettifor, A. 162, 329
 Philippot, F. 117
 Picket, K. 45
 Piketty, T. 30, 35, 41, 44, 71, 75, 199,
 201, 244, 250, 252, 305, 319
 Pinochet, A. 19–20, 38, 85
 Pistor, K. 269–270
 Poirier, A. 236
 Pompeo, M. 86, 90
 Polanyi, K. 114, 120, 184
 Pompidou, G. 282, 285–286
 Pooley, J. D. 81
 Popper, K. 94
 Posner, E. 74
 Price, T. 110
 Prodi, R. 20, 164
 Prušnik, D. 9
 Prušnik, K. G. 9, 340
 Putin, V. 19, 24, 30, 38, 92, 116–117,
 123–124, 151, 174, 226, 237,
 303–304

Q

Quincy, G. 59

R

Rajoy, M. 49–51, 53, 179
 Rand, A. 107
 Reagan, R. 55, 86, 120–121, 187,
 250, 267
 Reinhart, C. M. 199
 Reinhardt, U. 105
 Renzi, M. 197, 232
 Reybrouck van, D. 32
 Ricci, D. M. 84
 Ricks, T. 97
 Riemer, N. 267
 Riffkin, J. 168

Ringen, S. 47
 Rizman, B. 5
 Rizman, K. 5
 Rizman, M. 5
 Rizman, R. 12–14
 Rizman, T. 5
 Rodrik, D. 35, 134, 138, 169
 Roeder, A. 17
 Romanov, dinastija 303
 Roosevelt, E. 24, 67, 109
 Roosevelt, F. D. 8, 98, 214, 252, 327
 Roosevelt, T. 114
 Röttgen, N. 123
 Rowny, J. 34
 Rubin, J. 128–129
 Rubio, M. 92
 Rumsfeld, D. 238
 Russell, B. 22
 Ryan, P. 107

S

Sachs, G. 178, 205
 Sachs, J. 36, 243
 Saharov, A. D. 70
 Salvini, M. 160, 171, 293
 Sandel, M. 33
 Sanders, B. 43, 182, 186
 Sarkozy, N. 31, 148, 160, 283
 Sartre, J. P. 283
 Sassen, S. 57
 Saussure de, F. 311
 Saviano, R. 296
 Sayers, S. 302
 Scharpf, F. 170
 Schäuble, W. 72, 197
 Schmidt, H. 199
 Schröder, G. 29–30, 304
 Schularick, M. 26
 Schulz, M. 72
 Schuman, R. 72

Schumpeter, J. 20, 62, 242, 288

Seidman, D. 295

Sen, A. 71

Serge, V. 303

Seton-Watson, H. 306

Shakespeare, W. 74, 97

Shaw, G. B. 84

Simic, C. 321

Simmel, G. 101

Simonton, M. 47

Sinclair, U. 55

Skidelsky, R. 244

Slapšak, S. 281

Smith, A. 29, 84, 306–309

Snyder, T. 151

Soklič, S. 9

Sokolov, N. 303

Sokrat, 261

Solnick, J. V. 108

Sontag, S. 311

Soros, G. 232

Spacal, J. 312

Splichal, S. 8, 14

Srnicek, N. 291

Stalin, V. 301, 303

Stiglitz, J. 35, 65, 71, 114, 120, 136,
203, 205, 244–245, 252, 271, 305,
321

Storm, S. 66

Strange, S. 28

Suharto, H. M. 317

Summers, L. 36, 64

Supiot, A. 169

Svetličič, M. 43

Sweeney, P. 29

Szydło, B. 227

Š

Ši, J. 24, 92, 151, 174

Šoltes, I. 175

T

Tajani, A. 146, 171, 178

Tarde, G. 12

Taylor, A. J. P. 214

Thatcher, M. 32, 55, 62, 69, 185, 187,
197, 250, 267, 304

Thompson, E. 154, 218–219

Thoreau, H. D. 131

Tiel, P. 296

Timmermans, F. 175

Tocqueville de, A. 42, 315

Todorova, M. 205

Tooze, A. 31, 34

Trampuš, J. 246

Trebesch, C. 26

Troth von, L. 221

Trudeau, J. 244

Truman, H. 108

Trump, D. 21, 27, 30, 38–40, 42, 44,
53, 64, 85–86, 91, 94–97, 106–108,
110–111, 113–117, 119–125, 148,
151, 156, 166, 169, 174, 186, 215,
219, 225–226, 291–292, 294, 326

Trump, I. 95

Tusk, D. 175, 178, 191

Twain, M. 224

Tyler, G. R. 42

U

Utenkar, G. 192

V

Vajda, J. 278

Vajgl, I. 175

Valls, M. 63

Varoufakis, Y. 206

Vinci da, L. 313

Vinen, R. 287

Voltaire, F. M. A. 265

Vonnegut, K. 268

W

- Wacquant, L. 57
 Walensa, L. 73
 Wallaschek, S. 163
 Wallenberg, R. 275
 Wallerstein, I. 289
 Warren, E. 135
 Waters, M. 270
 Weber, Man. 147, 160
 Weber, M. 62, 84, 179, 276, 288,
 315–316
 Weil, S. 151
 Weiler, J. 170
 Weiner, L. 129
 Westmacott, P. 94
 White, D. 57
 Wilde, O. 22
 Wilders, G. 229
 Wilkinson, R. 45
 Wilson, W. 49, 92, 125, 214
 Winters, J. 47
 Wittgenstein, L. 261
 Wolf, M. 64, 203, 255
 Wood, T. 90
 Woolhandler, S. 104–105
 Wylie, C. 296–297

Y

- Yeats, W. B. 242

Z

- Zakaria, F. 106, 156
 Zeman, M. 18
 Ziblatt, D. 38
 Zielonka, J. 145, 160–161, 166, 327
 Zinovjev, G. J. 301
 Zuboff, S. 273, 291
 Zuckerberg, M. 269, 271, 293, 295–
 296, 333
 Zver, M. 135

